

SZILUETT

Korszerű
történelmi
életrajzok

A Kronosz Kiadó
és a Magyar Történelmi Társulat
sorozata

Sorozatszerkesztők:

Bánkuti Gábor
Fedeles Tamás
Gőzsy Zoltán
Varga Szabolcs
Vonyó József

Sorozatterv: Tepes Ferenc

Y 2022 14
Tóth Imre

Egy polgári arisztokrata

Kánya Kálmán

(1869–1945)

Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat
Pécs – Budapest, 2016

A kötet megjelenését támogatta a

A kötetet lektorálta és szerkesztette:

Vonyó József

X 248214

ISSN 2064-518x
ISBN 978 615 5497 54 4

© Tóth Imre
© Magyar Történelmi Társulat
© Kronosz Kiadó

Tartalom

Előszó	7
A felkészülés. Származás és iskolák	15
Út a diplomáciai karrier felé	24
Ki keveri a lapokat? A ballhausplatzi évek	28
Távol a világtól. Követség Mexikóban	42
A magyar külügyminisztériumban	48
Tekintélyszerzés és befolyásyakorlás	52
Diplomáciai szerep és szereptévesztés	60
Külpolitikai bemutatkozás – belpolitikai következményekkel	66
Viszony a külfölddel	70
A magyar–szovjet szerződés	75
A berlini követség	79
Az első hónapok és a frankügy	87
Egy németbarát viszontagságai Berlinben. Kánya és a német külpolitika, 1925–1933	94
Vissza a Dísz térre. A külügyminiszteri poszt várományosa	105
Német reakciók	113
Külföldi sajtóvisszhangok és hazai fogadtatás	115
A külügyminiszter	119
Róma és Berlin között	128
A revízió kérdése	135
A brit–francia vonal	141
A lehetetlen küldetés? Kánya és a német–olasz–magyar kapcsolatok	144
A kisantanttal szemben vagy a kisantant felé?	154
Gömbös és külügyminisztere. A stílus és a koncepció eltérései	160

Európa perspektíváiról az 1930-as évek második felében	168
A kivárás évei (1936–1937)	177
Személyes és nagypolitikai sorsfordulók – 1938	185
A pálya lezárul. A háborús politika holdudvarában	202
A vég	211
Összegzés	215
Jegyzetek	223
Képek jegyzéke	235
Felhasznált források és irodalom	239
Névmutató	255

Előszó

„[...] Az idős úr ősz haját simítja, az ablakhoz áll. Nyugodtan nézi az ismerős tájat; néhány órával elébb eldöntötték, hogy Komárom megint magyar. Ez az ember Kánya Kálmán, a magyar külügyminiszter. A vonat robog Pest felé, ahol már készülnek a fogadására. Mire gondolhat ez a hallgatag, fegyelmezett úr, aki sokszor sietett külföldre a komáromi állomáson keresztül, tárgyalni a részletekről, lehetőségekről, mindig hallgatagon, elzárkózottsággal, s mindig az egészsre figyelve, arra az egységes egészsre, ami munkájának értelme volt, s aminek értelme: revízió és Magyarország helye a nap alatt. Mit érezhet ez az ember, aki megszokta, megtanulta, hogy nem árul el érzelmeket? [...] Kányát kezdettől elismerték; most eljutott oda, ahová politikus ritkán jut el pályája során: megvalósította tervét, melyre feltette életét és munkáját [...]” Márai Sándor írta ezeket a sorokat Kánya Kálmán külügyminiszterről, amikor az első bécsi döntést követően Magyarország visszaszerezte a Felvidék egy részét, amiben az illető úrnak is fontos szerepe volt.¹

Az ő életének és pályájának fontos mozzanatait igyekszik közhírhelyre hozni a kötet, amely az Olvasó kezében tartott könyv, melynek címe némi magyarázatra szorul. Kánya olyan családból származott, mely apai ágon iparos, majd tekintélyes középosztályi értelmiségi, anyai ágon frissen nemesített elődöket tudott felmutatni. Apja 1898. augusztus 1-jén belügyminiszteri rendelettel szintén nemesi címet kapott *kányai* előnévvel. A ballhausplatzi – vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumában, a kaiserlich und königliches Ministerium des Kaiserlich und Königlichem Hause des Äusseren épületében töltött – években már a fia is Kánya von Kánya néven szerepelt, de természetesen nem volt tagja az

arisztokráciának. A polgári arisztokrácia reprezentánsaitól nagyban különbözött, mivel a 19–20. században ranghoz jutó családok hatalmas vagyonnal rendelkező bankárként, gyárosként szerezték bárói címeiket. Őt tehát, aki „csak” nemesi címmel és előnévvel rendelkezett, sem jogi, sem szociológiai értelemben nem sorolhatjuk a fenti csoport képviselői közé. Más tekintetben azonban igen. Magatartása, megjelenése, melyről később részletesen is szólok, talán megengedi, hogy az említettek ellenére is polgári arisztokráciának nevezzük.

Kánya a két háború közötti magyar politika egyik legfontosabb szereplője, 1933–1938 között a miniszterelnök mellett a külpolitika hivatalos irányítója volt. Személyét és működését – többek között – az teszi különlegessé, hogy a külügyminiszteri posztjának és feladatkörnek nem csekély mértékben új értelmezést adott. Életének összefoglaló bemutatására ez idáig nem került sor, annak ellenére, hogy az 1918–1945 közötti magyar külpolitika alakulásáról és a diplomáciai szolgálatok működéséről szóló műveknek kikerülhetetlen szereplője.

Az 1961-től 1973-ig külügyminiszteri posztot betöltő Péter János 1981-ben már az országgyűlés alelnökeként, mexikói látogatása után szorgalmazta a közép-amerikai országban egykor követként dolgozó Kánya politikai működésének összefoglalását, de a teljes pályáiv sem akkor, sem később nem készült el. A mexikóvárosi magyar nagykövetség felvette a kapcsolatot az ügyben a mexikói külügyminisztériummal, sőt a téma szerepelt az 1984 nyarán aláírt magyar–mexikói kulturális együttműködési munkatervben is. A minisztérium indokoltnak látta volna az osztrák–magyar közös külügyminisztérium bécsi iratanyagának felfolgozását is, de ebből akkor még nem született kézzel fogható eredmény. A témával kapcsolatban készített feljegyzések bizonyítják, hogy Kányára nem csupán mint a közös külügyi szolgálat diplomatájára, hanem mint a két háború közötti magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételét szorgalmazó politikai szereplőre is figyelmet szenteltek.² Péter János kezdeményezése a több éves egy helyben topogás ellenére sem volt eredménytelen, hiszen annak nyomán látott hozzá Kozári Mónika és Anderle Ádám, hogy összefoglalja az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó mexikói követének 1914 és 1919 közötti életpá-

lyáját. A munka elsősorban Kánya mexikói követi jelentéseinek összegyűjtésén, bécsi és mexikóvárosi külügyi és sajtódokumentumok felhasználásán alapult.

Kánya hivatali működése azonban átvitt a két háború közötti Magyarország történetén is, jelentősen befolyásolva annak alakulását. A róla tájékoztató számtalan értékes információt, értékelést, történészí véleményt mindazonáltal eddig nem sikerült közös keretbe foglalni. Ezt megtenni nem is könnyű feladat. Vannak témák, amelyekkel kapcsolatban a források hiánya nehezíti a kutató dolgát, más esetekben – mint ebben is – éppen a dokumentumok gazdagsága, és ahogy az lenni szokott, időnkénti ellentmondásossága, szubjektivitása és nagyfokú elfogultsága akadályozza a tisztánlátást. Választásom ráadásul olyan ember életének bemutatására esett, aki – személyiségéből és foglalkozásából eredően is – sokszor indított útjára megtévesztő információkat, hallgatta el vagy öltöztette a körülményekhez illő köntösbe mondanivalóját. Nem mindig könnyű belátni, hogy nézeteit vajon pusztán politikai számításból vagy hiteles meggyőződésből fejtette-e ki. Az Olvasó számára nem lehet közömbös, hogy Kánya Kálmán rendkívül figyelemre méltó, kollégái, felettesei és beosztottjai zöménél csillogóbb tehetségű, nyugodtan mondhatjuk: szórakoztatóbb személyiség volt. Jellemvonásainak összetettsége különösen az életpálya végén mutatkozott meg, de korábbi működése szintén telis-tele van lélektanilag is lebilincselő, megfejtendő részletekkel.

A könyv természetesen nem, illetve nem csak lélek- vagy személyiségrajz. Az életutat felvázolva azzal szembesültem, hogy egyidejűleg kellene bemutatnom a dualizmus kori és a két háború közötti korszak osztrák–magyar, illetve magyar külpolitikáját, a diplomácia természetét, a diplomáciai szolgálatok működésének sajátosságait, Kánya személyes és politikai jellemvonásainak összetettségét és változását, valamint az életét végigkísérő korszak főbb, vele összefüggő jellegzetességeit. Amennyiben ehhez a számtalan korabeli diplomáciai eszmecserének, a sokszor kacskaringósan haladó tárgyalássorozatoknak akárcsak tartalmi ismertetését hozzatenném, a nagyközönségnek szánt életrajzi kötet végtelenül sok oldalas művé dagadna. A könyv ezért a külpolitikai események jól dokumentált és feldolgozott részleteit nem kívánja újrataglalni,

csak amennyiben azok a biográfia, illetve a pályakép megértéséhez feltétlenül szükségesek.

Éppen ezért, anélkül, hogy az eseményekben előresietnénk, célszerű a Kánya Kálmán pályájának háttérében zajló (kül)politikai folyamatok foglalatát felvázolni. Kánya működése részben az Osztrák–Magyar Monarchia, részben a szuverenitását 1918-ban visszanyert Magyarország külügyi apparátusához és külpolitikájához kötődött. Nem számítva a konzuli (egyúttal a diplomáciai) pályára való iskolai felkészülés éveit, Kánya ötven évet töltött a két ország külügyi szervezetében. Ennek csaknem a felét az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának alkalmazottjaként.

Az 1867-es kiegyezést követően a harmincöt millió lakosú, hat-százezer négyzetkilométernyi Ausztria–Magyarország hagyományos mutatói alapján Európa egyik vezető nagyhatalma volt, gazdaságának fejlettségét, infrastruktúráját tekintve azonban elmaradt Nyugat-Európa birodalomnak számító államalakulataitól. A dualista szerkezetű állam politikájában egymással vitában álló és egymást keresztező nemzeti álláspontok sora került felszínre, melyek sokfélesége lehetetlenné tette az egységes birodalmi külpolitika kialakítását. A 19. század utolsó harmadában, amikor a gazdasági erő és a nemzeti egység a hatékony hatalmi politizálás alapfeltételének számított, az Osztrák–Magyar Monarchia abszolutisztikus és parlamentáris elemeket ötvöző külpolitikájának sikeressége is megkérdőjeleződött. A Monarchia közös külügyi politikájának egyik fő feladata az volt, hogy összhangot teremtsen a soknemzetiségű állam különböző nemzeti erői között. Akkor, amikor Kánya konzuli státusban töltött évei után Bécsbe került, éppen az általa nagyra tartott Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszter igyekezett a Monarchia külpolitikáját a modern igényekhez igazítani. Ezt azonban (legalábbis első lépésként) nem a dualista rendszer struktúrájának sokak által követelt átalakításával, vagyis a szláv nacionalizmus energiáinak felhasználásával akarta elérni, hanem a birodalom két vezető nemzete, az osztrák–német és a magyar birodalomtudatának megszilárdítása révén.

A Németországból és Itáliából (voltaképpen Nyugat-Európából) kiszoruló birodalom érvényesülési terepe egyre inkább a Balkán lett. Bosznia-Hercegovina 1908-ban történt bekebelezésétől azonban a balkáni szlávok esküdt ellenségüknek tekintették a Mo-

narchiát, mely ráadásul Oroszországgal is egyre jobban szembeke-rült anélkül, hogy közben sikerült volna a nemzeti és a birodalmi érdekeket összehangolni. A külügyi vezetésben 1912-ben bekövetkezett örségyváltás (Aehrenthal betegsége, lemondása majd halála, és Leopold Berchtold minisztersége) után nem a terjeszkedés, hanem a kialakult viszonyok fenntartása lett a külpolitika vezérelve. Az egymást követő két Balkán-háború és a zilált nemzetközi viszonyok azonban gyors, alkalmi döntések sorát vonták maguk után az osztrák külpolitikában. A térség nemzeti átalakulásának mind-eközben az lett az egyik eredménye, hogy a Monarchia erről az érdekerületről is kiszorult, a birodalom déli határainál presztízs és katonai erő tekintetében egyaránt megerősödő Szerbia ezzel szemben egyre fenyegetőbb erőként tűnt fel. A feszült légkörben dördült el a Ferenc Ferdinánd és hitvese életét kioltó revolver Szarajevóban, mely az egész világpolitikára sorsdöntő hatású volt, idővel pedig az Osztrák–Magyar Monarchia számára is végzetesnek bizonyult.

Az első világháború az osztrák–magyar állam feldarabolásához, egyszersmind – hosszú évszázadok után – Magyarország politikai önállóságának visszaszerzéséhez vezetett. A változás egyúttal az ön-álló magyar külpolitika és külpolitikai intézmények megteremtését is megkövetelte. Felépült a külügyi intézményrendszer, a vesztes hábo-rú és az azt lezáró trianoni békekötés pedig kijelölte a magyar külpo-litikai cselekvés kereteit, követendő céljait és elveit. Ennek részleteiről és változásairól kiváló elemzést olvashatunk Zeidler Miklós tollából, aki a magyar külpolitika fogyatékoságait öt pontban foglalta össze. Ezek közül elsőként a szakember- és forráshiányt, második helyen a tapasztalatok és ismeretek hiányosságait említi. Kánya belépése a magyar külügyminisztérium apparátusába, majd ottani érvényesülé-se elsősorban ezeknek a fogyatékoságoknak volt köszönhető. A fen-ti nehézségeken kívül az ország számára komoly problémát okozott az ellenséges nemzetközi környezet, a partnerek és az egyenjogúság hiánya, valamint a revíziós célkitűzések irreális mértéke.

Magyarország csak nagyon lassan, azt követően vált ismét a nemzetközi közösség részévé, hogy felvételt nyert a Nemzetek Szövetségének tagjai közé. A kétoldalú kapcsolatok szintén rend-kívül nehézkesen fejlődtek, ami az ország gazdasági kapcsolatait és a szomszédos utódállamokban élő magyarság helyzetét egyaránt

hátrányosan érintette. A magyar külpolitika eredményei mindezek miatt az 1920-as évek végéig igencsak szerények voltak. Ebben és a külpolitikai elszigeteltség leküzdésében az 1927-ben megkötött olasz–magyar örökbarátsági szerződés hozott változást, de a nagyhatalmak közül (beleértve természetesen Nagy-Britanniát és Franciaországot) még mindig csak a szólamaiban erős Olaszország volt kapható a magyar revíziós törekvések támogatására. Utóbbiakhoz, noha a belső propagandában folyamatosan Szent István birodalmának feltámasztásáról beszéltek, a magyar külpolitika (1932-től már Kányával az élen) meglehetősen rugalmasan viszonyult. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a nagyhatalmi partnerkeresés útján nem sikerült igazi társra találni. Olaszország (és az erőviszonyok tekintetében elmaradott, Magyarország számára csak szerény támaszt jelentő Törökország és Bulgária) mellett a háborúban szintén vesztes Németország jöhetett szóba lehetséges szövetségesként, ezért a magyar külpolitika egy olasz–magyar–német együttműködés megteremtésén munkálkodott. A weimari demokrácia azonban a magyar revíziós program támogatása és az olasz–német közeledés elől is elzárkózott. Mindezek miatt a magyar kormányok – amellet, hogy tovább kísérleteztek a nagyhatalmi támogatás megszerzésével – nem tehettek egyebet, mint megpróbálták a kisantant szorításán enyhíteni, és kereskedelmi szerződésekkel javítani az ország helyzetén. Hitler hatalomra jutása után a magyar revízió pontosan soha körül nem határolt programja továbbra sem kapott támogatást német részről, és – noha a náci Harmadik Birodalom dinamizmusa sokakat rabul ejtett – a társadalom és a politika szélesebb horizontját is kémlelő része még a részleges (Csehszlovákia ellen beígért) támogatást is túlon túl kockázatosnak tartotta. Azok, akik a nemzetközi politika alakulását nem az egyoldalú németbarátság optikáján keresztül szemlélték (köztük könyvünk főszereplője is), a nagyhatalmi konszenzussal megvalósuló revízió hívei voltak, ennek azonban reális esélye nem volt.

E vázlatos áttekintés után előljáróban le kell szögezmem, hogy a kötet nem külpolitikátörténet, és magától értetődően a címszereplőt helyezi az események előtérébe, figyelemmel arra, hogy a külpolitika korszakra jellemző működési elvei miatt a pálya nagy része során az önálló véleményalakítás és a szakszerű végrehajtás

ellenére is alkalmazkodó szerep jutott neki. Ez alól Kánya miniszteri korszaka, annak is elsősorban az 1936–1938 közötti szakasza jelent igazi kivételt. Külügyminiszterré történt kinevezéséig csupán néhány fontosnak ítélt diplomáciai ügyben játszott szerepét, így a nyugat-magyarországi kérdés, a IV. Károly-féle puccskísérletek elhárítására, a szovjet–magyar viszony rendezésére tett kísérletek terén mutatott aktivitását tárgyalom részletesen. A berlini követi évek – Bethlen István, rövidebb ideig Gömbös Gyula instrukciói alapján folytatott – tárgyalásairól bővebben szöveg, mivel ezek során jól érzékelhetően bontakoznak ki Kánya saját politikai elképzelései is. A külügyminiszteri időszakkal foglalkozó fejezetek – az érdemi diplomáciai tárgyalások számának megcsökkenése miatt – jóval több eseménytörténeti részletet tartalmaznak. Így van ez amiatt is, hogy Kánya 1933 és 1938 között nem csupán szándékoltan és közvetve, hanem közvetlenül és érdemben is irányította az ország külpolitikáját, melyben zömmel az ő koncepciózus elképzelései érvényesültek. Így sem térhettem ki minden részletre, bármilyen fontos is volt az a magyar külpolitika szempontjából. Egy sor külügyminiszteri vizit, külföldi látogatás és magyarországi tárgyalás ismertetése kimaradt a könyvből. A külügyi intézményrendszer átalakítása kapcsán is csupán azokat az elemeket emeltem ki, amelyeket Kánya gondolkodása, nézeteinek érvényre juttatása szempontjából fontosnak vélelt.

Szerencsére az említett részletek tekintetében, és azokon túl is számtalan kiváló műre támaszkodhattam. A hazai szerzők között nagy segítségemre voltak Pritz Pál munkái, valamint Ormos Mária, Juhász Gyula, Zeidler Miklós, Réti György, Tilkovszky Lóránd, Seres Attila, Diószegi István, Anderle Ádám és Kozári Mónika írásai. Mellettük pedig mindenkié, aki az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország külpolitikájáról, diplomáciai ügyeiről könyvet, tanulmányt, forráskötetet jelentetett meg. A Kányával kapcsolatos reflexiók széles tárháza lelhető fel a kortársak feljegyzéseiben, memoároiban. Ezeket minél nagyobb számban igyekeztem felhasználni. A személyes hangú visszaemlékezésekben meglehetősen egybehangzó leírásokat találunk Kányáról. Egyéniségéről, nézeteiről rendkívül részletes – ám nem elfogulatlan – ismertetést olvashatunk Hory András diplomata visszaemlékezéseiben. A memoár kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi, legfon-

tosabb részleteit Pritz Pál rendezte sajtó alá. Kevésbé átfogóan, de behatóan foglalkozik a személyével többek kötött Bánffy Miklós, Gratz Gusztáv, Szegedy-Maszák Aladár, a külföldiek közül pedig Carlile Aylmer Macartney az angol Foreign Research and Press Service (Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat) munkatársa.

A szerzők beállítottságától, világnézetétől függően azonban az általa kiváltott érzelmek az ellenszenvtől a rajongásig terjedtek. Ugyanilyen véleményeket olvashatunk a korabeli levéltári források, követi jelentések szövegeiben is. Abban csaknem minden írás megegyezik, hogy Kányát olyan tehetséges, kizárólag a tradicionális diplomácia berkeiben mozgó személynek ábrázolják, akinek megnyilvánulásait (nem csak a verbálisakat) szellemi felsőbbrendűség-tudat motiválta. A hagyományos diplomatahabitusnak elmentmond az, ahogy a sajtóval mint propagandaeszközzel élt, sőt sokszor visszaélt, fegyverként használva azt külpolitikai céljai elérése érdekében. Erre feltehetően az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumában eltöltött évei tanították meg.

Sajnos magától Kányától jelenlegi ismereteink szerint csupán egyetlen nagyobb lélegzetű, kéziratos munka maradt fenn. Ez sem önéletrajz, hanem a szerző diplomáciáról, gazdaságról, európai kérdésekről alkotott véleményét foglalta rendszerbe az 1930-as évek közepéről. A mű tanulságait Rab Virág segített összefoglalni, akinek ezúton mondok köszönetet az együttgondolkodásért. Hasonlóan köszönet illeti Pritz Pált, aki tanácsaival, kritikai megjegyzéseivel folyamatosan támogatta a munkámat. Gondos lektori, szerkesztői munkájáért köszönet jár Bencsik Péternek és Pótv Jánosnak. Ők a jelen kötet megszületését megelőző folyóiratcikkek, tanulmányok szövegeit gondozták. Szakmai kérdésekben ugyancsak segítségemre volt Ormos Mária, Harsányi Iván, Spannenberger Norbert és Vonyó József, aki lektorként is közreműködött a kötet elkészítésében. Köszönettel tartozom még Slachta Krisztának, Szebeni Zsuzsának, Halmai Vilmosnak, Fiziker Róbertnek, Schildmayer Ferencnek és Zeidler Miklósnak. Hálás vagyok munkatársaimnak, Huiber Editnek, Kelemen Istvánnak, Osváth Ádámnak, Veress Ferencnek, akik az anyag összegyűjtésében, a kutatásban, a kézirat gondozásában önzetlenül segítettek. Külön köszönet illeti Kollerits Beátát, aki a szükséges szakirodalom zömét a kezembe adta.

A felkészülés

Származás és iskolák

Kánya (Kania) Kálmán a Szent György plébánia anyakönyve szerint – a számtalan életrajzi leírásban szereplő november 7-i dátummal ellentétben – 1869. november 9-én született Sopronban. Házy Jenőnek a soproni polgárcsaládokról írott könyvében azt találjuk, hogy első ismert őse Jakob Kania (Cania) szabóként dolgozott a mai Szlovéniában fekvő Ptuj (Pettau) városában. A római katolikus vallású Jakab és felesége, Konstancia gyermekei közül Kania Mátyás kereskedőt ismerjük, aki Sopronba költözött, ahol 1805. július 17-én szerzett polgárjogot. Fia, Nándor (a külügyminiszter nagyapja és keresztapja) ügyvédként dolgozott, és 1831-ben tette le a polgáresküt. Ugyanettől az évtől külső tanácsos lett, 1835-től pedig a városi igazgatás szabályalkotó tevékenységét segítő külső tanács vezetőjévé, „Vormunder”-ré vagy „tribunus”-sá választották. 1848-tól már a belső tanács tagjai között találkozunk a nevével. Karrierje 1861 és 1867 között teljesedett be, amikor a város választott polgármestere volt. Hivatalba lépésére nem sokkal a Sopronhoz és a megyéhez ezer szállal kötődő Széchenyi István halála után került sor. A „legnagyobb magyar” iránt mély tiszteletet érző Kania Ferdinánd javaslatára nevezték el a soproni promenádot a cenki kastély uráról, aki egyúttal a város díszpolgára is volt. A kezdeményezés úttörő jellegűnek bizonyult, hiszen az új tér lett Sopron első, történelmi személyiségről elnevezett közterülete. Ugyancsak az ő kezdeményezésére határozta el a tanács a szintén Széchenyiről elnevezett, valláskülönbőség nélküli képzést adó városi főreáltanoda felállítását. Kania Ferdinánd (Nándor) 1881. május 2-án 80 évesen halt meg, maga után hagyva feleségét, Jozefát, két lányát, Leopoldinát és Máriát, valamint fiát, Józsefet.

A későbbi külügyminiszter apja, Kania József (1833–1904) ügyvédnek tanult, anyja Rupprecht Karolina, tehetős soproni család sarja volt. Az anyai ág Rupprecht Henrik gazdag és tehetséges cukorgyárosnak köszönhetette a felemelkedését, aki 1794-ben társával, Nagy György nyelvtudóssal közösen Sopronban cukorfinomítót alapított. 1839-ben fia, Rupprecht János idején a család virtsológi előnévvel nemesi címet szerzett. Ugyanő a Sopron megyei Sajtoskálón, Répceszeremén, Nagygeresden és Porládonyban birtokokat vásárolt, hogy a cukorgyártás alapanyagául szolgáló répát saját földjein termesztthesse. A birtokközpont (1847-től a cukorgyárral együtt) Sajtoskálón volt, ahol a család tűzoltószervezetet hozott létre, az állami telefonhálózat megjelenése előtt távbeszélőt és utakat létesített. Sopronban támogatták a városi kórház és az iskolák működését, segítették az egyesületeket és az egyházakat. Az örökösök egész sor alapítványt létesítettek, közöttük Kánya Kálmán édesanyja, Rupprecht Karolina is, aki árvasegélyezésre és iparos özvegyek támogatására fordította vagyona egy részét.

Az apa sikeres ügyvéd volt, a Szabadelvű Párt helyi elnöke, és tagja a soproni „Széchenyi” szabadkőműves páholynak, melyhez a helyi gazdasági és szellemi élet vezető személyiségei, vagyonos polgárok tartoztak. Szabadkőművessége révén Kania József igen szoros kapcsolatot tartott a helyi evangélikus szellemi élet vezetőivel. A páholy tagjai közül a legtöbben evangélikus vallásúak voltak, akik egyházuk ismert német kapcsolatai miatt a Német Szabadkőműves Szövetséghez is csatlakoztak. Kania József egy ideig az ügyvédi kamara elnökeként működött, de nagy munkabírási ember lévén számos egyéb egyesület és intézmény vezetőségében is tevékenykedett. Ez okozta a vesztét is. A siker évei ugyanis 1901-ben egy csapásra véget értek. Október 18-án a törvényszék csődöt rendelt el a soproni Építő- és Földhitelbank ellen. A bank igazgatósági tanácsának Kania József is tagja volt. A hitelintézet összeomlásában szerepet játszó értékpapír-vásárlások – többek mellett – az ő tudomásával zajlottak, így az összeomlásban személyes felelőssége is volt. Mindennek tetejébe a bukásért vagyonával felelt, amit így el is veszített. Emiatt testileg és lelkileg is összetört, két év múlva pedig, 70 évesen meghalt. Házasságából két fiú és egy lány született: Kania Vilmos és Kálmán, valamint nővérük, Karolina.³

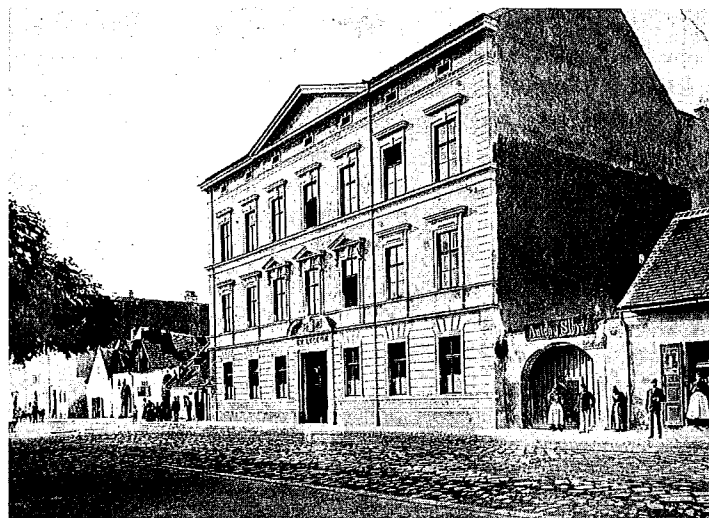
Kania József és neje, Rupprecht Karolina kisebbik fiát, Kálmán József Eduárdot 1869. november 20-án tartotta a keresztség alá nagyapja és annak felesége a soproni Szent György plébánián. Noha a fiatal Kania Kálmánnak a várossal való közvetlen kapcsolata hamar véget ért, személyiségének alakulásában említésre méltó az az intellektuális örökség, mely még a 19. század vége felé, sőt a 20. század elején is közvetlenül tapasztalható volt a városban. A főként német és magyar anyanyelvűek által lakott város polgársága nagyon erős öntudattal rendelkezett. Az önálló történeti egységként sohasem működött nyugat-magyarországi térségben a városok határaihoz köthetjük az elsődleges önazonosságtudat kialakulását. Utóbbi különösen mélyen ható lokálpatriotizmus formájában jelent meg Sopronban, ami lakóiban félreérthetetlen elitista szemlélet kialakulásához vezetett.

Kánya kollégája és beosztottja, az erdélyi származású Hory András több helyen is felpanaszolja, hogy főnöke lekicsinylően beszélt az ő szülőföldjéről, Erdélyről, ahol ugyan sohasem járt, ám folyamatosan összehasonlítgatta azt a nyugat-magyarországi részekkel. (Érdemes mindjárt hozzátenni, hogy az anyai és apai ágon egyaránt nemesi származású Hory gondolkodását az a romantikus függetlenségi érzésvilág hatotta át, ami egyszersmind szembe is helyezte őt a világpolgár szellemiséggel jobban átítatott ballhausplatzi külügyi tisztviselőkkel, így Kányával is.) A nyugat-magyarországi vidéket, illetve ennek lakosságát – különösen ami a kulturális viszonyokat illeti – erősen túlértékelt, és magasan a többi országrész fölé helyezte, írja Hory, aki ezt azzal is megtoldotta, hogy Kánya Sopron és környéke kivételével alig ismerte hazáját és népét.⁴ A fiatal Kánya formálódó önképének valóban voltak olyan komponensei, amelyek a szülővárosában élénken élő, és az ottani lokális mentalitás részét alkotó „kvázi-arisztokratikus” szemlélethez kötődtek. Sopron akkoriban sokszínű, differenciált oktatási intézményeivel olyan regionális kulturális funkciókat gyakorolt, melyek előzményei a 16–17. századra vezetnek vissza. A túlnyomórészt németek lakta városban készséges befogadásra talált a reformáció, és a katolikus reform küzdelme kulturális téren zajlott. A kultúrharc eredménye korai iskolaalapításokban és az iskolaszellem elterjedésében öltött testet. Az iskolavárosi arculat kirajzolódásával egyéb műveltségi, művelődési funkciók

is gazdagították a város karakterét. Ennek magyarázata, hogy Sopron – földrajzi helyzetéből és társadalmi-nemzetiségi összetételéből adódóan – többször töltött be kultúraközvetítő szerepet, főként a kora újkorban, ami valamiféle máig ható kultúrfölény-konstrukció kialakulásához vezetett a városi művelt elit körében.

Így lehetett ez az egyébként római katolikus Kánya esetében is, aki az ország egyik legrégebbi, 1557-ben alapított evangélikus iskolájában, a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Líceumban folytatta középiskolai tanulmányait. Abban az időben csak nagyon kevés római katolikus tanulója volt az iskolának. Kánya anyai ágon evangélikus családból származott. Anyja kívánságára írták be „a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület pártfogása alatt álló Lyceum”-ba.⁵ A választásban nyilván az is szerepet játszott, hogy az iskola oktatási színvonala az egész Dunántúlon a legmagasabbak közé tartozott. Emiatt a komoly tudományos felkészültségű, reformokra kész tanári kar és az intézményi felügyeletet gyakorló konvent között nem volt ritka a feszültség.

Kánya Vilmos, a család idősebb gyermeke már a líceum tanulója volt, amikor öccse, Kálmán az 1879/1880. tanévben beiratkozott az iskolába. Sajnos nem áll a rendelkezésünkre valamennyi értesítő ebből az időből, ám azokból, amelyek fennmaradtak, tisztán kiténik Kánya szorgalma és tehetsége. A IV. polgári iskolából kikerült gyermeknek elsőként a rajzkészségét jegyezték fel, rövidesen azonban a többi tárgyból is szép eredményeket ért el. Az 1880/1881. tanévet színjeles bizonyítvánnyal fejezte be, az osztályrangsorban a második, majd az első helyet vívta ki magának. A további években mindvégig az évfolyam legjobbja volt, csupán „tornászattól” kapott a jelesnél eggyel rosszabb érdemjegyet. 1881-ben az 57 érettségizett közül egyedülként *praematurus* lett, vagyis olyan diák, akinek az érettségi bizonyítványában legfeljebb egy jó osztályzat van, a többi jeles. Az iskolában a szokásoknak megfelelően elsősorban a klasszikus műveltség elemeivel ismertették meg a diákokat, akiknek a történelmet, a földrajzot, majd a vallástant kellett nagyobb óraszámban hallgatniuk. A legnagyobb hangsúlyt a latin nyelv oktatására helyezték, mellette görögöt, s természetesen magyart és németet is tanítottak. Kánya még a francia nyelv elsajátításába is belekezdett, szintén kitűnő eredménnyel, de az (akkor ötödik)

A soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum

évfolyam 1884. évi értesítőjében a francia már nem szerepel az értékelte tantárgyak között. Magáról később úgy nyilatkozott, hogy angolul is tanult, de ez az értesítőkből nem szerepel. Valószínűleg magánúton is taníttatták.

A líceum diákjai akkoriban rendkívül színes és élénk diákéletet éltek. A licista főjegyzővé megválasztott Kánya részt vett az ország első diák-önképzőkörének életében, felolvasásokat tartott magyar irodalmi témákról. A Magyar Társaság, melynek tagja volt, a magyar nyelv és a nemzeti érzés ápolására alakult még a 18. század végén Kis János költő, Kazinczy barátja vezetésével. Nem tudjuk, hogy Kányában a nemzeti érzésnek milyen foka fejlődött ki ekkoriban. Később királypárti neveltetésűnek, Ferenc József hívének vallotta magát. Az bizonyos, hogy Sopronban – eltérően az ország belső vidékeitől – gyengébb hagyománya volt a függetlenségi gondolatnak. A város földrajzi helyzete, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatai, valamint társadalmi összetétele sem kedvezett a függetlenségi törekvéseknek, ami a politikai mozgalmakban is meglátszott. A század végére a Függetlenségi és 48-as Párt Sopronban gyakorlatilag

már nem is létezett. A helyi társadalomban meglévő nemzeti öntudatot az uralkodó iránti lojalitás elszakíthatatlan érzése szötte át.

Az irodalom mellett Kánya egész életét végigkísérte a zene iránti rajongása. Tizenkét évesen meghatározó élményben volt része, amikor a hetvenéves Liszt Ferencet látta fellépni Sopronban. A Sopron megyei világhíresség saját tanítványával, a félkarú Zichy Géza gróffal zenélt a helybeli kaszinóban. Kánya hosszú évek múlva is emlékezni vélt arra, hogy milyen darabok hangzottak el azon a hangversenyen.⁶ Nem véletlen, hogy ő maga is remekül zongorázott és tagja volt a líceumi zenetársaságnak. Kiváló játékaért jutalmul egyszer Mozart, egy másik alkalommal pedig Beethoven kicsinyített szobrát is elnyerte. Rendszeres szereplőként lépett a közönség elé a társaság által tartott zenei estélyeken és a diákbálokon, ahol – többek között – Liszt-darabokat és -parafrázisokat adott elő.

Társai között a jómódúak körébe tartozott. Az induló évfolyamba sok iparos és kereskedő, valamint ugyancsak nagyszámú nemesi származású földbirtokos fia került be. Kiváló eredményeinek elérésében talán a családi példa, az előző generációk emelkedő pályáivének mintája, illetve egyfajta túlkompenzáció, „polgárdac” is ösztönözte, amely a nemesi származású ifjak presztízsének elérésére, vagy még inkább meghaladására sarkallta.

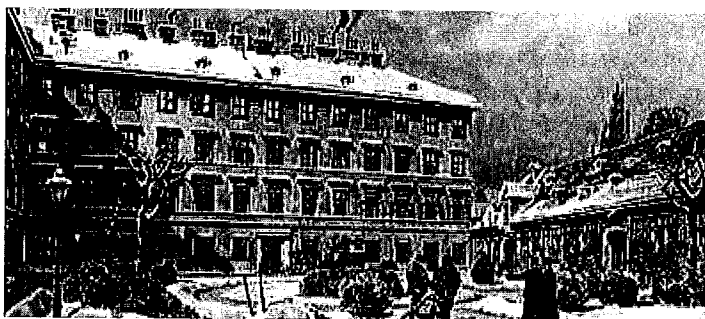
Az iskolai szüneteket rendszeresen vidéken töltötte. Anyja után Répceszemerén örökölt birtokot, melyet később, az első világháború kezdetén felparcellázott. Gyermek- és diákévei alatt azonban – beleértve a később Bécsben töltött időt – sokszor nyaralt rokonainál Répceszemerén és Sajtoskálón. (Később, már berlini követként és külügyminiszterként többször szeretett volna birtokot vásárolni a megyében, de erre sohasem került sor.) Érdekességképpen említtem meg, hogy a romantikus stílusú kastéllá átalakított sajtoskáli Rupprecht-kúria tornácos, árka-dos emeletes épületének egyik szobájában töltötte első magyarországi éjszakáját a hatalom átvételére másodszor készülő IV. Károly és felesége, Zita 1921. október 21-én. Kánya a puccskísérlet elhárításának aktív részese volt Horthy oldalán, szakítva királypárti családi hagyományaival, határozottan hátat fordítva neveltetésének és legitimista családi kapcsolatainak.

Az ifjú Kania Kálmán a soproni líceumból a bécsi Keleti Akadémiára került. A külügyminisztérium felügyelete alatt álló Keleti

vagy Konzuli Akadémia a Monarchia egyik legelső iskolája volt, ahol konzuli tisztviselők, tolmácsok képzésével foglalkoztak. Az intézmény még az Oszmán Birodalommal folytatott intenzív diplomáciai kapcsolatok idején jött létre, innen kapta eredeti nevét (Orientalische Akademie), melyet Mária Terézia először Keleti Nyelvek Akadémiájára változtatott, majd az elnevezést 1898-ban Császári és Királyi Konzuli Akadémiára (K. u. K. Konsularakademie) módosították. Addigra nem csupán a név, hanem az intézmény jellege is megváltozott. Az eredetileg tolmácsképző intézetként működő iskola kezdetben a névéhez híven főleg keleti, arab, perzsa és török nyelvi képzésre fordította a figyelmet, ám később fokozatosan kapott nagyobb hangsúlyt a nyugati nyelvek oktatása.

Az intézménybe nem volt könnyű bekerülni, a jelentkezőket alaposan megrostálták. A megfelelő bizonyítványok és igazolások bemutatása után írásbeli vizsgát kellett tenni. Ennek során a felvételizők német nyelven fogalmaztak írásművet egy megadott témából, melyet fordítási feladat követett németből francia, illetve franciáról német nyelvre. A szóbeli vizsga a vestfáliai békétől a berlini kongresszusig tartó időszak történetét ölelte fel, különös tekintettel Ausztria nemzetközi szerepének ismertetésére. A sikeres felvételi vizsga után a szülők általában 2600 korona, az engedményes helyeken tanuló hallgatók után 600–1600 korona éves tandíjat voltak kötelesek fizetni. Díjmentességben csak a különösen tehetséges és arra rászoruló diákok részesülhettek. Az akadémia szabályzata még a felvett növendékek által otthonról magukkal hozott ruházat és felszerelés részleteit is szigorúan előírta. A „zöglingsnek” egészen pontosan 18 darab inggel, 12 rész alsóneművel, 18 pár harisnyával, 24 darab zsebkendővel, egy pár házicipővel, két nadrágtartóval, egy fésűvel, haj-, ruha- és körömkéfével, körömmollóval, fogkefével és utazóbőrönddel felszerelve kellett megjelenniük a bécsi Boltzmannngassén álló épületben.⁷ A fiatal Kánya Kálmán is így kezdte meg konzuli tanulmányait 1887. október 15-én. 1892. szeptember 30-ig volt az intézmény növendéke.⁸

A képzés kidolgozottságát és színvonalát meghatározta, hogy a konzuli és diplomáciai pályára lépés a 18. századtól már egyre szabályozottabb keretek között folyt. A szolgálatot mindenhol komoly felkészítés előzte meg, melynek során el kellett sajátítani a

A bécsi Konzuli Akadémia épülete

nemzetközi érintkezés kódrendszerét, és ajánlatos volt tudni a fogadó ország nyelvét is. Európában az 1669-ben, Richelieu bíboros idején indított *École de Jeunes de Launge* rakta le az alapjait a több-éves nyelvi képzéseknek. A professzionalizálódás azonban lassan ment végbe, és csak a 19. századra érte el a maihoz hasonlóan magas színvonalat. A főleg kereskedelmi és gazdasági ügyekkel foglalkozó konzuli hivatalnokoknak a francia – diplomáciai – nyelv ismerete nem volt elégséges. Munkájukhoz elengedhetetlennek számított a helyi és más idegen nyelvek elsajátítása. A bécsi Akadémiára való bejutás feltétele volt a német nyelv tökéletes tudása, hiszen az oktatás németül folyt, de kötelező volt az olasz és a magyar is. Kánya a magyar mellett németül és franciául beszélt tökéletesen, kielégítő angol és spanyol nyelvtudással rendelkezett, de olaszul, valamint oroszul is értett. A magyar nyelv tanulását a Monarchia egyéb nemzetiségeiből érkező diákok számára 1867 után írták elő. Az 1898-tól keleti és nyugati szekcióval működő intézményben az idegen nyelvi képzés mellett diplomáciatörténeti, földrajzi, történelmi és nemzetközi jogi ismeretek oktatására összpontosítottak. A 19. század utolsó harmadában a nemzetközi kereskedelem fejlődésével, az európai országok tengerentúli érdekeltségeinek szaporodásával a konzuli teendők is megsokasodtak, és egyre nagyobb igény mutatkozott a gazdasági jellegű ismeretekre, ami a képzés további korszerűsítését vonta maga után. Kánya idején már ebbe az irányba, a külkereskedelmi ismeretek elmélyítése felé mozdult

el az akadémia oktatási programja, később pedig ez még inkább jellemző lett. A modell fontosságát jelzi, hogy a bécsi egyetem jogi fakultása mellett utóbb szoros együttműködés alakult ki az 1898-ban alapított Exportakadémia és a Konzuli Akadémia között. Az iskola a gyakorlati, tudományos és nyelvi ismeretek átadása mellett nagy hangsúlyt helyezett a kifogástalan megjelenés, a viselkedés, a protokoll és a jó modor elsajátíttatására a hallgatókkal.

Az a négy év, amely a Monarchia számos pontjáról érkezett konzuljelöltek kulturálisan igen sokszínű közösségében telt el, minden növendéket kiszakított az addigi – néha provinciális – környezetéből, és gondolkodásukat is átformálta. Hasonlóan hatott az internátusban élő fiatalokra az is, hogy egyaránt volt közöttük nemesi és polgári származású, ami együtt járt bizonyos viselkedési normák spontán elsajátításával. A növendékekbe – akik között az iskolában és annak befejezése után az életben is nagyon szoros köteléket teremtett a több éves együttlét – mélyen beleivódott az „esprit de corps”, azaz az iskola, később pedig a diplomáciai testület szellemisége, mely életre szóló hatást gyakorolt a kiválasztottakra. Kánya is csak olyanokat engedett közel magához, akiknek közük volt a „bécsi iskola” miliőjéhez. Különös módon azonban még hozzájuk is csupán afféle kutya-macska barátság fűzte. Jellemző, hogy jóval később Pauler utcai lakását megosztotta egykori bécsi iskolatársával, a külügyminisztérium pénzügyeit intéző, sokak által nem szeretett Nuber Sándor főkonzullal, ám Hory visszaemlékezése szerint vele is folyton kellemetlenkedett.⁹

Út a diplomáciai karrier felé

Kánya 1892. szeptember 14-én tette le a jogi, politikai gazdaságtani, konzuli, nemzetközi kereskedelmi ismeretekből álló konzuli növendéki vizsgát német, francia, angol és olasz nyelveken. Pályafutását is konzuli növendékként kezdte 1893. november 22-én. A szokásoknak megfelelően a külügyi szolgálat megkezdése előtt más minisztérium alá rendelt hivatalba helyezték, így munkáját az egyik bécsi járásbíróságon kezdte meg. 1893 decemberétől tartalékos hadnaggyá nevezték ki, s csak bő egy évvel később osztották be konzuli szolgálatra. A Ballhausplatzon alkalmazott tisztviselőknek nagyjából a kétharmada dolgozott külképviseleteken, követségeken és konzulátusokon. Közéjük került Kánya Kálmán is 1895. január 5-én.

A 19. század második felében az osztrák–magyar állam felsőhivatalnoki rétegének kiválasztódását kettősség jellemezte. A rendszer működésében erőteljes modernizálódás zajlott, melynek részeként egyre inkább teljesítménykritériumok alapján válogatták ki a vezető tisztségviselőket, miközben rendszerstabilizáló tényezőként továbbra fennmaradt az a szociális és ideológiai zárttság, mely a korábbi időszakokat jellemezte. Ami a külügyminisztériumot illeti: az Osztrák–Magyar Monarchiában a külügyi állomány akkori-ban – hasonlóan más országokhoz – három csoportra tagolódott. Az egyiket a konzulátusi beosztottak, a másikat a belső szolgálatbeli minisztériumi fogalmazók, a harmadikat a diplomaták alkották. Ennek alapja az volt, hogy a 20. századra az államközi kapcsolatok ügyeinek intézésére már szinte minden országban háromszaltatú külügyi szolgálat állt rendelkezésre. A diplomáciai szolgálatot hosszú ideig arisztokraták működtették, akik a szükséges képzettség mellett társadalmi beágyazottsággal, széles (nemzetközi) kapcsolatokkal és a diplomata életvitelhez szükséges anyagi eszközök-

kel egyaránt rendelkeztek. A miniszteriális szolgálat, azaz a belső, minisztériumi tisztviselők kara az uralkodók személyes háztartása és az államháztartás szétválását követően intézte az állam hivatali ügyeit, és felsőfokú jogi, gazdasági, statisztikai képzettségű bürokráciából állt. A belső szolgálat tagjai csak kisebb részben kerültek ki a Konzuli Akadémián végzett hallgatókból. Sokkal nagyobb számban találunk közöttük civil akadémiákon, egyetemeken diplomát szerzett hivatalnokokat, de még katonai akadémiákról is többen érkeztek a minisztériumba, mint a konzuli iskola padjaiból.¹⁰

A konzuli szolgálat a középkorban a kereskedelem és a közlekedés fejlődésével összefüggésben alakult ki. A kereskedők, bankárok számára nem csupán a gazdasági ügyek, hanem az idegen országokban meglévő jogi feltételek és környezet ismerete is létfontosságú volt. Annál is inkább, mivel közülük sokan le is telepedtek, vagy képviselőket hagytak egy-egy fontosabb távoli kikötőben. Az első konzult velenceiek nevezték ki a levantei kereskedelem útvonalán, még az első állandó követség megszervezése előtt. Kezdetben a konzulokat nem az állam jelölte ki és fizette, hanem maga a helyi kereskedőtársadalom választotta. A 17. század közepétől a brit kormány kezdte kiterjeszteni az ellenőrzését a konzulokra. Az 1800-as évek közepétől a nemzetközi ügyletek és a kereskedelem fejlődésével az államok mind több konzuli képviselőt nyitottak a gazdaságilag fontos helyeken. Mindeközben a kereskedelemmel járó utazások, a polgárok szabad helyváltoztatásával, a munkavállalással összefüggő feladatok bővítették a konzulátusok tevékenységi körét. A konzuli és diplomáciai szolgálatok a 20. században a legtöbb országban intézményszerűen egybeolvadtak, vagyis a külügyminisztériumok fennhatósága alá kerültek, de a konzuli feladatok továbbra is elkülönültek a kormányok közötti kapcsolatokat szolgáló, politikai, reprezentációs karakterét megőrző diplomáciai szolgálattól.

A diplomáciai státusz eléréséhez magas jövedelmi biztosítékra volt szükség, nem úgy a konzuli és a fogalmazói beosztáshoz. A beosztás ezért az esetek nagy részében előre eldőlt. Elvi lehetőség ugyan volt a diplomáciai ágba való átlépésre, erre azonban ritkán került sor. Kánya esetében mégis erről volt szó. 1895-ben a fiumei Magyar Királyi Tengerészeti Hatósághoz került, ahol az ott működő ipari és kereskedelmi kamarához osztották be. Konzuli karrierjének

fontos állomása volt Konstantinápoly, az osztrák–magyar konzulátus (1895. szeptember 22-től 1897-ig), ahol 1896. május 9-től már alkonzulként működött. Pályájának további állomásai felsorolásszerűen: 1897. szeptember 5. és 1898 vége között főkonzul Szaloniki-ben, 1898. december 30-tól pedig Moszkvában. A szolgálatban ettől kezdve Koloman Kania von Kanya néven szerepel. 1899. szeptember 1. és november 17. között ideiglenesen a szentpétervári konzulátus vezetésével bízták meg, de a – Herczeg Ferenc jellemzése szerint – „karcsú és dúsfürtű ifjú diplomata”¹¹ vezette a kijevi (1900 márciusától) és a rosztovi (1900 szeptemberétől) alkonzulátust is. 1901 májusától ugyanazon év szeptemberéig az odesszai kirendeltség irányítását bízták rá. 1902. szeptember 26-án került a montenegrói Cetinje konzulátusára, ahol 1904. július 25-én – csaknem két évvel odaérkezése után – konzullá nevezték ki.¹²

Csupán szemléletének formálódása miatt érdemes kitérni rá, hogy Montenegróban Franz Kuhn követ beosztottja volt, akiről utóbb, 1908-ban igen kritikusan emlékezett meg. Az aktagyártásra korlátozódó munka miatt elégedetlen, konzuli pályaszakaszán túllepő Kánya belső normarendszerének kialakulását illusztrálja Heinrich Friedjung, később hírhedtté vált történész és publicista, aki előtt Kánya kifejtette, hogy – ellentétben elődjével (akitől a montenegrói uralkodó kifejezetten tartott) – Kuhn annak idején hogyan igyekezett elkerülni a konfliktusokat, és mennyire kellemetlen volt számára minden éles véleménynyilvánítás, kényes diplomáciai helyzet. Kánya ezzel szemben már szándékoltan keverte magát politikai ügyekbe, vállalva a nyílt konfliktusokat mind a helyi kormányzattal, mind Kuhn követtel.¹³

Az áhított politikai szerepre azonban még várnia kellett. Konzuli beosztását rövidesen elhagyta, 1905-ben önkéntesként egy évet töltött a hadseregben. Az egyéves önkéntesi rendszer olyan iskolázott fiatalok számára tette lehetővé a katonai szolgálat teljesítését, akiket karrierjükben akadályozott volna a hadseregben kötelezően eltöltendő két, illetve három esztendő. Kánya 1905. október 24-én hagyhatta el a hadsereget, hogy immár teljes egészében a külügyi szolgálatra összpontosítson.¹⁴ Ezzel egy időben előre is lépett, és ezután a közös külügyminisztérium fogalmazói karában teljesített szolgálatot.

Harmincöt éves korára tehát több helyen, közöttük három fővárosban is megfordult a külügyminisztérium beosztottjaként. A balkáni, kijevi vagy éppen az odesszai külszolgálat nem számított tekintélyes karrier alapjának. Kánya feladata ráadásul a közös külügyminisztérium apparátusában, majd a konzuli szolgálatban is adminisztratív jellegű volt. Akták tömegei mentek át a kezén, mire a szorgalmát később felismerték és átléphetett a diplomáciai karba. Életpályája ismeretében joggal feltételezhetjük, hogy a diplomáciai feladatok iránt érdeklődő ember volt, s mint ilyen, nem lehetett számára érdektelen a Keleten eltöltött idő. Az európai nagyhatalmi pozícióját elvesztő Ausztria–Magyarország számára a német egység létrejötte után a Balkán maradt az egyetlen aktivitási terület, ezért ottani megbízatásai a tájékozódás szempontjából egyáltalán nem voltak jelentéktelenek. Karrierállomásai közül azonban hiányzott néhány kiemelkedően fontos főváros, ahol ráadásul később sem volt alkalma tartós tapasztalatszerzésre. Utóbbi azért sem érdektelen, mert a külügyminisztérium fiatal tisztviselőinek a bécsi akadémia után az igazi diplomáciai iskolát azok a helyek jelentették, ahol a szolgálat első éveit eltöltötték. Kánya nem jutott el a jelentős nyugat-európai országok fővárosaiba, nem szerezhette közvetlen benyomásokat az ottani kormányok működéséről, ezen országok politikusaival nem tudott személyes, kiváltképpen pedig bizalmas kapcsolatokat kialakítani. Ez külpolitikai látásmódját is befolyásolta. Párizs, London vagy Róma is hasznos állomáshely lett volna arra, hogy az európai viszonyokról, politikai kérdésekről alkotott, egyre szilárdabbá váló nézetei árnyaltabban körvonalazódjanak. Gratz Gusztáv egykori külügyminiszter, aki a két háború közötti korról írt szintézisében tekintélyes terjedelmet szentel Kánya személyiségének, szintén kiemeli vele kapcsolatban, hogy beosztásaiból adódóan elsősorban keleti, délkeleti irányokba terjedő nexusokkal rendelkezett. Tájékozott volt ugyanakkor a Balkán, illetve – Bécs és Berlin szoros kapcsolatának köszönhetően – Németország ügyeiben. Utóbbiak terén az elkövetkező két-három év során szerzett még komolyabb jártasságot.

Ki keveri a lapokat?

A ballhausplatzi évek

A 19–20. század fordulóján az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériuma nem pusztán egy volt a közös birodalmi politika adminisztrációját szolgáló hivatalok közül, hanem a dualista állam vezető politikai és társadalmi rétegeinek találkozóhelyeként is működött. A hely a téren 1520-ban felépített labdaházról kapta a nevét, ahol az arisztokrácia kedvelt, a mai tollaslabdajátékhoz hasonló szenvedélyének hódolhatott. A 18. században a birodalmiságot és a modern külpolitika fontosságát szimbolizáló, nagy presztízsű palotát emeltek a tér elpusztult és lebontott épületei helyén. A külügyminisztérium épülete impozáns helyszínül szolgált mindazon személyeknek és politikai gondolatoknak, akik és amelyek az európai hatalmi politizálás tradícióihoz kötődtek. Az intézmény nagyszámú hivatalnoka pedig nem csupán végrehajtó szerepet játszott a minisztérium életében. A bürokrata gépezet kiterjedtségéből, a munkamegosztás jellegéből és szervezettségéből adódóan a mindenkori miniszter hathatósan támaszkodott a minisztériumi apparátusra, közülük néhányan függtek is tőle.

A három éve a Ballhausplatz barokk épületében ténykedő Kányát 1908. július 9-én osztálytanácsossá, 1909 júniusában udvari, 1910. április 24-én pedig miniszteri tanácsossá nevezték ki. 1911-ben először különleges állású, 1912 májusától pedig tényleges udvari és miniszteri tanácsosnak iktatták be. Az osztálytanácsosi kinevezéssel együtt sorolták át a VII-ből a VI. rangosztályba, ami egyet jelentett a konzuliból a fogalmazói karba való átlépéssel. Időközben, 1910 áprilisában a közös külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője lett. Kinevezésének előzményei a szentpétervári konzulátusig nyúlnak vissza, itt került ugyanis közelebbi kapcsolat-

A Ballhausplatz, balra az Osztrák–Magyar-Monarchia külügyminisztériumának egykori épülete

ba Alois Lexa von Aehrenthal báróval, az Osztrák–Magyar Monarchia akkori szentpétervári nagykövetével.

A diplomáciai karrierben való felfelé kapaszkodás mindig könnyebb volt a testület egy-egy idősebb tagjának jó szándékú támogatásával. Aehrenthal külügyminiszterként híres volt arról, hogy nyitott szemmel figyelte és pártfogolta arra érdemes munkatársait. Jó érzéke volt ahhoz is, hogy a zárt diplomáciai rendszer működését mintegy kívülállóként is megfigyelje, és utat nyisson az ígéretes tehetségeknek. E törekvése összhangban állt azzal, hogy a modern külügyi szolgálatok létrejötté lebontotta a konzuli és a diplomáciai ág között emelt korábbi válaszfalat. Aehrenthal az a közös külügyminiszter volt, aki magyarokkal igyekezett feltölteni a Ballhausplatz állományát, méghozzá olyanokkal, akik valódi magyar környezetből érkeztek, és nem a Theresianum padjaiból kerültek ki. Praznovszky Iván, a szintén Aehrenthal által „felfedezett” diplomata úgy emlékezett ezekre az évekre, hogy akkor a Ballhausplatz vezetése kifejezetten magyarbarát politikát folytatott. A magyar elem érvényesülése előtt nyitva álló, magyarul levelező minisztérium személyzeti politikája éppúgy, mint épületének homlokzatára az ünnepeken kitérített piros-fehér-zöld lobogó sokaknak – mindekelőtt a hadsereg vezetőinek. – szálka volt a szemében.

Miután szentpétervári tartózkodása idején Aehrenthal kiszemelte magának, Kánya előmenetele szorosan kötődött az idősebb diplomata személyéhez és működéséhez. A közös külügyminiszter sajtófőnökének helyetteseként, majd a hivatal vezetőjeként három évet töltött el a Ballhausplatzon, erőteljesen, sokszor agresszívan befolyásolva a médiát.¹⁵ Előmenetele és feladatai is szorosan kötődtek pártfogójához, akinek határozottsága elismerést váltott ki belőle, és mintául is szolgált számára, hogy később maga is hasonló következetességgel járjon el a diplomáciában. Legalábbis erre utal, hogy akkor és később is igen elismerő hangnemben nyilatkozott a sokak szerint arrogáns és hiú Aehrenthalról, akit a legtehetségesebb, legokosabb diplomatának tartott, és aki – ha kellett, és tiszta cél lebegett a szeme előtt – a legerélyesebben képviselte országa érdekeit.¹⁶ Ez a tiszta cél egy erős és önálló Ausztria–Magyarország megteremtése volt, amely a szabadabb nagyhatalmi politizálás lehetőségét, a Monarchia döntéshozatali függetlenségének megóvását ígérte a nemzetközi szinten. Ennek elérése érdekében az aehrenthali külpolitika ritkán játszott nyílt lapokkal, ami a fiatal Kánya számára szintén imponáló volt. Miniszteréről 1908-ban alkotott véleménye kísértetiesen hasonlított arra a képre, amit később ő róla is olvashatunk. Noha nem mutatható ki közvetlen összefüggés az Aehrenthalnak tulajdonított politika és Kánya 1923-as nézetei között, mégis tanulságos felidézni Sir Fairfax Cartwrightnak, Nagy-Britannia bécsi nagykövetének az osztrák–magyar külügyminiszterről alkotott véleményét: „Azok, akik jól ismerik Aehrenthal bárót, mind egyetértenek látszanak abban, hogy politikájának vezérelve a dualista birodalom kiszabadítása Németország függőségéből; mindez nem jelenti, hogy ellenségévé akarná tenni a németeket, azonban azt kívánja, hogy a dolgok olyan mederben haladjanak, amelynél, végszükség esetén, Ausztria–Magyarország mindig számíthat Németország támogatására, ámde [...] nem kell veszélybe sodródnia, amennyiben Németországot agresszív politikája összeütközésbe hozza más hatalmakkal. Aehrenthal báró úgy érzi, hogy Németország súlyával nyomasztóan nehezedik Ausztria–Magyarországra.”¹⁷ Cartwright 1909-ben írott véleménye szinte kísértetiesen ráillik Kánya későbbi politikai elképzeléseire is, melyek a szabad kéz alkalmazása mellett azt a dualista korszakból örökölt tévedést is tartalmazták, hogy Ma-

gyarország továbbra is képes elsőrendű európai országgént önálló szerepet játszani a nemzetközi politikában. Utóbbi, az Aehrenthal által képviselt nézetekkel összehasonlítva komolyabb aránytévésztről árulkodott. Friedjungnak úgy nyilatkozott, hogy a külügyminiszter gyakorta indulatos és udvariatlan a beosztottjaival. Ez odáig megy, hogy sokaknak bátorságot kell gyűjteni, ha valamilyen kérdésben hozzá akarnak fordulni. Így viszont számos információ rejtve maradt előtte, amit Kánya sem tartott erénynek, nem úgy az állhatatosságot és a külpolitikai kérdésekben való eltökéltséget, mely csodálattal töltötte el, miként az is, hogy Aehrenthal a legnehezebb helyzetekben is meg tudta őrizni a hidegvérét.¹⁸

Az említett tulajdonságokra rímelt az a kitarás és munkafegyelem, amit Kánya szintén eltanult felettesétől. Aehrenthal számos betegsége ellenére is kitarzott a pályáján. A zord éghajlatú Szentpéterváron töltött szolgálat a fizikai erejét és az egészségét tette próbára, a politikai feszültségek pedig az idegrendszerét viselték meg. Aehrenthal szerint ezek a tünetek a különleges életmódból adódóan előbb vagy utóbb minden diplomatánál megjelennek. „A külügyi szolgálat minden kétséget kizáróan nem valamiféle úri kaszinó” – mondogatta a jelentkezőknek.¹⁹ Ezeket a szavakat a később súlyossá váló és fájdalmas betegsége ellenére is keményen dolgozó Kánya bizonyára sokszor felidézte magában.

Kányának a sajtóosztály élére történt kinevezése összefüggésben állt az ún. Friedjung-üggyel. Heinrich Friedjung történész és újságíró 1909. március 25-én a bécsi *Neue Freie Presse* című lapban olyan cikket jelentetett meg, amely hamisított dokumentumokra hivatkozva próbálta egy Szerbia elleni fegyveres akció jogosságát alátámasztani. A cikket közvetlenül Aehrenthal inspirálta. Miután a manipuláció és a csalás vádja felszínre került, és Friedjungnak bíróság előtt kellett felelnie miatta, a külügyminisztérium a sajtóosztály akkori vezetőjének menesztésével próbált kibújni a felelősség alól.

A sajtóügyeket irányító vezető tisztviselő egyébként a miniszter egyik legbizalmasabb munkatársa volt. A külügyminisztérium V. osztálya alá rendelt ún. Literarisches Bureau-t már az 1860-as évektől megszervezték, abból a célból, hogy a külügyminisztérium sajtókapcsolatait ápolja, illetve hogy a minisztérium politikai irányvonalának támogatását a sajtóban elősegítse. A hivatal el-

nevezése többször is változott. 1864-től Presseleitungnak hívták, 1868 és 1877 között a Department III. der Präsidialsection nevet kapta. 1877-től 1911-ig viselte a Literarisches Bureau nevet, mely 1911-ben Pressedepartmentra változott. Innen látták el hírekkel és információkkal a külföldi és a hazai sajtót, egyszersmind tájékoztatták a minisztérium vezetőit a külföld hangulatáról, mindazokról a részletekről, amelyek az egyes országok hivatalos külpolitikáját befolyásolták. Ugyanitt szerkesztették a hivatalos politikai interjúkat és közleményeket. A hivatal jelentősége az 1880-as évektől anyagi és személyi okok miatt visszaszorult ugyan, de a századfordulóra visszaszerezte korábbi tekintélyét. Ebben szerepet játszott a szintén soproni születésű Dóczy Lajos (1871–1875 között, majd pedig 1895-től 1904-ig állt a sajtóosztály élén) és utóda, Emil Jettel von Ettanach, aki mögött Kánya már 1905 óta a második embernek számított a hivatalban, melynek élén – ahogy Praznovszky írja – paritásos alapon állt egy-egy magyar, illetve osztrák vezető tisztviselő. A rangban akkor fiatalabb Kánya fontos szerepet vitt a Bosznia-Hercegovina annektálása utáni feszült külpolitikai helyzetben.

A konzuli ügyekben már jártas hivatalnok később gyakran tapasztalt szuverenitásának és pénzügyi kérdésekben is megfigyelhető irányító szerepének kiformalódásában nagy súllyal esett latba a sajtóosztály élén szerzett tapasztalata. A referatúra munkájának finanszírozására, az ún. „sajtódotációra” változó mennyiségű, az éppen aktuális céloknak és igényeknek megfelelő mennyiségű keretösszeg állt rendelkezésre. Az osztály vezetői a pénzeszközök felhasználása során meglehetősen nagy szabadságot élveztek, a nagykövetségek és a sajtó propagandamunkájának támogatását viszonylag rugalmasan végezték. A mindenkorai sajtófőnök külön speciális összegek felett is rendelkezett, melyeket „titkos sajtócélokra” használt. Kánya igyekezett ezeket a lehető legjobban elkölteni. Két év alatt 22 400 koronát használt fel kül- és belföldi (kiváltképpen a magyar) újságírók befolyásolására. A Literarisches Bureau vezetését átvévő Kánya – Ulrich von Brockdorff-Rantzau budapesti német főkonzul szerint – a magyar sajtót minden addiginál nagyobb támogatásban részesítette. Emiatt az osztrák lapok részéről sorozatos támadások érték. A magyar újságok dotációjára azért volt nagyobb szükség, mert a Ballhausplatz igen nehezen boldogult a zömében

ellenzéki beállítottságú budapesti lapok szerkesztőivel. Sok esetben Kányának is csak közvetve volt lehetősége a minisztérium politikai álláspontjának megjelenítésére az újságokban. Ezzel a céllal érkeztek bizonyos lapok (például a *Budapesti Hírlap*) bécsi tudósítóinak számlájára rendszeres havi pénzjuttatások. Hasonlóan támogatásban részesültek az újság berlini, párizsi és New York-i munkatársai is. A sajtóosztálynak csak 1913-tól sikerült az indirekt szubvenciónál szilárdabb alapokra helyezni a magyarországi sajtó befolyásolását, például a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségének kiutalt jelentős összegű, 27 000 koronás támogatás révén. Voltak távolabbi, az Osztrák–Magyar Monarchia szempontjából kevésbé jelentős államok, amelyek sajtóját még közvetettebb módon, úgy orientálták, hogy eljuttatták nekik a hivatalos külpolitikai álláspontot megjelenítő osztrák lapok példányait. A brazil közvélemény tájékoztatása érdekében például a *Fremdenblatt* és a *Neue Wiener Tagblatt* példányait küldték el rendszeresen az ottani, németül megjelenő lap kiadójának és szerkesztőjének.²⁰ Ezt is csak azután, hogy körültekintően informálódtak a szerkesztő személyiségéről, társadalmi kapcsolatairól, a lap és a kiadó pénzügyi helyzetéről, de az újság jelentőségét és terjesztésének körülményeit, kiterjedtségét is figyelembe vették.

Kánya azzal kezdte működését a sajtóosztály élén, hogy megtörte a *Neue Freie Presse* addigi monopolhelyzetét. A befolyásos sajtóorgánum ezt követően a sajtófőnök elkeseredett bírálójává vált, kiadója, Mori(t)z Benedikt pedig mindent elkövetett, hogy annak tekintélyét aláássa. A liberális beállítottságú lapban Kányát antiszemizmussal is megvádolták. Az idő tájt a kormányzat, azon belül is a külügyminisztérium hivatalos lapjának számító *Fremdenblatt* szolgált a közvélemény alakításának egyik eszközéül. Az ebben megjelent írásokért azonban – amelyeket sokszor Kánya instruált, sőt néhányat ő maga is írt – a minisztérium és a sajtóosztály vezetését felelősség terhelte. Éppen ezért gyakorta éltek azzal a módszerrel, hogy nem saját nevük alatt közölt cikkeik révén, hanem ún. tudósítók, „korrespondenzek” által küldött írásokban juttatták el üzeneteiket az olvasókhoz.

A fentiekből kitűnik, hogy Kánya elsősorban adminisztratív jellegű állása egyúttal bizalmi jellegű is volt, ami politikai karaktert is kölcsönzött neki. Sajtóügyekben a külügyminiszter elsőszámú

tanácsadója volt, aki az aktuális külpolitikai irányvonalnak megfelelően tevékenykedett, de elég befolyással rendelkezett ahhoz, hogy munkakörét ne pusztán igazgatási jellegűnek tekintse. Nem tudjuk, hogy a pozícióföltöltés vagy a perspektivikus gondolkodás mondatta vele, de igaza volt, és az utókor is őt igazolta abban, hogy a sajtónak nagy jelentőséget tulajdonított. Nagyobbat, mint Aehrenthal, aki Kánya szerint nem ismerte fel a híradásokban rejlő lehetőségeket. Nem csupán a közvélemény befolyásolására vélte hasznos eszköznek a sajtót, hanem arra is, hogy a kabinettel kapcsolatos köz- és politikai hangulatot lemérjék belőle. Úgy tartotta, hogy egy sajtócikk vagy kiszivárogtatás sok esetben többet elárul idegen kormányok politikai álláspontjáról és szándékairól, mint egy követi jelentés. Ebben pedig – különösen irányított lapok esetében – nem is tévedett.²¹

Sokszor nagyon határozottan foglalt állást külpolitikai természetű ügyekben. Több forrás szól arról, hogy nyíltan ellenezte és intrikának tartotta az angol diplomácia próbálkozását, melynek célja az volt, hogy Ausztria–Magyarországot és a Német Császárságot eltávolítsa egymástól. Már helyettes sajtófőnökként erőteljesen tiltakozott az ellen, hogy az osztrák külügyi vezetés gyengeséget mutasson a kívüljárás felé, és – Jettellel szembeszállva – ellenezte, hogy az osztrák sajtót külső óhajnak eleget téve engedékenységre hangolja.²² Ebben Aehrenthal akkori álláspontját támogatta. A rendelkezésünkre álló, nem túl bő források azt mutatják, hogy karcos megnyilvánulásai még nem tükrözték a később számára is fontos, alapvető diplomáciai elvet, azaz hogy a siker érdekében mindig két vasat tűzben tartva kell politizálni. Ez a tapasztalat hiányára utal.

1912. február 17-én változás történt a külügyminisztérium élén. Alois Lexa von Aehrenthal halálával Leopold von Berchtold vette át a külügyek irányítását. Az elődjétől merőben eltérő vérmérsékletű és habitusú Berchtold gróf kötelességszerűen, de komolyabb ambíciók nélkül látta el a hivatalát. Mellette Kányának nagyobb lehetősége adódott arra, hogy egyéni becsvágyától hajtva cselekedhessen. Talán túlságosan is önállóvá vált, ami végül az elmozdításához vezetett. Egyes vélemények szerint bizalmi helyzetét politikai cselszöveksékre használta ki. Sokan már vezető szerepet tulajdonítottak neki az Aehrenthal és Berchtold közötti korábbi intrikák kialakulásában. Szerintük a sajtófőnök a nyílt színen Aehrenthalt támogatta, a hát-

térben azonban annak megbuktatásán fáradozott. A szálakat úgy szőtte, mintha a minisztere elleni támadások a Belvederéből, Ferenc Ferdinánd trónörökös rezidenciájából indulnának ki. Miközben állítólag azon dolgozott, hogy a trónörökös támogatását biztosítsa Berchtold számára, saját pozícióját erősítette.²³ Ezt a véleményt a magam részéről nem osztom. Berchtoldról ugyan valóban tudni vélték, hogy a trónörökös bizalmi embere, de ha így is lett volna, Kányának ehhez nyilvánvalóan kevés köze volt. Ráadásul – noha Ferenc Ferdinánd személyiségéből adódóan ez nagyon is különösnek számított – az 1912 februárjában elhunyt külügyminiszter és a nehéz természetű, zárkózott trónörökös között csaknem bensőséges kapcsolat alakult ki.²⁴ Mindettől függetlenül a sajtóosztály vezetője egészen biztosan nem rendelkezett elegendő befolyással ahhoz, hogy az intrikákkal a mélybe tudta volna rántani miniszterét. Személyes ambíciói ellenére sem valószínű, hogy beavatkozott volna belső személyi és lobbiküzdelmekbe. Arra a felsőhivatalnoki rétegre, melyhez Kánya is tartozott, az uralkodóhoz fűződő lojalitás, valamint az állam és intézményei iránt érzett elhivatottság volt a jellemző, ami a magán- és csoportérdekeket javarészt háttérbe tudta szorítani. A professzionális, a Theresianumban és a Konzuli Akadémián nevelődött hivatalnokelit kívülről nehezen volt befolyásolható, és a pártpolitikai nyomástól is távol tudta tartani magát.

Ez persze nem jelentette azt, hogy ne lettek volna kivételek. Kánya intrikusi hajlamai mindenesetre köztudomásúak voltak. Ezek azonban nem a kamarillapolitizálás, hanem a nemzetközi – elsősorban a balkáni – politika befolyásolása terén érvényesültek. Hivatali súlyát kihasználva igyekezett az osztrák közvéleményt – sommás vélemények szerint – a szlávok, elsősorban azonban inkább Szerbia ellen hangolni, és meggyőzni arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia legfőbb ellensége a Karadjordjevicsek oroszokra támaszkodó állama. Kánya ezt állítólag a magyar érdekek szolgálatában sugalmazta. De volt-e egyáltalán magyar érdek? Az bizonyos, hogy a Balkánnal kapcsolatos magyar és osztrák elképzelések nem mindenben estek egybe, ám Szerbiával kapcsolatban még a magyar politikusoknak sem volt egyértelmű, és különösen nem egységes véleménye. Ezek ugyanis meglehetősen széles skálán mozogtak, Szerbia izolálásától egészen annak a térképről való eltüntetéséig.

A kiegyezést követő közös külpolitika és az azt kiszolgáló közösügyi apparátus ugyanakkor egy és oszthatatlan volt. Külön „magyar érdekek” érvényre juttatására nem nagyon nyílt mód. A dualizmus évei alatt a diplomáciai kar tagjainak származása és összbirodalmi érdekekkel való azonosulása nem állt ellentmondásban egymással. Jóllehet, magyar részről rendszeresen felmerült annak az igénye, hogy a diplomaták között, illetve a minisztérium apparátusában több magyar származású munkatársat foglalkoztassanak, Kánya is ennek a nemzetek felett álló testületnek a tagja volt. Noha ellenfelei és kritikusai szerint az egész kettős monarchia erejét és tekintélyét felhasználva Kossuthnál is sikeresebben védte a magyar érdekeket,²⁵ ezek az érdekek Kánya felfogásában a közös állam javát szolgálták.

Kánya Leopold von Berchtold minisztersége alatt még több mint másfél évig irányította a Ballhausplatz sajtópolitikáját, azonban 1913. október 15-én – nem egészen váratlanul – kivonták a minisztériumi belső apparátusból, és Mexikóba akkreditálták. Helyzete Bécsben az ún. Prochaska-ügy kapcsán megingott, és személye kényelmetlenné vált. A Freiherr von Riedl követ rendelkezési álmányba helyezésével megüresedett követi poszt kapóra jött az osztrák külügyek vezetőjének, a feladatra a botrányba keveredett, majd bűnbak szerepbe kényszerült Kánya kellően tapasztaltnak és felkészültnek is látszott. De vajon minek volt köszönhető, hogy a helyzete odahaza tarthatatlanná vált?

Az ún. Prochaska-affér 1912 őszén nagy port vert fel a sajtóban. A szerb hadsereg Prizrenbe (Koszovó) való novemberi bevonulását követően megszakadt a kapcsolat Oskar Prochaskával, a helyi osztrák konzullal. Osztrák, majd külföldi lapokban is több hamis híradás jelent meg a konzul fogva tartásáról, sőt állítólagos erőszakos kasztrációjáról. A híresztelések hátterében minden gyanú szerint a bécsi sajtót instruáló Kánya állt, aki heves szóváltásba keveredett az ügy miatt tiltakozó szerb követtel. Noha a prizreni hírek cáfolata már november második felében megérkezett a Ballhausplatzra, a sajtóosztály még hetekig nem cáfolta hivatalosan a pletykákat, sőt hagyta, hogy a rémhírek tovább keringjenek a nyilvánosság körében. Hory András emlékirataiban megemlíti, hogy jóval később, a jugoszláv–magyar kapcsolatok javulása idején egy vezető szerb politikus félreértésnek minősítette az esetet, elhalványítva ezzel

Kánya szerepét a botrány kiteljesedésében. De mekkora volt vajon a valóságban ez a szerep?

Azt, hogy a külügyminisztérium sajtóosztálya hetekig engedte kavarogni az ügyet, nem lehet nem Kánya számlájára írni. A Szerbiát uraló vad és barbár állapotok hosszas pertraktálása a szomszédos balkáni állam elleni hangulatkeltés alkalmas eszköze volt a minisztérium propagandaosztálya kezében. Nem valószínű azonban, hogy önmagában ez a tény vonta maga után Kánya elmozdítását, hiszen a sajtóreferatúra vezetője ebben a kínos ügyben nyilvánvalóan nem cselekedhetett önállóan. Kánya a Prizrenből érkező cáfolatok után is a helyén maradt, a félretájékoztatás, illetve az elhallgatás pedig tovább folytatódott. Csak hetekkel később adtak közre kommunikét a *Fremdblatt*-ban, mely némileg mérsékelte a Szerbia-ellenes sajtókampányt. A Literarisches Bureau dezinformáló politikája a minisztérium vezetésének megfontolt szándékaira vall, amelyben a sajtófőnökre kétségtelenül komoly szerep hárult. Elsőre megtévesztő, hogy a mexikói követi kinevezés és a Prochaska-affér között csaknem egy év telt el. Ennek ellenére feltehető, hogy utóbbi mégis hozzájárult a fontos sajtófőnöki állás elhagyásához és a távoli küldetés „elnyeréséhez”. Ennek oka az a rosszállás volt, amelyet az ügy később a nemzetközi szintén, sőt belföldön is kiváltott.

Az osztrák és a nemzetközi sajtó hosszú ideje hevesen és egymásnak ellentmondó kombinációkat közrebocsájtva támadta Kányát. Némelyek azzal vádolták, hogy a saját szakállára cselekszik, számosan azonban kételkedtek önállóságában. Ők azt vetették a szemére, hogy valójában a trónörökös játékszerévé és a háborús érdekek kiszolgálójává vált, ahelyett, hogy munkáját a külügyminisztérium céljainak rendelte volna alá.²⁶ A konzervatív francia *L'Écho de Paris* ennek ellenkezőjét állította. Szerinte a sajtóosztály éppen hogy Berchtold jelentős támasza volt az utóbbi hónapok politikai manőverei során.²⁷ Orosz lapok ugyancsak kútmérgezőnek állították be a Kánya által irányított hivatal ténykedéseit.²⁸ Ausztriában az *Arbeiter Zeitung* intézte ellene a legindulatosabb támadást.

Az osztrák parlamentben 1913 májusában Václav Kľofáč jóvoltából került napirendre, hogy milyen formában felelős a minisztérium sajtóosztálya, pontosabban annak vezetője a külügyminisztérium politikájáért. Kľofáč nem meglepő módon az egész

Der edle Sänger Kania schlägt die Leyer
und singt ein Heldenlied voll Leidenschaft und Feuer,
Den Mannen von der Presse greift's ans Herz,
Prochaskas sagenhaftes Leid entläßt die Lust:
Wir tilgen diese Schmach mit unserer Druckschwärze
und mit der anderen hellem, rotem Blut.

Kania nemes dalnok hűrokat penget,
hősi éneket zeng tüzes szenvedéllyel,
s szívébe markol a sajtó emberének,
hogy a csodás szenvedés, mely Prochaskát érte
a vért feltűzelje,
s amit beszennyez a nyomdafesték fekete foltja,
mások vére majd tisztára mossa.

Karikatúra Kányáról az Arbeiter Zeitungban, 1914. január 1.

addigi külpolitikát élesen kritizálta, és persze nem egyedül Kányát tette felelőssé a békebontó balkáni politikáért. Terjedelmes beszédében elismételte az általa egy kalap alá vett osztrák sajtóban már számtalanszor leírt kritikákat, melyek szerint „[...] a kormány Balkán-politikája folyamatos kardcsörtetésből áll. A Kánya által vezényelt sajtóirányítás pedig mesterségesen gerjeszti a feszültségeket a térségben és odahaza egyaránt. A bécsi sajtóapparátus, amelynek – ismerte el Klofáč – a tollát a külügyminisztérium vezeti, hónapokon keresztül háborút kiáltott, teljesen megfosztva a népet attól a képességétől, hogy a valóságot a hazugságtól megkülönböztesse.” Beszédének az volt a veleje, hogy Kánya csupán egy, nem is elsőszámú szereplője annak a magyarokból álló garnitúrának, amely a

külügyminisztériumot az ellenőrzése alatt tartja, és az ügy csupán érzékletes például szolgál arra, hogy a teljes külpolitika Budapest befolyása alá került. A cseh politikus szerint a magyarok oroszellenes érdekei diktálták a sajtóosztály manipulációit, és ugyancsak ők tehetek arról, hogy Romániát sikerült eltávolítani Béctől, pedig a szlávokkal való konfliktus miatt nagy szükség lett volna Bukarest szolgálatkészségére.²⁹

Az események előterében az első balkáni háború állt. 1912 októberétől a Balkán Szövetség államai, Görögország, Bulgária, Szerbia és Montenegro indítottak katonai akciót az Oszmán Birodalom európai területeinek birtoklásáért. Törökország balkáni hegemoniájának összeomlása Szerbia felemelkedését és a Monarchia nyugat-balkáni érdekkörének sérülését, sőt esetleges elvesztésének veszélyét hordozta magában. 1912 őszén az osztrák–magyar külügyminisztérium mégis meglehetősen tartózkodó volt egy Szerbia elleni esetleges katonai fellépést illetően. A katonai körökkel ellentétben a Ballhausplatz irányítói kiváráásra játszottak, és abban bíztak, hogy a térségben főszereplővé váló Bulgária és az albán állam közé ékelődött Szerbia háborús beavatkozás nélkül sem veszélyezteti az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni érdekeit. Berchtold ráadásul elvi szempontból és a várható európai tiltakozás miatt sem helyeselt volna egy szerbek elleni preventív háborút. Kánya utólag úgy vélte, hogy Berchtold szétrombolta Aehrenthal addigi munkáját azzal, hogy Ausztria–Magyarországnak a boszniai annexió után kivívott balkáni pozícióit hagyta meggyengülni. Elszalasztotta ugyanis azt a lehetőséget, hogy Bulgária segítségére siessen a második balkáni háborúban. Az osztrák diplomácia tett ugyan lépéseket a bolgárok érdekében a béketárgyalások idején, ez azonban csak arra volt elegendő, hogy a későbbi világháborúban sikerült Bulgáriát a központi hatalmak mellé állítani. Mindez csak részeredmény volt Kánya szerint, aki jónak látta volna már 1905–1908-ban megelőző háborút indítani a Balkánon, amíg Oroszország nem állt készen egy nagyobb összecsapásra.³⁰

Ilyen körülmények között került sor a sajtóosztály véletlennek semmiképpen nem mondható akciójára, amely Prochaska konzult oly híressé tette. Könnyen elképzelhető, hogy Kánya csupán eszköz volt Berchtold kezében, aki valójában a szálakat mozgatta, és

akinek utasításait híven végrehajtotta. Ez nem mond ellent annak, hogy a külügyminiszter nem kívánt háborús konfliktusba keveredni Szerbiával. A feszültség állandósítása és Belgrád nyomás alatt tartása belefért a külpolitikai erőpróbába. Kánya, aki kevesellte a Balkánon mutatott határozottságot, kiválóan asszisztált ehhez, annál is inkább, mivel egy manipulatív játszma egyáltalán nem volt ellenére. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az elemi tényt, hogy a minisztérium vezetésének tudomása és jóváhagyása nélkül nem lehetett heteken át célzatosan befolyásolni a sajtót. Amennyiben a sajtóosztály ténykedését felsőbb körökben károsnak ítélték volna, nyilvánvalóan azonnal leállítják Kánya akcióit. Erre azonban nem került sor, így könnyű belátni, hogy a külügyminisztérium sajtófőnöke végrehajtó szerepet játszott az ügyben, igaz, ennek során számára nagyon is testhez álló alakítást nyújtott.

Ezzel mindenesetre óriási támadási felületet adott saját személye és az általa vezetett hivatal ellen. Klofáč azzal is megvádolta Kányát, hogy az irányítása alatt álló Literarisches Bureau szoros kapcsolatot tart fenn tőzsdespekulációkon óriásvagyonokra szert tett, kétes tisztességű személyekkel. Mindeközben a német és szláv érdekek összhangját hangsúlyozva nagy igyekezettel megpróbálta elérni a német és szláv képviselők együttes fellépését.³¹

Berchtold, annak érdekében, hogy a sajtóban terjengő híreket cáfolja, vagyis a minisztérium szabályszerű működését igazolja, már 1912 decemberében nyilvánosan köszönetet mondott Kányának a válság alatt nyújtott teljesítményéért, akit a következő év május 13-án rendkívüli követé és meghatalmazott miniszterré neveztek ki. Helyettese, Oskar Ritter von Montlong pedig Ferenc József-érdemrendet kapott. A lépéssel a Karl von Stürgkh miniszterelnök vezette kormány nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy a Ballhausplatzon nem működik semmiféle magyar árnyékkabinet. Ezzel egyidejűleg Kánya előtt megnyílt az út a diplomáciai karrier felé. A kormányzat praktikái végül nem hozták meg a várt eredményt, ellenkezőleg: hatására a következő napokban a képviselőházban többször is szóba került Kánya, a Literarisches Bureau és a kormány viszonya. Május 15-én a Deutscher Nationalverband képviselői szólaltak fel a Házban, furcsállva és helytelenítve a két tisztviselő magas elismerését. Ernest Breiter pártunkívüli képviselő május 28-án elmondott in-

terpellációjában Kányát egyértelműen bűnbakként állította be, a fő felelősséget pedig Berchtoldra hárította.³²

Már a Friedjung-ügy is bebizonyította, hogy milyen káros következményekkel jár a kormányra nézve, ha annak intim sajtókapcsolatai és praktikái a nyilvánosság elé kerülnek. A Prochaska-affér nyomán kitört belpolitikai és diplomáciai viharok miatt muszáj volt csillapítani a kedélyeket, a kormányzat szerepét elfátyolozni, ehhez pedig felelőst kellett találni. Utóbbi pedig ki lehetett volna más, mint ismét a Literarisches Bureau vezetője? Kánya pozíciója ráadásul tovább gyengült, mivel közismert oroszofóbiája már 1912-ben oroszellenes hangulatkeltésre sarkallta a sajtóban. Ezt 1913-ban is folytatta. Meg volt róla győződve, hogy a bolgár-szerb konfliktus a balkáni szláv érdekek védelmében fellépő Szentpétervárt nagyon kényelmetlen helyzetbe hozta, amiből úgy igyekszik kikerülni, hogy Szerbiát a macedón kérdésben engedékenységre kényszeríti Bulgáriával szemben. Ennek ellentételezéseként azonban a szerbeket az Osztrák–Magyar Monarchia kárára igyekszik majd kárpótolni. Az orosz kapcsolat mellett közben Bécs és Berlin viszonya is feszültté vált, utóbbi ugyanis nem kívánta erősíteni az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni pozícióját. 1913 őszére egyre többek meggyőződésévé vált, hogy Ausztria balkáni akciója teljes kudarcot vallott. A bécsi körök hangulatváltozása rendítette meg végleg Kánya pozícióját. A kialakult helyzetben várható volt, hogy az időközben már talonba tett Kányát³³ más posztra vezénylik. Sok pletyka kapott szárnyra arról, hogy hol folytatja a karrierjét. Szóba került, hogy a stockholmi vagy a bukaresti követség vezetését bízzák rá, de az is felmerült, hogy a *Pester Lloyd* főszerkesztőjévé nevezik ki.³⁴ Az európai állomáshelyek azonban túlságosan közel voltak. Jobbnak látszott a Prochaska-affértól jóval távolabb eső célpontot keresni.

A másodrendű és távoli mexikói követi poszt betöltése az „elhasználódott” Kányával megfelelt a külügyminisztérium aktuális érdekeinek, és alkalmas volt arra is, hogy Berchtold megszabaduljon az Aehrenthal bizalmi emberének számító sajtófőnöktől. A nemzetközi felháborodást a külügyi vezetés azzal kívánta lecsillapítani, és a felelősséget saját vállairól levenni, hogy keresett egy felelőst a történetekért, akinek az egész ügyet a nyakába varrhatta.

Távol a világtól

Követség Mexikóban

A távoli és Ausztria–Magyarország külpolitikai érdeklődésében periférikus helyet elfoglaló Közép-Amerika nem tartozott azok közé a helyek közé, amelyek a legnagyobb szakmai kihívást jelentették és kellő tekintélyt biztosítottak volna az oda akkreditált diplomatáknak. A követi kinevezés a fentiekben ismertetett hivatali előéletű Kánya számára mégis akár a karrier elérhető legnagyobb magaslatát jelenthette. Diószegi István kutatásaiból nyilvánvaló, hogy az osztrák–magyar misszióvezetők közé csupán kapcsolati alapon, jó politikai helyezkedéssel nem lehetett bekerülni, az előkelő származás mindazonáltal nem volt hátrány. A 18. század első felétől 1918-ig a követeknek csupán 10%-a nem volt arisztokrata származású. A kinevezés Kánya szakértelmének, jó politikai érzékének is szólt, de egyértelműen látszik az is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi vezetése nem kívánt első vonalbeli diplomatát küldeni Mexikóba.

Kérdés, hogy a közép-amerikai országban eltöltött évei miben és mennyire alakították Kánya világlátását? E tekintetben biztosan támaszkodhatunk Anderle Ádám és Kozári Mónika közös munkájára, mely behatóan tárgyalja az Osztrák–Magyar Monarchia követének 1913–1918 közötti mexikói tevékenységét. Ebből kiderül, hogy Kánya diplomáciai gondolkodását részben Washington közelsége befolyásolta. Az Egyesült Államok szomszédságában eltöltött évek alatt közletről ismerhette meg az „északi kolosszus” nagyhatalmi ambícióit, ami Kánya külpolitikai orientációit a későbbiekben is befolyásolta. Talán ennél is mélyebb nyomokat hagyott benne, hogy 1914-ben a konszolidált európai (bécsi) környezet helyett a nyugtalan, 1910-től permanens forradalmi állapotban lévő közép-amerikai országban találta magát. Az utcai harcoktól

Mexikóváros az 1910-es években

hangos, forrongó, kaotikus képet mutató, egyszerre elmaradott és modernizálódó, szociális válsággal terhes Mexikóban eltöltött évek örökre megalapozták a forradalmakkal szemben érzett ellen-szenvét. Idegenkedett a kiszámíthatatlan, könnyen befolyásolható tömegektől, és megvetett minden olyan politikai irányzatot – legyen az bal- vagy jobboldali –, amely e tömegek alantas ösztöneire épített. Többek között ebből táplálkozott mély kommunizmus-, később náciellenessége. Egyéb okok mellett ide vezethető vissza a politikusi pályától való tartózkodása is. Kánya a külügyi szolgálatban megszokott fényes elszigeteltségben érezte magát igazán jól. Nem szívesen avatkozott bele (bel)politikai kérdésekbe, később miniszterként is idegenkedett a parlamenti és egyéb közszerepléstől. Nem volt tehetséges szónok, nem szerette, ha a diplomácia intim légkörét maga mögött hagyva a harsogó politikai arénába kellett átlépnie. Egyáltalán nem érzett elhivatottságot az iránt, hogy a diplomáciában járattan, annak működését nem ismerő politikusokat és a „civil” közvéleményt meggyőzze nézeteinek helyességéről.

A mexikói külszolgálatban eltöltött évek elzárták Kányát az európai események fő áramlataitól. Mexikó jelentősége az első világ-

háború előestéjén nemcsak Ausztria–Magyarország, hanem a többi európai kormány szempontjából is csekély volt. A mexikóvárosi szolgálat mindazonáltal nem telt diplomáciai eseménytelenségben. Az Egyesült Államok 1914 áprilisában egy incidenst követően elfoglalta Veracruz városát, amivel egyúttal Victoriano Huerta államfő és az ellene lázadó forradalmárok, Venustiano Carranza és Francisco Villa küzdelmébe is beavatkozott. A konfliktus végül Carranza győzelmével végződött, akit a washingtoni vezetés is hajlandó volt elismerni. Az új kormány azonban nem lépett érintkezésbe a régi diplomáciai testület tagjaival, ami tovább növelte Kánya elszigeteltségét. Az időközben kirobbanó világháború pedig azt jelentette, hogy a távoli közép-amerikai ország Bécs, illetve Európa szemében teljesen érdektelenné vált. Az események Kánya meghasonlásához vezettek. Szeptember elején megdöbbenő levelet írt Dumba washingtoni osztrák nagykövetnek, melyben bejelentette, hogy elhagyja állomáshelyét. Az irat súlyos elkeseredésről tanúskodik. Kánya arra panaszkodott, hogy már hetek óta megszűnt a távirati kapcsolata Béccsel, ahol a mexikói ügyek iránti érdeklődés a nullára csökkent. A helyi állapotokról szerkesztett jelentés végén a következőket közölte: „Ezen jelentést mexikói hatyúdalomnak tekintem. A napról napra rosszabbodó vesebántalmainak következtében és a háború által szerzett idegességem miatt olyan lelkiállapotban vagyok, amit nem kell behatóan ismertetnem. A teljes étvágytalanság és álmatlanság tartós fájdalmakkal összekötte úgy megtörttek, hogy 70 éves aggastyánnak nézhetnek. Ehhez jön a helyi lakosság leírhatatlan gyűlölködése Ausztria–Magyarországgal szemben, és maga a sajtó is, amire én több figyelmet szentelek, mint bárki más, ingerel az örökös orosz és szerb győzelmi jelentésekkel. A német kolléga kinyilvánította, hogy kész átvenni az osztrák–magyar követség vezetését, és én úgy hiszem, hogy a jelenlegi helyzetben, amikor itt tulajdonképpen kormány nincs, s gazdasági érdekek előmozdításáról sem lehet szó, teljesen elegendő.”³⁵ Kétségtelen, hogy a sajtófőnöki posztjáról való távozás után egy ilyen mértékű jelentéktelenné válás, és a minden nap tapasztalt fejtelenség tették ennyire csüggedtté Kányát. A *Volksfreund* című lap számolt be róla, hogy egyik reggeli lovaglásán, melyen két diplomatatársával vett részt, Carranza katonái leparancsolták a lováról, amit az órájával együtt el is koboztak

tőle.³⁶ Nem tudjuk, hogy a feltehetően 1890 óta Mexikóban élő festőművész, August Lohr által jegyzett hosszabb írás minden elemében igaz-e, de az bizonyos, hogy a szerző jól ismerte a mexikóvárosi közállapotokat, így a cikk azt híven tükrözte.

Kánya a hivatalos indoklás szerint szeptember közepén az Egyesült Államok fővárosába utazott gyógykezelésre. Távollétében a német követ, Hintze vezette az osztrák követséget.³⁷ Noha elkésesedésében hatyúdalként említette utolsó jelentését, Kánya néhány hónap elteltével visszatért „haldoklásából”, és februárban ismét állomáshelyén tartózkodott. Az ottani helyzet közben jótányival sem lett tisztább, és békésebb sem. Kánya – immár higgadtabban és a diplomáciai testület többi tagjával egyeztetve – ismét a Mexikóból való távozását fontolgatta, erre javaslatot is tett a bécsi külügyminisztériumnak. A továbbra is polgárháborús, forradalmi helyzetben az ellenséges táborokba helyezett egy-egy konzulra bízta volna az Osztrák–Magyar Monarchia érdekeinek képviselését.

Az országról alkotott képe idővel gyökeresen megváltozott. Később rajongva szeretett helyként beszélt róla. Kiemelte Mexikó Amerika-, illetve antantellenességét, és azt, hogy az ország a legnagyobb szimpátiával viseltetett a központi hatalmak iránt.³⁸ Noha ez a megnyilatkozás mélyen ellentmond korábbi panaszadatainak, a változás hátterében az állt, hogy a megszilárduló Carranza-kormány amerikaellenessége, a német–osztrák–mexikói politikai érdekezésség kedvező irányba terelte Kányát és vendéglátói kapcsolatát.

A közép-amerikai izoláltságból a háború vége és az Osztrák–Magyar Monarchia teljes szétesése hívta vissza. Az állam megszűnését követően még hónapokig állomáshelyén maradt, hazatérése a zilált nemzetközi viszonyok miatt hosszasan elhúzódott. 1919. január 13-án még azt közölte a mexikói külügyminisztériummal, hogy további utasításig beosztásában marad. 1919. május végén a Donato Guerra 10. alatti rezidencián kapta kézhez a madridi osztrák nagykövetség táviratát, amelyben értesítették, hogy a francia kormány engedélyezte tartózkodás nélküli hazatérését Franciaországon keresztül.³⁹ 1919 júliusában még mindig Mexikóban találjuk, néhány hét múlva azonban New York érintésével hazatért. Hory szerint útját Hollandiában megszakította, hogy felhalmozott vagyonát kötvényekbe fektesse. Mindenét nem tudta azonban ma-

gával hozni. Már otthonról intézkedett annak érdekében, hogy teljes Mexikóban őrzött tulajdonát európai semleges országban helyezték letétbe. Kánya akkoriban már vagyonos ember. Mexikóban viszonylag olcsón jutott nemesfémhez, elsősorban ezüsthöz, melyből jelentős gyűjteménnyel rendelkezett. Az első világháború idején ráadásul a társadalmi és diplomáciai érintkezés hagyományos és költséges formáitól is el volt zárva, a mexikói diplomáciai testület tagjainak zömével – lévén a Monarchiával hadiállapotban lévő országok képviselői – nem tartott kapcsolatot. Keresményéből ezért nem is kellett költséges vendéglátásokra, fogadásokra, reprezentációra áldoznia. Így történhetett, hogy közép-amerikai külszolgálat végeztével jómódú emberként térhetett haza.

1919 szeptemberében megkezdődött az akkor ötvenéves Kánya nyugdíjaztatása. A hónap végétől egy hónap szabadságra távozott Budapestre, a Dunától pár lépésre lévő belvárosi lakásába.⁴⁰ 1919. október 31-től lépett nyugdíjba a megszüntetés alatt álló egykori közös külügyminisztériumból azzal a kikötéssel, hogy ugyanattól a naptól a magyar külügyminisztérium szolgálatába áll követi rangban. Nyugdíját, 1600 koronát kitevő utolsó éves jövedelme és 1200 koronás keresetkiegészítése alapján látszólag magas, évi 138 897 koronában állapították meg.

Az összeomlást követően tehát a magyar külügyi szolgálatban helyezkedett el. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után egy évvel került a külügyminisztériumba. Fel kell tennünk a kérdést, hogyan alakult volna Kánya sorsa, ha az osztrák–magyar állam végét nem a távoli Mexikóban éri meg. Vajon az összeomlás őt is olyan apátiába sodorta volna, mint sokakat a ballhausplatzi palotában? Tudjuk, hogy elsősorban az ottani vezető garnitúrából sokan a múltba hátrálást, a fizikai és szellemi visszavonulást választották. Nem valószínű, hogy Kánya, akinek személyisége ugyan a Konzuli Akadémián és a közös külügyminisztériumban formálódott, ezáltal szorosan kötődött az Osztrák–Magyar Monarchiához, ennyire őszintén átélte volna a birodalom végzetét. Látni fogjuk, hogy a közös külügyi szolgálatban eltöltött évek mély nyomot hagytak benne, de nem találni jelét annak, hogy bármiféle elégikus nosztalgia fűzte volna a bécsi időkhöz. Bízást mondhatjuk azt is, hogy a távolság megkönnyítette az elszakadást a Hofburg, a Volks-

garten és a Heldenplatz környékétől. Választását, hogy karrierjét Budapesten folytatja, befolyásolta az egzisztenciális elbizonytalanodás is, ami a nagy múltú külügyminisztérium megszűnésével várt rá. Német feljegyzések szerint mindenesetre „meggyőződéses schwarz-gelb szellemiségű diplomatából meggyőződéses magyar nacionalistává vált”. Közben korábbi franciaszimpátiáját éles antant- és természetesen kisantant-ellenességre cserélte.⁴¹ Ebben az időben egész Európa átalakult, a világ – Kánya addigi világa is – teljesen kifordult sarkaiból. Hazatérve gyökeresen megváltozott helyzet várt rá, ismerős feladatokkal. Gyerme- és fiatal éveit leszámítva alig tartózkodott Magyarországon, ezért a hazai helyzetet, adottságokat sem ismerte eléggé. A politikai viszonyokban kevésbé, a külügyi intézményi struktúra és a diplomácia működési mechanizmusaiiban azonban addigra már jártas volt.

A magyar külügyminisztériumban

A közös külügyminisztérium egykori diplomatája, a Friedrich-kormány külügyminisztere, Somssich József 1919 októberének végén örömmel fogadta Kánya Kálmán jelentkezését. A Konzuli Akadémián felkészített diplomaták magas szintű közgazdasági ismereteikkel nélkülözhetetlen szolgálatot tettek a magyar külgazdasági kapcsolatok kiépítése terén. Erre a háborút és békét veszített, számtalan gazdasági problémával küszködő országnak igen nagy szüksége volt. Kánya tapasztalatai és ismeretei annál is inkább nélkülözhetetlennek bizonyultak, mivel a magyar diplomáciai szolgálatot ekkor kellett létrehozni, s mert a megrendítő háborús vereség és a kettős monarchia megszűnése utáni hazai és nemzetközi környezetben, az általános presztízsvesztés légkörében a korábbi szolgálat neves képviselői közül sokan nem kívántak közreműködni az új magyar külügyi szervezet munkájában. Kánya – miközben ezeknek a változásoknak egyik haszonélvezője volt – vitathatatlan tehetségét így könnyebben kamatoztathatta. Jó helyzetfelismerő képessége révén gyorsan rájött, hogy tudása nélkülözhetetlen lesz a formálódó magyar külügyi intézményrendszer megteremtése során is. Tudta, hogy amíg Ausztriában csak egy lenne a jól képzett diplomaták sorában, Magyarországon kevesen akadnak olyanok, akik hozzáértés és rátermettség terén méltó versenytársai lennének, és szerepet is vállalnak a külügyi munkában. Ez a körülmény döntőnek bizonyult az előmenetelében, és segítségére szolgált egyfajta informális vezető szerep kivívásában. Hivatalba lépése után először a Politikai Osztály vezetője, majd 1920 májusának végétől 1925-ig rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban a minisztérium vezértitkára, a külügyminiszter állandó helyettese lett.

Pritz Pál munkáiban minden részletre kiterjedően taglalja a magyar külügyi szolgálat keletkezését, felépítését és működtetését. Kutatásai szerint alapelv volt, hogy mindazon kérdésekben, amelyekben nem készült magyar szabályozás, a közös külügyi szolgálat utasításai maradtak a mérvadóak. A poszt felállítására vonatkozó indítványt mégis olasz és francia mintákra hivatkozva terjesztette elő Teleki Pál külügyminiszter az 1920. május 17-i minisztertanácson. Akkor már Európa számos más külügyminisztériumában is dolgozott hasonló feladattal megbízott személy. A külpolitikai ügyintézés csúcsszervének működése a 20. századra ugyanis a korábbiakhoz képest sokkal kifinomultabbá vált, a feladatkörök jobban elkülönültek, a minisztériumokban funkcionális és területi alapon szervezett adminisztratív egységeket hoztak létre. A politikai irányítást adó, gyakran cserélődő miniszterek mellé állandó *senior* hivatalnokokat (Nagy-Britanniában *permanent under-secretary*, máshol *secretary-general*, vagy *director general*) állítottak, akik amellett, hogy átlátták az adminisztráció működését, gyakran a politikára is befolyást gyakoroltak. Időnként nem is kis mértékben. Teleki tehát a posztot az olasz, illetve a francia külügyminisztériumokban működő *général secrétaire* feladatának megfelelő ügykörrel szabta Kányára, akinek magának is szerepe lehetett a feladatkör megalkotásában. A Quai d'Orsay, a párizsi külügyminisztérium működése annak ellenére is mintaadó volt, hogy a magyar külügyi intézményrendszer szervezése során a hivatalos utasításnak megfelelően nem követték a francia mintát, ráadásul Kánya élesen francia-ellenessé vált.

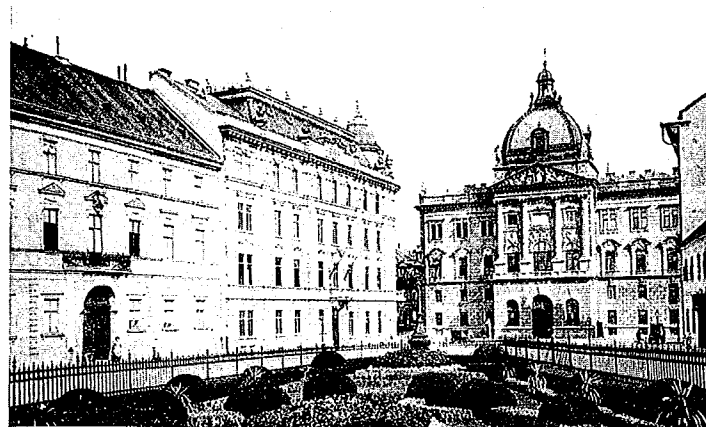
A *général secrétaire*, azaz a külügyminiszter állandó helyettese a külügyi apparátus egyik legfőbb irányítója lett. Feladatköre meglehetősen széles területet fogott át a minisztériumban. Felügyelete alá tartoztak a politikai, az utazási, az útlevel-, a tudományos, a hadifogoly- és a sajtóügyek. A magyar diplomáciai gépezet magasrangú személyiségei, élükön a miniszter állandó helyettesével azonban befolyásolták is a magyar külpolitika alakulását. Legalapvetőbb feladatuk az volt, hogy a külpolitikai célok megvalósítása érdekében a miniszter segítőjeként tevékenykedjenek, s eközben rendszeresen részt vettek külföldi partnerekkel folytatott tárgyalásokon, kapcsolatot tartottak az egyes államok budapesti képviselőivel, információik, elemzéseik révén fontos szerepük volt a külpolitikai orien-

táció kialakításában, a külpolitikai döntések előkészítésében és kidolgozásában is. Ez különösen érvényes Kánya Kálmánra, akinek ebbéli befolyását nagyban megnövelték személyes ambíciói.

Kinevezéséhez a követi beosztással járó addigi IV. rangosztályból a III., államtitkári szintű fizetési osztályba való átsorolás társult. A korabeli gazdasági helyzetre jellemző, hogy az átsorolásra pénzügyi szempontból csak báró Szilassy Gyula diplomata rendelkezési állományba helyezése adott lehetőséget. A tisztség elnevezése körül a Nemzetgyűlésben kisebb vita bontakozott ki. Az új hivatal bejelentését, különösen annak idegenül ható elnevezése miatt kisebb derűtlenség fogadta. A magyar külügyi szolgálat kiépülését végigkísérte, hogy azt a közvélemény és a politikusok egy része nem tartotta kellően „nemzetinek”. Gaál Gaszton, a kisgazdapárt képviselője kifogásolta, hogy a hivatal viselőjét a magyar hagyományoktól eltérő elnevezéssel vezértitkárnak nevezzék. Az ellenvetéssel Korányi Frigyes pénzügyminiszter is egyetértett, de a névmódosítást az ülés berekesztése és a kérdés elnapolása után mégis bevezették.⁴² A kinevezésre hivatalosan május 30-án került sor.

Epizód csupán, Kánya későbbi pályája szempontjából azonban mégsem elhanyagolható egy másik – pozícióját érintő – elgondolás, vagy mondhatjuk inkább: ötlet. A vezértitkári poszt megalkotásával egy időben a kormánytagok némelyikében felöltött ugyanis, hogy Kánya kapjon államtitkári megbízatást. Utóbbi a békeszerződés aláírása körül kialakult huzavona miatt került szóba. 1920 májusának utolsó minisztertanácsán ismételt eszmecsere bontakozott ki arról, hogy kit delegáljon a kormány Párizsba, a diktátum aláírására. A meddő vita során Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter úgy érvelt, hogy a külügyminisztériumból kell valakit felülbírálni a vonatra. Korábban már felvetődött, hogy maga Teleki külügyminiszter vállalkozik a feladatra, ezt követően pedig lemond a posztjáról. Párizsban azonban ezt ellenezték, mivel a franciabarátnak tartott Teleki távozásával a francia orientáció bukásától lehetett tartani. Rubinek azt javasolta, hogy ez esetben Kánya mint a külügyminiszter állandó helyettese utazzon ki, és lássa el kézjeggyel a szerződést. Emich Gusztáv azonban közbevetette, hogy Kánya követként, azaz mint a minisztérium főtisztviselője, nem tölt be kormányzati funkciót, következésképpen nem felel

A Dísz tér, balra a magyar külügyminisztérium épülete

meg a feladatra. Rubinek erre indítványozta, hogy a külügyminiszter helyettesét azonnali hatállyal emeljék államtitkári rangra. Ez a kiskapu azonban rögtön be is zárult, mivel Kánya ilyen hirtelen legfeljebb csak adminisztratív államtitkárrá léphetett volna elő, ami még mindig nem lett volna elegendő. A politikai államtitkári rang betöltésének feltétele ugyanis az volt, hogy az illető egyúttal nemzetgyűlési képviselő is legyen. Végül Teleki zárta le a vitát azzal, hogy Kánya a minisztérium politikai osztályának vezetőjeként már ismert a külföld előtt, így a feladatra nem alkalmas. Úgy vélte: a kormány nem térhet ki az elől, hogy valamelyik tagját bízta meg a békeszerződés aláírásával.⁴³ Kánya tehát nem utazott, ami további karrierje szempontjából igazi jótétemény volt. Hiába volt ugyanis mindenki tisztában azzal, hogy a diktátum aláírása kikerülhetetlen kényszer, aki a kézjeggyét tette a szerződés papírájára, jó eséllyel saját politikai halálos ítéletét is aláírta. Ez esetben Kányából valószínűleg nem lett volna olyan tekintélyű diplomata, mint amilyenné vált, és kevés esélye maradt volna a külügyminiszteri poszt elnyerésére is. Maradt hát a *général secrétaire* rangja és titulusa, melynek meghonosításával együtt Kánya önmaga szerepét és pozícióját is nagyon tudatosan megkomponálta.

Tekintélyszerzés és befolyásgyakorlás

Annak ellenére, hogy nem jutott el, illetve nem akart eljutni a miniszteri bársonyszékig, Kánya meghatározó szerepet játszott a Dísz téren. (A 20. század első felében a budai Dísz tér 1–2. számú házban, a Magyar Vöröskereszt Egylet egykori székházában működött a Magyar Királyi Külügyminisztérium, ezért a hétköznapi érintkezésben – hasonlóan a nemzetközi gyakorlathoz – általában a tér megjelölésével nevezték meg a minisztériumot.) A Kánya által vezetett ügyosztály munkáját Gerevich Zoltán és Nelky Jenő miniszteri osztálytanácsosok, Steiger Kálmán I. osztályú főkonzul, Gömör-Laiml László miniszteri tanácsos és Khuen-Héderváry Sándor I. osztályú követségi tanácsos fogta össze.⁴⁴ Közülük az utóbbi volt Kánya legközvetlenebb munkatársa, egyben utóda a Politikai Osztály vezetőjének székében. Kettejüknek nagy szerepe volt az önálló magyar külügyminisztérium szervezetének kiépítésében. Annak ellenére, hogy az már az őszirózsás forradalom után, 1918 őszén elkezdődött, Hory András és Barcza szerint is Khuen-Héderváryval egyenesen ők ketten szervezték meg a külügyminisztériumot, ami azonban így mindenképpen túlzó kijelentés. Annyi mindenestre bizonyos, hogy a már elkezdődött szervezés nyomán, kettejük – minden valószínűség szerint Kánya által irányított – munkájának köszönhetően vált valóban működőképpé és begyakorlotta a minisztérium gépezete. Előző állításának később Hory saját maga mondott ellent. E szerint Kánya minden figyelmét csupán a külpolitika kötötte le, a külügyminisztérium egyéb teendőivel nem szívesen foglalkozott. Az adminisztráció, a személyi ügyek, illetmények kérdése nem érdekelte, az ezekkel kapcsolatos teendőket „házmesteri munkának” tartotta. Noha ebben a forrásrészletben Hory már főnöke későbbi, külügyminiszteri időszakának hiányosságait taglalta, de a szöveg alapján úgy tűnik, hogy Kánya vezértitkár korában sem kedvelte a közigazgatási, szervezési feladatokat. Nem árt azonban, ha szem előtt tartjuk Hory személyes elfoglaltságát, hiszen a külügyi szervezet „beüzemelése” érdekében végzett munkát, illetve annak hatékonyságát maguk az eredmények igazolják. Közelebb visz az igazsághoz, ha Hory írásának

a külügyminisztert kritizáló részleteit továbbolvassuk. Ezekben arról panaszkodik, hogy Kánya külügyministersége idején a követek tájékoztatása is hiányos, rendszertelen, a tisztviselők fizetése és az előmenetel pedig rossz volt. A szerző saját bevallása szerint próbálta is ösztökélni Kányát e hibáinak kiküszöbölésére, ám ő átnézett rajta, sőt gyanakvó meg nem értéssel fogadta kollégája megjegyzéseit. Egyéb forrásokból, elsősorban memoárjaiból ismerve anyagiasságát és féltékenységét, Horyt főleg saját előmenetelének lassúsága aggasztotta, és sértve érezte magát Kánya általi mellőzöttsége miatt. Bírálatai ezért nem egyszer nélkülözték a valós alapot. Kánya későbbi, sűrű és nagy gonddal szerkesztett követi jelentései is arra utalnak, hogy szerzőjük egyszerre tudott az íróasztal mellett hivatalnokként és „igazi diplomataként” dolgozni.

A külügyminisztérium gépezete megfelelően működött, szervezetsége eltérő képet mutatott más minisztériumokban uralkodó, nem ritkán kaotikus állapotoktól. Így vagy úgy, Kánya mégiscsak az apparátus működéséért volt felelős, így annak bejáratottsága saját eredményességét is bizonyítja. A személyi kérdésekkel kapcsolatos Hory-féle állítást pedig külföldi források meggyőzően cáfolják. A kinevezéseken ezek szerint nagyon is rajta tartotta szemét. A magyar külképviseltek élére általa preferált embereket állíttatott. Részint olyanokat, akik megfeleltek elvárásainak, melyek a régi osztrák–magyar diplomáciai szolgálat tapasztalatain alapultak, másrészt olyanokat, akiket engedelmes eszközként tudott felhasználni politikai jellegű manőverei során. Mindennek köszönhetően – legalábbis angol diplomaták szerint – a külföldi diplomáciai posztokra ültetett személyek kevés kivétellel Kánya és nem a magyar kormány véleményét reprezentálták.⁴⁵

A diplomáciai karban bekövetkezett személyi változásoknak persze nemcsak Kánya ambiciózus elképzeléseihez volt köze, de az bizonyos, hogy példát könnyen találunk az ellenkezőjére. Ilyen volt a londoni követi kinevezés ügye is. A Foreign Office-ban a helyi diplomatákkal, elsősorban Athelstan Johnsonnal kiváló kapcsolatot tartó, az Osztrák–Magyar Monarchia londoni nagykövetségén egykor titkárként működött Festetics Györgyöt szemelték ki követnek. Festeticsnek komoly hitele volt a brit fővárosban angol származású édesanyja, családi kapcsolatai, valamint oxfordi tanul-

mányai miatt is. Kánya mindezek ellenére az ismeretlen és helyi kapcsolatokkal nem rendelkező Hedry István követségi tanácsost ültette a magyar követség élére. A brit külügyminisztériumban meg voltak győződve arról, hogy Hedry Kánya kreatúrája volt, és ebben aligha tévedtek. A frissen kinevezett diplomata Kánya közvetlen elődje volt a mexikói követségen 1913-ban, majd II. osztályú követségi titkárként dolgozott Franz Reiherr von Riedl követ mellett. Jelölésével a személyi kérdésekben is energikus Kánya nemcsak borsot tört a britek orra alá, hanem általa jól kézben tartható személyt ültetett a londoni magyar misszió élére.⁴⁶

Noha a külpolitika koncepcionális kérdései valóban jobban leköttették Kánya figyelmét, a Hory-féle kijelentésekre az is rácsófol, amit Bánffy Miklós visszaemlékezéseiben olvashatunk. Bánffy – aki külügyminiszterként Kánya felettese volt, így más szemszögből látta hivatali beosztottja ténykedését – nem hagy kétséget afelől, hogy a személyi ügyeket is helyettese intézte, és nincs okunk kétségbe vonni, hogy ez így volt Bánffy elődeinek idején is. Somssich és Csáky Imre még személyesen is közreműködött a külképviseletek szervezésének munkájában, és beleszólt bizonyos személyi kérdésekbe is, a többieknek azonban erre nem sok idejük maradt. Simonyi-Semadam Sándornak és Gratz Gusztávnak rövid hivatali működése nem hagyott időt a szervezési munkára, Telekinek pedig egyéb elfoglaltságai nem tették lehetővé, hogy szervezeti kérdésekkel foglalkozzon. Bánffy elismeréssel írta, hogy Kánya a minisztériumi végrehajtási feladatok mellett a külképviseletek irányításában és szervezésében is szerepet vállalt. A különböző helyekről verbuválódott, eltérő tapasztalatokkal, előképzettséggel rendelkező, sőt sok esetben kellő ismeretek híján lévő minisztériumi tisztségviselők diplomáciai képzését is ő szervezte meg.

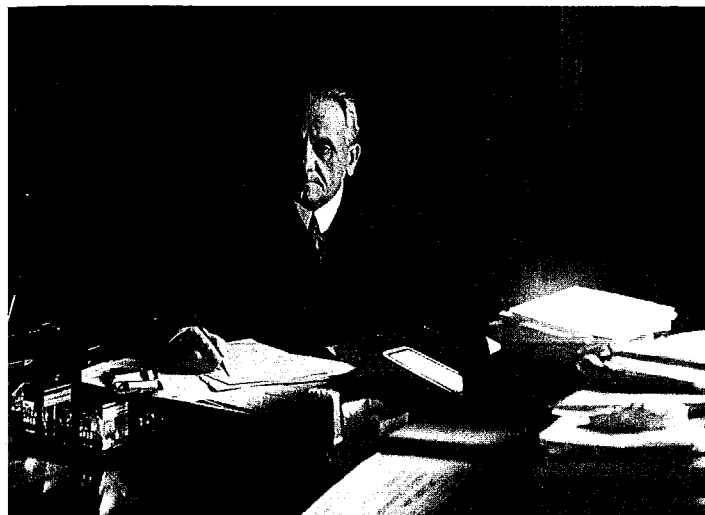
A kiépülés folyamatában fontos volt tehát, hogy kitűnően átlátta a külügyi intézményrendszer működését, és a rendszerszervezési feladatok mellett jól ki tudta jelölni a működtetők helyét és szerepét. E mellett azonban mentalitás terén is volt mit mintaként állítania az új külügyi garnitúra elé, igaz, ezt a mintát már a kortársak is ellentmondásosan ítélték meg. Ahogy Hory diplomatajáról, Barcza György fogalmaz: „[...] a volt k. u. k. külügyminisztérium kitűnő szervezetének, bevált rendszerének úri fegyelmét és kipróbált be-

osztását [Kánya és Khuen-Héderváry – T. I.] valósították meg.”⁴⁷ A példás felkészültségű és ballhausplatzi „gyerekszobával” rendelkező Barczánál jóval sötétebb tónusú képet fest róla Bánffy Miklós, aki nem a császárváros régi külügyi apparátusának tagjai közül került a Dísz tér élére. „Mindent szabotálni próbáltak – írja –, ami újítást és modernebb szellemet be akartam vezetni. Az egész adminisztráció a bécsi Ballplatz iskoláját követte, persze annak nagy hagyományai nélkül, hiszen a belső tisztviselők jó része a konzuláris pálya alsóbb fokozatairól került be, vagy más minisztériumokból. Ennek a ballplatzi szellemnek a feje és kulcsköve Kánya Kálmán volt.” Elmarasztaló véleménye ellenére Bánffy is kitűnő intelligenciával, óriási szakmai tudással és ügyismerettel rendelkező embernek tartotta Kányát, aki szerint egyszersmind kárörvendő, rosszmájú, uralomvágyó és bosszúálló is volt. Alaptípusa „a foglalkozásszerű diplomatának, annak is legtökéletesebb, úgyszólván sterilizált formájában”. Bánffy elemzése nyomán valóban olyan ember képe bontakozik ki előttünk, aki a diplomáciai tevékenységet „ár- és haszonkalkulációk” eredményeként értelmező, hidegen mérlegelő üzletemberre emlékeztet. Az emberi gesztusokra érzékeny színházi ember, Bánffy olyan sakkjátékoshoz hasonlította Kányát, aki ellenfele egy-egy jól sikerült lépését tárgyilagos elismeréssel nyugtázza.⁴⁸

Képességei és meghatározó befolyása felől Hory András visszaemlékezéseit olvasva is aligha lehet kétségünk. Noha modorát és hatalmaskodásait valójában nem szenvedhette, nagyon tehetséges, kiváló diplomáciai rutinnal rendelkező diplomataként jellemezte. E mellett nem kevesebbet állított róla, mint hogy egyedülálló tekintélyével voltaképpen ő volt a magyar külpolitika igazi irányítója. Ezt azonban maga Kánya cáfolta, amikor bevallotta, hogy Bethlen mellett nincs lehetőség önálló külpolitikai elképzeléseket érvényre juttatni. Hory memoárjából mindenesetre érzékletes képet kaphatunk az akkori Dísz téri mechanizmusokról. Kiderül belőle, hogy az ügyek igazi intézője valóban Kánya, nem pedig a külügyminiszter volt, akinek legfeljebb a helyettese érdes modorából fakadó egyenetlenségek simítgatására futotta. A Horyt Bukarestben meglátogató Szentmiklósy Andor konzuli attasé, a miniszteri kabinet tagja anekdotikus formában világította meg a külügyminisztérium mindennapi működését. E szerint „Bánffy Miklós hatalmas íróasztala előtt ott áll Kánya

és energikus hangvételű levelet diktál a külügyminiszternek. Bánffy íróember lévén formálja a szöveget és papírra veti. Közben bejön Khuen-Héderváry Sándor, aki megjegyzi, hogy ezt így, ebben a formában mégsem lehet, és diplomáciai tapasztalatának széles tárházából idéz egy odavonatkozó történetet, majd távozik. Kánya végül elfogadja Khuen észrevételeit és így fejezik be a levelet.”⁴⁹ A lefestett kép módfelett elnagyolt, de mögöttes mondanivalója nem áll távol a valóságtól. Több más forrás mellett teljesen egybeesik vele az a német diplomáciai feljegyzés is, amely szerint Kánya kivételes befolyását egészen Berlinbe történt kinevezéséig meg is tartotta. Az irat szerint is ő a magyar diplomáciai kar egyik legtehetségesebb alakja, aki egyben a külügyminisztérium valódi hajtóerejét adja.⁵⁰

Ez a hajtóerő biztosította a minisztérium munkájának folyamatosságát is. Az egymást váltó külügyminiszterek mellett erre nagy szükség is volt, mert 1919 őszétől 1933 januárjáig, Kánya külügyminiszteri hivatalba lépéséig – leszámítva a külügyi teendőkkel megbízott miniszterelnököket – összesen tíz külügyminisztere volt az országnak: Somssich József, Teleki Pál, Csáky Imre, Gratz Gusztáv, Bánffy Miklós, Daruváry Géza, Scitovszky Tibor, Walkó Lajos, Károlyi Gyula és Puky Endre. Kánya azonban nem csupán a gyakori miniszterváltások miatt nőtt a minisztérium egyik legfőbb tekintélyévé, hanem feletteseinek csekély szakértelme miatt is. Miniszterei jó részét legalábbis dilettánsnak tekintette, és csaknem mindegyiküket ugyanolyan fölényrel kezelte, mint mindazokat, akik nem a diplomatakarrierből érkeztek a külügyi szakmába. Somssich után a rövid ideig a külügyi posztot is betöltő Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök, majd a saját kormányában 1920. szeptember 22-ig szintén külügyminiszteri tárcát birtokló Teleki Pál is ezek közé tartozott. A földrajztudós Telekit ugyan a nagy tekintélyű, hivatásos diplomata, Csáky Imre követte, de ő csak három hónapig maradt hivatalban. Utódaik hasonlóan „kívülről” érkeztek a Dísz térre. A helyzet legfeljebb annyiban változott, hogy a miniszterek mennyire bírták Bethlen István bizalmát és barátságát. Jószerivel ő volt az egyetlen politikus, akit Kánya nagyra becsült, őt viszont klasszisokkal tartotta tehetségesebbnek, mint az összes többi politikai szereplőt. Bethlen kiváló képességei közül a valódi diplomataerőnek számító kiismerhetetlenséget emelte ki. Ezzel kapcsolatban a

Kánya Kálmán vezértitkári időszakában

Kozmával folytatott diskurzusai alkalmával a nyugat-magyarországi kérdésben játszott szerepét méltatta. A sikert kizárólag neki, illetve az ő diplomáciai tehetségének tulajdonította.⁵¹ Az iránta érzett megbecsülése leginkább a Telekihez fűződő kapcsolatát határozta meg, utóbbi ugyanis Bethlen szoros politikai szövetségese volt. A többiekre ez kevésbé volt elmondható. Gratz Gusztávval koncepcionális ellentéte is támadt többek között a királykérdésben. Gratz berzenkedett az ellen, ahogy Kánya szerinte túl könnyedén megszabadult régi elveitől, és kész volt bármikor új eszméket szolgálni, addig, amíg az alkalom úgy nem hozta, hogy ismét elővegye és leporolja a régiakat. Már az is kétséges persze, hogy Kánya bármilyen eszmei alapvetés talaján mozgott volna. A monarchizmus lehetett ilyen gondolat, de azt lehet mondani, hogy ettől már Ferenc József halála eltávolította. Az 1921-ben bekövetkezett események, az utolsó koronás fő, IV. Károly visszatérése és kitoloncolása miatt pedig – mint látni fogjuk – elhatárolódott a politikailag kilátástalan, külpolitikai szempontból pedig veszélyes legitimizmustól is. Mindemellett az sem hihető, hogy az 1918 utáni Magyarország függetlenségi ha-

gyományokat ápoló, kurucos lelkivilágú tagjainak gondolkodásával azonosulni tudott volna. Nem mellékes, de a királykérdésben vallott eltérő felfogásuk mellett elhalványul, hogy Gratz a külpolitikai elszigeteltségből való kitörés útját is másképp képzelte. Míg őt a kapcsolatkeresés során a szomszéd országokkal való együttműködés meggyőződése hajtotta, Kánya ezt megvetően elutasította, és ugyanilyen meggyőződéssel fürkészte valamely nagyhatalom támogatását. Elvi ellentétek mellett Kánya Gratz „ohne Wohlust” [élvezet nélküli], kedélytelen személyiségét sem szívelte.⁵²

Általában elmondhatjuk, hogy a tapasztalt külügyér „jövénynek”, amolyan műkedvelő diplomatának tekintette minden miniszterét, aki a politika szeszélye folytán felbukkan, majd távozik posztjáról. Emiatt nem is tartotta fontosnak, hogy valamennyi kérdésbe beavassa őket. Gyakorta a tudtuk nélkül értekezett külföldi diplomatákkal, sőt Bánffy arra is panaszkodott, hogy eközben mindefféle kétes elemekkel is kapcsolatot tartott.

Azzal, hogy nem ritkán saját szakállára intézkedett és tárgyalt, részben az általa hozzá nem értőnek tartott politikai felettéseit kapcsolta ki, részben viszont a visszatartott információk birtokában érvényesítette nézeteit, és ezzel tartósan megkerülhetetlenné tette saját személyét. Miközben nem minden kérdésről tájékoztatta a főnökeit, minden fontos ügy átment a kezén. A miniszternek címzett és a miniszter kabinetjében iktatott leveleket 1920-tól neki és Khuen-Héderváry Sándornak mutatták be. Intézkedett azonban külföldi diplomaták visszahívásáról, tartotta a kapcsolatot a miniszterelnökséggel, közreműködött a külképviseletek szervezésében, irányításában. Mindezek mellett a kiadások egy részét is ellenőrizte, és a tízezer koronát meg nem haladó kifizetésekre vonatkozóan utalványozási jogkörrel rendelkezett. Ellentmondást nem tűrő természete, iskolázottsága és pozíciója miatt a Dísz téri alkalmazottak elsősorban neki engedelmeskedtek, közülük sokan – legalábbis ellenfelei szerint – a saját kreatúrái voltak. Mindezek miatt Bánffy Miklós és közte annyira elmérgesedett a viszony, hogy a külügyminiszter már-már kezdeményezte Bethlennél Kánya eltávolítását, de a vezértitkár informális hatalma, vitán felül álló diplomáciai tapasztalatainak nélkülözhetetlensége miatt végül visszavonulót fűjt, és feladta tervét.

Bánffy távozását követően, 1922 és 1924 között Daruváry Géza külügyminiszter lett a felettese. Szinte már természetesnek mondható, hogy viszonyuk nem alakult kiegyensúlyozottan. Kányát saját bevallása szerint csaknem távozásra készítette miniszterének liberalizmusa. Csak Bethlen tudta maradásra bírni, azt azonban kikötötte, hogy lelkiismerete szavára hallgatva azonnal távozik, ha Daruváry „zsidóbarát” politikája erre rákényszeríti. Ismerve Kánya habitusát, talán az is közrejátszhatott a Daruváryval kapcsolatos ellenszenvének kialakulásában, hogy a külügyminisztert túlságosan gyengének, saját szavaival „könnyen alkuvó, ijedt külpolitikusként” tartotta.⁵³

Kánya ezzel szemben veseszületett és neveltetése során szerzett jellemvonásai miatt átlagon felüli respektust teremtett önmagának. Kijelentéseiből azonban arra is következtethetünk, hogy a személyének járó tiszteletet nagyon is tudatosan igyekezett kialakítani. Kozmával folytatott, már idézett beszélgetésében például rosszalását fejezte ki amiatt, hogy a magyar bel- és külpolitikai elit tagjai nem fordítanak elegendő figyelmet személyes presztízsük kialakítására. Saját szakmáját illetően elismeréssel nyilatkozott viszont a német és az angol diplomáciai stílusról, élesen szembeállítva azt a magyar gyakorlattal, melyben a puhaság és a gyengeség uralja a diplomaták és a politikusok kifejezőmódját és magatartását. Bánffy Miklóst és Daruváryt elrettentő példaként említette ebben a tekintetben, valamint a nemzeti presztízs elhanyagolása miatt.⁵⁴ Bár a Kányával szoros kapcsolatban álló Kozma Miklós szerint az országban a külföldiekkel szemben megnyilvánuló „feminin jellegű, meghunyászkodó kedvesség” megnyilvánulását az országban „szétáradt zsidó szellemnek” tulajdonította, okunk van feltételezni, hogy a presztízs elvesztését elsősorban a birodalmi múlt árnyékából szemlélte, mint ahogy azt is, miként lehet újra kivívni azt.

Bármennyire is meggyőződésszerűnek tekintjük Kánya vélekedését erőről, tekintélyről, nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy Magyarország háború utáni megroppant helyzetében és elszigeteltsége közepette igencsak nehéz volt bármiféle ellenerőt mutatni a nem éppen baráti nemzetközi környezetben. A magyar diplomácia lehetőségeit és viselkedésmódját az angol és a francia stílushoz mérni pedig végképp illuzórikus volt. Mégis úgy látszik, hogy Kánya a magyar külügyminisztériumban sem kívánt szakí-

tani az egykori hatalmi politizálás ballhausplatzi hagyományával. A hazai közvéleményhez és a közélet alakítóihoz hasonlóan ő is nehezen vette tudomásul a hirtelen kisállammá lett, jelentéktelenné, sőt megvetetté vált Magyarország súlyos nemzetközi presztízsvesztését. A kérdés az, hogy Kánya ezt ellenpontoszó viselkedésmódja kapcsán milyen mértékben beszélhetünk a magyar diplomácia és az ország tekintélyének visszaszerzéséről, és mennyiben volt szó egyszerű aránytévésztséről.

Diplomáciai szerep és szereptévészts

Az 1867-től a világháborúig nagyhatalmi körökben ténykedő, az 1878-as berlini kongresszus történelmi emlékeinek bővületében élő, összeurópai hatású diplomáciai hagyományokat folytató, zömében arisztokrata magyar politikai elit valóban nehezen vette tudomásul a hirtelen kisállammá lett Magyarország súlyos nemzetközi presztízsvesztését. Kánya, kortársainak többségével együtt, eszköztelenül állt az elvesztett birodalmiság és az összezsugorodott diplomáciai játéktér hatásaival szemben. Eszköztelensége pedig szükségképpen elhibázott reakciókat váltott ki belőle. Változatlanul hurcolta magával az egykori monarchia külpolitikai és kulturális orientációit. Ezek miatt nem tekintette egyenrangú partnernek azon államok diplomatáit, akik nem a klasszikus diplomácia küzdőterein nevelkedtek. „Csábítóbbnak látta a reményt arra, hogy Magyarország szomszédainak akkor, amikor német segítséggel elérte célját, diktálhatja a maga akarátát. Mint azt, hogy mint egyenrangú, sőt gyengébb fél, igyekezzék velük különböző engedmények alapján megegyezni. Ezeket a Magyarországgal szomszédos népeket és politikusi vezetőit némileg úgy ítélte meg, mint azokat a magyar és német hegemoniák eszméjére alapított Ausztria–Magyarország korában Bécsben és Budapesten látták: mint egy halom másodrangú, izgága, ok nélkül elégedetlenkedő embert, akik abban látják életcéljukat, hogy a politikai vezetésre hivatottaknak Bécsben és Budapesten kellemetlenségeket okozzanak” – írta róla ezzel kapcsolatban Gratz,⁵⁵ akinek volt alkalma személyesen megtapasztalni Kánya modorát és nézeteit.

Még inkább lekicsinylően bánt az egykori osztrák–magyar külpolitika szemében ellenségesnek tekintett balkáni országok, elsősorban a volt Szerbia politikusaival, és hasonlóan lekezelően érintkezett egy ideig Olaszország képviselőivel is. „A ballplatzi múltjából magával hozta azt a nagyhatalmi dölyföt, ami az osztrák diplomácia egyik jellemvonása volt. Ez a gögös önelégültség, ami a nagy Metternich idején talán jogosult lehetett, később azonban már a Monarchiának is nagy kárára volt. Annál oktanabb volt ez a magatartás egy olyan kicsi államnál, mint Magyarország. Még Bécsből származott a gyűlölete a szerbek iránt, az olasz megvetése és egyáltalán az a fensőbbiséges póz, amivel minden újabb államalakulatra lenézett” – írta róla visszaemlékezéseiben Bánffy.⁵⁶ Volt azonban annyira rutinos diplomata, hogy – amint erre Bánffy szintén utalást tesz –, ha szükség volt rá, eltitkolja indulatait. Sokan mégis kifejezetten károsnak tartották, hogy valaki ilyen alkattal az 1920-as évek elején vezető posztot töltsön be a magyar külügyminisztériumban.⁵⁷ Rassay Károly a nemzetgyűlésben a külpolitika sikertelenségének meghatározó okát a Kányának adott teljhatalomban látta. Szerinte a vezértitkár vörös posztó az egész Balkánon, és kinevezése önmagában provokatív jelleget kölcsönöz a magyar külpolitikának, amelyre e miatt a szomszédos országokban ellenségesen reagálnak, míg máshol jobb esetben a ballplatzi politizálás paródiájaként tekintenek.

Kánya Balkán-ellenességének hátterében nem csupán a történelmi hagyományok, a Monarchia-korabeli ellenszenv és torzsalkodás, sőt nem is csak a Trianonból eredő gyűlölség állt, hanem a térségtől való elhatárolódás szándéka is. Pritz Pál értékelése szerint ezt ösztönözte a német külpolitika vágányállítása is, amelyet megelőzően Berlin a Duna-medencét és a Balkánt még külön tényezőként kezelte, de ami után (az első világháború végétől) egységesen Délkelet-Európaként foglalkozott a térséggel. Utóbbi szemléletváltás 1922-től a Wilhelmstrasse, azaz a német külügyminisztérium szervezeti rendjében is tükröződött. Noha Kánya az ország nemzetközi pozíciójának megmentését óhajtotta elérni, nézeteinek és politikájának eredményessége megkérdőjelezhető és bizonytalan volt. Ahelyett, hogy a nem létező magyar középhatalmi státusz alapjaiban hibás elképzeléseken nyugvó elismertetését sikerült

volna általa elérni, inkább a magyar külpolitika téveszmés gondolkodásáról, illetőleg a magyar diplomata, később külügyminiszter morózus természetéről győzte meg a kívüllálókat. Ez a mentalitás és (noha ellentmondásosnak tűnik) saját ambíciója hosszú ideig távol tartotta Kányát a külügyminiszteri bársonyszéktől is. Nem kívánt ugyanis asszisztálni egy olyan helyzethez, amelyben a miniszterelnök mellett a külügyminiszternek nincs érdemi szerepe. A két háború korában ugyanis a magyar külpolitika irányításában a mindenkori miniszterelnöknek volt döntő szava. Mellette elvileg a külügyminiszter rendelkezett olyan hatáskörrel, amely irányt szabhatott a külügyeknek. Az 1920-as években azonban Bethlen István szinte kizárólagos befolyást szerzett a külpolitika irányításában. A miniszterelnök nagyra értékelte Kánya képességeit és gyakorta kikérte a tanácsait, akinek így személyes konzultációik révén beleszólása is volt a kormány külpolitikájába, de Bethlen inkább csak politikai manővereinek kialakításában, taktikai téren számított Kánya tapasztalataira.⁵⁸ A vezértitkár mindennek ellenére úgy vélte: „[...] a külpolitikát úgyis Bethlen csinálja, így ambiciózus külügyminisztert nem kap, mert a munka szép és érdekes részéhez nem jut hozzá, csak a kellemetlen dolgok jutnak neki.”⁵⁹

Kellemetlenségekből azonban így is kijutott Kányának. Ezek jó részét azonban saját maga idézte elő. Megnyilvánulásaival rendszeresen váltott ki ellenszenvet környezetéből, s hovatovább minden olyan probléma mögött az ő személyét sejtették, ami feszültséget okozott a diplomáciai érintkezés során. Az 1920-as évek elején keletkezett német források arról tájékoztatnak: a magyar hivatalos szervek egyáltalán nem segítették elő, hogy az országok budapesti diplomatái pozitív érzéseket tápláljanak Magyarországra irányában. Szinte alig volt olyan misszióvezető, aki ne tett volna szemrehányást az itteni hivatalok, elsősorban a külügyminisztérium magatartásával kapcsolatban. Panaszkodtak a hiányos tájékoztatásra és arra, hogy hivatalos és társasági körökben nem fogadták őket az elvárt és nekik kijáró előzékenységgel. Még a franciák is nehezteltek, akiknek pedig – mint ahogy a német követ epésen megjegyezte – kezdetben a magyar arisztokrácia nagy igyekezettel tette a szépet. A külföldi képviselők vezetői elégikusan hangnemben panaszkodtak: a legelszántabb igyekezetük ellenére sem sikerült elérniük azt, hogy a

két legelőkelőbb klub, a Nemzeti Kaszinó és a Parkklub a tagjai sorába válassza őket. (Ezek az egymáshoz kapcsolódó, előkelő találkozóhelyek természetesen nem a külügyminisztérium klubjai voltak, hanem egy szűk körű, főúri társadalmi réteg klubéletét szolgálták.)

A hivatalos bánásmódról szólva a német diplomata kijelentette, hogy még sehol, egyik korábbi posztján sem találkozott olyan mértékű passzív ellenállással a helyi hatóságok részéről, mint Magyarországon. Szerinte egyes „kevésbé kedvelt” missziókkal nyíltan szabotálják az együttműködést. Annak ellenére, hogy nem tarthatott ezek közé, a diplomáciai kar doyenje, Lorenzo Schioppa pápai nuncius is panaszkodott amiatt, hogy a külügyminisztérium hivatalnokainak körében nem respektálják a személyét. Mindennek persze előzményei voltak. Kánya már az 1920. szeptember 9-i minisztertanácson panaszkodott a kormány tagjainak arról, hogy a szövetségszövetségi misszióhoz intézett megkeresésére csupán két esetben kapott választ, s ez nyilvánvalóan megalázó volt.⁶⁰ Az ilyesféle eljárás mód nem volt egyedülálló, és nem is maradt „viszonyzatlanul”. Előfordult, hogy hónapokig még a legsürgetőbb ügyekben sem érkezett válasz az illetékes magyar szervektől. Bizonyos államok képviselői ezért – más eszközük nem lévén – maguk is rezisztenciát tanúsítottak, és például megtagadták vagy lassították a magyar kérelmezők beutazási vízumainak kiadását.

A magyar külügyi apparátus működésének visszasságairól tudósító források között van olyan, amelyik szóvá teszi a Magyarországon általában tapasztalható, visszatetszést keltő hivatalos magatartást, emellett olyan tisztviselői mentalitásról is képet kaphatunk belőlük, melyet bízva Kányáéval azonosíthatunk. A budapesti német képviselő vezetője által leírtak szerint a nemtetszést kiváltó jelenségek hátterében a magyar külügyi apparátus iskolázottságának és tapasztalatának hiánya, illetve bizonyos magasabb beosztású minisztériumi tisztviselők gőgje és beképzeltsége áll. Noha nem nevezte meg, nem nehéz belátni, hogy ez utóbbi megjegyzése éppen a minisztérium érdekes modorú vezértitkárára vonatkozott.⁶¹

Kányát a stílus és a nevéhez kapcsolt politikai machinációk miatt kétes hírnév övezte a Whitehall környékén is. Rendkívüli hasonlóságot fedeztek fel közte és a brit körökben kétes hírnevet szerzett Richard Pigott egykori írlaptulajdonos között, aki az 1880-

as években hamisított dokumentumokat bocsájtott áruba politikai ellenfelének lejáratására.⁶² Hohler budapesti angol főmegbízott helyettese, Wilfrid Athelstan-Johnson a Bánffyval folytatott megbeszélése kapcsán szintén elmarasztalóan írt Kányáról Lord Curson külügyminiszternek. A brit diplomata úgy vélte, hogy a külügyminisztérium vezértitkára diszkreditálja a kormány és a kormányzó politikáját, ezért káros a szerepeltetése, külföldi diplomáciai státuszba történő kinevezése pedig még a magyar nemzetgyűlés tagjai részéről sem számíthatna támogatásra.⁶³ Ilyen kinevezésről egyelőre szó sem volt. Ellenkezőleg: vezértitkári posztjából következően Kánya volt az, aki a külföldre – így Londonba – kiküldött diplomaták személyéről döntött. Ez, mint korábban láttuk, ellentétet is szült közte és brit vezető körök között.

Kánya korábbi beosztásai miatt is jelentős szerepet tulajdonított az információ birtoklásának és továbbításának, és tisztában volt a tömegtájékoztatási eszközök jelentőségével. Bizalmas viszonyt ápolt Kozma Miklóssal, a Magyar Távirati Iroda elnökével. A külügyminisztérium nevében ő javasolta neki, hogy hozzanak létre propaganda- és dokumentumfilmeket készítő egységet. Kozma ennek nyomán rakta le 1924-ben a Magyar Filmroda Rt. alapjait. A külügyminisztérium 60 ezer pengő, pontosabban ennek megfelelő értékű helyiség és eszköz átadásával burkoltan támogatta a mozikban 1925-től már rendszeres heti filmhíradókkal jelentkező, 150 ezer pengő alaptőkével működő szervezetet.⁶⁴ A Kozma által vezetett médiabirodalom jelentős támasza volt Kányának, aki természetesen a hagyományos médiumokat is felhasználta céljai érdekében. Továbbra is írt, illetve sugalmazott cikkeket a kormányhoz közel álló sajtóorgániumokban. Noha nem rendelkezünk elegendő forrással arra nézve, hogy egy-egy írás személyesen Kánya szerzeménye lett volna, a budapesti külföldi missziók megfigyelői többször is őt feltételezték a háttérben, ami már önmagában is árulkodó a személyére és megítélésére vonatkozóan. Volt olyan Kányának tulajdonított írás, amely aránytévesztései és következtetései miatt ellenérzéseket váltott ki még olyan, általa barátinak tartott országban is, mint Németország. Német diplomaták a hivatalos forrásból származó állításokat a *Deutsche Allgemeine Zeitung* vagy más mérvadó orgánium segítségével kívánták helyreigazítani, a „kontármunkát” végző dip-

lomatát pedig diszkreditálni akarták.⁶⁵ Ebben kapóra jött Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter írása, mely a *Pester Lloyd* 1920. december 20-i, reggeli számában jelent meg. Hegedűs szerint a magyar külügyminisztériumon a nagyzási hóbort jeleit lehet konstatálni, ha ugyanis Magyarország két nagyhatalmat egymás ellen akar kijátszani, és ehhez rágalmakat talál ki, az minden kétséget kizáróan nagyzási mánia. Mi húzódhatott meg e „nagyzási hóbort” háttérében?

Kányának az egyes államokkal szemben tanúsított magatartása két töről fakadt. Az Osztrák–Magyar Monarchia volt diplomatája az általa képviselt kis ország súlyos megaláztatottságát egyszersmind saját presztízvesztéseként élte meg, és azt nagyon nehezen viselte. Ez erősen meghatározta bizonyos szomszédos kisantant országok és egyes nagyhatalmak, elsősorban Franciaország képviselőivel szemben használt beszédmodorát. Az említettekkel egybecseng, egyúttal más megvilágításba is helyezi azokat Barcza Györgynek, a külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének, későbbi római, majd londoni követnek a visszaemlékezése. A memoárrészlet a kis országgá lett Magyarország hatalmi elitjének kollektív frusztrációit és a vesztes kisállammal, illetve annak politikai garnitúrájával szemben kezdetben megnyilvánuló, sértő hatalmi arroganciáját egyaránt érzékelteti. Azt is láthatjuk, hogy ez a helyzet elsősorban Kánya számára volt elviselhetetlen és tűrhetetlen. Barcza mindenekelőtt az ő érdemének tartotta, hogy a megcsonkított Magyarország képviselőivel szemben gyakran fennhéjázó és kioktató beszédmodorban értekező francia, illetve kisantant (főleg csehszlovák és román) követek magatartását utóbb sikerült megváltoztatni. Noha a külföldi diplomaták egy részének viselkedése igencsak felbosszantotta Kányát, ő tartotta magát ahhoz a diplomáciai alapszabályhoz, hogy megsértődni csak utasításra szabad, és igyekezett higgadtságát megőrizve, hasonló modorban leinteni a kellemetlenkedőket.⁶⁶

Annak ellenére, hogy nem ez jelentette a legnagyobb feladatot számára, Kánya fontos szerepet játszott a külpolitika és a külügyi apparátus hazai tekintélyének visszaszerzésében is. Pritz Páltól tudjuk, hogy utóbbi renoméja 1918 után meglehetősen alacsony volt. A magyar közvélemény szemében a külpolitika, de különösen az annak céljait szolgáló diplomáciai tevékenység – részben a korábbi osztrák, majd osztrák–magyar diplomácia csillogó, ámde távoli és ismeretlen

világa miatt – sokszor felesleges és költséges foglalatosságnak tűnt. Ez a felfogás végigkísérte az 1920–1930-as éveket is. A szakértelem és a diplomácia szempontjából legnékülözhetetlenebb entitások, az ismeret és a tudás még önmagában kevés volt a sikerhez. Kánya is inkább a korszak végén, az első revíziós siker révén tudott csak tekintélyt szerezni a diplomata státuszának Magyarországon.

Kánya képességeit nem lenne helyes túlértékelni, politikai, külpolitikai nézeteinek egy részét kritikával kell fogadnunk. Vitathatatlan szellemi adottságai részeként azonban birtokában volt a hagyományos diplomáciai cselekvés egyik legfontosabb eszközének, a jó kommunikációs készségnek. Ez lehetővé tette, hogy az azonnali reagálás és meggyőzés, a gesztusdiplomácia eszköztárát a lehető legjobban kihasználja és a diplomatafunkciók legfontosabbikát, a „tárgyalói” és „szószólói” feladatokat színvonalasan ellássa. A megbeszéléseken nagyon figyelmesen követte partnerei eszmefuttatását, részben azért, hogy egy-egy mondatukra rögvést „lecsaphasson”. Hasonló technikát követett az együttműködések előkészítése során is. Amennyiben az a saját, illetve kormánya politikai akaratának megfelelt, a Magyarországhoz való közeledés kérdésében szívesen adta át a kezdeményezést a másik félnek. Úgy vélte ugyanis, hogy a propozíció előterjesztője taktikailag gyengébb pozícióba kerül. A későbbiekben, mindenekelőtt berlini szolgálata dokumentumaiból az is kiderül, hogy a többi diplomáciai feladatkörben a „dokumentátori” és „hírnöki” szerepkörben is hatékonyan működött.

Külpolitikai bemutatkozás – belpolitikai következményekkel

Kánya politikai aktivitásának talán addigi legfontosabb momentuma IV. Károly első visszatérési kísérletének elhárítása volt. Nemcsak ezért érdemes foglalkoznunk a kérdéssel, hanem azért is, mert akkori magatartása hosszú időre befolyást gyakorolt politikai kapcsolataira, hazai megítélésére a diplomácia szűk berkein kívül is. Az utolsó Habsburg uralkodó 1921 folyamán két alkalommal is Magyarországra érkezett, hogy legitimista támogatással visszacserezze uralkodói hatalmát. Kányát IV. Károly hatalomszerzési

kísérletei határozott állásfoglalásra készítették a karlizmus, a legitimizmus kérdésében, ő pedig egyértelműen az ex-királyal szemben lépett fel, annak ellenére, hogy soproni neveltetése, Bécsben és az osztrák külügyi szolgálatban eltöltött évei egyaránt királypártivá formáltak. Privát beszélgetései során elismeréssel beszélt Ferenc József egyéniségéről, uralkodói habitusáról, annál lekicsinylőbben emlékezett viszont Károly királyra.⁶⁷ A puccsok idején azonban már nem az uralkodóház, hanem az önálló magyar külpolitika érdekeit szolgálta. Ezek az érdekek pedig elsősorban a nagyhatalmak és a kisantant államok beavatkozásának elhárítását, vagyis Károly távozását diktálták. Kánya igencsak rossz véleménnyel volt a politikában és a diplomáciában ügyetlenkedő volt királyról. A gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkező, háborús vesztes Magyarország élén nem szívesen látott volna Károlyhoz hasonló, általa szerény képességűnek tartott vezetőt, akit mint ilyet, a konkrét külpolitikai konstellációktól függetlenül is elítélt. Ennél persze többről volt szó. Többekhez – közöttük Horthyhoz – hasonlóan látta, hogy Károly visszatérése szerencsétlenséget hoz az országra. Az angol diplomácia nagyon határozottan ellenezte a Habsburg restauráció minden formáját, miközben Károly próbálkozásának hátterében a francia diplomácia, nevezetesen Aristid Briand francia miniszterelnök támogató beleegyezését, de legalábbis kétértelmű állásfoglalását lehetett sejteni. Kánya 1921 márciusában folyamatosan tárgyalt a szomszédos államok képviselőivel, és mint a külpolitikai helyzet legalaposabb ismerője, rá is feladat hárult abban, hogy Károlyt távozásra bírja. Ez igen komoly felelősséget rótt rá, és állítólag személy szerint is nagyon megviselte. Boroviczény Aladár visszaemlékezése szerint az amúgy vesebajos és ideges Kányát erősen felizgatta a sok bosszúság.⁶⁸ A környező államok ellenakcióinak leszerelése, az ezzel járó diplomáciai erőfeszítések rá nehezedő terhe mellett kisebb lelki gyötrelmet jelentett számára a volt uralkodó eltanácsolása. Budapesten szűk körben, majd később Szombathelyre érkezve, Mikes János előtt is epés megjegyzéseket tett Károlyra, amit a hűséges legitimista püspök azonnal jelentett is az uralkodónak.⁶⁹ Kánya kertelés nélkül kijelentette, hogy a leggyorsabban távozásra kell bírni a királyt, mert minden órában ultimátumot kaphatunk a szomszéd államoktól. Amennyiben hamarosan nem

távozik magától, a kormány kénytelen lesz kényszeríteni. Mikes ezek után nem volt hajlandó az asztalához ültetni a később ebédre érkező Kányát, aki kénytelen volt ezt zsebre tenni, hisz a püspökkel szemben még lovagias útra sem terelhetette a dolgot. Jóval később viszont revansot vett, és tüntetően hátat fordított Mikesnek, amikor az társaságban a kezét nyújtotta feléje.⁷⁰

Természetes, hogy Károly ezek után nem fogadta bizalommal, sőt először egyáltalán nem volt hajlandó őt fogadni. Miután erre mégis sor került, személyes elmondása szerint beszámolót tartott az uralkodónak, amelyben ismertette Károllyal a magyarországi belpolitikai helyzetet, a hatalmak elutasító magatartását és a kisantant ultimátumszerű lépéseit. Ezek után felhívta a király figyelmét, hogy további magyarországi tartózkodása végzetes helyzetbe sodorhatja az országot. Károly visszakérdezett, hogy valóban ilyen óriási veszélyt jelent-e az itt-tartózkodása? Kánya ekkor elveszítette a türelmét és meglehetősen nyersen replikázott: „Miért, egy kisebb katasztrófa már nem is lenne elég felségednek?” Károly ezt hallva állítólag kikergette a szobából. Később azonban megnyugodott és visszahívta Kányát, akit ezután már türelmesen végighallgatott. Kánya eljárását még azok is megütközéssel fogadták, akik politikai értelemben egyébként meg voltak győződve igazáról. Horyt is meglepték Kánya éles és gúnyos szavai, mert – mint leírja – akkoriban még nem ismerte főnöke cinikus természetét és azt, hogy Kányát mindig „saját nézeteinek kétségbevonhatatlan helyességéről való meggyőződés vezette, és hogy szellemi felsőbbrendűségének legkisebb mértékben való kétségbe vonása milyen erős reakciót vált ki nála”.⁷¹ Nem tudjuk ellenőrizni a Hory által közvetített szavak hitelességét, annyi azonban bizonyos, hogy a beszélgetés ingerült hangnemben folyt. Károly utóbb állítólag indulatosan és elég szemléletes formában bökte oda valakinek, hogy Kánya retteg a kisantanttól.⁷²

Az, hogy a hazai legitimistákat akkor és főleg utóbb már Kánya pusztá léte is ingerelte, nem feltétlenül csak a viselkedésének szólt, hanem annak is, hogy információkat hallgatott el Károly elől. Azokról a kíváncsalmakról volt szó, melyeket állítólag a svájci kormány szabott az országba való visszatérés feltételeként. Kánya tagadta, hogy neki vagy a külügyminisztériumnak ilyen értesülései lettek volna.⁷³ Elmondása szerint a király még Szombathelyen

magához rendelte, kérve, hogy a magyar kormány tegyen egyértelmű nyilatkozatot arra nézve, hogy ellenállása mögött a kisantant tiltakozása keresendő. Utóbbi Károly hivatalos formában kívánta megkapni, mondván, hogy addig nem hajlandó az országot elhagyni, amíg az erről szóló irat nincs a kezében. Kánya ezt meg is ígérte neki, ám Károly ezzel már nem elégedett meg, hanem közvetlenül Teleki Pál miniszterelnökkel akart tárgyalni. Teleki végül megadta a kért nyilatkozatot, amelyet Kánya már az induló vonaton nyújtott át a királynak. A legitimisták nehezen bocsátották meg Kányának, hogy amikor az uralkodónak átadta a kormány ultimátumát, nem volt hajlandó a legkisebb előzékenységre sem Károllyal szemben. Állítólag nyersen kijelentette: nem azért jött, hogy a dokumentumról vitát nyisson, hanem hogy a kormány feltételeit lediktálja a királynak.⁷⁴ A puccs idején a külügyminisztériumot vezető Gratz Gusztáv a legitimizmus egyik legeltökéltebb híve volt Magyarországon. A minisztérium és természetesen a kormányzó nevében meglehetősen magabiztosan, és saját miniszterének intencióit is figyelmen kívül hagyva⁷⁵ intézkedő Kánya ebben a helyzetben tovább tudta erősíteni amúgy sem jelentéktelen pozícióját.

Károly 1921. október 20-án érkezett ismét Magyarországra. A budai csata után a kormány Sárkány Jenő altábornagyot és Kánya Kálmánt bízta meg, hogy tárgyaljon az ex-király képviselőjében megjelenő Gratz Gusztávval és Lehár Antal ezredessel, akit Károly időközben tábornokká léptetett elő. Miután meggyőződött róla, hogy a katonai helyzet kellő alapot ad a Károllyal szembeni követelések nyomatékos érvényesítésére, Kánya közölte a fegyverszünet feltételeit, közöttük azt, hogy Károly önként mondjon le a magyar trónról, végleges tartózkodási helyéről pedig a magyar kormány a nagyhatalmakkal közösen fog megállapodni. Kánya a tárgyalás során ezúttal is nyomatékosan felhívta a király meghatalmazottainak figyelmét arra, hogy az uralkodó akciója beláthatatlan következményekkel járhat az országra nézve, és óriási veszélybe sodorhatja azt.⁷⁶ A megegyezés ugyan elmaradt, de a volt király visszavonta csapatait, maga pedig Tatára vonult vissza. Miután a kormány Tihanyba szállíttatta a királyi párt, Kánya Csáky Imre társaságában felügyelte a távozásukat.

A királykérdésben játszott szerepe, elsősorban a Károllyal szemben mutatott tiszteletlensége mérhetetlenül felbőszítette a

hazai legitimistákat. A radikális kiráypártiak ellenzéki pozícióból bírálták személyét és működését. Ők ellenségesen, az „elvi legitimisták”, azaz a kormányzattal kiegyező, de legitimista érzelmeiket továbbra is őrző társadalmi és politikai szereplők pedig mély gyanakvással tekintettek rá.

Viszony a külfölddel

A Kánya által (is) képviselt, és a korábbiakban körvonalazott magatartás, a magyar politikai elit traumaélményeit tükröző diplomáciai közeledésmód bemutatása túlon túl szűkítő és általános. Érdemes pontosabban szemügyre venni, hogy az említett kereteken belül miként alakult Kánya időben és térben is változó, önmagát néha korrigáló kapcsolata a magyar politikát befolyásoló országokkal. A szomszédos kisantant államokhoz fűződő kapcsolatairól és érzelmeiről már szóltunk. Kezdjük tehát azzal az Ausztriával, melynek elődállama Kánya számára a szakmai bölcsőt jelentette, de amellyel rögtön a magyar külügyminisztériumba kerülése után ellenfélként került kapcsolatba. Nincs közvetlen forrásunk arról, hogy Kánya hogyan viszonyult az új osztrák államhoz, illetve annak vezetéséhez. Képet kaphatunk viszont róla, ha megfigyeljük a konkrét történéseket.

Az 1920-as évek első felében a magyar külpolitika meglehetősen sovány eredményeket tudott csak felmutatni, ezek egyike azonban a területi revízió terén éppen a vezértitkár szülővárosának Magyarország számára történő visszaszerzése volt. A soproni és Sopron környéki népszavazás előkészítésében Bethlen és Bánffy játszották a vezető szerepet, utóbbiak mellett azonban Kánya is igyekezett észrevétni magát. 1920 nyarán Csáky Imrével puhatólózó tárgyalásokat kezdeményezett osztrák keresztényszocialistákkal. Az osztrák oldalon tárgyaló Richard Weisskirchner volt bécsi polgármestert elsősorban a gazdasági forgalom és a dunai hajózás kérdései érdekelték, de kilátásba helyezte a népszavazás meghirdetését Nyugat-Magyarországon. A folytatásra Csáky Imre báró a hivatalosság látszatát elkerülendő nem Kányát, hanem Perényi Zsigmondot küldte Bécsbe, de a megbeszéléseket a Kánya által kijelölt alapokon kívánta folytatni. Kánya személyes részvételével zajlottak

viszont a bajor néppárt politikusaival az osztrák kérdésről folytatott tanácskozások Teleki miniszterelnök svábhegyi villájában. Úgy tűnt, hogy ezek az egyeztetések igen kedvező eredményre vezetnek. Előzőleg már tájékoztatták egymást a kölcsönös gazdasági és kereskedelmi igényekről, politikai szempontból pedig abban állapodtak meg, hogy törekedni fognak a bécsi Renner-kormány eltávolítására, és a közelgő választásokon megkísérelnek egy mindkét fél számára megbízható kormányt uralomra segíteni.⁷⁷ Az irreális célok jegyében folytatott tárgyalások nem vezettek el megállapodásig. Kánya később gabonaszállítással próbálta megnyerni a frissen kormányra került keresztényszocialisták támogatását Nyugat-Magyarország ügyében,⁷⁸ ez azonban szintén illúзорikus törekvés volt, már csak azért is, mivel a keresztényszocialisták nem voltak képesek a szociáldemokraták nélkül önálló kormányt alakítani. Kánya könnyebben szót tudott volna érteni az egykori osztrák–magyar külügyi apparátusból ismert, vele korábban együtt dolgozó vagy általa ismert diplomátákkal. Más munkatársával együtt többüket (például Ludwig von Flotow személyét) szívesen látta volna az osztrák külügyminisztérium élén, de ez csak kívánság maradt.⁷⁹ Jól jött tehát a már korábbra visszanyúló olasz közvetítés, ámde ennek érdekében az egykori ballhausplatzi diplomatának félre kellett tennie a Monarchia korából örökölt minden olaszellenességét.

Kánya többször vett részt a minisztertanácson, hogy aktuális külpolitikai kérdésekről tájékoztassa a kormány tagjait. A nyugat-magyarországi kérdés „alapos ismerőjeként” az 1921. január 4-i ülésen felvetette, hogy junktimot lehetne teremteni a burgenlandi és a baranyai kérdés között, azaz azt javasolta, hogy a Burgenland átadását halogató magyar kormány kösse Baranya jugoszláv kiűritéséhez a magyar közigazgatás visszavonását az átadásra váró nyugati határzónában. Ezzel az érveléssel azonban, nagyhatalmi támogatás híján a kormány akkor nem élt.⁸⁰ 1921 augusztusában a minisztertanács döntési kényszer elé került, mert vészesen közeledett a terület átadásának dátuma. Kánya ennek megakadályozására három lehetséges forgatókönyvvel rukkolt elő. Az első szerint a helyi lakosságnak autonómiaköveteléssel kellene előállnia, miközben jól megszervezett ellenállással és puccsal megakadályozná a területek átadását. A második – már korábban is felmerült – elképzelés arról szólt, hogy magyar

politikai tényezők egy, a térség ügyében engedményekre hajló osztrák kormányt segítsenek hatalomra. Amennyiben ezzel sem érnek célt, a mindenkori bécsi kormányzattal kell tárgyalásokat folytatni. Kánya úgy látta, hogy az első kártya kijátszása igen nagy kockázatokkal járna. Amennyiben a kormány ebbe az irányba indulna el, a kisantant államok közül több (elsősorban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) akár fegyveresen is beavatkozna, és további területi előnyöket kényszerítene ki – vélte Kánya, aki a második megoldást találta a legrokonszenvesebbnek.⁸¹ A királypuccs után azonban minden Budapesttel történő egyezkedés és kontaktus kínossá vált az osztrák keresztényszocialisták számára, akiket – ha a tárgyalások kitudódnak – azonnal a „reakció” gyanújába keverték volna odahaza. Maradt tehát a harmadik elképzelés. A magyar kormány Kánya szerint minden lehetőséget meg is ragadott, hogy a „rendelkezésre álló” osztrák kabinetekkel dűlőre jusson. Magyar részről megpróbálkoztak eredményt elérni, Johannes Schober keresztényszocialista-nagynémet kormányánál is. Kánya szerint meg is állapodtak a területek egynegyedének megtartásáról, és arról, hogy Ausztria nem szorgalmazza a területek átadását Párizsban, ám utóbb kétségek merültek fel Schober szavatartóságát illetően. A kérdést végül Bethlen és Schober olasz közvetítéssel létrejött megállapodása döntötte el azaz, hogy Sopront és környékét kivették az átadandó területek közül, és népszavazás útján visszajuttatták Magyarországnak.

A nyugat-magyarországi kérdés felszínre hozta Kánya olaszokkal, pontosabban az olasz politikusokkal kapcsolatos érzelmeit. Olaszország az Osztrák–Magyar Monarchia ellenfele volt az első világháborúban. Az egykori ballhausplatzi diplomata nehezen emésztette meg, hogy Róma 1915-ben hátat fordított a központi hatalmaknak. Mindennek tetejébe azt is felrőtta az olaszoknak, hogy a béketárgyalásokon a nagyhatalmak közül elsősorban ők forszírozták a Monarchia feldarabolását, azért, hogy egyik nagyhatalmi szomszédjuktól megszabaduljanak. Ráadásul 1919–1922 között a Kánya szemében vörös posztónak számító liberális kormányok váltották egymást Rómában. Ezeknek hosszú ideig nem volt egyértelmű és világos külpolitikai programja. Volt ugyanakkor egy sor olyan kérdés, amelyben Olaszország magyar szempontból kedvező álláspontra helyezkedett. Ilyen volt például Róma érdekelt-

sége a délszláv állam és az ottani francia befolyás gyengítésében. Francesco Nitti kormánya a béketárgyalások során érzékenynek mutatkozott a magyar problémák iránt, diplomáciai támogatása pedig egyenesen területmentést jelentett Magyarország számára. Kánya azonban partikuláris és gyenge, Magyarországgal szemben inkorrekt módon eljáró hatalomként tekintett Olaszországra. Az 1920. szeptember 7-i minisztertanácson például a külföldi lapok írásairól való beszámolója torkollott olaszellenes filippikába. Kánya Khuen-Héderváryt küldte el Cerruti főmegbízotthoz, hogy figyelmeztesse: az újonnan kinevezendő olasz követnek igen nehéz napjai lesznek Magyarországon, ha a hazájában ilyen híradások jelennek meg.⁸² Mindezt akkor tette, amikor sikerült Olaszországgal, azaz egy volt antant állammal olyan gazdasági megállapodást kötni, amely enyhített a békeszerződés egyoldalú feltételein.

A soproni és Sopron környéki népszavazás diplomáciai előkészítéséről Ormos Mária írta a máig legszélesebb forrásbázison nyugvó összefoglalást. Nála olvashatunk arról, hogy Kánya a nyugat-magyarországi kérdés kapcsán, az abban játszott – sokszor elmentmondásos – olasz szerep miatt is gyakran intézett dörgedelmet olasz diplomatakhöz. Főként Luigi Horazio da Vinci olasz ügyvivő hallgathatta Kánya szemrehányásait, melyekben kifogásolta a nagyhatalmak magatartását, amiért még szimbolikusan sem javítottak Magyarország helyzetén a béketárgyalások során. Magyar részről – mint mondta – többször tettek javaslatokat az együttműködés mikéntjére, konkrét választ azonban sohasem kaptak. Később da Vinci ügyvivőnek olvasta a fejére, hogy Róma rosszindulatot tanúsított Magyarországgal szemben. Csak úgy záporoztak az olasz diplomata fejére a vádak egy római konferenciára későn érkező meghívás, a rossz fogadtatás, a barátságtalan olasz sajtó, a Kamarában elhangzott ellenséges megnyilatkozások, valamint a Rapallóban aláírt olasz–jugoszláv szerződés miatt. Burgenlanddal kapcsolatban Kánya kijelentette: Rennertől többször is hallotta, hogy Ausztria Olaszországnak köszönheti Burgenlandot, mert Róma meg akarta akadályozni a cseh–jugoszláv korridor-tervet. Kányát az említettek miatt – nem alaptalanul – olaszellenes politikusként tartották számon. Ezen a képen csupán külügyminiszterré történt kinevezése után tudott érdemben változtatni.

A Kánya számára ellenszenves országok körét bízást bővíthetjük Franciaországgal. Semsey László gróf anekdotikus megjegyzése szerint annyira gyűlölte a franciákat, hogy „amikor egyszer kénytelen volt Párizson keresztül utazni, akkor csak az egyik állomásról a másikra hajtatott, nehogy a város szépségei őt franciaellenes vak gyűlöletében befolyásolják”.⁸³ A nyilvánvalóan nem tényszerű leírás ellenére igaz, hogy otthoni befolyását valóban a Magyarország körül formálódó kisantant államokkal és az őket támogató Franciaországgal szemben igyekezett érvényesíteni. A külügyminisztériumon belül a franciaellenes csoporthoz tartozott, amely bírálta Teleki miniszterelnököt az általa képviselt francia orientáció miatt. Amikor a Teleki-féle irányzat győzedelmeskedett azzal, hogy a kormány a Le Creusot cégnek Magyarországon gazdasági kedvezményeket biztosított, Kánya kudarcot vallott. A Dísz tér franciaellenes szárnyának ellenállását a budapesti francia főbiztos, Fouchet is jól érzékelte, aki a külügyminisztérium és más hivatalok munkatársainak szembenéllásáról tájékoztatta Millerand miniszterelnököt. A megállapodásokat hátráltató nehézségek mögött „magas rangú magyar hivatalnokok határozottan ellenséges magatartását” vélte felfedezni.⁸⁴ Kevés kétségünk lehet afelől, hogy ezek közé tartozott a külügyminisztérium vezértitkára is, aki néhány nappal korábban közvetett formában el is ismerte Fouchet-nak, hogy ellenzője volt a Párizssal történő megállapodásnak. Kánya megpróbálta a franciák magatartását szemfényvesztésnek beállítani, ám erre irányuló kísérletei saját bevallása szerint is csődöt mondtak.⁸⁵ Beismerő nyilatkozata mögött az állt, hogy Kánya kénytelen volt beadni a derekát, és tudomásul venni a magyar külpolitikai irányvonal fordulatát. Bármilyen tekintélyes ember volt is, pozíciója (lévén a minisztérium főtisztviselője) annál többet nem engedett, minthogy megpróbált a Dísz téren franciaellenes hangulatot kelteni. Másrészt – csakúgy, mint a magyar külpolitika egészének – ekkor még neki magának sem voltak jól körülhatárolható elképzelései Magyarország békekötés utáni politikáját illetően; az egyetlen stratégiai cél a várható békeszerződés megváltoztatása volt. Az irány módosítás mindenesetre nem bizonyult sem maradandónak, sem eredményesnek, ráadásul olyan nemzetközi reakciókat váltott ki, amelyeket Kánya egyáltalán nem tartott kívánatosnak. Ezek között a legfontosabb Anglia tiltakozása volt.⁸⁶

A franciák mellett éppen az angolok voltak azok, akik semmilyen téren nem nyerték el Kánya rokonszenvét. Ezen az sem változtatott, hogy józan megfontolásból jó viszonyra törekedett velük. London mindenkor álláspontját kulcsfontosságúnak tartotta, különösen miután az 1930-as évek második felében egyre mélyebb meggyőződéssé érett benne, hogy a revíziós tervek megvalósításához nemzetközi konszenzusra, ehhez pedig Nagy-Britannia támogatására van szükség. Montgomery amerikai követnek egyszer úgy nyilatkozott, hogy nem volt sok dolga az angolokkal, de lustának tartja őket, ráadásul felsőbbrendűségi komplexusuk is van. Hozzátette, hogy nem különösebben kedveli őket. Velük ellentétben keményen dolgozó, becsületes népnek látta az osztrákokat és a németeket. „Mégsem bánná – idézte fel Montgomery –, ha angol fennhatóság alatt kellene élnie, de meghalna, mintsem német fennhatóság alatt kellene élnie. Az angolok engednék, hogy mindenki a maga életét élje, míg a németek minden legapróbb részletet is szabályoznának.”⁸⁷

Kánya tehát elhatárolta magát attól, hogy a szomszédos országok képviselőit egyenrangú félként kezelje a tárgyalások során. E tekintetben egyedül Ausztria jelentett kivételt. Érvényre kívánta juttatni viszont az egyenrangúság elvét Magyarország és a nagyhatalmak kapcsolatában. Ehhez az elvéhez egészen 1937-ig következetesen tartotta magát. Akkor – már külügyminiszterként – hajlandó volt lépéseket tenni a kisantant országai felé, de a teljesen megváltozott nemzetközi környezetben a revíziós igények kielégítése mellett már egyre inkább az ország szuverenitásának megtartása volt a tét.

A magyar–szovjet szerződés

A Kányáról alkotott képünket árnyaltabbá tehetjük, ha a szovjet–magyar kapcsolatok terén kifejtett pragmatikus tevékenységét is bemutatjuk. A Magyar Királyság és Szovjet-Oroszország közötti kapcsolatfelvétel kezdetét keresve az 1922 áprilisában lezajlott genovai konferenciához, Bánffy és Georgij Vasziljevics Csicserin szovjet külügyi népbiztos találkozójáig érdemes visszanyúlnunk. A puhatolózó tárgyalások folytatására Berlinben került sor 1922 júliusában, ahol magyar diplomaták legalább kétszer találkoztak a

szovjet-orosz képviselőkkel. Az elsőn a hadifogoly-ügyekkel foglalkozó Jungerth-Arnóthy Mihály ügyvivő képviselte Magyarországot, aki azonnal a gyógyfürdőjéről ismert Bad-Wildungenbe sietett, hogy a „magyar külpolitika akkori irányítóját”, Kányát értesítse a tárgyalás eredményéről, egyúttal kérje: vegyen részt a folytatásban a követ berlini szállásán. Kánya a kúra végeztével kész volt továbbvinni a tárgyalásokat. Csicserin, aki szintén gyógykezelésen vett részt Németországban, hajlandó lett volna akár Wildungenbe elzarándokolni, de Kánya nem akarta ott fogadni. Végül abban állapodtak meg, hogy Berlinben, a Bach panzióban találkoznak. A randevú létre is jött, és azon Csicserin – Bánffyra hivatkozva – váratlan román támadás esetére erdélyi beavatkozást, előkészített román akció esetén pedig szabads csapatok toborzását és az oroszok akcióinak támogatását várta a magyar kormánytól. A dolog előzménye az volt, hogy a szovjet-orosz vezetés reális veszélyként számolt egy bekövetkező angol–francia–román intervenció lehetőségével. Kánya válaszában rutinosan egyetlen szó közbevetésével igyekezett Bánffy elhamarkodott ígérteit tompítani. Azt válaszolta, hogy sikeres orosz támadás esetén Bánffy valóban hajlandó az együttműködésre. Románia gyengítése Magyarországnak és Oroszországnak is közös érdeke. Nagyon helyesen nem ment bele bizonytalan vállalkozás támogatásába, és a közép-európai helyzet ismeretében óvatosságra intette Csicserint. Mivel nem sikerült megállapodásra jutni, az oroszok további egyeztetéseket javasoltak Berlinben, amit Kánya el is fogadott, azzal, hogy mindezt teljes titoktartás mellett, csak a tárgyalók és a külügyminiszterek, illetve egy-két katonai szakértő bevonásával viszik tovább.⁸⁸ Az 1922. évi tárgyalások végül – megállapodásban vagy egyezményben testet öltő – konkrét eredmény nélkül zárultak. A párbeszéd azonban elkezdődött, a folytatásra pedig ugyancsak Kánya közreműködésével került sor.

Seres Attila kutatásaiból tudjuk, hogy a tárgyalások fonalát 1924-ben vették fel újból, miután a magyar kormány az előzményekre tekintettel Kányát és Jungerth-Arnóthyt felhatalmazta a folytatásra. A kormány elhatározásában az is közrejátszott, hogy a kényesnek és nehéznek ígérkező egyeztetések lefolytatását a legtapasztaltabb és legtekintélyesebb diplomátára kívánta bízni. A magyar külügyminisztérium Kánya által képviselt taktikája sze-

rint el kellett kerülni, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele pusztán jegyzékváltással vagy egy jegyzőkönyv aláírásával történjen meg. A magyar követ tudta, hogy a hazai közvélemény és a parlament ellenállását az ország számára eredményes kereskedelmi megállapodással lehet leszerelni. Ez egyúttal hivatkozási alap is volt arra, hogy a valóban fontos kereskedelmi előnyök megadását junktimba állítsák a diplomáciai viszony létesítésével. Több vitatott kérdés (például a követségi alkalmazottak létszáma) tisztázatlansága ellenére a tárgyalók szeptember 12-én két megállapodást is parafáltak, melyek egyike a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szólt, a másik pedig kilátásba helyezte a kereskedelmi szerződés megkötését.

A magyar–szovjet szerződés tető alá hozatalát sokan túlzó módon szinte kizárólag a különleges aktivitást mutató Kányának tulajdonították, akinek a szerepe valóban nem volt elhanyagolható. A háború előtt évekig dolgozott különböző oroszországi konzulátusokon, így az orosz mentalitás jó ismerőjévé vált. Maga is úgy nyilatkozott, hogy a jelenlegi szovjet-orosz vezetéssel folytatott megbeszélések emlékeztették konzuli pályafutására, és a terület így egyáltalán nem *terra incognita* számára.

Okkal feltételezhető azonban, hogy erőfeszítései során nem csupán Magyarország kereskedelmi érdekeit tartotta a szeme előtt, hanem azt is, hogy a kisantant országok kormányai előtt eljátszhassa az erős ember szerepét. A tárgyalásokat vezető Kányán a legkevésbé sem múltott a megállapodás eredményessége. A megbeszéléseket sikeresen irányította, és kormánya instrukcióinak megfelelően valamennyi magyar követelést keresztülverte szovjet partnereinek ellenállásán. A megállapodás terve mégis elbukott. Amikor a szerződés ismertté vált a budapesti belga, francia és angol diplomaták előtt, azon nyomban felkeresték Kányát, és határozott rosszállásukat fejezték ki neki a magyar diplomácia külön útjai miatt. Ő azzal hárította el a *demarche*-ot, hogy Magyarországnak a csekély kölcsön és a pénzügyi szanálás nehéz feltételei miatt okvetlenül meg kell ragadnia minden értékesítési lehetőséget, ezért az orosz piacról sem mondhat le. Nem zárható ki, hogy a brit–szovjet kapcsolatok elhidegülése miatt London részéről nyomás nehezedett a magyar kormányra, amely így elbizonytalanodott, és elállt a ratifikálástól.⁸⁹ A szerződés terve azonban elsősorban azoknak

az erőknél az ellenállásán siklott ki, amelyek képtelenek voltak a reálpolitikai szempontokat ideológiai elfogultságuktól mentesen mérlegelni. Súlyukat növelte, hogy ebben az ügyben a kormányzó is az indulatainak rabja volt. Horthy ellenkezését növelte, hogy a tárgyalások kezdeti szakaszában nem avatták be a részletekbe, hanem már szinte kész tényként tálták előtte a szerződés aláírását.

Kánya mindezekkel szemben továbbra is – lassan egyedülként – híve maradt a szovjetekkel való együttműködésnek. Bethlen pedig – előre látva a terv várható bukását és a nemzetközi kockázatok – meggyőződése ellenére fokozatosan kihátrált mögüle. Az ellenállást érzékelve Kánya már 1925 februárjában a kármentés részleteire figyelt. A miniszterelnöknek azt javasolta, hogy a ratifikáció elhúzódnása esetén olyan megoldást kell keresni az egyezmény elejtésére, amit a szovjetek is képesek lesznek elfogadni. Az oroszokat ezzel összhangban arról próbálta meggyőzni, hogy a parlamenti elfogadás várhatóan 1925 őszéig is el fog húzódni. A magyar meghátrálás miatt tehát az egyezmények nem léptek életbe, ami tanulság volt minden szereplő számára, de egyikük sem látta bölcs lépésnek, hogy végleg bevágja az ajtót a másik fél orra előtt. Ez volt az oka annak, hogy Kánya minden addigi kudarc ellenére elismerést vívott ki magának a moszkvai külügyi tisztviselők körében. A kapcsolatfelvételben játszott szerepe miatt a magyar külügyi apparátus józan belátású tagjai közé sorolták, ami ebben a tekintetben meg is felelt a valóságnak.⁹⁰

Véleményük Kánya berlini követi időszakának kezdetén is megerősítést nyert, a sajtóban ugyanis megjelentek olyan hírek, hogy a német fővárosban tovább fog dolgozni a szovjet–magyar kapcsolatok felvételén. Történtek is lépések az ügyben, eredményt azonban csak külügyminiszterként sikerült elérnie 1934 elején. A magyar külpolitika 1933-ban már nem akarta tovább halogatni a kapcsolatok rendezését, így Kánya Litvinov külügyi népbiztos római útját és az olaszok közvetítését felhasználva tette meg a döntő lépéseket a megegyezés irányába. 1933. december végén meggyőzte a kormányzót, hogy ne álljon tovább a diplomáciai kapcsolatok létrehozásának útjába, így aztán 1934 februárjában sikerült megtalálni a mindenki számára elfogadható modus vivendit.

A berlini követség

Ismerve a külügyek intézésében vitt szerepét, elsőre meglepőnek tűnhet, hogy Kánya 1925-ben feladta minisztériumi állását és átvette a berlini követség irányítását. De vajon mi készítette arra, hogy távozzon a Dísz téri épület vezértitkári szobájából?

Kiküldetéséről az első hírek nagyon korán, 1922 őszén röppentek fel. Az akkori értesülések, melyek szerint helyét Khuen-Héderváry Sándor vette volna át a külügyminisztériumban, nem voltak helytállóak.⁹¹ Noha a váltásra nem került sor, az arról szóló hírek nem voltak alaptalanok. Nem kizárt, hogy azok magától Kányától származtak, aki – úgy tűnik – megpróbálta az eddigiekhez képest kedvezőbbben pozícionálni magát illetékes német körök előtt. A csupán néhány hónappal korábban Budapestre akkreditált Johannes von Welzeck német követ 1923 őszén már több helyről értesült arról, hogy Kánya kiszemelte magának a berlini követi állást, és Emich Gusztáv ottani követ (1920. augusztus 28. – 1925. szeptember 27.) visszahívásán dolgozik. Welzecknek az volt a benyomása, hogy a vezértitkár egy ideje szokatlanul készségesnek mutatkozott a német követség irányában, és nagy igyekezettel nekilátott, hogy a róla kialakult negatív képen változtasson. Tárgyalópartnereivel váratlanul feltűnő nyíltsággal és őszinteséggel beszélt, ami – mint azt a német diplomata rosszmaájúan megállapította – meglehetősen idegen volt személyiségétől és addigi szokásaitól. Noha a követ meggyőződött róla, hogy a mutatott érdeklődés őszinte, a Kányáról kialakított véleménye jottányit sem javult. Jól érzékelhető ellenszenvvel számolt be arról, hogy a Dísz tér befolyásos politikusa a Monarchia külügyi szolgálatában a birodalom készséges hívének mutatkozott ugyan, és kérlelhetetlen ellenfele volt minden magyar különállásnak, valamint önálló tö-

rekvésnek, ez nem akadályozta meg őt abban, hogy 1918 őszén – ellentétben más magyar származású diplomatákkal – a magyar külügyminisztérium megszervezésén buzgólkodjon. Welczeck ezzel magyarázta, hogy idegen hangzású nevét magyarosította, és addigi magyarellenességét markáns osztrákellenességre cserélte. (Ebben tévedett, mert Kánya jóval a Monarchia bukása előtt, 1898. augusztus 5-én magyarosította nevét kányai előnévvel.) A német követ szerint a hasonló „evolúciós átalakulás” általában nem áll távol a magyar politikai elit tagjaitól, ráadásul az ilyesmi politikusi hírnevükön sem ejt csorbát. „Kánya mégis a legtipikusabb figurája az ilyen típusú magyaroknak. Megbízhatatlan, egyben elszánt intrikus, aki előszeretettel hecceli egymás ellen (különösen a kisantant) államok képviselőit” – állította róla Welczeck, aki nem tartotta alkalmasnak Kányát a követi poszt betöltésére. Javasolta ellenben, hogy Emichet mind a két ország érdekében próbálják megerősíteni állásában, és tevékenységét igyekezzenek különösen hasznosnak értékelni.⁹²

A követváltásról szóló következő híresztelések a Bethlen-kormány lehetséges átalakítása kapcsán láttak ismét napvilágot. Sajtóértesülések szerint Daruváry Géza külügyminisztert a kormányból való kiválását követően Bécsbe helyezték volna, az ottani magyar követség élére. Ennek kapcsán került szóba Emich Gusztáv visszarendelése és Kánya Kálmán kinevezése is. Német körök – erről Welczeck gondoskodott – továbbra is vegyes érzelmekkel fogadták jelölését. Kánya igyekezete, hogy a vele kapcsolatban – nem alap nélkül – kialakult, meglehetősen sötét képet átszínezzé, nem sok eredménnyel járt. Szarkazmusra hajló modorát, ravasz, rátarti természetét nem tudták megkedvelni. A vele szemben megfogalmazott kritikák szinte szó szerint ismétlődtek. Intrikusi hajlamai miatt továbbra is megbízhatatlannak tartották. A hír hallatán ezért először magát Daruváryt igyekeztek megnyerni a berlini poszt betöltésére, aki viszont idős korára hivatkozva elhárította a felkérést.⁹³

A nemzetközi gyakorlatban szokás volt, hogy a küldő állam a diplomáciai misszió vezetésére kiszemelt személy számára ún. *agrément*-t vagy *agregation*-t, azaz beleegyezést kért a fogadó ország vezetésétől. A bonyodalmak elkerülése végett az elhatározás bizalmas közlése után a kormányok bizonyos ideig vártak a kineve-

zéssel, hogy az esetleges ellenvetéseket figyelembe lehessen venni. A beleegyezés megtagadásához mindazonáltal nyomós indokra volt szükség, ami Kányával kapcsolatosan semmi esetre sem merült fel. Noha a kinevezés akkor elmaradt, nemsokára újból terítékre került, ezért politikai és személyes megnyilvánulásait a legnagyobb figyelemmel kísérték. Köztudott volt róla, hogy Franciaország és a kisantant kérlelhetetlen ellenfele. Emiatt Franciaország és a kisantant államok budapesti képviselői az ő személyében látták Magyarországhoz fűződő kapcsolataik normalizálásának egyik legfőbb kerékkötőjét. Régi ellenlábasa, Welczeck úgy kombinált, hogy berlini küldetése mögött tulajdonképpen a külügyminisztériumból való óvatos elmozdításának szándéka húzódik meg, és azt az említett országok képviselői kényszerítették ki a magyar kormánytól. A kérdés a követ több személyes találkozásán szóba került. Jan Szembeck, Welczeck lengyel kollégája úgy látta, hogy a kialakult körülmények között (azaz személyének kényelmetlenné válásával) Kánya előtt nem maradt más választás, mint a berlini követi poszt elfoglalása.⁹⁴

Nem tudjuk pontosan, hogy valóban ez állt volna Kánya berlini kiküldésének hátterében, okunk van azonban feltételezni, hogy a döntés egyáltalán nem állt ellentétben a tapasztalt diplomata elképzeléseivel, sőt azoknak tökéletesen megfelelt. Az 1920-as évek közepén lassan talpra álló Németországhoz fűződő kapcsolatok kiemelt szerepet játszottak külpolitikai elgondolásai között. Gratz Gusztáv szerint Kánya „lelki alkatánál fogva az osztrák és német társadalomnak ama konzervatív elemei felé hajlott, akiknek körében eddig élete lezajlott. A modern demokráciákat és azok vezetőit lenézte, módszereiktől idegenkedett, viszont a német diplomácia és a német hadsereg vezető köreit saját fajtájabelieknek érezte.” Noha a weimari köztársaság politikai rendszere és vezetése egyáltalán nem nyerte el a tetszését, a minisztériumok apparátusában, a diplomáciai testület és a hadsereg tagjai között otthonosan érezte magát, sokukkal szellemileg és társadalmilag, életmód és életfelfogás dolgában hasonló elveket vallott.⁹⁵ Az, hogy választása Berlinre esett, nem a szimpátián, hanem stratégiai, politikai megfontolásokon múltott. Tudvalévő volt, hogy Berlin a magyar külpolitika szempontjából kiemelkedő vonatkoztatási pont. Bizonyára ez lebe-

gett Kánya szeme előtt, amikor a külügyminisztérium vezértitkári pozícióját felcserélte a berlini követi állással.

A magyar külpolitikát feszítő belső ellentmondás, a Szent István-i birodalom visszaállításáról szőtt elképzelések és az ország erőtlenségének kontrasztja miatt Berlin kezdettől fogva értékes volt a magyar politika szereplőinek szemében. Ők, Kányával az élen abban bíztak, hogy a status quo ellenes államok közül Németország lesz az, amelyik először szembefordul a békerendszerrel. Az 1920-as évek közepén lassan talpra álló Németországhoz fűződő kapcsolatok így kiemelt szerepet játszottak Kánya külpolitikai elgondolásai között is. A berlini követi poszt fontosabb politikai feladatot jelentett számára, mint a minisztériumi munka, amely az adminisztrálás mindennapos robotjával és aktákban való elmerüléssel járt együtt.

Hory András is utalt rá, hogy Kánya geopolitikai okokból, a háborús fegyverbarátság, a véráldozat és a megaláztatásból eredő lelki érdekközösség folytán közösnek képzelte Németország és Magyarország jövőbeli útját. Azt vallotta, és a fiatal diplomata generáció tagjait is arra oktatta, hogy Magyarországnak földrajzi és egyéb adottságok miatt is együtt kell haladnia Németországgal. A trianoni béke revízióját a német revanspolitikával együtt tartotta elképzelhetőnek. „Németország felé való orientálódásra készítette az is, hogy feltétlenül bízott a germán faj életerejében, szívósságában, az elkerülhetetlennek vélt német reváns sikerében, és abban, hogy Magyarország csak a németekkel való szoros együttműködés révén támadhat fel romjaiból” – írta Hory.⁹⁶ Ismerve Kánya egyéniségét és ambícióit, nem lehet kétségünk afelől, hogy új posztját legalább akkora jelentőségűnek tartotta, mint nagy befolyású külügyminisztériumi állását. Noha a külügyi szolgálat valóban szolgálatnak számított, a személyzeti állomány mozgatása, a kinevezések, áthelyezések ügyében a minisztérium vezetése határozott, és Kánya rendelkezett akkora befolyással, hogy a kiszemelt berlini szolgálati helyet el is foglalhassa. Célja a német–magyar együttműködés előkészítése volt.

A két ország külpolitikájának összehangolása mindazonáltal nagyon sokáig szinte megoldhatatlan feladatnak bizonyult, mivel kapcsolatukat számos feszültség terhelte. Kánya a Kozmával folytatott korábbi beszélgetései során felpanaszolta, hogy Németország

alig táplál érdeklődést Magyarország iránt, mert figyelmét elsősorban az Oroszországgal kapcsolatos tervei kötik le. Szerinte a német külpolitika e tekintetben visszakanyarodott a bismarcki korszak alap gondolatához, azzal a különbséggel, hogy akkoriban több súllyal esett latba Ausztria szövetsége és a magyarok szimpátiája, mint néhány magyarországi elemi iskola. Úgy vélte, tradicionálisan rossz az a német külpolitika, amelynek nem elég a Ruhr-kérdés, még a budafoki elemi iskola ügye is felzaklatja. Kányának ez a felfogása meglehetősen szűklátókörűségről árulkodik, és amellett, hogy nagyfokú érzéketlenséget jelez, taktikailag és politikailag is hibás nézetet tükröz.⁹⁷ Többször hangoztatta, hogy a nemzetiségi kérdés a magyar–német kapcsolatok egyetlen teherképe, ami nem volt igaz.⁹⁸ Az „elmagyarosodott svábok alldeutschizálásának” [Kánya szófordulata – T. I.] kérdése és holmi iskolai ügyek Kánya nézőpontjából eltörpültek a „valódi” diplomáciai és stratégiai kérdések mellett, holott a magyarországi német nemzetiségi és iskolaügyi problémái igenis kiemelt fontosságúak voltak Berlin szemében.

Az e téren kialakult helyzet kétségkívül terhes volt mindenkire, így a német fővárosba készülő diplomata számára is, ám a két ország kapcsolatainak buktatóját legfőképpen az jelentette, hogy Németország már egyáltalán nem úgy tekintett Magyarországra, mint tette azt Bismarck idején. Az ország csaknem minden jelentőségét elveszítette a német vezetés szemében. Ennek legfájóbb következménye az volt, hogy az 1920-as évek közepén Berlinben egyáltalán nem támogatták a magyar revíziós törekvéseket. Inkább a térség stabilitása lebegett a szemük előtt, s e tekintetben Magyarországot lehetséges zavarforrásnak tekintették. Gustav Stresemann kancellár, majd külügyminiszter fő célja Németország nemzetközi státuszának elfogadtatása volt. A német kormányt e mellett az is nyomasztotta, hogy a magyarországi radikálisok szoros kapcsolatot tartottak fenn német ultrareakciós körökkel. A német jobboldal radikálisai annak idején intranzigens magatartást tanúsítottak Burgenland osztrák bekebelezése ellen. 1920 táján olyan – Bajorországot és Ausztriát integráló – délnémet állam létrehozásáról is álmodoztak, mely szoros szövetségben állt volna az ellenforradalmi Magyarországgal. Az akcióhoz Burgenland átadásával kívánták a magyar támogatást megszerezni.⁹⁹ Német nemzeti körök a

nyugat-magyarországi felkelés alatt is a magyar ügy szolgálatába álltak, sőt egykori német tisztek az első felkeléskor magyar oldalon részt is vettek az akcióban. A kapcsolat Burgenland átadása után is megmaradt. Gyakori vendég volt ekkoriban Budapesten Max Bauer ezredes (Ludendorff hadsegéde és bizalmasa), Reinhold Wulle (Reichstag-képviselő, a *Deutsche Tageblatt* kiadója), Max Erwin von Scheubner-Richter (Hitler egyik legközelebbi munkatársa) és sokan mások. Magyar részről Héjjas Iván, Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Wolff Károly, Pekár Gyula, illetve rajtuk kívül még az Ébredők néhány vezetője volt közvetlen érintkezésben az Erich Ludendorff tábornok és Gustav von Kahr nevéhez köthető csoportokkal.¹⁰⁰ A köztársaság-ellenes, néppárti Gustav Ritter von Kahr (1862–1934) bajor miniszterelnökként (1920–1921) menedéket biztosított a Weimari Köztársaság szélsőjobboldali ellenzékének. A „vörös Berlin” ellenében az NSDAP-t is igyekezett megnyerni céljainak. Miután a Weimari Köztársaság 1921 szeptemberében a versailles-i béke előírásainak megfelelően leszerelte a szélsőjobboldali fegyvereseket, leköszönt miniszterelnöki posztjáról, de 1922-ben változatlanul ellenállást fejtett ki a köztársaság ellen. E kapcsolatok következményeként találtak menedékre Magyarországon Matthias Erzberger centrupárti német pénzügyminiszter radikális jobboldali német gyilkosai is.

Ezért nem meglepő, ha Berlinben nem nézték jó szemmel, hogy olyan politikus kerülhet az ottani magyar követség élére, akinek tudomásuk szerint élénk kapcsolatainak vannak szélsőséges körökkel. A híreknek pedig volt valós alapjuk. A Trianon körüli, kezdeti időkben a magyar külpolitika, melynek más prominens személyiségekkel együtt Kánya Kálmán is alakítója volt, minden szóba jöhető eszközt igénybe vett, sőt még kalandortervektől sem riadt vissza annak érdekében, hogy ellenszegüljön a rá váró, majd rákényszerített békediktátumnak. Így került sor a nyugat-magyarországi felkelés titkos támogatására csakúgy, mint a Felvidéki Comité felállítására, amelyet az északi területeken zajló irredenta összehangolására szerveztek meg. Magyarországról jelentős anyagi támogatás érkezett a Felvidékre a különböző politikai, katonai, kulturális és társadalmi szervezetek, valamint a sajtó támogatására. Ennek koordinálására, illetve a magyar irredenta törekvések össze-

hangolására 1920 áprilisában Kányát jelölték ki, aki egyike volt a Magyar Nemzeti Szövetség égisze alatt, konspirációs elven működő Feltámadás nevű titkos szervezet ötven „vezérharcosának” is. A németeket ennél is jobban érdekelte, hogy az „Öreg Tigris” (ahogy Kányát a titkos revíziós szervezetben hívták) 1920 nyarán Telekihez hasonlóan pontosan tisztában volt a bajor szélsőjobboldali körök magyarországi kapcsolataival is, megbeszéléseikről is tudott, a tárgyalásokon azonban nem vett részt. Kánya viszont az akkori miniszterelnökhöz hasonlóan nem a Kahr-féle csoportot, hanem a Hans von Seeckt vezérkari főnök által fémjelzett mérsékeltbb jobboldali erőket tartotta valódi partnerének.¹⁰¹

Kánya érkezésével kapcsolatban mindezek miatt komoly ellenérzéseket tápláltak leendő állomáshelyén. Nehéz természete, kiszámíthatatlansága és – az információik szerint vélt – jobboldali radikalizmusa miatt továbbra is ajakbiggyesztve fogadták az érkezéséről szóló híreket. Mindazonáltal, ahogy a kérdés kezdett időszerűvé válni, úgy vált árnyaltabbá a követkérdés megítélése. Mérlegre téve a Kánya kinevezéséből származó hátrányokat és előnyöket, lassan megváltozott a korábban egyértelműen elutasító német álláspont. Welczeck kénytelen volt ismételtlen megállapítani, hogy a ballhausplatzi diplomata csakúgy, mint annak idején Mexikóban, illetve a háború alatt Washingtonban tette, Budapesten is jól együttműködik a német képviselő munkatársaival, és kellemetlen természetét leszámítva újabban nem adott okot a vele szembeni bizalmatlanságra. Németellenességnek pedig semmi jelét nem mutatta. A német politikusokkal fenntartott bizalmas kapcsolata és – a német követ által újból felelegetett¹⁰² – feltűnő nyíltsága nem csupán személyes karriervágából, hanem külpolitikai meggyőződéséből is eredt. Utóbbi mindenesetre a német követi jelentések nem igyekeztek kiemelni. A Wilhelmstrassén ismerték külpolitikai törekvéseinek ezt az irányát, de nem értékelték túl. A többször megbízhatatlannak kikiáltott diplomata állhatatosságában azonban kételkedtek. Mindent egybevetve, kinevezése Berlin szempontjából, noha nem volt örömdetes, politikai értelemben nem is volt különösebben agályos. Az *agrément* megtagadásához ez a nemtetszés semmiképpen nem volt elegendő. Ha nem fogadnák – vélekedett Welczeck –, Németország legveszélyesebb ellenfele válhatna belőle, még ha nem

is maradna tovább a külügyminisztériumban. Amennyiben viszont hozzájárulnának működéséhez, és közismert hiúságát szem előtt tartva kezelnék őt, a kétségtelenül tehetséges és a magyar külügyminisztériumban jókora befolyással rendelkező diplomata nagy szolgáltatásokat tehet a német érdekeknek. Gazdag tapasztalata és éles elméje miatt nem várható tőle, hogy a számára egyetlen szóba jöhető posztton népszerűtlenné akarna válni. Welczeck, ha nem is teljesen nyugodt szívvel, azt javasolta tehát a német kormánynak: adja meg a szükséges előzetes hozzájárulást ahhoz, hogy Kánya a német fővárosban diplomáciai tevékenységet fejtsen ki.¹⁰³

A berlini külügyminisztériumban kényszerűen tudomásul vették Kánya kinevezését, ám azt továbbra sem üdvözölték, annál is kevésbé, mivel elődjével, Emich Gusztáv követtel a külügyi vezetés – beleértve az államtitkárt is – igen szoros, mondhatni baráti kapcsolatokat ápolt. Arra, hogy Emichet Berlinben tartsák, nem látszott esély, ugyanis a magyar külügyminisztériumban nem voltak elragadtatva a követ képességeitől, azokat a Dísz téren meglehetősen szerénynek ítélték. Ez is közrejátszott abban, hogy Berlinben készek voltak megadni az *agrément*-t Kányának. Az Emich távozása miatt lenyelt pirula keserű utóízét enyhítette, hogy Kánya kiküldésével – s erre az államfőnek összeállított külügyminisztériumi háttéranyag is utal – a magyar kormány az egyik, ha nem a legbefolyásosabb külügyi órakulumbát delegálta Németországba. Ez pedig azt bizonyította, hogy a magyar partner még az eddigiekénél is nagyobb súlyt fektet a Németországhoz fűződő kapcsolatok javítására. Ezt Hindenburg elégtétellel nyugtázta Kánya bemutatkozó látogatásakor.¹⁰⁴

Az, hogy tekintélyes és magabiztos diplomata foglalta el a követi posztot, nem csupán stílusbeli változást jelentett az Emich-korszakhoz képest, hanem egyúttal a diplomáciai érintkezés rutinját is átalakította. A német kormány korábban minden ügyet a berlini magyar követ mellőzésével, a budapesti német megbízott útján intézett el. Ezt a gyakorlatot sem Kánya önérzete, sem pedig addig kivívott pozíciója miatt nem lehetett tovább fenntartani. A magyar kormány új kiküldöttje ráadásul sokkal önjáróbban cselekedett elődjénél, ami azt jelentette, hogy ha kellett, a külügyminisztérium mellőzésével cserélt információt német kormányzati szervekkel.¹⁰⁵

Az első hónapok és a frankügyp

Berlin az 1920-as években hatalmas ütemben fejlődő metropoliszá nőtt ki magát. 1925-ben a német főváros lakóinak száma a négymilliót is meghaladta, ezzel a korszakban London és New York után a világ harmadik legnépesebb városává fejlődött. A császárság összeomlása után az arisztokratikus és militarista szellemiségű fővárosból az alternatív életstílus kísérleti terepévé, hatalmas kulturális centrummá fejlődött. A hosszú inflációs időszak, a szegénység és éhezés után az emberek tele voltak a jövőbe vetett hittel, és tömegesen látogatták a színházakat, mozikat, bárokat, koncert- és tánctermeteket. A technikai és tudományos fejlődéssel Berlin nemzetközi elismerést is kivívott magának. A német fővárosban működő tudósok közül többen kaptak Nobel-díjat, itt volt a leggyorsabb az utcai villamosközlekedés, itt működött az egyik legfejlettebb telefonhálózat, és itt nyomtatták a legtöbb és legszínesebb sajtóterméket a világon. Ebben a hirtelen megnövekedett világvárosban foglalta el új posztját Kánya mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter 1925. október 5-én. A magyar követség a Corneliusstrasse 8. számú házban működött, jó néhány utcányira a német külügyminisztérium Wilhelmstrassén álló épületétől.

Berlin az 1920-as évek második felében

Mint minden újonnan kinevezett követ, Kánya is azzal kezdte a működését, hogy a szabályoknak megfelelően táviratban értesítette kormányát a képviselet irányításának átvételéről. Ezt követően magához vette megbízólevelét és átadta azt a német külügyminiszternek, illetve helyettesének. Közben már tájékozódott a hivatal folyamatban lévő ügyeiről. Az aktuális kérdésekről, tennivalókról az ügyvivő informálta a követet, akit ugyancsak ő mutatott be a misszió tagjainak. Szokás volt, hogy a képviselet új vezetője vendégül látta beosztottjait, a nők tisztviselőknél pedig személyesen tett látogatást. Miután ezeket megtette, Kánya nem sokkal a megérkezése után nekifogott, hogy a rezidenciát személyes ízlésének megfelelő módon átalakítsa. A követség bútorzatát 148 millió papírkorona értékben újíttatta fel. A bútorokat egyenesen Párizsból hozatta.¹⁰⁶ Az átalakítás az új követ kényes ízlésének kielégítése mellett azt a célt szolgálta, hogy a rezidencia alkalmas helye legyen a társadalmi és politikai kapcsolatok kiépítésének és fenntartásának, méltóvá váljon a stílusos világvárosban uralkodó elvárásokhoz.

Az újdonsült berlini misszióvezetőről sokan tudni vélték, hogy nem szerette a társaságot, egyesek szerint kifejezetten embergyűlölő volt. Berlini mindennapjai nem igazolták ezeket a vélekedéseket. Távozásakor már azt írták róla, hogy egyike volt a legismertebb és legkedveltebb figuráknak Berlin társadalmi életében. Szoros összeköttetésben állt Németország sok befolyásos személyiségével, és a társaságban, klubokban, egyesületekben is nagy népszerűségnek örvendett. „Az általa vezetett követség rendkívül kedvelt találkozóhelye volt a művelt köröknek, melyet a társaságbeli hölgyek és urak egyaránt szívesen látogattak.”¹⁰⁷ Estélyeit a berlini Collegium Hungaricumban adta a Dorotheen Strassén.¹⁰⁸ Szívélyes és személyes kapcsolatot ápolt a berlini magyar társasági élet néhány családjával. A kolónia tagjainak meghívásait elfogadva számos esetben jelent meg családi rendezvényeken. A kötelező diplomáciai események mellett gyakorta vett részt magyar vonatkozású rendezvényeken, kiállításokon, hangversenyeken, a berlini Magyar Egyesület estélyén, a Collegium Hungaricum rendezvényein. Megjelent a német fővárosban működő magyar iskola növendékei és a magyar főiskolai hallgatók szövetsége körében. Az egyébként magányosan élő diplomata követi éveit Teleki Pál Potsdamban

Kánya a berlini magyar bálon Alpár Gitta színésznő társaságában, 1930

elő sógornője, illetve annak férje, August von Hanstein társasági rendezvényeit látogatta szívesen, de előszeretettel vett részt zenei rendezvényeken is. Gyermekkorától meglévő zenei érdeklődése is közrejátszott abban, hogy a legbensőségesebb viszonyt Linz Márta magyar származású, Berlinben élő hegedűművésznővel és – mérsékelt érdeklődést tanúsítva – annak férjével ápolt. A szépséges és extravagáns zeneszerzőnő, aki a berlini zeneművészeti főiskola első női karnagyhallgatója volt, minden csáberejét latba vetette, hogy Kánya atyai támogatásával a legfelsőbb politikai és művészi körökbe bekerüljön. „Drága Kegyelmesem” kezdetű levelei pártfogója miniszteri kinevezése után is sűrűn érkeztek a Dísz téri minisztérium postázójába ilyen-olyan kérésekkel. Kánya pedig Dohnányitól Göbbelsig, követségi attaséktól Mussoliniig majd mindenkinél megpróbált közbenjárni az ellenállhatatlannak tűnő zenei csillag érdekében.

A berlini követi munka azonban – hasonlóan másokhoz – első sorban nem az ún. *Spaßgesellschaft* élvezete, a kölcsönös vizitációk,

a kifinomult életstílus, bálók és vacsorák jegyében telt. A követ számára a legfontosabb feladatot a hivatali működés folyamatosságának biztosítása, a politikai misszió ellátása, és növekvő mértékben a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok útjainak keresése jelentette.

A misszióvezető munkájának leglényegesebb napi penzuma a jelentések megszerkesztése és továbbítása volt. Kánya ebben nem ismert tréfát. Az információ fontosságát már pályájának kezdetén pontosan felismerte. A politikai jelentések megírása valóságos szertartás volt számára. A referátum témáját előre megtervezte, és ennek megfelelően tájékozódott a külügyminisztériumban, esetleg egyéb szerveknél, diplomatakollégáinál, bizalmas informátorai körében. A szövegek elkészítéséhez természetesen át kellett tekintenie a nyilvános anyagokat is, majd miután ezekkel készen volt, tömören, világos okfejtéssel, kifogástalan stílusban fejtette ki véleményét, közölte értesüléseit a magyar külügyminisztérium vezetésével. Elemzésszámba menő, nagy gyakorisággal megírt beszámolóit itt-ott szarkasztikus megjegyzésekkel tűzdelte.

Ami a hivatali rendet illeti, az új követ legközvetlenebb munkatársa Wettstein János követségi tanácsos, a külügyminiszter korábbi kabinetfőnöke, a közös külügyminisztérium egykori tisztviselője volt. Nemeshegyi Oszkár I. osztályú követségi titkárként (később II. osztályú követségi tanácsosként) segítette Kánya munkáját. A követségi attasé Vladár Ervin Imre, a katonai attasé Stojakovics (ez időtől: Sztójay) Döme tábornok (későbbi berlini magyar követ, majd Magyarország német megszállását követően miniszterelnök), a követségi titkár Szegedy-Maszák Aladár volt. Sajtóattaséként a kitűnő tollú, irodalmi tehetséggel megáldott Haubert Kamilló működött. Titkárának leírásából tudjuk, hogy Kánya az ő munkáját elismerte, szívesen beszélgetett, vitatkozott vele, de sem Wettstein, sem Sztójay képességeit nem értékelte sokra, amit szokása szerint éreztetett is velük. Sztójay az információk begyűjtésében gyakran volt a követ segítségére, de azok kiértékelése során a rutinos Kánya egyáltalán nem számított a tanácsaira. Különösen a követségi tanácsosára tett gúnyos megjegyzéseket, nemcsak hivatali, hanem magánéleti ügyekkel kapcsolatosan is, és őt részesítette rendszeres kioktatásban. Elismerte viszont a fiatal és tájékozott Szegedy-Maszák Aladár kvalitásait, akit emiatt rokonszenvével tüntetett ki.

A magyar képviselő új vezetője még meg sem melegeedett a székeben, máris gondjai támadtak. 1925-ben pattant ki a két háború közötti magyar politika egyik legkínosabb esete, a frankhamisítási botrány. Az ügy nem csupán Magyarország nagy nehezen megerősített külpolitikai pozícióját ingatta meg, hanem kényesen érintette Kánya személyét is. Az akció fő célpontja a Trianonért első számú felelősnek tartott Franciaország volt. Kitervelői hamis ezerfrankosokat állítottak elő, és a legkülönbözőbb európai – de nem francia – nagyvárosok bankjaiban akarták beváltani. Az átváltásból befolyt összeget az irredenta propaganda költségeinek fedezésére használták volna fel. 1925. december 14-én azonban Jankovich Arisztid huszárezredes Hollandiában lebukott, amikor hamis ezerfrankosokat próbált beváltani egy bankban. A holland rendőrök megtalálták azt a naplót, melyben Jankovich rögzítette az ügy általa ismert eseményeit, az azzal kapcsolatba került személyek neveivel. Utóbbiak között Kánya Kálmán is szerepelt, olyan politikai szereplők társaságában, mint Gömbös Gyula vagy az országos rendőrkapitány, Nádosy Imre.

Bár Budapesten egy ideig reménykedtek benne, a dolgot nem lehetett eltussolni. A nyomozásba a francia hatóságok is bekapcsolódtak, és azt 1926-ban per követte. Az ügyben indított parlamenti vizsgálat során a szintén kompromittálódott Windischgrätz Lajos egykori tárcanélküli miniszter azt állította, hogy Jankovich Kányával jó baráti viszonyban állt, tervei szerint pedig Hollandiából hazajövet felkereste volna a berlini követséget, és a német fővárosban várta volna be a vállalkozás eredményét. Windischgrätz személyi titkára, a szintén letartóztatott Rába Dezső vallomása szerint a résztvevőket a berlini követség látta volna el útlevéllel, és biztosította volna hazautazásukat. Windischgrätz mindazonáltal igyekezett Kányát tisztára mosni azzal, hogy a követnek semmiféle tudomása nem volt az ügyről. Ezt azután Rába és Nádosy rendőrkapitány is megerősítette.¹⁰⁹

Németország hágai követsége Jankovich lebukása után mindenestre rögtön jelezte, hogy az ügy számai a berlini magyar követség nyúlnak. A holland politikai rendőrség vezetőjétől kapott információk szerint a hamis ezerfrankosokból diplomáciai futár útján a berlini követség is kapott. Ezt azonban a holland nyomozóhatóságok nem tudták bizonyítani. Évekkel később a magyar fővárosban

állomásozó brit követ azt állította, hogy Kányát a budapesti francia követség beavatkozása nyomán, az ő kérésükre mosta tisztára a hazai igazságszolgáltatás. Ismerve azonban a magyar diplomatának a franciákhoz fűződő hűvös távolságtartását, sőt kifejezetten rossz viszonyát, ez az információ nehezen igazolható.¹¹⁰

Kánya esetleges érintettsége nem került el a német sajtó figyelmét. Annak ellenére, hogy az ottani külügyminisztérium igyekezett visszatartani a témától a szenzációra éhes újságírókat, néhány lap meglehetősen barátságtalan hangvétellű cikkben tálalta az eseményeket és abban a követ szerepét. Eljött az ideje – hangoztatták –, hogy tisztán lássanak Kánya személyével kapcsolatban, aki kinevezése előtt a külügyminisztérium legbefolyásosabb embereként szorosan együttműködött a hozzá hasonlóan radikális jobboldali Nádosy rendőrkapitánnyal.¹¹¹ Tudni vélték róla, hogy bár ezzel ritkán állt a nyilvánosság elé, alkalmasint a Gömbös-féle jobboldali radikalizmus egyik legbuzgóbb hívének számít, továbbá berlini küldetése is a német radikálisokhoz fűződő szálak megerősítését szolgálta. A vádak szerint Kánya meglepetésszerű magyarországi útja is azt a célt szolgálta, hogy látványosan felsült szélsőséges barátait Bethlennel szemben támogatásban részesítse. Az ügy kipattanásakor Kánya valóban Budapestre utazott, feltehetően tájékozódás végett. (Az út ráadásul karácsony idejére esett.) A berlini magyar követségen azonnal fogadták a német sajtó képviselőit, és a leírtakat teljesen alaptalannak minősítették. Kánya, aki számára létfontosságú volt, hogy a német kormány szemében ne vetődjön rá a gyanú árnyéka, pert is fontolgatott a hírrel előhozakodó *Ullstein-Presse* ellen.¹¹² Ennek dacára a német újságok hírei nem kímélték a magyar diplomatát, aki állítólag kénytelen volt lemondani egy követségi fogadást, mert mind a francia és angol diplomáciai, mind a német gazdasági és politikai körök bojkottot hirdettek ellene. A német külügyminiszter és államtitkára egyaránt lemondta a részvételt, mondván, „senki nem kíván olyan ember vendége lenni, aki közeli kapcsolatokat ápol a frankhamisítókkal és csupán diplomáciai előjogai mentik meg a börtönbüntetéstől”.¹¹³ A cikk írója kifogásolta, hogy noha a kormány a társasági érintkezés során elszigetelődik a követtől, a hivatali életben változatlanul fenntartja vele a kapcsolatot. Véleménye szerint mivel Kánya nem fog saját elhatározásából

eltűnni, a kormányzat illetékeseinek kellene félreérthetetlenül tudomására hozni, hogy jelenléte nem kívánatos a német fővárosban. A híreket a követség természetesen azonnal cáfolta.

A frankhamisítás tehát újólag felszínre hozta Kánya radikális jobboldali nexusait és a legitimizmushoz való viszonyát. Terftékre került a közismerten radikális legitimista és kalandor terveket mindig támogatni kész Albrecht királyi herceggel fenntartott bensőséges kapcsolata is. Albrecht apja, Frigyes szoros kapcsolatban állt a jobboldali radikális Magyar Országos Véderő Egyesület és az Ébredő Magyarok Egyesülete képviselőivel, és nagyvonalú anyagi támogatásban részesített müncheni szélsőjobboldali köröket.¹¹⁴ Kánya a Gerhard Köpkével folytatott megbeszélésén volt kénytelen védekezni a vádakkal szemben. Felvilágosította a Politikai Osztály igazgatóját, hogy a magyarországi legitimisták és Albrecht hívei között mély szakadék tátong, őt magát pedig a legitimista körökben kifejezett ellenszenv övezi a IV. Károllyal szemben tanúsított illojális magatartása miatt. Azt, hogy a főherceg politikai köréhez tartozna, Kánya szintén határozottan cáfolta, annyit azonban maga is elismert, hogy Albrechtet tehetséges és intelligens embernek tartja, akivel régebb óta baráti kapcsolatokat ápolt. Éppen ez a baráti viszony diktálta számára, hogy távol tartsa őt a meggondolatlan belpolitikai lépésektől. Magyarországnak végre nyugalomra lenne szüksége – mondta –, és ő maga hivatalos minőségében folytonosan ennek szellemében tevékenykedik. Windischgrätzről és a bankjegymásolatokról meglehetősen lekicsinylően beszélt. A herceget egzaltált személyiségként mutatta be, és sajnálatosnak tartotta, hogy annak idején IV. Károly köréhez tartozott, akire befolyást is tudott gyakorolni.

Most jött el az ideje, hogy Kánya személyesen is cáfolja német radikálisokhoz fűződő állítólagos kapcsolatait. A vele hírbe hozott személyek között olyanok voltak, mint a már említett Max Bauer és a Hitler-féle sörpuccs után letartóztatott von Soden. Bauer annak idején Budapesten valóban megpróbált érintkezésbe lépni a külügyminisztérium vezértitkárával, aki viszont nem volt hajlandó találkozni vele, sőt azt üzenté neki, hogy amennyiben 24 órán belül nem hagyja el Budapestet, úgy kiutasítja az országból. Kánya szerint emiatt Bauer gyűlöli őt, hasonlóan a hozzá közel álló *völkisch* körökhöz tartozó személyekhez. Soden gróffal valóban találkozott

Budapesten, de a formális megbeszélésen a legcsekélyebb mértékben sem esett szó politikai témákról. A franküggyel kapcsolatban Kánya először úgy nyilatkozott, hogy annak részleteivel még nincs tisztában, később viszont kijelentette, hogy annak háttérében magyarországi belpolitikai körök állnak, olyanok, akiknek célja, hogy a kormányzót és a miniszterelnököt kijátsszák egymás ellen. Kitért még saját kapcsolatára is a porosz, valamint a bajor *völkisch*-körökkel – feltehetően a konzervatív-monarchista Deutsch-Nationale Volksparteira (DNVP), illetve az abból kiváló radikális-antiszemita csoport által alapított Deutschvölkische Freiheitsparteira (DVFP) gondolt –, cáfolva a baloldali német sajtóban terjesztett azon állításokat, melyek szerint feladata, hogy a monarchia restaurációját német kormánykörökben előkészítse. A kormány megbízásából, egyben az iránta megingott bizalom helyreállítása érdekében is, bizalmasan tájékoztatta berlini partnereit a frankhamisítók, nevezetesen Gerő László őrnagy szoros német kapcsolatairól.¹¹⁵

A kellemetlenségek azonban még ezzel sem értek véget. A brit *Daily Herald* a nyár folyamán azzal a hírrel állt elő, hogy a német kormány a követ visszahívását szeretné kezdeményezni a frankbotrány miatt. Az Auswärtiges Amt (külügyminisztérium) II. osztályának vezetője az érintettől értesült a híradásról, és – megállapodásuk nyomán – azonnal sürgönyözött a londoni német követnek, hogy az újság állításai légből kapottak. Felhatalmazta egyúttal a magyar képviselőt vezetőjét, hogy amennyiben a koholmányoknak hivatalos cáfolatát akarja adni, azt Berlinre való hivatkozással teheti.¹¹⁶ Az eset nem az angolok, hanem Kánya berlini helyzete miatt érdekes, hiszen a *Daily Herald* csupán minimális politikai befolyással és jelentőséggel bíró orgánus volt. Érdekesebb, hogy a magyar követ a személyét is érintő botrányt sikerrel átvészelte.

Egy németbarát viszontagságai Berlinben

Kánya és a német külpolitika, 1925–1933

A frankügyből keletkező botrány hatásai lassan ugyan, de csillapodtak, Kánya előzetes várakozásai azonban nem teljesültek. A berlini politikai irányvonalat nem sikerült letérítenie a locarnói útról.

A német és az európai pénzügyi, gazdasági rendszer megszilárdulásával a német Stresemann-kormány 1925-ben olyan ajánlattal állt elő, mely Németország nyugati hatáira vonatkozó garanciát tartalmazott. Az ennek nyomán megkötött locarnói szerződések a nemzetközi enyhülés jegyében születtek. A diplomáciai elszigeteltségből a francia biztonsági igények elismerésével kitörni készülő, és Párizssal a konstruktív együttműködés jegyében politizáló Gustav Stresemann-nak nem volt érdeke, hogy hazája külpolitikáját Magyarország mellett elkötelezze. Mi több, a konszenzusos politika segítségével a majdani békerevízió útját egyengető Weimari Köztársaság számára egyenesen terhes volt a potenciális agresszorként számon tartott Magyarországgal kiépített túlságosan nyájas kapcsolat. Kánya azért is teljesen elhibázottnak tartotta a német külpolitika irányát, mivel úgy látta: a franciák Németországot végérvényesen meg akarják törni, akik emiatt mindhiába igyekeznek eleget tenni Párizs követeléseinek. Erről igyekezett is meggyőzni a berlini illetékeseket. Noha rendszeresen győzködte a vezető német politikai csoportok képviselőit a német–magyar együttműködés szükségességéről, igyekezete nem érhetett célt. Sem Carl von Schubert külügyi államtitkárnak, sem pedig más vezető német politikusnak nem sikerült „felnyitnia a szemét”, és kicsikarnia tőlük a remélt támogatást.

Évekig kevés sikert hozott Kánya és a korabeli magyar külpolitika számára az olasz–magyar közeledés német elfogadtatása is. Annak ellenére, hogy Bethlen az olasz–német együttműködés elősegítésén dolgozott, a kormányt képviselő Kányának meg kellett küzdenie azokkal a – nem alaptalan – vádakkal, amelyek szerint a magyar–olasz kooperációnak német-, illetve osztrákellenes éle van. Kánya már 1926-ban ebben a szellemben tárgyalt német diplomátákkal a német–olasz kapcsolatokról jövőjéről, illetve azok javításáról. Schubert államtitkárnál és Neurath római német követnél is igyekezett kipuhatolni, meddig tartható a két ország között kialakult feszültség. A Mussolini-féle politikával nem túlságosan rokonszenvező Konstantin Freiherr von Neurath is úgy látta, az ellentétek fél, illetve egy év alatt elsimulhatnak. 1926 márciusától szeptemberig valóban javulás mutatkozott a dél-tiroli kérdésben, ám az ősz folyamán ismét romlott az ottani németiség helyzete. Az olasz politika az iskolai oktatást érintő intézkedéseivel, a társadalmi egyesületek,

a német nyelvű újságok és pártok működésének korlátozása által rendre konfliktusokat gerjesztett a helyi lakossággal és Németországgal is. Noha a két ország között küszöbön állt, és decemberben létre is jött a döntőbírósi megállapodás, német részről vonakodtak attól, hogy a szerződésnek markáns politikai karaktert adjanak. Neurath és Stresemann levelezéséből kiderül, hogy Mussolini ez irányú kezdeményezését meglehetősen kelletlenül fogadták. A további közeledés feltételül szabták, hogy az nem zavarhatja a francia–német kapcsolatok kedvező alakulását, sőt a barátkozás csak akkor folytatható, ha ez az említett célt szolgálja.¹¹⁷ A magyar diplomáciának ebben a helyzetben nehéz dolga volt.

Annak érdekében, hogy az ország nemzetközi elszigeteltségét enyhítse, a Bethlen-kormány 1927. április 5-én Rómában barátsági egyezményt írt alá az olasz kormánnyal, mely megállapodás révén a Duna-medencében betöltött szerepét kívánta megerősíteni. Kánya még aznap tájékoztatta Köpkét az egyezményről, hogy a Wilhelmstrasse illetékesei első kézből kapjanak információt a fejleményekről. Közben leltárszerű felsorolást tartott mindazon alkalmakról, amikor a Mussolini vezette Olaszország nem habozott Magyarország segítségére sietni az elmúlt években. Nem volt kétséges, hogy Magyarország ezt a támaszt szerződéses alapon is biztosítani fogja magának a jövőben. Azt azonban Kánya határozottan cáfolta, hogy a magyar külpolitika egyoldalúan Olaszországhoz kívánja kötni az ország szerekét.¹¹⁸

A magyar–olasz szerződés megkötését követően a magyar követ egyre makacsabban sürgette a német–olasz megbékélést, ám hamar kiderült, Berlin nem hajlandó olyan lépést tenni, amely csak csekély kézzelfogható haszonnal járna, viszont növelné Franciaország bizalmatlanságát.¹¹⁹ Ezek a nézetek később sem változtak számottevően. A dél-tiroli kérdés mellett a fasiszta rezsim jellegéből adódóan – elsősorban annak a német–olasz gazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatása miatt – is élesedett az ellentét a két ország között. A feszültségek megmutatkoztak a gazdaságpolitika téren is. Mindezeket eltekintve Németország stratégiai partnerként sem számolt a katonailag gyenge Olaszországgal. A Mussolinival való együttműködést túlonként kockázatosnak tartották Berlinben, még abban az esetben is, ha sikerülne neki az ország erőit egységbe fogni. A Duce

rendszerét minden belpolitikai sikere ellenére sem látták szilárdnak. Nyersanyagainak szűkössége, erőforrásainak és hadseregének gyengesége bizonytalan szövetségessé tették Rómát a német vezetés szemében. A pillanatnyi helyzetben azonban elsősorban attól tartottak, hogy az olasz külpolitika kijátssza őket Franciaországgal szemben, a francia–német viszony kiéleződése pedig útját állta volna olyan aktuális problémák megoldásának, mint a Berlin számára oly fontos jóvátételi kérdés, illetve a Rajna-vidék kiürítésének ügye. Másfelől viszont a német diplomácia is szívesen demonstrálta volna Párizs előtt külpolitikai önállóságát, s ehhez hozzásegítette volna az Olaszországgal folytatott taktikai együttműködés.¹²⁰

Fel kell tennünk a kérdést: miként látta Kánya országa és saját szerepét, lehetőségeit az olasz–német politika összehangolásában? A magyar diplomata sejtette, hogy a németek nem lelkesednek azért, hogy egy olyan kisállam, mint Magyarország, beleártsa magát két nagyhatalom viszonyába. Azt is tudta, hogy a nagy államok nem szeretik az ilyesféle kísérleteket, azonban mégis következetesen képviselte azt a nézetet, hogy Magyarországnak különleges érdekei fűződnek Róma és Berlin kapcsolatának továbbfejlesztéséhez.¹²¹ Az együttműködést ösztönző kísérletek egyúttal Kánya Kálmán személyes ambícióit is visszatükrözték. A Berlin és Róma közötti magyar közvetítési törekvéseket a német külügyi vezetés később is egyöntetűen és kategorikusan visszautasította. Magyarországnak akkoriban nem szántak különösebb szerepet a Wilhelmstrasse Közép-Európa-politikájában. A német külügyminisztérium 1926 augusztusában elkészített ajánlásában a délkelet-európai kapcsolatok kiépítésének súlypontjaként Romániát és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot jelölte meg. Németország a legkiegyensúlyozottabb kapcsolatot utóbbival, illetve Csehszlovákiával alakította ki Stresemann idején. Kánya tartott ennek hosszú távú hatásaitól. 1928 elején, jugoszláv politikusok szembeütnő németbarát megnyilvánulásainak politikai háttere felől érdeklődve, igyekezett kipuhatolni a német külügyi vezetés, nevezetesen Schubert álláspontját a balkáni kérdéseket illetően. Kánya kénytelen volt konstatálni, hogy – noha konkrét politikai megállapodás nem áll a nyilatkozatok hátterében – Belgrád baráti hangvétele rendkívül örömdetes a német külpolitika számára. A német kormány célja ugyanis az volt, hogy a balkáni

államokhoz fűződő kapcsolatokat javítsa, és különösen gazdasági téren eredményeket mutasson fel úgy, hogy közben elkerüli a térség bonyolult belső viszonyaiba való beavatkozást. Hasonló szándékok vezérelték Berlin Romániához való közeledését is. Valójában nem többről volt szó, minthogy a német külügyminisztérium a gazdasági szálak szorosabbra fűzésén és a német kisebbségeket érintő kérdések rendezésén munkálkodott a térség államaiban, anélkül, hogy bármelyikük mellett elkötelezte volna magát. Németország minden ezt meghaladó törekvés elől megpróbált elzárkózni.¹²² Képviselői – köztük Schubert – ennek megfelelően reagáltak Kánya sorozatos felvetéseire. Külpolitikai irányultságukról többször tájékoztatták a magyar diplomatát, aki felpanaszolta, hogy Berlin nem érdekelt a kapcsolatok élénkítésében, és csak akkor érdeklődik Magyarország iránt, ha a német kisebbség ügyéről esik szó. A helyzet tényleg alig tért el ettől, és a német külpolitika irányítói sem tagadták, hogy az érdeklődés Magyarország iránt valóban visszaesett. Amikor esetleg ennek az ellenkezőjét hangoztatták, akkor sem mulasztották el hozzátenni: figyelmük a Balkán-államok iránt is ugyanolyan élénk. Németországot azonban mindezeknél sokkal jobban foglalkoztatta saját szuverenitásának helyreállítása a Rajna-vidéken és a rá rótt pénzügyi kötelezettségek végleges szabályozása.

Kánya ellenezte, hogy Berlin a Balkán irányában kötelezze el magát, mert attól tartott, hogy a németek Magyarország iránti érdeklődése teljesen kihunyhat. Az illetékes külügyi tisztviselők azonban nem hagyták magukat rávenni, hogy a magyar–német kapcsolatok elsődlegessége mellett színt valljanak. Kánya mindhiába kilincselte, inkább ellenkező hatást váltott ki partnereiből. E mellett konkrét kérdésekben is bebizonyosodott számára, hogy Németország nem az általa elvárt módon és eréllyel lép fel a magyar érdekek védelmében. Példa volt erre a német delegátusnak a magyar–román optánsvitában játszott ellentmondásos, Magyarország szempontjából nem egészen barátságos szerepe. Kánya hiába igyekezett mindent elkövetni annak érdekében, hogy a német kormány genfi megbízottját rávegye a magyar álláspont támogatására, ennek csekély eredménye lett. A valóságban persze nem ez jelentette a fő problémát. Kánya próbálta világossá tenni a német politikusok számára, hogy Magyarország olyan élet-halál harcot folytat, amelyben a területi prob-

lémák játsszák a főszerepet, a trianoni határok tarthatatlanok, de a status quo megváltoztatásáért vívott küzdelemben országa más hatalmak támogatására szorul. E tekintetben odahaza Németország és Olaszország segítségére számítanak a jövőben. Ezért igyekszik a kormány mindent megtenni, hogy a német–olasz viszony megjavulásához a maga eszközeivel hozzájáruljon. Miközben ezekről próbálta meggyőzni a partnereit, nem egyszer úgy volt kénytelen érvelni, mintha legalábbis Londonban vagy Párizsban tárgyalt volna. Részben azokat a vádakot kellett cáfolnia, melyek szerint Magyarország békebontó politikába kezdett az olasz–magyar kapcsolatok szorosabbra fűzésével. Meg kellett győznie a német külügyi vezetést arról is, hogy noha a történelem Trianon ügyében még nem mondta ki a végső szót, Magyarország csakis békés eszközökkel törekszik a status quo módosítására, ami azonban az adott pillanatban egyáltalán nem aktuális. Ezért a változást siettetni nem áll szándékában, sokkal inkább erkölcsi tőkét gyűjtve igyekszik az eseményeket előkészíteni. Ehhez hasonlóan szembeszállt az olasz–magyar közeledés osztrák-, illetve németellenes élet bizonygató nézetekkel. A Kánya által Berlinben alkalmazott érvrendszer mérföldekre állt a német–magyar fegyverbarátságról, revíziós érdek- és sorsközösségről szőtt hazai álmoktól, melyeket a magyar diplomata maga is látott.

Kánya sohasem mondott le a Berlin és Róma közötti közvetítésről. A Népszövetség ülésén találkozót kívánt összehozni Grandi és Stresemann között, de Schubert semmitmondó válasszal küldte haza a magyar diplomatát. Stresemann nem volt hajlandó országát eszközül odadobni Mussolininak, aki – szerinte – franciaellenes politikájához akarta felhasználni Berlint. A magyar követ később is rendre előhozakodott a kérdéssel, de Stresemann következetesen tartotta magát eredeti elképzeléseihez. Ekkor már Kánya is úgy látta, hogy amíg a német kormány Locarno elmélyítését, a francia–német viszony javítását tartja elsődlegesnek, addig – már csak a francia–olasz kapcsolatok rendezetlensége miatt is – kilátástalannak látszik a Berlin–Róma vonal megerősítése. Ennek ráadásul gátat vetett a dél-tiroli kérdés is, melynek alakulása miatt a német közvélemény mély ellenérzéseket táplált az olaszokkal szemben.¹²³

Kánya rendre megpróbálkozott azzal, hogy a német külpolitikát eltérítse a kisantanttal való együttműködés útjáról. Részletesen

kifejtette, hogy Berlin csak addig őrizheti meg konfliktusmentes kapcsolatait ezekkel az államokkal, amíg aktuálpolitikai érdekei más irányokban kötik le aktivitását. Amint kelet-európai, illetve Duna-medencei érdekei mellett cselekvésre szánja el magát, azonnal szembe találja magát a kisantant államokkal, egyidejűleg viszont sokkal határozottabban kirajzolódnak a német–magyar érdeklődés kontúrjai.¹²⁴

Az eltérő alapállást képviselő német diplomaták és politikusok közül leginkább talán a már többször emlegetett Gerhard Köpke volt az, aki osztotta Kánya nézeteit. A német diplomata lekicsinylően nyilatkozott Schubertről, aki szerinte csak kevés érzéket áruolt el a kelet-európai kérdések iránt. Megértéssel fogadta viszont a magyar követ mentegetőzéseit, melyeket elsősorban a helyi baloldali sajtóban felbukkant írások kényszerítettek ki. Köpke rokonszenvezett az olasz–német viszony javítására irányuló nézetekkel, sőt ez ügyben óvatos kritikát is megengedett magának Stresemann politikáját illetően, miközben önmagát látszólag a locarnói politika ellenzői közé helyezte. Világossá tette egyúttal azt is, hogy a dél-tiroli kérdés elmérgesedése miatt a magyar indítványokat el kell utasítaniuk.¹²⁵ Noha saját bevallása szerint nem volt lelkes híve a locarnói megállapodásnak, tartotta magát a német külpolitika határozott irányvonalához. Kijelentette, hogy amíg ez a politika nem torkollik zsákutcába, szóba sem jöhet az Olaszországgal való barátkozás. Egyúttal azt is közölte Kányával, hogy a maga részéről igyekszik más belátásra bírni külügyminiszterét.

Közben még egy – volumenében kisebb, ám önmagán túlmutatóan mégis jelentékeny – kudarcot volt kénytelen elkönyvelni a Kánya által képviselt magyar diplomácia. A magyar kormány a szentgotthárdi fegyvercsempészési incidens kapcsán kérte Berlin támogatását, hogy az ügyben induló nyomozási eljárást a lehető leghatékonyabban igyekezzék megakadályozni. A németek azonban udvariasan kitértek a kérés elől, amin Kánya már meg sem lepődött, csupán annyit tett hozzá, hogy „úgy látszik a német–magyar érdekek összehangolása hasonlatos a kör négyyszögesítéséhez.”¹²⁶ A fegyvercsempészet ügyében mindazonáltal mégis kialakult a közös hang Németország és Magyarország között. Walkó Lajos külügyminiszter Genfben tárgyalt Stresemann-nal, aki támogatást

ígért neki a Népszövetségi Tanács elé kerülő ügyekben. Schubert azonban ugyanezzel kapcsolatban felhozta, hogy Magyarország nem tájékoztatta a német kormányt a fegyverszállítási incidensről, ami azt jelzi, hogy Budapest érdektelenséget mutat Németország iránt.¹²⁷ Kánya számára különösen érdekes lehetett viszonthallani azokat a vádakokat, amelyekkel ő szokta illetni az Auswärtiges Amt tisztviselőit. Mindezek után 1928 júliusában, keserűen, de világosan összegezte, hogy „a birodalom a locarnoi politika iniciálása óta a dunai államokkal és nevezetesen Magyarországgal szemben politikailag csak kevés érdeklődést mutatott”. Tisztában volt vele, hogy amíg Stresemann a német külügyek irányítója, addig e tekintetben kedvező fordulatot nincs is miért remélni.¹²⁸

Kánya éppen ezért nagy reményeket fűzött a német külügyi tárca élén 1929 végén bekövetkezett változáshoz. Stresemann október 3-i halálát követően, novemberben az államfő a néppárti (Deutsche Volkspartei – DVP) Julius Curtiust nevezte ki külügyminiszterré. Curtius – aki Kánya szerint távolról sem volt olyan nagy bámulója Briand francia külügyminiszternek, mint elődje – valóban megkezdte a távolodást a locarnoi politikától, és külügyminisztersége idején a német külpolitika offenzívabb irányt vett. Mindennek a jelei azonban igencsak halványan mutatkoztak meg. Csakhamar kiderült viszont, hogy Curtius kezét megkötik a német külpolitikát fogva tartó béklyók, elsősorban a belpolitikai és a pénzügyi helyzet. Kánya jól látta, hogy külpolitikai pálfordulást a Wilhelmstrasse addigi vezető diplomatagárdájával nehéz lesz végrehajtani, mert a mértékadó külügyi tisztviselők – köztük Gaus államtitkár, Schubert, sőt még a Stresemann-nal szemben néha kritikusan fogalmazó Köpke is – csak viszonylagosan vagy egyáltalán nem számíthatók a locarnói politika ellenzői közé, és miniszterüket semmiképpen sem fogják az addig járt külpolitikai útról eltéríteni.¹²⁹ Köpke végleg eloszlatta Kánya kételyeit, amikor kijelentette, hogy a német külpolitikát továbbra is Stresemann elvei irányítják, és a német–olasz viszonyban nem lesz változás. Kánya szerint a német külpolitikai vezetők Franciaország politikai és gazdasági pozíciójának „hipnózisa alatt állnak”, és a megbízhatatlan Olaszországot gazdasági és politikai értelemben is „quantité négligeable”-nak (súlytalannak) tartják.¹³⁰ A külügyi szolgálatban beállt

némi változás jeleként mindenesetre visszahívták Rómából von Neurath követet, aki Köpke szerint a berlini instrukciókhoz híven mindig negatív politikát folytatott az olasz fővárosban.¹³¹ A német diplomata visszahívása szükséges, de nem elégséges lépés volt egy esetleges iránymódosítás végrehajtásához.¹³² Ráadásul Neurath utóda Schubert lett, aki világossá tette, hogy Németország – különösen a Rajna-vidék harmadik zónájának kiürítése és a jóvátételi problémák végleges megoldása idején – jelentősen rászorul a franciák jóindulatára, akikkel gazdasági értelemben sokkal jobban egymásra utaltak, mint a velük közvetlen földrajzi összeköttetésben nem álló olaszok támogatására.¹³³ Ezek után nem csoda, hogy Curtius júniusi, Reichstagban elmondott beszédében Kányának nagytúllal kellett keresnie a Magyarország szempontjából biztató utalásokat. A külügyminiszter kijelentette, hogy Németország nem hajlandó semminemű diplomáciai összeesküvésben részt vállalni, és figyelmét a Népszövetség előtt álló olyan feladatok megvalósítására fordítja, mint a leszerelés, a kisebbségi ügyek és a gazdasági együttműködés. Állást foglalt azokkal a jobboldali német körökkel szemben, melyek aktívabb, revizionista irányú külpolitikai fellépést sürgették. Kánya szerint Curtius rendkívül óvatosan, már-már az érthetlenségig elővigyázatosan fogalmazott a beszédben, kínosan kerülve minden olyan megjegyzést, amely a franciák érzékenységét sértené. Annyit mindenesetre sikerült kihallani a beszédéből, hogy Berlin elvi nézeteltérések esetén azok mellett foglal állást, akik hozzá hasonlóan az egyenjogúságukért küzdenek.¹³⁴

A Kánya által Berlinben képviselt magyar külpolitika egy másik területen, a magyar–német kereskedelmi kapcsolatok alakulása terén is sikertelen maradt. Berlin 1925-ben felmondta az 1907-es német–magyar állategészségügyi megállapodást, és nem volt hajlandó újat kötni, ez pedig gyakorlatilag exporttilalmat jelentett a magyar élőállat és hús számára. Közben nőtt az agrárprotekciónizmus. A német kereskedelmi mérleg deficitje miatt Németország befagyasztotta a mezőgazdasági importot a kelet- és közép-európai országokból, és saját exportja növelésére törekedett. Ennek eredményeképpen 1925 és 1929 között 50%-kal nőtt a Magyarországra irányuló német export, miközben hazánk kivitele gyakorlatilag stagnált. 1927 végére például a Németországba irányuló magyar élő-

állat-kivitel szinte megszűnt. Kánya gyakran panaszkodott a berlini külügyminisztériumban, tiltakozott a német agrárvámok emelése ellen, és már 1925-ben kezdeményezte új kereskedelmi szerződés megkötését. A német kormány azonban többnyire kitérő válaszokat adott javaslataira, eredményt ezért nem tudott elérni. Kánya az 1928-as németországi kormányváltás idején – ellentétben az általános külpolitikai irányvonal alakulásával – még optimistán ítélte meg a gazdasági együttműködés esélyeit. Akkor úgy látszott, hogy Hermann Dietrich élelmezési és Curtius kereskedelmi miniszterek nem fognak merev álláspontot elfoglalni a keleti és délkeleti irányú agrárbehozatal ügyében, mivel az új kormány tagjai kevésbé álltak az agráriusok befolyása alatt. Miután ebben csalódott, abban reménykedett, hogy a külügyminisztérium és az államelnök majd hajlandóságot mutat némi előzékenységre a kis agrárállamok irányában. A helyzeten csak részben segített az 1931. július 18-án aláírt kétoldalú kereskedelmi megállapodás, mely élénkítette a magyar hús- és élőállat-kivitel, de a tervezett gabonapreferencia a többi exportőr ellenállásán elbukott. Súlyosbította a helyzetet a német–osztrák vámunió terve, ami azzal fenyegetett, hogy az osztrák agrárvámok a német mérték szerint fognak megnőni, ez pedig ellehetetlenítette volna a Bécsbe irányuló magyar agrárkivitel is. Kánya felvetéseire reagálva, német részről időszerűtlennek tartották a problémát. A vámegyesüléssel esetleg létrejövő, jócskán megnövekedő német gazdasági övezet kapcsán úgy lehetett kalkulálni, hogy az az ottani piac felvevőképességét számottevően meg fogja növelni. Ennyi volt csupán, amit kilátásba helyeztek. Ez azonban Kánya szemében rendkívül soványka eredménynek számított.¹³⁵

Németországban eközben komoly belpolitikai változások történtek. Az 1930. szeptember 14-én megtartott választásokat követően az NSDAP megalakíthatta a Reichstag második legerősebb frakcióját. A liberális és a nemzeti-konzervatív irányzatok súlyos vereséget szenvedtek. Az életkörülmények romlása, a gazdasági káosz politikai válsághoz, sőt a politikai erőszak elterjedéséhez vezetett. 1932-ben a kormányt két éve irányító Heinrich Brüning kancellárnak távoznia kellett. Utóda von Papen lett, akit Kánya Mexikóból ismert, és enyhén szólva nem sorolt a szellemi óriások közé. Úgy vélte, hogy képtelen felnőni a kancellársággal járó

b. Kánya Ungarns Außenminister

Der Berliner Gesandte
Nachfolger Butys

Karikatúra Kányáról a Deutsche Allgemeine Zeitungban,
1933. január

feladathoz, ráadásul politikai naivitásával a franciákhoz való közeledés irányába mozdítja országát.¹³⁶ Az út azonban a nemzetiszocialisták hatalomrajutása felé vezetett, akiket féktelen demagógiájuk és izléstelenségük miatt Kánya fintorogva fogadott. Véleménye szerint az NSDAP külpolitika és külgazdaság terén mutatott nacionalizmusát ugyanakkor a válság hatásai miatt csaknem minden párt átvette, a náciak csupán erőszakos és diktatórikus módszereik miatt különültek el a többi politikai erőtől. Néhány megjegyzése azonban arra vall, hogy mint annyian, ő is mérséklődést remélt az NSDAP programjában a párt kormányra kerülése esetén. A Hitler-féle alakulat pedig valóban csak karnyújtásnyira volt a hatalom megragadásától. A belpolitikai eseményekről részletes és alapos elemzést adó magyar követ a Papent váltó Schleicher-kabinet helyzetét ugyanolyan bizonytalannak tartotta, mint elődjéét, és úgy látta: csak idő kérdése, meddig tart a nemzetiszocialisták önmérséklete. Sokáig nem kellett várnia. Még közelről követhette nyomon a parlamenti támogatás nélkül maradt Kurt von Schleicher lemondását és Hitler 1933. január 30-i kancellári kinevezését, de addigra már minden készen állt arra, hogy visszatérjen Budapestre, ahol miniszteri bársonyszék várta.

Vissza a Dísz térre

A külügyminiszteri poszt várományosa

Kánya berlini missziója alatt a vártnál jóval kevesebb babér termett a maga számára, és a nem hozott egyértelmű külpolitikai sikert az országnak sem. Az 1925-ben a magyar–német külpolitikai érdekazonosság víziójával induló diplomata több mint hét év után is csaknem dolga végezetlenül és bizonyos fokig rezignáltan állt a magyar követség élén. Jó egy évvel Berlinből való távozása előtt már elkeseredetten kritizálta a német külpolitikát, és beismerte, hogy az politikai és gazdasági értelemben is más úton jár, mint a magyar. „Gazdasági kérdésekben lehetetlen velük együttműködni, mert minduntalan és kizárólagosan saját érdekeiket akarják érvényre juttatni” – mondta.¹³⁷ Kánya kudarcát az okozta, hogy nem volt hajlandó tudomásul venni a magyar és a német külpolitikai ambíciók, valamint Budapest és Berlin elképzelt partneri viszonya és valós helyzete között tátongó szakadékokat. Bernhard Wilhelm von Bülow államtitkárnál tett búcsúlátogatásakor keserűen panaszkodott amiatt, hogy berlini ténykedése eredménytelen maradt. Ezért természetesen nem egyedül, sőt elsősorban nem ő maga volt a felelős. Értelmetlen lenne rajta számon kérni mindazt, ami a két ország eltérő politikai szándékai, gazdasági érdekei miatt nem valósulhatott meg. A feladat, amelyre Kánya vállalkozott, nem sikerülhetett, s ezt távozása előtt kénytelen volt konstatálni. Egyaránt elégedetlenséggel szemlélte az 1920-as évek második felében a „pacifizmus lejtőjén egyre lejjebb csúszó birodalom” [Kánya fordulata – T. I.] távolságtartását Magyarországtól, és a versailles-i rendszert tagadó, ám a revízió ügyét nemzetközi téren lejárató és túlzott agresszivitásával veszélybe sodró Hitler-féle irányzat megerősödését. A német belpolitika 1930-as évek eleji változásait, Hitler menetelését a hatalomba

egyre nagyobb idegenkedéssel fogadta. Francia diplomaták előtt nem is rejtette véka alá véleményét a német náciokról. Göbbelst köztönivaló bolondnak, Göringet brutálisnak, Hitler pedig egyszerű, a tömegek által felszínre dobott figurának tartotta.¹³⁸ A náci mentalitása, tömegekre ható politikája kezdettől ellenszenves volt számára. Érezte azonban azt is, hogy a Hitlerrel történő együttműködés olyan zsákutcába szoríthatja Magyarországot, amelyből nem ágaznak ki mellékutak, és amely az általa folytatott és kedvelt diplomácia peremvidéke felé kényszeríti nemcsak országát, hanem őt magát is. Mindehhez hozzávehetjük a magyar fél számára a válság miatt egyre fontosabbá váló gazdasági kapcsolatok kívánt mértéke és tényleges alakulása között megmutatkozó súlyos ellentmondást is.

Nincs okunk cáfolni azokat a forrásokat, amelyek szerint egyre többet hangoztatta visszavonulását, annak ellenére, hogy ambícióit még nem látta beteljesülni. Rendelkezési állományba helyezését bizonyos körökben örömmel üdvözltek volna. Ezek a külügyi szolgálaton belül egymásnak feszülő irányzatok, illetve az ott uralkodó „kettős szellemiség” megszűnését várták a távozásától. Ha hitelt adunk a várakozások mögött rejlő álláspontnak, akkor Kánya ráhatása a magyar külügyi apparátus munkájára még Berlinből is meghatározó volt. Ez – és persze majdani visszatérése miniszterként – igazolta korábbi elvárásait, amelyek szerint a németországi követi pozíció növelheti hatalmi súlyát, egyúttal cáfolta azokat, akik 1925-ben a Dísz téri apparátus éléről való eltávolítást és izolációjára tett kísérletet sejtettek a kinevezése mögött. Nem szűnő befolyását mutatta a minisztertanács 1928. november 16-i ülésének határozata a 35. szolgálati évét betöltött követ szolgálatban való visszatartásáról.¹³⁹ Nyugdíjazása már akkor esedékes volt. A rendelkezésére álló időt mindenesetre vészesen fogyni látta. Talán ennek köszönhető, hogy amikor az események új irányt vettek, már nem állt ellen a felkérésnek, és ezúttal elvállalta a külügyi tárca vezetését.

1932 októberében a Gömbös-kormány felállításakor több alternatíva is kibontakozni látszott a külügyminiszter személyét illetően. Kánya akkoriban még egyik kombinációban sem szerepelt, aminek valószínűleg belpolitikai okai lehetettek. Gömbös kormányra kerülése nem kevés kompromisszum árán volt lehetséges. Ilyen alku tárgyat képezte a külügyi poszt betöltése is. A tárcára

egy ideig Tomcsányi Pál mutatkozott a legesélyesebbnek, mellette azonban többször felmerült Kállay Miklós neve is. Tomcsányi kinevezése a Wolff-féle pártnak, míg Kállayé az Egységes Pártnak tett gesztus lett volna. A kezdeti sajtóhírekkel ellentétben azonban nem az említettek valamelyike, hanem a hatvanegyedik évét már betöltött Puky Endre, képviselőházi alelnök került a Dísz téri apparátus élére. Utóbbi eddigi hivatalos külföldi útjai szinte csak a képviselőház olaszországi és svájci tanulmányútajaira korlátozódtak. A kormányalakítási tárgyalások során Gömböstől kialakított engedmény volt a diplomáciailag teljesen tapasztalatlan Puky jelölése. Bethlen úgy képzelte, hogy az idős politikust maga előtt tartva, saját embereivel, elsősorban Khuen-Héderváry Sándorral fogja irányítani a magyar diplomáciát. Ámde Puky Endre kinevezését sem a közvélemény, sem maguk a diplomaták nem tartották jó döntésnek, szűkebb körben azt jobbra csak megmosolyogták. A változtatás időszerű és szükséges volt, s ennek véghezvitelében Kozma Miklósnak voltak elévülhetetlen érdemei.¹⁴⁰

Ormos Mária kutatásai szerint Kozma a nyugat-magyarországi kérdés idején kezdett közeledni Kányához, akinek aztán nagy tisztelője lett. 1923 júliusában három hetet töltöttek együtt a németországi Wildungenben. Kánya a vesebaját kezelte, s amire ritkán volt példa, Kozmát kitüntette bizalmával. Minden nap nagyokat sétáltak, és közben beavatta beszélgetőtársát külpolitikai nézeteibe, megosztotta vele tapasztalatait. Kozma, akinek nyilván hízelgő volt, hogy a nehéz természetű vezértitkár külföldi magányában a bizalmába engedte, a magyar külügyminisztérium tulajdonképpeni politikai vezetőjét és kimagasló szellemi tehetségét tisztelte Kányában. „A legeszesebb és legszellemesebb emberek közé tartozik, akiket valaha ismertem” – írta róla, nem csoda tehát, hogy még 1932. október elején felvetette Gömbösnek a Berlinben tartózkodó Kánya megbízásának gondolatát, ám a miniszterelnök a kérdést akkoriban függőben hagyta. Később Zürichből írt levelet Gömbösnek, amelyben javaslatot tett több személyi kérdéssel kapcsolatosan. Ebben ismét indítványozta Kánya kinevezését, felajánlva azt is, hogy Svájcból személyesen megy Berlinbe rávenni az öreg diplomatát a tisztség elvállalására. A körültekintés érthető volt, hisz Kánya Bethlennek kétszer mondott nemet a felkérésre. A minisz-

terelnöktől azonban semmilyen válasz nem érkezett. Tartózkodása azzal magyarázható, hogy ő (ti. Gömbös) alapvetően idegenkedett a Kánya által képviselt mentalitástól. Amint azt korábban már tárgyaltam, és ahogy a miniszterelnök is jól tudta, a hosszú évek óta Berlinben állomásozó követ az egykori Monarchia diplomáciai hagyományainak élő emlékműveként volt közismert. Gömbös szemében azonban ez az osztrák–magyar hagyomány gátló tényező volt a magyar nemzeti eszme érvényesülésének útjában. Úgy ítélte meg, hogy a hagyományos politikai elit és államhivatalnoki garnitúra lelkületét olyan összbirodalmi gondolkodás hatotta át, amely szemben áll a magyar birodalmi érdekek meggyőződéses képviselésével. Az egyébként kiváló referenciának számító közös külügyminisztériumi szolgálat tehát egyáltalán nem volt jó ajánlólevél Gömbös szemében, aki a Bécsben szocializálódott vezető diplomatákat igyekezett mellőzni a diplomáciai életben. 1933 januárjában a külügyi szolgálat tisztviselőinek kiadott rendeletében felhívta a beosztottak figyelmét a magyar gondolat, a magyar faj és nemzet érdekeinek szolgálatára, az „erős magyar érzés kifejlesztésére és fenntartására” idegen miliőben is. Megfogalmazta azt a kívánságát, hogy a diplomaták ismerjék a magyar nép lelki és anyagi adottságát, Magyarország életkörülményeit, földrajzi és néprajzi viszonyait.¹⁴¹ E kérdések tekintetében, mint azt korábban szintén említettem, Kányának voltak hiányosságai. A másik résziről Kánya sem rajongott a Gömbös által képviselt tömegpolitizálásért és tömegpropagandáért. Viszolygott a hangzatos szövegek puffogatásától, és az ő nézőpontjából plebejusnak tekintett közönség – legyen az akár a parlamenti képviselői hallgatóság – mozgósítása, lelkesítő meggyőzése ugyancsak távol állt tőle. Nem volt az érzelmi politizálás híve, ami viszont a kormányfőre igencsak jellemző volt.

Többen vélekedtek úgy, hogy Kánya Gömbös híve volt, és láttuk azt is, hogy német és más külföldi források többször utaltak Kánya radikális jobboldal iránt mutatott vonzalmára. Hasonló kijelentést tett Hory is többször idézett visszaemlékezésében.¹⁴² Ezeknek az információknak kétségtelenül volt alapjuk, vonzalomról azonban Kánya esetében eleve nem érdemes beszélni, azt a belpolitikai körökkel szemben tanúsított távolságtartása is kérdésessé teszi. Abban az esetben azonban, ha személyes érdekei (ez különösen ha-

zatérését követően és az 1920-as évek elején volt érvényes), vagy az általa jónak látott külpolitikai elképzelések úgy diktálták, aggály nélkül hajlandó volt kapcsolatokat ápolni ezekkel a körökkel. Erre következtethetünk a német radikálisokkal folytatott találkozóiból is. A szélsőségesektől azonban azok plebejus beállítottsága miatt is jelentős távolság választotta el. Ha nem így lett volna, nem beszélhetnénk arról a respektusról, amit Bethlen habitusa és az általa képviselt politika – 1918 után talán egyetlenként – kiváltott belőle. Az a tradicionális, hatalmi elitre támaszkodó és ravasz, taktikázásra építő belpolitika, amit Bethlen a hazai porondon képviselt, teljes mértékben illeszkedett a Kánya által elképzelt külpolitikai gondolkodásmódhoz. Amennyiben mégis létezett rokonszenv a radikálisok és Kánya között, azt a diplomáciában napról napra megmutató összetett folyamatokban való eligazodás, az árnyalt elemzés tapasztalatai nyilvánvalóan már régen felülírták benne.

Annak ellenére, hogy a radikalizmusra hajló plebejus politizálás terén mutatkozó eltérés elválasztotta Gömbös személyiségétől és politikájától, az általa mutatott erő és egyoldalú elkötelezettséget nem vállaló külpolitika egyetértésre talált benne. Pritz Pál utal rá, hogy a „Vezér-miniszterelnök” is igényes volt arra, hogy olyan munkatársakkal vegye körül magát, akik képesek rá, és elég bátrak is ahhoz, hogy kritikus szerepet vállaljanak mellette. Erre Kánya tökéletesen alkalmasnak látszott. A professzionális és a szakma teljes eszköztárát ismerő szakemberek sorában az első helyen lehetett építeni a korosodó diplomatára.

Kozma korábbi berlini útja alkalmával már igyekezett kipróbálni Kánya elképzeléseit esetleges miniszteri megbízásával kapcsolatban. Naplójában azt állítja, hogy semmilyen meghatalmazást nem kapott erre Gömböstől, inkább tréfás formában tudakolózott a berlini követnél, aki minden szabadkozása ellenére késznek mutatkozott a poszt betöltésére. Kozma jól érezhette, hogy Kánya komolyan eljátszott a gondolattal, talán hiúságát is sikerült felpiszkálnia, nem sokkal később ugyanis Teleki Pál egykori és későbbi miniszterelnök sógornőjének Postdamban akként nyilatkozott, hogy szívesen vállalna megbízatást odahaza. Az elejtett megjegyzés nyilván nem volt minden célzatosságtól mentes. Az információ Telekitől Ottlik Györgyhez, a befolyásos *Pester Lloyd* korábbi külpolitikái

szerkesztőjéhez, a *Nouvelle Revue de Hongrie* kiadójához került, aki azt Gömböshöz továbbította. A másik szalon továbbra is Kozma készítette elő a talajt az öreg diplomata számára. Az MTI és a rádió Gömbösnél nagy befolyással rendelkező elnöke változatlanul az ő megbízását látta az egyik lehetséges kiútnak a külügyben uralkodó állapotokból. Úgy képzelte, hogy amennyiben kezdeményezése valami oknál fogva mégsem vezetne sikerre, maga Gömbös venné át a külügyi tárca irányítását. Kozma szerint a harmadik megoldást Ottlik megbízása jelentette volna. Nemzetközi diplomáciai körökben talán ezt fogadták volna legkedvezőbben.¹⁴³

Ebben feltehetően igaza lehetett. Az akkor 64 éves berlini követnek inkább nyugdíjazása volt időszerű, mintsem a kinevezése. Kányát e mellett londoni és párizsi körökben erősen németbarátnak ismerték, akinek közismert volt francia- és kisantant-ellenessége. Ezzel az állomáshelyéről tudósító angol és francia kollégái természetesen tisztában voltak. A Berlinben állomásozó francia követhöz fűződő viszonya ennek megfelelően meglehetősen hűvös volt.¹⁴⁴ Nem úgy az angol misszió tagjaival fenntartott kapcsolata. Őfelsége kormányának német fővárosban tevékenykedő képviselője találkozásaik alapján kellemes személyes benyomásokat őrzött róla, és olyan diplomatának ismerte meg, aki külügyminiszterként nem fog kalandorpolitikát folytatni. Kánya megítélése az előző nyolc-tíz évben valamelyest javult Londonban. 1920 végén még hírhedtnak és vitatható politikai erkölcsű személynek tartották, aki ugyan kiváló hivatalnok, de a Bourbonokhoz hasonlóan semmit sem felejtett és nem is tanult a „nagy háborút” követően. Több mint egy évtized múltán sem voltak elragadtatva tőle, és a külügyminiszteri pozícióba helyezését sem üdvözölték különösképpen, de reálpolitikusi erényeit kidomborítva igyekeztek bizakodóan tekinteni a kinevezés elé.¹⁴⁵

Annak ellenére, hogy általában a Róma–Berlin vonal hívének tekintették, a Palazzo Chigiben¹⁴⁶ ugyancsak nem lelkesedtek Kánya külügyminiszterré történő kinevezéséért. Vittorio Cerruti berlini olasz követ személyes ismeretsége alapján tájékoztatta Mussolinit Kánya beállítottságáról. Cerruti nem csupán közös berlini éveik alatt gyűjtött tapasztalatokat Kányáról, hanem jóval korábban is, amikor a mostani magyar külügyminiszter-jelölt még a császári–királyi külügyminisztérium sajtófőnökeként dolgozott. Bár

a követ szerint Kánya kiváló intellektusú személyiség, akit már a Monarchia idején kényes feladatokkal bíztak meg, azóta sem tudott felülemelkedni azokon az ellenséges érzelmeken, amelyek a korabeli osztrák–olasz politikát jellemezték. Kánya 1907 és 1912 között folyamatosan hallgatta az olaszok szemrehányásait az osztrák lapokban megjelent Róma-ellenes megnyilvánulásokkal kapcsolatban, amelyek Itáliához fűződő hűvös érzelmeit tartósan megalapozták. Cerruti arról panaszkodott, hogy Kánya folytonosan kitért az időközben bensőségessé vált olasz–magyar kapcsolatokról való diskurzus elől, és mély ellenségeségén a két kormány közötti baráti viszony ellenére sem volt képes változtatni. Az olasz követ Kányát már arra is alkalmatlannak találta, hogy az olasz–német–magyar szövetség szorosabbra vonása idején hazáját Berlinben képviselje. A berlini magyar követ külügyminiszterré történő kinevezéséről szóló hírek pedig mély aggodalommal töltötték el, és abban a két ország közötti gyors elhidegülés veszélyét vélte felfedezni. Nagy valószínűséggel erre, és más hasonló tartalmú információkra alapozva utasította Fulvio Suvich, olasz külügyi államtitkár-helyettes Róma budapesti követét, Ascanio Colonna grófot, hogy járjon el Gömbösnél, és tolmácsolja Mussolini aggodalmait Kánya kinevezésével kapcsolatban. Suvich hangsúlyozta, hogy információi szerint a külügyminiszter-jelölt nem akar tudomást venni Olaszország és Magyarország megváltozott viszonyáról és közös érdekeiről. Kérte Colonnát, hogy Gömböst nyugtassa meg: szó sincs a magyar belügyekbe való beavatkozásról, Róma csupán arra a Kánya személyében megtestesülő veszélyre kívánja felhívni a magyar kormányfő figyelmét, amely a kapcsolatok továbbfejlesztésének útjába állhat. Kánya ezzel egy időben a nemzetiszocialista német lapnak, az *Angriff*nek adott interjújában üzenetnek is beillő módon méltatta Mussolininak a békerevízió ügye kapcsán szerzett érdemeit. A nyilatkozat jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki, és Rómában nem kellett túlzottan nagy tehetség annak dekódolásához. Az interjú időzítése kitűnő volt, hiszen azon melegében cáfolta Suvich aggodalmait Kánya Róma-ellenes elkötelezettségét illetően.¹⁴⁷

Miközben az olasz diplomácia az ellenkezőjén dolgozott, Kozma ismét aktivizálta magát Kánya érdekében. December elején újra előhozakodott a külügyi tárca körüli személyi kérdésekkel

Gömbösnél, ügyesen bizalmasára terelve a beszélgetést. A Dísz téren ekkor már-már minden megoldást jobbnak láttak, mint Puky maradását, aki egyébként maga is többször felajánlotta távozását a kormányfőnek. Gömböst, aki szívesen látott volna egy iskolázott diplomatát a külügyek élén, ezúttal nem kellett sokáig gyözködni, megígérte, hogy Kánya kinevezésének ügyét felterjeszti a kormányzónak. Ezzel egyidejűleg azt is jelezte, hogy rövidesen megszabadul Khuen-Hédervárytól is, akinek követi posztot fog felajánlani. Mivel Khuen és Bethlen között igen jó személyes és rokoni kapcsolat volt, a miniszterelnök úgy vélte, hogy Kánya kinevezésével politikai riválisanak befolyását is sikerrel csökkentheti.¹⁴⁸

Néhány nappal később a miniszterelnök magához kérte Kozmát és közölte vele, hogy a kormányzó beleegyezett Kánya kinevezésébe. Gömbös nem titkolta Horthy előtt, hogy a lépéssel az olasz-német vonal erősödése várható, aki azonban nem ellenkezett emiatt, és felemelte a sorompót a kormányfő által nagy tekintélynek, bátor, súlyos egyéniségnek tartott Kánya előtt. Kozma december 9-én személyesen kereste fel Kányát Berlinben, hogy teljes bizonyosságot szerezzen szándékai felől, és a tárcát – immár Gömbös megbízásából – felkínálja neki. Miután csaknem egy órás előadásban vázolta a hazai belpolitikai helyzetet, a különböző személyi kombinációk alakulását, tolmácsolta neki a kormányfő kérését. Hogy Kánya híúságának hízelegjen, azt is megjegyezte, hogy Gömbös nem csupán külügyi, hanem kritikait, tanácsadói szerepkörben is számít a közreműködésére. Most már Gömbös siettette az ügyet, csupán az ősz diplomata utolsó kételyét kellett eloszlatni. Kánya, mint arra már utaltam, fölöttébb idegenkedett a parlamenti szerepléstől, mert noha „[...] bizottságokban tudott már beszélni, egyrészt más a parlamenti ülésterem légköre, másrészt nagyon fél attól, hogy ha valamelyik idéttlen képviselő vele személyeskedni akarna, vagy túlságosan nagy butaságokat mondana, legorombítaná”. A miniszterelnök ekkorra azonban már határozott. Még azt is kilátásba helyezte, hogy a szónokként nem túlzottan tehetséges Kányát tehermentesíti, és a fontosabb külpolitikai kérdésekben maga viszi a szót a parlamentben.¹⁴⁹

Miután minden kérdés tisztázódott, Gömbös Mussolinit is megnyugtatta. Korábbi üzenetére azt válaszolta, hogy Puky felkészületlen a feladatára, és benyújtotta lemondását, amit ő (ti. Göm-

bös) el is fogadott. Nem rejtette véka alá azt sem, hogy valóban Kányát kívánja kinevezni Puky utódául, és erről már a kormányzóval és Bethlennel is konzultált, akik egyetértettek a döntéssel. Gömbös, bár igyekezett a Ducét Kánya „tisztességes szándékai” felől megnyugtadni, közölte, hogy a magyar külpolitika irányvonalának változatlanságára saját személye jelenti a garanciát. Ezt a magyar miniszterelnök feltehetően őszintén is gondolta. Gömbös a külügyekhez kitűnően értő, ravasz diplomata szakmai professzionalizmusát kívánta felhasználni, nem pedig a külpolitika elvi irányítását rábízni a volt berlini követre. Corrado Baldonival, az olasz követség munkatársával közölte is, hogy neki megbízható emberre, a mesterség szakértőjére van szüksége, pontosan olyanra, mint Kánya, akit egyelőre nem is tud megfelelően pótolni Berlinben.¹⁵⁰

Német reakciók

Kérdés ezek után, hogyan fogadták német körökben a közelgő változást? Az esetleges kinevezés híre őket is váratlanul érte a poszt várományosának magas kora miatt. Kánya ráadásul egy ideje maga is többször utalt rá, hogy visszavonulását tervezi, és úgy tartották felőle, hogy az ilyen jellegű aspirációk már távol állnak tőle. Már a Bethlen-kormány lemondása idején elterjedt az a híresztelés, hogy a berlini követi poszton is csere várható, mert – a pletykák szerint – Kánya már akkor a leköszönését fontolgatta. Annak idején Bülow államtitkár Wettstein János ügyvivőnél érdeklődött e hírek valóságtartamát illetően. Wettstein cáfolta, hogy a követ valóban elhagyni készülne a posztját, és azzal is igyekezett eloszlatni Bülow kételyeit, hogy a magyar külügyminisztérium – nevezetesen Khuen-Héderváry – nem tartaná okos lépésnek, hogy a kiemelkedő fontosságú berlini követi állásra egy tapasztalatlan kívülállót delegáljanak. Kozma már javában szötte a miniszteri kinevezéshez vezető szálakat, amikor Hans Schoen budapesti német követ a magyar külügyminisztériumban még mindig Kánya közeli visszavonulásáról szerzett híreket. Bizalmasai arról tájékoztatták, hogy noha Gömbös szeretné tovább marasztalni a szolgálatban, az idő diplomata a következő év tavaszán visszavonul a közélettől.¹⁵¹

Közben a német sajtó is ellentmondásos találgatásokba bonyolódott, de a híradások egyértelműen előre jelezték a követi poszton érlelődő változást. A *Vossische Zeitung* novemberben közölte azokat a híreket, melyek szerint Kánya, Bethlen bizalmasa nyugdíjba vonul. A távozásról szóló tudósításokat ekkor még a *Deutsche Tageszeitung* és a *Völkischer Beobachter* is cáfolta.¹⁵² A személyét övező találgatások miatt mindazonáltal ismételten napirendre került munkásságának, emberi és politikai beállítottságának értékelése. Ami a politikai nézeteit illeti, bár a francia és brit diplomácia képviselői ezt gondolták felőle, a németek nem tekintették egyértelműen germanofilnek. Bizalmas információik szerint németbarát hírnevét érdes természetének köszönhetette. Budapesten eltöltött évei alatt elsősorban az olasz és az angol követekkel szólalkozott össze. A franciákkal csupán azért nem keveredett nyílt összeütközésbe, mert követük, de Carbonel szolid természete ezt szinte lehetetlenné tette. Azt, hogy Kánya kifejezett vonzalmat áruhá el Németország irányában, kizárta teszi mélyen belé ivódott kritikai hajlama, melyet csupán Magyarországgal szemben nem kamatoztat – állapította meg róla Hans Schoen. Nem maradt titokban Kánya a felett érzett csalódottsága sem, hogy berlini hivatali ideje alatt igazán komoly eredményt nem tudott elérni a közös német–magyar revíziós politika megvalósítása terén. Ennek tudták be deprimált hangulatát, amely nála általában abban mutatkozott meg, hogy a diplomáciai érintkezésben szokatlanul kevés előzékenységet mutatott. Budapesten mindazonáltal kiemelkedő érdemeket szerzett azzal, hogy a német politikai élet szinte valamennyi fontos, mértékadó szereplőjével aktív személyes kapcsolatot tartott. Külügyminiszterként azt várták tőle, hogy ezeket a kapcsolatait kamatoztatni fogja, egyszersmind azonban igyekszik majd a németbarátság bélyegétől az olaszok, de más államok előtt is megszabadulni.

Az mindenesetre vitán felül állt, hogy Magyarország leendő külügyminisztere a német viszonyok és a német–magyar kapcsolatok kiváló ismerője, kinevezése a külügyi tárca élére egyszersmind a magyar politika Berlin iránt mutatott kitüntetett figyelmét mutatja. Gömbös lépését fontos gesztusként értékelték tehát, ami óhatatlanul együtt járt Kánya berlini szereplésének pozitív megítélésével. Képességeinek elismerése, sőt túlértékelése jól tükröződött a német újságok írásában. A *Berliner Tageblatt* szerint a külügyi-

niszteri kinevezés a magyar külpolitikai aktivitás élénkülését fogja eredményezni, és hozzásegít nagyon jelentős, aktuális nemzetközi problémák, például leszerelési kérdések megoldásához. Hasonlóan magasztalta Kányát a *Deutsche Tageszeitung* is, kiemelve, mennyire fontos, hogy a németországi helyzet oly kiváló ismerője lép elő a magyar külpolitika első számú reprezentánsává. A kérdés csupán az volt, megtalálja-e a magyar külpolitika Kánya méltó utódát Berlinben. A *Tageszeitung* szívesen látta volna Bethlen Istvánt a követi poszton. A korábban Kányát kritizáló írásoknak már nyoma sem volt. Akit azelőtt elmarasztaltak nyers modoráért, most lelkesen dicsérték nyílt szókimondása miatt. A lelkesültségben élenjáró *Germania* minden lehetséges jót elmondott róla, kiemelve, hogy a háború után elhomályosult magyar–német viszonyt sikerült ismét baráti és bizalmasá formálnia. A *Deutsche Allgemeine Zeitung* úgy búcsúzott Kányától, hogy személyében nem csupán kormányzati és diplomáciai körökben megbecsült, hanem a berlini társasági életben, klubokban is nagy közkedveltségnek örvendő személy távozik a német fővárosból. Vezetése alatt a magyar követség olyan találkozóhelynek számított, ahol a szellemi és politikai élet szereplői egyaránt szívesen időztek.¹⁵³ Figyelembe véve Kánya alaptermészetét, hozzávéve még berlini küldetésének kudarcait, ebben komolyan kételkedhetünk.

Külföldi sajtóvisszhangok és hazai fogadtatás

Az olaszországi lapok az említett előzmények után tárgyilagos, sőt rokonszenvező hangnemben tárgyalták Kánya kinevezését. Az *Il Giornale d'Italia* tényszerűen közölte a hírt, a *La Tribuna* viszont az olasz–magyar barátsági szerződés egyik kezdeményezőjeként mutatta be a diplomáciai körökben ellentmondásos személyiségként számon tartott diplomatát.¹⁵⁴

A francia újságok majd mindegyike, a *Temps*, a *Débats*, a *République*, a *Journal de Genève*, az *Ordre*, az *Avenir*, a *Le Journal* és a *Petit Journal* is tudósított a magyar külügyi poszton történt változásról. Mivel Kánya franciaellenes és németbarát beállítottságát hosszú ideje tényként kezelték, baráti hangvételű és bizakodó cikkek nem

nagyon láttak napvilágot vele kapcsolatban. Noha annak idején a magyar külügyminisztérium határozottan cáfolta, hogy Kányának bármi köze lett volna a frankhamisításhoz, a francia jelentések rendszeresen utaltak a botrányban játszott szerepére.¹⁵⁵ A lapok azt hangsúlyozták, hogy Magyarország általános külpolitikai irányvonalában nem várható ugyan komolyabb változás, ámde a magyar külpolitika módszerei átalakulnak. Utóbbiak határozottabbá válnak, és erőteljesebb lesz a revíziós aktivitás is. Ezt támasztotta alá a német *Angriff*-ben megjelent interjú is. A *Débats*, majd azt követően a többi lap is hangsúlyosan utalt a volt berlini követ és Schleicher utóbbi időben bensőségessé vált kapcsolatára. Ezt a *République* is hangsúlyozta, miközben sokkal élesebben támadta és nácibarátnak bélyegezte Kányát. Kinevezése az újság szerint a magyarországi diktatórikus politikai irányvonal további megerősödését jelzi.

A környező országok sajtójában valós és légből kapott információk egyaránt megjelentek Kánya várható kinevezésével kapcsolatban. Egy bizonyos: aki rosszat akart írni az új magyar külügyminiszterről, s ilyenek jócskán akadtak, az könnyen talált „fogást” addigi életpályáján. Nem felejtették el neki az első világháború előtti bécsi működését, sem azt, hogy a frankhamisításban való közreműködés árnyéka vetült rá. Arról, hogy miért éppen őrá esett a választás, meglehetősen változatos kombinációk láttak napvilágot. A csehszlovák újságok közül a *Narodni Listy* 1933. január 11-i száma szerint Kánya Berlinben Gömbös bizalmi embereként működött, és gyakori kapcsolatban állt Hitlerrel és körével. Ezzel magára vonta Papen neheztelését, ugyanakkor kitűnő viszonyt alakított ki Schleicherrel. A lap három nappal később már arról írt, hogy Kánya kinevezését egyenesen Mussolini sürgette, akinek a berlini követ állítólag korábban több memorandumban is a Balkán ügyeit pertraktálta, szerbek elleni támadó terveket szövögetve. Kánya ezek szerint javasolta a Ducénak, hogy szítsanak forradalmi hangulatot horvát, dalmát és hercegovinai területeken, s ennek érdekében Berlinben számos horvát politikussal alakított ki bizalmas kapcsolatot. Az újság szerint Kányának a lanyha magyarországi propaganda élénkebbé tétele miatt kell a külügyi tárcát elvállalnia, és Jugoszláviát még 1933. április végéig teljes válságba sodornia. A feladat elvégzését követően Bethlen fogja átvenni a Dísz tér irányítását – kombinált a *Narodni Listy*.

A cikkben közölt információkat szinte szó szerint átvette később az *Echo de Belgrade* című délszláv lap is. A francia és a különböző szláv lapokban megjelent Kánya-ellenes írárok tartalmi elemei egyes román újságokban is visszaköszöntek. A bukaresti *Universul* „Kicsoda Magyarország új külügyminisztere?” című cikkében valószínűleg közölt, amelyben felidézte a Ballhausplatz „bármire képes” intrikusának alakját, akit ízlése elsősorban „földalatti manőverekre” tesz képessé. Merőben eltérő véleményt alkotott a magyar külpolitika változásáról a Benešhez közel álló *Lidove Noviny* budapesti tudósítója. Szerinte Kánya kinevezése meglepetésszerű fordulat, hiszen ballhausplatzi tradícióival a volt berlini diplomata egyáltalán nem illeszkedik bele a Gömbös által addig képviselt külpolitikai irányzatba. A lap nagyon élesen bírálta Kányát, mint aki elfogult mindennel szemben, ami szláv, és fő kitervelője, valamint végrehajtója volt az egykori osztrák–magyar külpolitika balkáni fondorlatainak. Természetesen ez a lap sem mulasztotta megemlíteni Kánya frankhamisítókhoz fűződő kapcsolatait. Az indulatokban bővelkedő írás szerzője azzal számolt, hogy a kedvezőtlennek ítélt személyi változás révén radikalizálódás és az olasz orientáció erősödése várható a magyar külpolitikában.¹⁵⁶

Az osztrák sajtó nagy része visszafogott hangnemben reagált Kánya kinevezésére. Kivételt jelentett ez alól az *Arbeiter Zeitung*, amely részben felhánytorgatta a frankhamisítási ügyben játszott szerepét, részben a Ballhausplatz politikai bajkeverőjét, a Szerbia elleni rágalmak buzgó terjesztőjét látta és láttatta a leendő magyar külügyminiszter személyében. A *Neue Freie Presse* kiemelte, hogy külügyminiszterként egyik fő feladata a magyar–német kereskedelmi kapcsolatok élénkítése, hiszen ezek javítása berlini követi időszakában nem sikerült.¹⁵⁷

A magyar nemzetgyűlésben az ellenzék hevesen ellenezte Kánya kinevezését. Az elhangzott interpellációk egy része Kánya berlini sikertelenségét, más részük a frankhamisítási ügyben játszott szerepét róta fel. A szociáldemokrata opposíció leglényegesebb érve az volt, hogy a külügyminiszteri poszt betöltésére csak intakt személy jöhet számításba, s ennek a kritériumnak Kánya semmiképpen nem felel meg. Kihagyhatatlan érvnek számított, hogy kinevezését külpolitikai szempontból a frankügyben játszott

kétes szerepe miatt tekintették aggályosnak. Azt is hozzátették, hogy az új külügyminisztert már a közös külügyminisztériumban játszott békebontó szerepe is alkalmatlanná teszi a feladat ellátására. Kányát olyan diplomatának ismerték meg, aki folyamatosan gerjesztette maga körül a feszültséget, és visszatérően külpolitikai bonyodalmakat keltett. Ridegnek, könyörtelennek és zárkózottnak írták le, ami állítólag berlini ténykedésére is rányomta a bélyegét. Emiatt nem sikerült megkedveltetnie magát német politikai körökben és a vele kapcsolatot kereső magyarok egy részével sem. Szemére hányták, hogy nem volt hajlandó a sajátjától eltérő politikai nézetet valló személyekkel találkozni, legyenek azok németek vagy magyarok. Ez az elutasító magatartás állt a mögött, hogy követsége idején nem sikerült elérni Magyarország és Németország gazdasági közeledését. Gömbös kénytelen volt kiállni a minisztere mellett. Visszautasította a személyét ért vádak, s tagadta, hogy berlini ténykedése eredménytelen lett volna. A vitát azzal zárta le, hogy aki az aktuális kelet-európai helyzetben a magyar külügyminisztert háborús uszítónak kiáltja ki, az *agent provocateur* szerepet játszik az országban.¹⁵⁸ A feltűnően rövidre fogott miniszterelnöki felszólalás azt sejtette azonban, hogy Kánya kinevezése Gömbös számára kényszermegoldás volt csupán.¹⁵⁹

A kinevezést ráadásul nem csupán a szociáldemokrata ellenzék fogadta fenntartásokkal. A *Nemzeti Újság*, mely a katolikus Központi Sajtóvállalat reggeli lapja volt, tehát keresztény és konzervatív eszméket jelenített meg, szintén burkolt aggályokat fogalmazott meg az új külügyminiszter személyét illetően. Turi Béla óvatos távolságtartással úgy fogalmazott a lapban: a miniszterelnöknek kell tudni, hogy Kánya Kálmán a legalkalmasabb személyiség-e a poszt betöltésére. Nyílt elutasítást ugyan nem kockáztatott meg, inkább azt hangsúlyozta: nemzeti hűtlenség lenne diszkreditálni a külpolitikában vezérszerepet játszó személyeket, s a miniszterelnök döntését eleve elgáncsolni. Meg kell várni, hogyan reagál a „kisantant” a magyar revíziós aspirációkra. A cikk írója mindenesetre azzal igyekezett a döntést leértékelni, hogy a külügyminiszter csak eszköz a külpolitikai célok szolgálatában.¹⁶⁰ Gyaníthatóan maga Gömbös is úgy gondolta, hogy a későbbiekben megpróbálja ezt az önállóságra igencsak hajlamos eszközt kézre álló, számára hasznos kellékké alakítani.

A külügyminiszter

Kánya tehát 1933. február 4-én visszatért a Dísz térre, ahol – természetesen megváltozott körülmények között – nagyjából folytatta az elutazása előtt megszokott munkastílusát. Berlinből hazatérve a pasaréti Hadapród utcában bérelt egy hatszobás, személyzeti szobákkal, garázzsal ellátott, kényelmesen berendezett villát beosztottjától, Hory Andrástól.¹⁶¹ Az ő leírásából tudjuk, hogy napjait még otthonában a napisajtó átolvasásával kezdte. Ezt követően ment be a hivatalába, hogy ott elsőként közvetlen beosztottjai beszámolóit hallgassa meg. Utána rendszerint átnézte a frissen beérkezett számjeltáviratokat, majd a sajtóosztály vezetője referált neki a kül- és belföldi sajtó írásairól és kommentárjairól. Minden reggel kilenckor már a dolgozószobájában volt, de a munkanapja nemcsak a hivatalban telt. A délelőtti folyamán csak akkor hagyta el a minisztériumot, ha a parlamentbe kellett mennie. Amikor idehaza tartózkodott – mint minden hasonló állást betöltő kollégájának – társadalmi eseményeken, találkozók, megbeszéléseken kellett részt vennie. Délután öt óra felé azonban ismét visszatért a hivatalába, ahol általában este kilencig tartózkodott. Hory szerint sem a vasárnapok, sem az ünnepnapok nem jelentettek kivételt.

Noha sokan tartózkodónak ismerték, nem zárkózott el a társalgás elől, ha munkatársaival és a hozzá bármilyen okból közelebb állókkal volt dolga. A nap vége felé szinte félhivatalos programjává vált az Országos Kaszinóban elköltött vacsora. Az arisztokratákat befogadó Nemzeti Kaszinóval szemben az 1883-ban alapított Országos Kaszinó az ország politikai, gazdasági és tudományos elitjének (főleg a fővárosban élő) tagjait tömörítette. Kánya 1920-ban lett tagja a társaskörnek, ahol számos akkori, korábbi és későbbi kormánytag, befolyásos személyiség találkozott rendszeresen egy-

A Hadapród utcai villa, Kánya lakása a miniszteri időszakában

mással. Feltehetőleg Kányát is ez, illetve akkoriban még a vezető hazai politikai körökhöz való tartozás igénye sarkallta arra, hogy kaszinótag legyen. Utóbbi (és a hely kitűnő konyhája) készítette arra, hogy esténként a kaszinó nyilvános, ám mégiscsak egy meghatározott kör által látogatott éttermének asztalánál vitasson meg külpolitikai kérdéseket. A külügyek felelőseként is gyakorta ültetett le maga mellé közvetlen munkatársait, beosztottjait, akikkel a politikai témákon kívül hivatali ügyeket is megbeszélt. Kinevezése után a nagyon előkelő Park Klub tagjai közé is be akart kerülni, ám meglepetésre a tagság nem hagyta jóvá felvételét. A Stefánia út egyik fényűzően berendezett épületében, a mai Stefánia Palotában működő Park Klub az Országos Kaszinónál zártabb körű társas-körként működött, és még a Nemzeti Kaszinónál is több arisztokratát vonzott. Kánya (aki korábban vendégként már több vacsorát is adott a klubban) felvételéről az 1933 nyarán döntő „ballotage” (19 tag szavazása fehér és fekete golyókkal) balul ütött ki, amit többen a külügyminiszter népszerűtlenségével magyaráztak, a valóságban azonban sokkal inkább a kör legitimista érzelmű tagjai juttatták vele kifejezésre régről eredő ellenszenvüket a szavazás so-

rán.¹⁶² Diplomáciai körökben úgy tartották, hogy a nagy feltűnést keltő incidensnek aktuálpolitikai éle is volt, és a tagság megtagadása voltaképpen Gömbösnek szólt nem sokkal annak hírhedt berlini látogatása után. Az bizonyos, hogy hivatalban lévő kormánytag felvételét addig még sohasem utasították vissza. A miniszterelnököt bosszantotta a bizalmasán esett sérelem, ami kétségtelen presztízsvesztés volt neki és Kányának is.¹⁶³

Kevéssel azután, hogy elfoglalta posztját, a külügyminiszter 1933. május 1-jével rendeletben szabályozta a külügyminisztérium új ügybeosztását. Állandó helyettese Khuen-Héderváry Sándor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter lett. Róla a lehető legjobb benyomásai voltak Kányának. Határozott, erős egyéniségnek, kitűnő diplomatának tartotta. Belpolitikai szerepét illetően azonban nem volt kellően tájékozott. Kánya legrégebbi és általa legtöbbször tartott munkatársa azonban már csak rövid ideig maradt ebben a hivatalban. 1934. január 18-án vihette haza emlékül azt a herendi tintatartó szervízt, amit búcsúztatásakor egykori kollégájától, akkori felettesétől kapott a Gellért Szállóban. Állítólag saját kérésére került a párizsi követség élére, de emlékezhettünk Gömbös vele kapcsolatos terveire 1933 elejéről. Kánya Horyt szemelte ki utódjául, de az év végével ő is távozott, saját bevallása szerint azért, mert valaki arról informálta miniszterét, hogy ő pályázik a helyére.¹⁶⁴ Ezzel – a Hory szemszögéből nézve tulajdonképpen hízog – magyarázattal szemben az volt a helyzet, hogy Kánya nem tartotta alkalmasnak a feladat ellátására a mindig ünnepélyes és körülményes, „kökényszemű, barna legényt”,¹⁶⁵ akinek véleményére még az idő alatt sem adott, amíg a helyettese volt. A miniszter kabinetjét Máriássy Zoltán vezette. A legfontosabb – a politikai – osztály élére a szintén konzuli akadémiát járt¹⁶⁶ báró Apor Gábort állította. Apor 1935 áprilisától lett a külügyminiszter állandó helyettese. Ezt a posztját 1938-ig megtartotta. Az elnöki osztályt Miklós Tibor, a sajtóosztályt Mengele Ferenc, a gazdaságpolitikait Nickl Alfréd vezette, a kulturális osztály élére Villani Lajos került.¹⁶⁷ 1935-től Csáky István lett Kánya kabinetfőnöke, személyi titkára 1936-tól Zilahy-Sebess Jenő volt.

A miniszter 1933. december 27-én rendeletben szabályozta a minisztérium protokoll ügyeit. A szolgálat átszervezésével a protokolláris ügyek intézése – a nemzetközi gyakorlatot követve – az ad-

digi elnöki osztály helyett önálló részleg kezébe került. Feladatkörét a budapesti missziók működésével, azok tisztviselőivel kapcsolatos problémák, etikett és rangkérdések, kitüntetések, diplomata útlevelek stb. intézésében szabta meg. Az 5000/1-1934. számú külügyminiszteri rendelet a protokoll osztály ügykörébe utalta az elnöki és a protokoll osztályok iratkezelésével járó feladatokat, a minisztérium személyi anyagának kezelését, a külügyi pénzáttalásokkal járó adminisztratív teendőket, valamint a *Külügyi Közlöny* kiadását. 1936-ban újabb külügyminiszteri rendelet kibővítette a sajtó- és a kulturális osztály feladatkörét. 1934-ben a minisztérium jogi osztályainak átszervezése is megtörtént. A hivatalt nemzetközi magánjogi és nemzetközi közigazgatási osztályra osztották.¹⁶⁸ Az ugyancsak abban az évben kiadott 14212/1. számú külügyminiszteri rendelet azokat az állampolgársági ügyeket, amelyek nem nemzetközi jogi elvi vonatkozásúak, a nemzetközi közigazgatási és szerződési osztály ügyköréből a nemzetközi büntetőjogi és rendészeti osztály ügykörébe utalta át. A nemzetközi szerződések előkészítését, a szerződéseket becikkelyező törvényjavaslatok előkészítését, az ezek tárgyalásával kapcsolatos teendőket, az életbeléptetésről szóló rendelet kihirdetését, a megerősítő okiratok kicserélését, a nemzetközi szerződés beiktatását a Nemzetek Szövetségénél mind az ún. V. osztály hatáskörébe helyezte. Az utazási és útlevelesztály ügyköre 1933-ban, 1934-ben és 1936-ban módosult Kánya minisztersége alatt.

A követeknek és a külképviselők tisztviselőinek a külügyminisztériumban tartott referátumaikról írásos feljegyzést kellett készíteniük. A memorandumokat, a bizalmas megbeszélések anyagának kivételével a kabinetfőnök, a miniszter állandó helyettese és az ügyben illetékes osztály vezetője kapta meg.

Kánya szervezési, ügykezelési intézkedései közül érdemes kiemelni azt az 1935-ben keletkezett utasítást, amely a politikai osztály számára titkosan kezelt előadói adattárak létrehozását rendelte el. Az egyes államokról, államcsoportokról, nagyhatalmokról 1918 októberéig visszamenőlegesen gyűjtöttek egybe minden, külpolitikai szempontból fontos adatot. Az intézkedés egyik célja az volt, hogy a szóbeli referátumok, beszámolók tartamát is rögzítsék írásban, ezeket – más dokumentumokkal együtt – gondosan rendszerezze, hogy ezáltal a személycserék esetén gyorsan hozzáférhető és

hiteles információk álljanak az újonnan kinevezett előadók rendelkezésére. Az adattárak ugyanazon elvek alapján, egységes elrendezéssel készültek. Az államok nyilvántartásának tartalmaznia kellett az illető ország alkotmányát, alapvető statisztikai számainak, politikai pártjait, külpolitikai irányelveit, legfontosabb vezetőinek életútját, jellemzését, befolyásos vagy titkos politikai egyesületeinek adatait. Az adatrendszeresítés során külön fejezetet szenteltek a Magyarországhoz fűződő viszony értékelésének. Az információgyűjtés során a szomszéd országokra irányult a legfőbb figyelem. Mögöttük Németország, Franciaország, Olaszország, Lengyelország, a Szovjetunió, Bulgária, Albánia és Görögország következett. A harmadik csoportban a Brit Birodalom, az Egyesült Államok és Törökország szerepelt. A balti, skandináv, ibériai országok, valamint Hollandia és Belgium iránti érdeklődés már jóval kevésbé volt intenzív. A többi állam működését, berendezkedését, kapcsolatait illetően pedig aktuális események, változások esetén állítottak össze előadói adattárakat. A személyi dossziéknak minden fontos politikai, katonai, egyéb befolyással rendelkező személy anyagát tartalmazniuk kellett, beleértve az illető családi kapcsolatait, vagyoni helyzetét is. Folyamatosan rendelkezésre kellett állniuk olyan anyagoknak, amelyek egy másik ország ellen „propagandisztikusan felhasználhatók, avagy tárgyalások során kiaknázhatók [...] gyakran előfordul, hogy ily adatok a pillanatnyi politikai helyzetre való tekintettel nem használhatók fel, és félretétetnek, később pedig feledésbe merülnek, és amikor a helyzet változása következtében szükség lenne rájuk, nem lelhetők fel. Ilyenek mindenekelőtt az egyes hatalmakat, illetve vezető személyeiket valamely módon kompromittáló adatok” – tartalmazza a Kánya által kiadott dokumentum.¹⁶⁹

Az adminisztratív átszervezéseknél fontosabb volt, hogy Kánya kinevezésével jelentős változás állt be a külügyminiszteri posztjében. Az új külügyminiszter, amennyire lehetett, távol tartotta magát a hazai politikai élettől és annak szereplőitől. A belpolitika természetéről és a hazai politikai élet résztvevőinek külpolitikai műveltségéről tartósan rossz véleménye volt. Említettem már, hogy a diplomácia berkein belül is sokszor bánt lekezelően a partnereivel, de teljesen kétségbe vonta azoknak a kompetenciáját, akik nem külügyi területen tevékenykedtek. Így vélekedett csaknem mindenkiről,

Kánya miniszteri kinevezése körüli időben, 1933

a kormányzótól az egyszerű parlamenti képviselőig. Már kinevezését megelőzően megállapodott Gömbössel, hogy csupán szakkérdésekkel kell foglalkoznia. Külügyminiszterként természetesen nem térhetett ki az elől, hogy időnként az országgyűlésben is megszólaljon, de az egyetlen olyan tagja volt a kormánynak, aki nem rendelkezett képviselői mandátummal. Noha időnként be kellett mennie a parlamentbe, amikor tehette, távol maradt az ülésekről. Az ellenzéki képviselőktől kapott is kritikát, amiért csak néhanapján, öt-tíz percre ült be a miniszteri bársonyszékbe, hogy aztán a külpolitikai témájú felszólalások végét éppen hogy bevárva, távozzon.¹⁷⁰ Elitista személyisége és – tárgyalókészségéhez képest – szerény szónoki képességei miatt egyáltalán nem kívánt aktív tagja lenni a képviselő-

háznak. Gömbös szerette volna, ha képviselőként fellép valamelyik kerületben, de ezt az egészségi állapotára hivatkozva elutasította. Korteskodni és a „parasztok nyelvén beszélni” nem volt a kenyeré. A jelöltségnek mindvégig ellenállt, csak a felsőházi tagságot vállalta 1935-ben. Mackensen budapesti német követnek azt mondta, azért nem vállalt képviselőiséget, mert csak akkor hajlandó beszélni, ha van mit mondania. Mellesleg teljesen elképzelhetetlennek tartja, hogy egy korsó sör mellett a választóival tereferéljen.¹⁷¹

A hivatásos politikusokkal éppen úgy gondjai akadtak. A külügyminiszterekről alkotott véleményéről már szóltam. A rajtuk és a kormányfőkön kívül külpolitikai ügyekben befolyással bíró Horthy-ról úgy vélekedett, hogy „mániája leveleket írni külföldi államfők-höz”, ezen kívül mindent katonai szempontból ítél meg, és voltaképpen nem ért a külpolitikához. Ezt feltehetően komolyan is gondolta, noha a megjegyzés – mint máskor is, ha Kánya szájából hangzott el – célzatos volt. Colonna olasz követet figyelmeztette vele előre arra az esetre, ha Horthy „pontatlan és nem helyénvaló” nyilatkozatokat tenne Olaszországban. Ezeket Kánya szerint „nem szabad komolyan venni”.¹⁷² Meggyőződéses szakmai felsőbbrendűség-tudatáról mindent elárulnak azok a szavai, amelyeket egyik fiatal munkatársához intézett, akit Imrédy miniszterelnök saját külügyi személyi titkárának szemelt ki: „Bizonyos hatalom és nagy kísértések várnak Rád a Sándor-palotában. Ne feledd soha, hogy hivatásos diplomata vagy, és egyszer visszakerülsz ide. Nézz át a belpolitikai zűrzavaron, nézz messzebb. Rázd le magadról már eleve mindazt, amit ott fogsz tapasztalni. Maradj a Sándor-palotában is diplomata. A jövőd nem ott van, hanem itt.”¹⁷³ Az idézett részletek a valóságban persze nem csupán szakmai önhittségről szólnak, hanem arról az ellentmondásról, amit Kánya önmaga előtt sem vallott be. A belpolitikai viszonyok ugyanis minden – a külpolitikában mérvadó – politikusot megébéklyóztak. Kánya nézeteinek ellentmondássága is abban mutatkozik meg, hogy a magyar társadalom érzelmi sérélméi, valamint legfontosabb, a maga teljességében véghezvihetetlen revíziós célkitűzése őt magát szintén kényszerpályára állította.

Mindezek ismeretében értelmezhető az a fordulat, amely a külügyminiszteri szerepköréről alkotott felfogása és annak érvényesítése nyomán bekövetkezett. Nagyszámú elődei közül csak-

nem valamennyi tárcavezető a kormányfő árnyékában politizált. Ez az árnyék Bethlen és Gömbös esetében is meglehetősen hosszú volt, de Kánya egyedül Bethlent tartotta államférfinak, és e véleménye mellett következetesen ki is tartott. Későbbi miniszterelnökei, Darányi Kálmán és Imrédy Béla külügyi tájékozottságáról és képességeiről is mélységesen lesújtó véleménye volt. Imrédyt politikailag, Darányit viszont minden tekintetben tehetségtelennek tartotta. A külvilág felé tett lépéseiket szoros ellenőrzés alá próbálta vonni, és ragaszkodott hozzá, hogy külpolitikai természetű beszédek, nyilatkozataik összeállítása során az egyetlen hitelesnek tartott interpretáció, azaz saját nézetei jussanak kifejezésre. A három kormányfő közül Gömböst tartotta a leg többre, de vele is atyáskodóan bánt, külpolitikusi, különösen pedig diplomata eredményeket nem tulajdonított neki. 17 évvel volt idősebb első miniszterelnökénél, élettapasztalata csupán ebből a tényből adódóan is nagyobb volt, nem beszélve a diplomáciában szerzett ismereteiről. Láthattuk, hogy 27 éves korától végigjárta a diplomata karrier valamennyi lépcsőfokát a konzuli szolgálattól a belső, minisztériumi beosztáson át egészen a követi posztig. Közel 37 év jártassága, a szakmában megszerezhető legjobb képzettség volt a háta mögött, amikor 64 évesen átvette a minisztériumot. A magas életkor és a megszerzett ismeretek mellett a már többször tárgyalt személyiségvonások és az egyéni külpolitikai látásmód, illetve a koncepcionális kérdések iránti elkötelezettség új fejezetet nyitott a külügyminiszter és a miniszterelnök addig szokásos együttműködésében. Úgy is fogalmazhatunk: Kánya precedenst teremtett arra, hogy a külügyminiszter kibújhat a kormányfő árnyékából, és a korábbiaknál hangsúlyosabb szerepet képes játszani a külpolitika irányainak meghatározásában, módszereinek alakításában.

A magyar külpolitika a sikertelenség és elszigeteltség időszaka után, a húszas évek végétől – elsősorban az olasz–magyar szerződésnek köszönhetően – egyre magabiztosabbá vált. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi kapcsolatok terén is ártrendeződés történt, új helyzet formálódott az ország szűkebb és tágabb környezetében. A szomszédos államok számos belső problémája és elhibázott kisebbségpolitikája kedvezett a magyar külpolitikai törekvéseknek, a gazdasági válság nemzetközi hatásai miatt pedig súlyos zavarok

keletkeztek az egész európai, azon belül a közép-európai kapcsolatrendszerben. E folyamatok találkozása révén átmenetileg nagyobb lehetőség nyílt az alkudozásra, a diplomáciai érdekérvényesítés lehetőségei kibővültek. Megmaradt természetesen a redukált kisállami eszköztár, az ebből adódó alkalmazkodási kényszer, amely a magyar külpolitikát továbbra is korlátok közé szorította. A hagyományos nagyhatalmakhoz való igazodás, a feléjük irányuló tapogatózási kísérletek nem vezettek eredményre. A magyar vezetésnek az Európa arcát átformáló Németország külpolitikai támogatásában is csalódnia kellett. Hitler hatalomra kerülése után ráadásul számot kellett vetni azokkal a lehetséges hátrányokkal, melyek a német szövetségből eredtek.

A koncepció terén egyelőre nem mutatkoztak eltérések a kormányfő és a külügyminiszter között, de Kánya egyénieskedő stílusa hamar kiütöközött. Cerruti berlini olasz nagykövet már Hitler és Kánya 1933. február 7-i találkozájáról azt a benyomást szerezte, hogy Kánya saját, személyes megfontolásai alapján szerkesztett feljegyzést adott át a frissen kinevezett kancellárnak, akit megpróbált a magyar és német együttműködés felé terelni. Hitler viszont nem hagyta magát befolyásolni, és az olasz–német viszony bensőségességét hangsúlyozta, alárendelve annak a magyar–német kapcsolatokat. Persze Cerruti jól ismerte Kányát és a kinevezése miatti olasz nyugtalanság okait. Valószínű, hogy a frissen kinevezett magyar külügyminiszter Rómával szembeni gesztusait is túlértékelte. Ha a levél valóban Kánya intenciói szerint készült (amit nem tudhatunk), akkor ezek elsősorban a német–magyar gazdasági együttműködés elmélyítésére vonatkoztak, amiben követi ideje alatt nem sok sikert tudott elérni, és amit többször önmaga is önkritikusan megállapított.¹⁷⁴

Kánya a Hitlerrel folytatott megbeszélései után egyébként bízott a magyar–német kapcsolatok továbbfejlődésében. A beszélgetés során is érintették a magyar mezőgazdasági termékek németországi exportjával és a kisebbségi kérdésben való együttműködéssel kapcsolatos problémákat. A magyar külügyminiszter elégedett volt a tárgyalások hangnemével és tartalmával, és – noha nyugati, elsősorban francia diplomata előtt igen elmarasztalóan nyilatkozott róla – jobb benyomásokat szerzett a kancellárról is, mint előzetesen gondolta.¹⁷⁵

A külügyek új irányítója február 22-én szólalt fel a parlamentben. Beszédében csupán a külpolitika elvi kérdéseit érintette. Fejtegetéseit arra a kijelentésre alapozta, hogy Magyarország minden elkötelezettségtől mentesen vesz részt a nemzetközi kooperációkban, és megvan benne a környező államok iránti együttműködési készség is. Külpolitikai irányvonalának foglatát a következőkben adta meg: „Nemzetközi együttműködésen az érdekek összeegyeztetését értem. E cél elérése érdekében hajlandó vagyok áldozatokra is, de csak a kölcsönösség alapján.” A szomszéd államokkal való kooperáció hangoztatása taktikus válasz volt a felszólalását megelőző szociáldemokrata képviselői interpellációra, ám a későbbiek figyelembe véve világosan látszik, hogy Kányától voltaképpen nem volt idegen a kisantant államokkal való párbeszéd szándéka. Az egyoldalú elköteleződés elkerülésére, illetve a függőség elutasítására vonatkozó megjegyzése a „szabad kéz” politikájának fontosságára utalt, és külpolitikai koncepciójának sarokpontját jelentette.¹⁷⁶

Róma és Berlin között

Gömbös Gyula 1932. október 1-jén alakította meg a kormányát, amely előtt külpolitikai értelemben is számos tennivaló állt. Mindenekelőtt az Ausztria miatt elmérgesedett olasz–német viszony javításán kellett dolgozni. Nem volt biztató, hogy Olaszország ebben az időben éppen Franciaország felé tett baráti lépéseket. A válság nyomán égetően szükségessé vált a Németország és Magyarország közötti gazdasági kooperáció kiszélesítése, annál is inkább, mert ebben a tekintetben Olaszországra nemigen lehetett számítani. Annál fontosabb partnernek számított Ausztria, mely a magyar mezőgazdasági export fő felvevőpiaca volt.

Gömbös külpolitikai koncepciójának kimondott, sőt legtöbbet hangoztatott eleme a békés revízióra vonatkozó igény volt. Ehhez a célhoz a Bethlen István által követett olasz orientáció folytatása és tartalmi megszilárdítása révén kívánt közelebb kerülni. Az új miniszterelnök már kinevezése napján sürgönyözött Mussolininak. A táviratküldés célja annak megerősítése volt, hogy kormányfőként Olaszországot tekinti Magyarország legfontosabb külpolitikai part-

nerének. Nem sokkal később személyesen (át)fogalmazott levélben kérte az olasz miniszterelnök támogatását Magyarország számára, egyúttal kifejezte azt a szándékát is, hogy az olasz–német–osztrák és magyar jobboldal erői a jövőben együtt fognak működni. Mindezt nyomatékosítandó, az új kormány megalakulása után egy hónappal a miniszterelnök első külföldi útja Rómába vezetett. Gömbös tehát erős akarattal és demonstratív módon kötelezte el magát a Duce, és a magyar külpolitika első számú partnere, Olaszország mellett. Ezen elköteleződés mögé azonban kérdőjelet tett a Németország rendíthetetlen hívének számító Kánya Kálmán külügyminiszterrel történt kinevezése, holott az ő célja „csupán” az volt, hogy a versailles-i rendszerrel elégedetlen hatalmak együttes támogatását megszerezze.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy Kánya 1933 márciusában „bizalomerosztó” látogatást tett Rómában, hogy megismertesse magát Mussolinival. Az új magyar külügyminiszter brit diplomaták előtt kötelességszerű cáfolatát adta annak, hogy a megbeszélések középpontjában politikai természetű ügyek lennének.¹⁷⁷ Ez pedig meglehetősen kézenfekvő volt. A látogatást mindenesetre nem előzte meg komoly előkészítés. Így is alkalmas volt annak kifejezésére, hogy a mindenkori magyar külügyminiszter Olaszországot tekinti országa legfontosabb partnerének, és ebben a tekintetben továbbra sem várható semminemű változás. Az egy hónapja kinevezett magyar külügyminiszter március 11-én Genfben indult, hogy az ott tartózkodó államférfiaknak bemutakozzon. A leszerelési konferenciának helyet adó városban találkozott többek között Paul-Boncour francia külügyminiszterrel, Ramsay MacDonald brit miniszterelnökkel és Pompeo Aloisi báróval, a konferencia olasz delegációvezetőjével, aki felajánlotta neki, hogy látogasson el a Ducéhoz Rómába. Kánya azonnal élt az alkalommal, és március 16-án, csütörtökön este meg is érkezett az olasz fővárosba, ahol másnap találkozott az uralkodóval, és Mussolinival vacsorázott a Hotel Excelsiorban. Az eredeti terv szerint szombaton már indult volna haza, de végül mégis Rómában töltötte a hétvégét, és hétfő reggel még megbeszélést folytatott Suvich helyettes államtitkárral.¹⁷⁸ Azon a hétvégén egyébként MacDonald és John Simon külügyminiszter is az olasz fővárosban tartózkodott. A brit politikusok az angol leszerelési tervekről és az olasz négyhatalmi paktumról jöttek egyeztetni Mussolinihoz.

Az olasz kormányfő az év elején állt elő a tervezettel, mely Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország együttműködését irányozta elő a fegyverkezés és a békés revízió kérdésében. Magyar szempontból nem volt lényegtelen, hogy a gondolat először jelent meg hivatalos tervezetben. A négy nagyhatalom dominanciájára épülő elképzelés egyszerre adott elvi lehetőséget a békeszerződésekben foglaltak megváltoztatására és a német előretörés visszاسzorítására.¹⁷⁹ Az elképzelést a kisanant államok természetesen mereven elleneztek. A magyar külpolitikának ebben a helyzetben békés szándékait kellett meggyőzően demonstrálni. Kánya – tudva a vesztesek egyenjogúsítását siettető paktumtárgyalások programjáról – már Genfben próbált kedvező légkört teremteni az olasz és az angol államférfiak megbeszéléseihez, és próbálta őket meggyőzni arról, hogy Magyarország nem fog kalandor külpolitikát folytatni, sőt ellensúlyt képez a szélsőségekkel szemben.

Ennél csekélyebb politikai haszonnal járt, mégis érdemes kitérni rá, hogy fogadta XI. Pius pápa, akivel a nemzetközi kérdéseket, többek között egy esetleges francia–német konfliktus esélyeit vitatta meg. Barcza György quirináli követ szerint Kánya igen jó benyomást tett az egyházfőre. Egy későbbi kihallgatást követően, melyen Gömbössel közösen vett részt, XI. Pius így emlékezett rá és a kormányfőre: „Gömbös nagy tábornok, nagyszerű egyenruhában, de ez a Kánya, micsoda okos ember.”¹⁸⁰ Az, hogy Kánya intellektusa valódi elismerést váltott ki Piusból, egyáltalán nem jelentéktelen mozzanat, figyelembe véve, hogy a pápa magánkihallgatásain folyamatosan politikusok tucatjai jelentek meg. A kontraszt az egyébként evangélikus Gömbössel összevetve különösen éles, de Barcza arról is megemlékezik, hogy sem Károlyi Gyula, sem Darányi Kálmán személyisége nem hagyott mély nyomokat a katolikus egyház vezetőjében. Kányához hasonló respektust egyedül Bethlen tudott kivívni magának vatikáni látogatásai idején. A Kányáról alkotott képet befolyásolta, hogy a pápa bíboros-államtitkára, a Szentszék politikai irányvonalát nagyban befolyásoló Eugenio Pacelli 1925-től éppen a berlini nunciatúrát vezette, így az akkori berlini magyar követet jól kellett ismernie.

A külpolitikai természetű megbeszélések között természetesen a Ducéval folytatott eszmecsere volt a legfontosabb. A két

országot közvetlenül érintő kérdések közül a Jugoszláviával és az Ausztriával kapcsolatos véleményeket cserélték ki. Előbbivel összefüggésben Kánya kifejtette, hogy a Jugoszláviát belülről bomlasztó erőknél – elsősorban a horvát mozgalomnak – támogatást kell adni, valamint hogy Olaszországnak és Magyarországnak szoros kapcsolatot kell fenntartani egymással a jugoszláv kérdéssel kapcsolatban. Ami Ausztriát illeti, Bécsben Dollfuss kancellárnak komoly nehézségei támadtak Hitler hatalomra kerülése után. Az új német vezetés szakított addigi Ausztria-politikájával, és Dollfuss megbuktatásán, az osztrák nácik hatalomra juttatásán dolgozott. Az olasz kormány Kánya révén is megpróbálta az osztrák vezetést abba az irányba terelni, hogy álljon ellen a német Anschluss-törekvéseknek, a magyar politikus azonban nem tartotta időszerűnek a kérdést. Miután megvitatták a Jugoszláviával és az Ausztriával kapcsolatos problémákat, Kánya megjegyezte Mussolininak, hogy mind de Vienne budapesti francia követtől, mind Paul-Boncour külügyminisztertől szemrehányásokat kapott, amiért a Gömbös által képviselt revíziós külpolitikát folytatja tovább. Kifogásolták, hogy ő is szembe helyezkedik Franciaországgal, és Olaszországra támaszkodik az újrafegyverkezés terén.¹⁸¹ Kánya az igazat válaszolta Paul-Boncournak, vagyis hogy Magyarországnak Franciaország nélkül kell biztosítania a saját védelmét, mert utóbbit érdekei a kisananthoz kötik, így azzal szemben Párizs részéről védelemre nem számíthat. Ez idő tájt a francia diplomácia éppen Rómában igyekezett támaszt találni Németország külpolitikai aspirációival szemben. Félő volt, hogy ez a magyar revíziós politika olasz támogatásának feladásával jár. Kánya azt is ki akarta puhatolni, hogyan fogadja a Duce a franciák közeledését, és hogyan foglal állást a revízió kérdésében. Annak ellenére, hogy Róma és Párizs közeledéséből (nem beszélve a négyhatalmi paktum tervéről) akár hasznot is húzhatott volna, Kánya – a franciákkal szembeni változatlanul mély ellenszenve miatt – meg sem próbálkozott azzal, hogy gesztust tegyen feléjük. Inkább azon volt, hogy a francia vezetés intranzigens magatartását hangsúlyozza Mussolini előtt, például az olasz diplomácia négyhatalmi paktumtervével kapcsolatosan.¹⁸² Kánya nyilvánvalóan arra az esetre is megkísérelt biztosítékot teremteni, ha a francia–olasz közeledés mégsem jön létre.

A megbeszélések – külvilág felé is meghirdetett – célja az említettekén kívül az olasz–magyar kereskedelmi kapcsolatok élénkítése is volt, de az olasz piac felvevőképességének korlátai miatt ez sok eredménnyel nem kecsegtetett. Kánya látogatása a közvélemény előtt így a két ország közötti – az 1927-es barátsági szerződésen alapuló – túlárado rokonszenvet demonstrálta. A magyar vendég az olasz sajtónak adott közleményében igen szívélyes hangon nyilatkozott Olaszországról, annak zseniális vezetőjéről és az olasz–magyar kapcsolatokról egyaránt.¹⁸³ Ennek nyilvánvaló célja az volt, hogy éreztesse az olasz támogatás fontosságát a versailles-i rendszerrel szembeni politizálás során, és ellensúlyozza annak látványát, hogy Berlin iránt egyoldalúan elkötelezett lenne. A nyilatkozat annyira duzzadt a lelkesültségtől, hogy a tárgyalások sajtó előtt megszűltetett gazdasági jellegével kapcsolatosan minden gyanút eloszlatott.

Kánya továbbra is meggyőződéssel vallotta, hogy a magyar és a német külpolitikai törekvések irányultságukat tekintve alapvetően rokon vonásokat mutatnak, ugyanakkor számos lényegbevágó kérdésben ellentmondásos a két fél felfogása. Legfőképpen abban, hogy Hitler nem volt hajlandó támogatni a magyar integrális revízió programját. Lapinterjúiban a hagyományos német–magyar kapcsolatokról és a sorsközösség fontosságáról beszélt, amelyet – ahogy fogalmazott – a német belpolitika változásai nem befolyásolhatnak. Ezzel tulajdonképpen az aktuálpolitikai együttműködés tényéről vette le a hangsúlyt, távolságot tartva a hitleri Németországtól. Jóllehet ezt a nyilvánosság előtt nem hangsúlyozta, minden németbarátsága ellenére is érzékelte, hogy Berlin agresszív fellépésével veszélybe sodorhatja a magyar külpolitikai célok elérését, a hazai revíziós elképzelések megvalósulását. Zeidler Miklós munkáiból gazdag ismeretekkel rendelkezünk arról, hogy ezt a véleményt kik és milyen módon osztották 1933 elején Magyarországon, és biztosak lehetünk benne, hogy volt berlini követként, közvetlen tapasztalatok birtokában a magyar külügyminiszter is közéjük tartozott. Hitler hatalomra jutása mindazonáltal arra is alkalmat adott, hogy általa a Rómától való egyoldalú külpolitikai függést mérsékelni lehetett, és ezt alkalmazta Mussolini tudomására is lehetett hozni.

Kánya jó hangulatban tért haza a tárgyalásokról. Optimizmusa nem csupán a Mussolinival folytatott eszmecsereinek volt köszönhető, hanem a nemzetközi viszonyok megváltozásának is szólt. Különösen annak, hogy az angol–olasz tervek az európai külpolitikai gondolkodás előterébe állították az egyenjogúság és a revízió kérdését. A „trianoni béke alkotta helyzet cseppfolyósítási proceszusa” okozta derűlátás mellett ráadásul a magyar külügyminiszter ebben az időben még bízott a paktumtárgyalások sikerében.¹⁸⁴ Ez azért is fontos volt számára, mert – másokkal együtt – minden szózata ellenére bizalmatlan volt Olaszországgal szemben. Angol megfigyelők szerint a Gömbös kinevezése után zenitjén lévő olasz–magyar viszony 1934 elejére nem fejlődött tovább. A két fél közötti együttműködés 1933 folyamán némileg veszített az intenzitásából, amit csak részben okozhatott Kánya kinevezése. Az ő olaszokkal szembeni, a háború előtti időkre visszavezethető ellenszenvé azonban kétkedéssel egészült ki, ami politikai taktikája kialakításában komoly dilemma elé állította. Ő is, mint a hazai politikai élet számos más tagja, egyszerre kívánta országát kivonni a náci Németország túlzott befolyása alól, és a lehetőségek határáig kihasználni Róma támogatását, miközben azonban szkeptikus volt az olasz rendszer stabilitását illetően.¹⁸⁵ Az már Kánya addigi politikai tapasztalataiból és egyéniségéből következett, hogy jónak látta még egy stabil Olaszország egyoldalú védnöksége alól is kimanőverezni az országát, mivel úgy vélte, az könnyen gyámkodássá válna, és kiszolgáltatottá tenné a magyar külpolitikát.

Mivel szerinte mind Olaszország, mind pedig Németország belpolitikai rendszere és külpolitikája komoly kockázatokat rejtett, Kánya a magyar közvéleménnyel együtt csak kettejük közös támogatásában bízott, külön-külön egyiküket sem ítélte alkalmas partnernek az ország külpolitikai céljainak sikeres véghezvitelében. A két nagyhatalom együttes pártfogása egyúttal garanciát jelentett arra is, hogy egyik se tudjon kizárólagos befolyást gyakorolni Magyarországra. Kánya ezért külügyminiszterként is legfontosabb feladatának tartotta azt, amin már Berlinben is munkálkodott, azaz hogy a magyar revíziós tervek támogatása szempontjából szövetségesként szóba jöhető két hatalom közötti feszültségeket minimalizálja, egyúttal sikerüljön mindkét országot távol tartani a

Franciaországhoz való közeledéstől. Mindeközben azt is el kellett érni, hogy a kisantant államok pozíciói sem Rómában, sem pedig Berlinben ne erősödjenek.

A német–olasz konfliktus sarokköve Ausztria és a Duna-medence jövője volt. Ebben a kérdésben a magyar külpolitikának nagyon óvatosnak kellett lennie. A magyar–olasz és a magyar–osztrák viszony minősége mellett nem volt mindegy, hogy egy előbb–utóbb mindenképp bekövetkező Anschluss milyen feltételek mellett valósul meg, és hogy Magyarország nyerhet-e bármit is a távlatosan kikerülhetetlen egyesülésből.

Kányának és a magyar külpolitikának kötéltáncot kellett bemutatni Bécs, Berlin és Róma között. Ezt jól mutatja, hogy Gömbös 1933. júniusi berlini látogatása után milyen erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az osztrákokat meggyőzze: a miniszterelnök útja pusztán gazdasági indíttatású volt, és a tárgyalások a német–osztrák konfliktust nem érintették. Kánya olyan volt, mint egy szorgalmas inas, akinek az a dolga, hogy a vendégség után asztalon hagyott maradékokat eltakarítsa. Sajtónyilatkozatok és politikusi megnyilvánulások egész sorát kellett helyreigazítania, amelyek mind az út egyes – Ausztriát is érintő – politikai vonatkozásait tárgyalták. Ezzel ellentmondóan a *Popolo d'Italia* című lapnak arról beszélt, hogy az Anschluss nem kerülhető el. Nem csoda hát, hogy Dollfuss teljesen bizalmatlan volt Kányával szemben, azt lehet mondani, hogy egy szavát se hitte a magyar külügyminiszternek.¹⁸⁶

Kánya a Rómában állomásozó német követ előtt 1933 júliusában olyan forgatókönyvet terjesztett elő, hogy amennyiben az osztrák nemzetiszocializmus önállóan, Berlin gyámkodása nélkül is elég erőt tudna felmutatni, és a keresztényszocialistákkal közös koalícióban hatékony fellépést tudnának mutatni az osztrák szociáldemokratákkal szemben, talán az Anschluss is elkerülhetővé válna.¹⁸⁷ Ha valóban ez volt a cél, Kánya kísérlete kétségtelenül igen erőtlen volt. Fő gyengesége abban állt, hogy úgy közelített a kérdéshez, mintha Hitler szándéka nem saját külpolitikai programjának végrehajtása lett volna, hanem csupán az osztrák belpolitika befolyásolása. A vázolt szcenáriumban legfeljebb annyi ésszerűség lehetett, hogy egy ilyen helyzet beálltával (azaz egy nemzetiszocialista–keresztényszocialista koalíció létrejöttével)

az egyesítés ideig–óráig elodázhatónak tűnt. Utóbb Kánya előtt is világossá vált, hogy Hitler nem fog semmilyen más megoldást elfogadni, csak az egyesítést. Ettől kezdve új kommunikációs taktikához folyamodott. Az Anschlusst Berlin és Bécs (erős jelzéssel ért fel, hogy nyilvános felszólalásaiban elsősorban utóbbi¹⁸⁸) ügyeként kezelte, ami – ha nem is nyíltan – egyet jelentett addigi közvetítési kísérletei kudarcának beismerésével.

Attól kezdve folyamatosan úgy is nyilatkozott, hogy Magyarország nem kíván beavatkozni a két nemzet közötti „testvérviszályba”. Ugyanígy próbált kitérni Horthy kezdeményezése elől is, mellyel a kormányzó rá akarta venni, hogy berlini útja során segítse elő az Anschluss kérdésének megoldását. A külügyminiszter ellenérvei azonban nem hatottak. Horthy felhatalmazta, hogy ilyen szellemben készítse elő a kormányzói látogatást is. Egyebet nem tehetett, mint hogy Mackensen követnek részletesen kifejtette a kísérlettel kapcsolatos aggályait. Megpróbált garanciát szerezni tőle arra, hogy a közvetítési kísérlet nem ront a magyar–német kapcsolatokon. Erre természetesen előre nem lehetett megnyugtató választ szerezni a kormányzó számára. Kánya 1934. augusztusi berlini látogatásakor így alig tett mást, mint hogy végighallgatta a német kancellár osztrák belpolitikával és a nemrég eltemetett Dollfuss kancellárral kapcsolatos kitöréseit, valamint eszmefuttatását a megoldás általa üdvösnek tartott módjáról.¹⁸⁹

A revízió kérdése

Kánya 1933. július 25–28-án Gömbös kíséretében ismét Olaszországba utazott, hogy ott a kétoldalú kapcsolatokról és az olasz–magyar–osztrák együttműködés kiszélesítéséről tárgyaljon. Ez utóbbi miatt különös figyelmet fordított arra, hogy a megbeszélések ne keltsék annak a látszatát, mintha a magyar és az olasz diplomácia a németek háta mögött szervezkedne. Már a tárgyalások alatt felhívta az olasz kormányfő figyelmét, hogy Berlinben különös figyelemmel kísérik az eszmecseréket, nehogy ott a német érdekeket sértő megállapodás szülessen. Nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy az illetékes német köröket folyamatosan informálják

a tárgyalások menetéről és eredményéről. Mussolini ígéretet is tett rá, hogy tájékoztatja Hassel római német követet, de Kánya nem elégedett meg ennyivel. A tárgyalások végén maga is felkereste a német képviselő vezetőjét, hogy felfedje előtte jövetelük okát, legalábbis annak azt a részét, amely Hasselre és főnökeire tartozott. Kánya előadásában az utazás indoka az az aggodalom volt, amelyet az olasz–német viszony hűvösebbé válása miatt Magyarországon éreztek.¹⁹⁰ Ennél azonban többről, az Ausztriával kapcsolatos ügyek mellett például a magyar revíziós tervek olasz támogatásáról volt szó. Hasselnál tett látogatása is arra utal, hogy eközben Kánya csupa aggodalom volt Berlin reakciója miatt, és Mussolini előtt sem hagyott kétséget afelől, hogy a magyar gazdaság és a revíziós célok szempontjából (különösen a Csehszlovákiával szemben folytatott küzdelem támogatása miatt) Németország partnerségét elsődleges fontosságúnak tekinti.

Előző római látogatása arról győzte meg Kányát, hogy a jelentősen átalakult nemzetközi helyzet Magyarország számára kedvező konstellációt teremtett, és reális céllá válhat a revízió ügyének sikerre vitele. A távlati stratégiai célkitűzést azonban nem volt szabad kockára tenni, ezért tartózkodott attól, hogy ez iránt túlzó reményeket tápláljon bárkiben is, és még inkább attól, hogy az európai hatalmak előtt túllontúl radikális követelésekkel jelenjen meg. Mivel a nemzetközi helyzet kedvezett a békefelülvizsgálatok ügyének, a nagyhatalmi támogatást Nagy-Britanniával kibővítve is lehetségesnek (és kívánatosnak) tartotta. Ennek érdekében idehaza a parlament előtt is megpróbálta biztosítani a kétkedőket: Magyarország nem szándékozik tűzcsóvát dobni a puszkaporos hordóba, de szívós küzdelmet folytat a „békés evolúció” érdekében a „status quo fanatikusaival” szemben.¹⁹¹

Kánya azt képviselte, hogy a magyar revízió ügye szorosan összefügg Európa egyéb problémáival, és ha másért nem, a békeszerződések komplexitása miatt a magyar kérdés önmagában nem kezelhető.¹⁹² Valójában arról volt szó, hogy a probléma megoldása nem Magyarország és szomszédainak kétoldalú kapcsolatainak múlik, hanem a nemzetközi erőviszonyok és a nagypolitika függvénye. Kánya véleményét mindazonáltal úgy is lehetett értelmezni, hogy a magyar revízió ügyét a német békeszerződés ügyéhez kívánta köt-

ni. Akik ebből az irányból bírálták, azok ismét a Berlin iránti túlzott elkötelezettségét kritizálták. A szélsőjobbról támadók ugyanakkor azt vetették a szemére, hogy nem igyekszik kellően kihasználni a német külpolitika dinamizmusából származó előnyöket. A hazai közvélemény külpolitikai kultúrájának fejletlensége miatt Kányának idehaza óvatosabbnak kellett mutatkoznia, de mind jobban meggyőződött arról, hogy a revízió kérdését az általános európai problémák rendezésével egyidejűleg, nemzetközi együttműködés keretében lehet megoldani. Ebből a véleményéből a széles itthoni közvélemény, sőt a szűkebb hazai politikusi körök sem sokat ismerhettek meg. A kormány rossz szellemének tartották, és fél évvel a kinevezése után a parlament folyosóin és az ülésteremben még mindig a nemzetiszocialista Németország legfőbb híveként beszéltek róla, ami nem volt igaz. Eközben teljesen téves és elfogult következtetéseket vontak le addigi politikájából. Bajcsy-Zsilinszky Endre a következőket hányta Gömbös szemére: „Gyula, ez a vén gazember Kánya, akinek már olyan sok van a rovásán, oda fog jutni minket, hogy a nemzetiszocialisták Ausztriát zsebrevágják, s azután Magyarországot is megpróbálják gleichschaltolni.”¹⁹³

Eközben a Kánya szűkebb környezetéhez tartozó Hory András azt írja: „Kánya miniszter korában már nem volt olyan harcra kész és vállalkozó szellemű, mint vezértitkár korában.” Közvetlen munkatársai nyilvánvalóan többször voltak tanúi tépelődéseinek, néha egészen meglepő spekulációinak. Ilyen volt az egyik váratlan, négy szemközt elhangzott felvetése a kisantantba való magyar belépés lehetőségéről. Amint látni fogjuk, egyáltalán nem bizonyos, hogy a – kétségkívül teoretikus – felvetés nem egy alternatív gondolkodás logikus következménye volt. Különösen, ha a későbbi eseményeket egészen a bledi megállapodásig, és Kánya külügyi posztjára való eltávolításáig előrevetítjük. Az nem meglepő, hogy Kánya John Flournoy Montgomery amerikai követ előtt egy ízben arról beszélt: a maga részéről a revíziót esztelenségnek tartja, de úgy véli, a magyar társadalom ebben a kérdésben nem egészen józan, és a külpolitika nem függetleníthető a belpolitikai viszonyoktól. Ismerünk más, szintén angolszász körből származó és hasonló tartalmú visszaemlékezést is, noha az csupán egy, a revíziós gondolkodás perifériáján szereplő példával volt kapcsolatos. C. A. Macartney írja

le könyvében, hogy egyszer megkérdezték Kányát, szeretné-e az Ausztriához csatolt Nyugat-Magyarországot visszaszerezni. Ő erre azt válaszolta: „Magunk közt szólva és nem a nyilvánosság előtt: Isten őrizz!”¹⁹⁴ A térséghez kötődő külügyminiszter józan mértéktartással belátta, hogy Nyugat-Magyarország visszakövetelése nem illeszkedett bele a revíziós komplexum akkori fogalmába, ráadásul ellentétes volt a magyar külpolitika aktuális és hosszabb távú céljaival. Az elcsatolt nyugati területek érdekében kifejtett agitáció nem csupán az osztrák–magyar, illetve német–magyar viszony elmérgesedését eredményezhette. Annak zászlóra tűzése jelentősen akadályozta volna a magyarországi németiséggel kapcsolatos kérdések kezelését is, olyan körülmények között, amikor a „Volkstum” ügyében a konfrontációt mindkét fél igyekezett elkerülni.

Ebben a kérdésben tehát hihetünk a magyar külpolitika vezetőjének. A revízióval kapcsolatos közlések hitelességében kételkedők mindazonáltal megfélelkeznek arról, hogy Kánya nyilvánvalóan eltérő hangot ütött meg Montgomery és más diplomaták, politikusok előtt, mint hazai politikai környezetben. Ráadásul szelektíven alkalmazta érvrendszerét attól függően, hogy éppen kivel tárgyalt. Amennyiben arra okot látott, úgy vezette a beszélgetéseket, hogy mondatai ne tűnjenek túlságosan kopogósnak, vagy éppenséggel félrevezetőek legyenek, esetleg több irányba tovább lehessen szöni azokat. Ez gyakran eredményezett téves következtetéseket. Kinevezése után nem sokkal, 1933. március 17-én Suvich olasz államtitkár-helyettesnek arról beszélt, hogy ő maga az integrális revízió pártján áll. Az „ősi” (vagyis a történelem folyamán „természetesen” formálódott) határok földrajzi meghatározottsága miatt nem lehet kizárólagosan követni a demográfiai határokat – fejtegette. Miután az integrális revízió szükségességét ismertette, rögtön azt is elmondta, hogy egyébként pedig élni kell azzal a lehetőséggel, amit épp a helyzet kínál.¹⁹⁵ Amennyiben elfogadjuk, hogy a fenti kijelentés fedte valódi elképzeléseit, valószínűleg kisebb hibázunk, mint Montgomery, aki szerint Kánya nem volt revizionista. A valóságban csupán az általa játszott politikai taktika, idővel pedig az ésszerűség és a benne érlelődő meggyőződés keltette ennek látszatát. Valójában az optimumra törekedett. A nyugati hatalmak képviselői előtt mutatott alapállása pedig az Elzász-Lotharingiára

Kánya Kálmán a dolgozószobájában

vonatkozó francia mondást követte: „toujours penser, jamais en parler”, azaz mindig rágondolni, de sohasem beszélni róla.¹⁹⁶ Szinte pályafutása végéig úgy látszott, hogy ennél többet tenni aligha lehet. „A revízió ügyét felvetni nem volt szerencsés a magyar külpolitika részéről” – fejtegette ki 1937-ben a *Völkischer Beobachter* budapesti munkatársának. Hozzátette, hogy a revízió hivatalos kormányprogramba emelését Gömbös részéről annak idején kifejezetten hibának tartotta, s az csak a miniszterelnök egyik közeli hívének a befolyása révén kapott nagyobb hangsúlyt a politikai

nyilatkozatokban. Nagyvonalúan bánva a tárgyilagos megállapításokkal azt is előadta, hogy a magyar kormányok sem szóval, sem tettel nem foglalkoztak a problémával, és négy éve még csak nem is hangzott el hivatalos ajkáról a revízió kifejezése. Amit ez ügyben külső szemmel érzékelni lehet, az csupán a magyarországi sajtószabadság fejlettségének tudható be.¹⁹⁷

Miközben azonban régi rutinjával revízióellenességéről győzködtte partnereit, azt is világosan megindokolta, hogy miért kell mégis – szinte kényszerszerűen – siettetni a békeszerződések felülvizsgálatát. Mint mondta, helyesli mindannak a visszaszerzését, amit békésen vissza lehet szerezni, hogy ezzel elébe vágjon Németországnak.¹⁹⁸ Ez igaz is volt. Az általa nem kedvelt francia diplomaták előtt tett kijelentéseiben – mint fentebb már láttuk – nagyon kritikusan és tendenciózusan nyilatkozott a magyar revíziót markában tartó Németországról, illetve annak vezetőiről.¹⁹⁹ Ezt a franciák biztosan szívesen hallgatták, de Kánya a valóságban ennél azért kedvezőbb tapasztalatokat szerzett a német fővárosban. Az is igaz viszont, hogy a világpolitika alakulása mélyen elgondolkodtatta, és Berlinben az is tudatosult benne, hogy a hitlerizmusnak nemcsak bel-, hanem nemzetközi politikai következményei is lesznek.

A hajthatatlan revíziós törekvések várható nemzetközi következményei óvatossá és mértéktartóbbá tették a magyar külpolitika formálóit, köztük Kányát is. Ráadásul nem csupán nála tapasztalhatjuk, hogy a kormányzati pozíció átforgatja a korábbi megnyilatkozásokat. Tegyük mindjárt hozzá, hogy ha Kánya le-sújtóan vélekedett a magyar közvélemény, a politikai elit és a parlament külpolitikai gyengeségéről, a revíziós politikai közbeszéd és irredentizmus különösen lehangoló volt számára. A kormány tagjaként nem volt könnyű helyzetben, amikor igyekezett a belpolitikai vonatkozásoktól mentesen megítélni a békeszerződések vitathatatlan hátrányait. Távolatosan foglalkozott a revízióval, de Magyarország akkori nemzetközi helyzetében nem akarta mindenáron pertraktálni a revizionizmussal kapcsolatos terveit, melyet mások – belpolitikai okokból – folyton hangoztattak. A dupla fenekű beszéd persze nem volt ismeretlen előtte, de a „biztonság” és a „szabad kéz” politikája elsődleges volt számára. Addig nem akarta elkötelezni az országot semmilyen szövetséges felé, amíg

nem lehetett biztos abban, hogy általa képes lesz elérni a célját. Ebbéli igyekezetében próbált mindig két vasat tartani a tűzben, és megpróbálta elkerülni, hogy egy ajtó bezáruljon előtte. Úgy vélte, ostobaság mindent egy lapra feltenni. A külpolitikai mértéktartás azonban nem egykönnyen volt hozzáigazítható a revíziós és kisebbségvédelmi célokhoz. A felismerésében rejlő ellentmondás abban állt (ami a zsákutcába torkolló tervezgetés alapproblémáját jelentette), hogy miközben a távolatosan gondolkodó szereplők nemzetközi konszenzussal kívánták megvalósítani a revíziós célkitűzéseket, a valóságos konszenzus helyett egyre inkább a nagyhatalmi erőfölény szabott irányt a nemzetközi folyamatoknak.

A brit–francia vonal

Római és berlini útjai után Kányának módot kellett találnia arra, hogy végre a francia diplomácia vezetőivel is megbeszéléseket folytasson. A kezdeményezés módjáról eltérőek a források. De Vienne francia követ szerint a találkozó Kánya kérésére jött létre, amibe a francia kormány azzal a feltétellel egyezett bele, hogy a tárgyalások során a magyar revízió kérdése nem kerülhet szóba. Kánya ezzel szemben úgy emlékezett, hogy a követ vetette fel a látogatás ötletét, amire a magyar külügyminiszter „esetleg igen”-nel válaszolt. De Vienne ezen felbátorodva készítette elő a terepet az utazáshoz.²⁰⁰ Jellemző, hogy Kánya nem akart külön, önálló látogatást tenni a francia fővárosban. Mindenképpen el szeretne volna kerülni, hogy útja a francia nagyhatalomnak kijáró udvariassági aktus látszatát keltse. Ugyanilyen tartózkodóak voltak a Quai d'Orsay-n is, attól tartva, hogy a magyar külügyminiszter látogatása felesleges ellenérzéseket kelt Franciaország kelet-európai szövetségeseiben. Ezt tetézte, hogy a négyhatalmi paktum kapcsán mutatott francia tárgyalási készség már amúgy is súlyos csalódást keltett a kisantant államaiban.

Kánya első terve az volt, hogy a londoni világgazdasági konferenciáról hazatérve megszakítja útját Párizsban, mivel azonban a fórumon Gömbös egyedül képviselte Magyarországot, más megoldást kellett keresni. De Vienne javaslatára végül is abban állapotok meg, hogy a genfi leszerelési tárgyalások előtt ülnek le a Szaj-

na-parti városban. A francia diplomácia vezetői fagyosan fogadták a magyar külügyminisztert, abban a tudatban, hogy „vad revíziós követelésekkel” érkezik. Kánya ezzel ellentétben késznek mutatkozott arra, hogy a politikai természetű kérdések mellőzésével tárgyaljon francia partnereivel Magyarországnak a kisantant államai-val folytatandó gazdasági együttműködéséről. Arra, hogy a revízió kérdését az erről szóló előzetes egyeztetések ellenére teljességgel figyelmen kívül hagyják, kevés volt az esély. Paul-Boncour mellőzte, azonban Daladier miniszterelnök érintette a témát, és kijelentette, hogy ő maga egy idővel bekövetkező, bizonyos mértékű revízió ellen nem emelne kifogást, ha az nem szolgálná Németország érdekeit. Ezt Kánya később a budapesti német követnek sokat sejtetően szóba hozta, de a franciákkal folytatott tárgyalások alatt kínosan ügyelt arra, hogy ne sértse Párizs Németország miatti érzékenységet. Ezt – sikertelenül – úgy akarta elérni, hogy a magyar és német békefelülvizsgálat kérdését igyekezett egymástól különválasztani, egyben a Magyarország és Németország közötti érdekek különbözőségére irányítani a francia kormányfő figyelmét. Ezt azzal is jelezte, hogy miközben a magyar–osztrák viszonyt kitűnőnek, a német–magyar kapcsolatokat csupán jónak minősítette. A kívánt francia támogatás mégis elmaradt. Kányának a megbeszélések során szembesülnie kellett azzal, hogy a francia miniszterelnök elutasító a lefegyverzéssel kapcsolatban. Ezt nem sokkal később a nemzetközi szintén is bizonyította azzal, hogy módosító javaslatával lényegében lehetetlenné tette a leszerelési tervezet elfogadását.

A párizsi látogatás mindezzel együtt számos gazdasági, kereskedelmi és műszaki egyezmény jóváhagyásához vezetett, és előnyére szolgált a kapcsolatoknak. A várakozásaihoz képest barátságos légkör pedig személyesen is kedvező benyomást tett a franciákra örökké neheztelő magyar külügyminiszterre. Ez az állapot mindazonáltal nem tartott túl sokáig. 1934 júniusának végén az akkori francia külügyminiszter, Louis Barthou Bukarestben hitet tett amellett, hogy Erdély Románia természetes része. Kánya erről értesülve szokásos stílusában azt találta mondani a francia követnek, hogy ennél jobb nem is történhetett volna Magyarországgal és vele, és ha nem lenne ellentét a nemzetközi szokásjoggal, köszöntőátvitelt küldene Barthounak. A beszéd – mint mondta – azoknak is

felnyitja szemét, akik Magyarországon eddig a francia támogatásban bíztak. Személyes politikája, a német és olasz irányvonal követése – ami mint azt tudjuk, nem volt csupán a sajátja – viszont ennél nagyobb megerősítést nem is kaphatott volna.²⁰¹

A leszerelési tárgyalások helyszínén, Genfben 1933. szeptember 30-án fogadta Kányát John Simon brit külügyminiszter. A találkozón a magyar külügyminiszter beszámolt a Daladierrel és Boncourral folytatott tárgyalásairól, amelyek elsősorban a Magyarország és Csehszlovákia közötti kereskedelmi szerződés kérdését érintették. A francia vezetők – Kánya állítása szerint – érdeklődésüket fejezték ki a tárgyalások iránt, de határozott véleményt nem mondtak róla. A brit külügyminiszter elismerte, hogy Magyarország számára fontos a mezőgazdasági termékek piacát kiszélesíteni, de ez csak úgy lehetséges, hogy a cseh ipari termékek hasonlóan kedvező feltételekkel juthatnak a magyar piacra, miközben a szerződéssel harmadik fél jogait is biztosítani kell. Kánya elmondta, hogy a megállapodásnak fontos gyakorlati célja lenne a szélesebb dunai régióban, de Simon érdeklődésére azt is elárulta, hogy még nem tárgyalt Benešsel a kérdésről. Kettejük között egyébként is nagyfokú volt a bizalmatlanság. Kánya – noha ezt Simon előtt nem hangoztatta – hazugnak tartotta csehszlovák kollégáját, és a szomszédos ország politikusai közül inkább Masarykkal tárgyalt volna, aki szerinte késznek mutatkozott bizonyos területi engedményekre is Magyarország javára, míg Beneš minden erre vonatkozó igényt mereven elutasított. Kánya világossá tette, hogy a politikai megbékélés nem lesz lehetséges addig, amíg magyarok olyan nagy számban élnek a környező államok határai között, de a gazdasági közeledés hozzájárul a politikai enyhüléshez, és javítja a kapcsolatokat. Miközben a brit diplomácia vezetője elsősorban gazdasági és nem politikai természetű kérdésként kezelte a kereskedelmi szerződés ügyét, a franciákkal való megbeszéléseken inkább a kérdés politikai természetű vonatkozásai kerültek napirendre.²⁰²

Kánya ragaszkodott hozzá, hogy bilaterális, illetve preferenciális alapon hozzanak létre kereskedelmi megállapodásokat a környező államokkal. Ausztriával, Jugoszláviával, Romániával és Olaszországgal már voltak érvényben lévő kereskedelmi szerződések. A csehszlovák áruforgalmi megállapodás aláírását azonban

Beneš – ha nem is hivatalosan – politikai feltételhez kötötte. Kánya ezt olyannyira elfogadhatatlannak tartotta, hogy Párizsban a magyar indokok iránt megértőbb Paul-Boncournak és a vele szemben merevebb álláspontot képviselő Daladiernek odabökte: semmi értelme ott megoldást keresni, ahol az ilyesmi teljességgel elérhetetlen. A francia miniszterelnök nyíltan közölte, hogy ha a magyar kormány a „Tregua Dei” beneši koncepcióját magáévá tenné, úgy Franciaország bizonyos (elsősorban katonai jellegű) magyar követeléseket erőteljesebben támogatna a kisantant államok, elsősorban Csehszlovákia előtt. Kánya ugyanilyen félreérthetetlenül jelezte, hogy arra a kormányra, amely hasonló javaslatot elfogadna, azonnali bukás várna Magyarországon. A kormány hivatalos külpolitikáját képviselő Kányának ugyanis a kisantant államokkal folytatandó komolyabb együttműködés kérdésében – ami egyébként mindenkor nehézséget jelentett – igencsak mértéktartónak kellett mutatkoznia. Az éppen hivatalban lévő külügyminiszter csakis olyan részleteket hozhatott nyilvánosságra, amelyek megegyeztek a kormány meghirdetett irányvonalával. Amikor Kánya a csehszlovák–magyar gazdasági tárgyalásokról tájékoztatta Dirk Forster párizsi német követségi tanácsost, azt is elmondta neki, mennyire határozottan elutasította, hogy a kereskedelmi megállapodás aláírásáért Magyarországnak bármilyen politikai árat (akár csak politikai fegyverszünet megkötését) kelljen fizetnie. Ennek ellenére a beszélgetés végén nyomatékosan kérte Forstert, hogy az elmondottakat bizalmasan kezelje. A német diplomatának határozottan az volt a benyomása, hogy a magyar külügyek vezetője odahaza, a tisztán gazdasági jellegű megállapodás híre miatt is kényelmetlen helyzetbe kerülne, mert úgy értékelnék, mintha a tárgyalásokkal lemondana a területi revíziós igényről.²⁰³

A lehetetlen küldetés?

Kánya és a német–olasz–magyar kapcsolatok

Kánya első külügyminiszteri éve felemás eredménnyel zárult. A négyhatalmi paktum békés revízió lehetőségét kodifikáló terve megbukott. Franciaország és kisantant szövetségesei között

azonban – éppen a nagyhatalmi tárgyalások miatt – feszültségek keletkeztek, ami magyar szempontból kedvező fejlemény volt. Olaszország látszólag erős szereplője maradt a nemzetközi életnek. Úgy tűnt, Németország elszigeteli magát azzal, hogy a fegyverkezési tárgyalások sikertelensége miatt kilépett a Népszövetségből, demonstratív lépésével viszont meggyőzően bizonyította a céljai iránti eltökéltségét.

A magyar revíziós tervek támogatása szempontjából leginkább szóba jöhető Németország és Olaszország között továbbra sem volt felhőtlen a viszony, amit tovább rontott, hogy Mussolini 1934. január 18-án Ausztriába küldte Suvich külügyi államtitkárt. Az volt a feladata, hogy közölje Dollfuss-szal: Olaszország teljes külpolitikai befolyásával támogatja Ausztriát. A látogatásra azt követően került sor, hogy az előző év decemberében Suvich és Hitler Ausztria ügyében tartott egyeztetése kudarcba fulladt. Kánya jól tudta, hogy az olasz lépés egyértelmű figyelmeztetés volt Hitlernek, amittől az olasz–német kapcsolatok állapota gyógyíthatatlanná is válhat. Ez az általa képviselt magyar külpolitika eddigi munkáját aláaknázza volna. Többször kifejezte aggodalmát az olasz–francia közeledés és a német–olasz ellentétek kiéleződése miatt, amit Suvich ausztriai látogatása szembetűnővé tett. A Wilhelmstrassén Bülow cáfolta, hogy szó lenne bármilyen konfliktusról. Hivatalos helyről bizonyosan nem kerültek ki ilyen információk.

A magyar külügyminiszter nem hitt az újabb olasz–francia közeledés komolyságában, arra leginkább úgy tekintett, mint Mussolini külpolitikai mutatványainak egyikére. (E vélekedés igazát az egy év múlva megkötött olasz–francia megegyezés megcáfolta.) Arról viszont meg akart győződni, igaz-e, hogy Németország is a franciák, illetve a lengyelek barátságát kereste Ausztriával kapcsolatos tervei miatt. Noha Bülow ezeket a hírszteleseket teljesen abszurdnak nevezte, Kánya továbbra sem látta ilyen megnyugtatónak a helyzetet, és néhány héttel később Mackensen budapesti német követ útján azzal zsarolta a német vezetést, hogy egy nyílt német–olasz konfliktus esetén a magyar kormány „brutális magyar politikát” lenne kénytelen folytatni, de akkor már nem ő lenne a külügyminiszter.²⁰⁴ Nehéz eldönteni, hogy Kánya ezzel inkább a bosszúságát fejezte-e ki, vagy még azt hitte, hogy a visszavonulá-

sát kilátásba helyezve befolyásolni tudja a német külpolitikát. Ha így volt, akkor súlyosan csatlakoznia kellett. Ráadásul ez olyan szereptévesztés jele volna, amely önmagának és a magyar külpolitika szerepének túlértékelésére, a kisállami realizmus nagyfokú hiányára utalna, ami persze nem állt túlságosan távol az akkori politikai vezető garnitúra nagy részének felfogásától.

A német diplomácia magyarországi képviselője ugyanakkor meggyőződhetett róla, hogy a külügyminiszter nem egyezteteti nézeteit a kormányzóval a magyar–német törekvések szinkronba hozásával kapcsolatban, és álláspontja nem tükrözi a kormányzó véleményét. Berlinben már ekkor látszottak a Kányával szembeni bizalmatlanság jelei. Az otthoniakat informáló német követ inkább bízott a kormányzó, mint a kormány és személy szerint Kánya németbarátságában. Akkorra már jól látszottak azok a nézetkülönbségek, amelyek Berlin és a magyar revíziós politika között fennálltak. 1933–1934 fordulóján Németországnak nem állt szándékában aktív revíziós politikát folytatni, és nem volt hajlandó támogatni az erre irányuló magyar terveket. Kánya melodramatikus előadásban fejtette ki, hogy valóban nem lehet a két ország külpolitikáját azonos nevezőre hozni, hisz Németország veszteségei eltörpülnek a Magyarországot ért veszteségek mellett. Berlin távolságtartó viselkedése pedig a hazai németellenes politika táborát erősíti.²⁰⁵

A német kormány, ahol csak tehetette, elkerülte azt, hogy a revízióra hangolt magyar külpolitika mellé álljon. 1934. március 10-én, a két hónappal korábbi magyar puhatolózást követően²⁰⁶ újabb elutasításban részesítette a magyar indítványokat. Kánya akkor olyan konzultatív paktum tervét terjesztette elő Berlinben, amely a kisantant államaival szemben nyújtott volna biztosítékot Magyarországnak azzal, hogy Németország nem támogat Budapest számára hátrányos kezdeményezéseket. Amellett, hogy a javaslat önmagában kedvező lett volna a magyar külpolitika számára, azt a célt is szolgálta, hogy az előkészítés alatt álló olasz–osztrák–magyar gazdasági és politikai természetű megállapodással szembeni német bizalmatlanságot eloszlassa. A Wilhelmstrasse vezetése Kánya konzultatív paktumra vonatkozó javaslatát azonban nem a magyar–német kapcsolatok megszilárdítását szolgáló kezdeményezésnek tekintette, hanem csupán alibinek. A szóban forgó egyezményt

1934. március 17-én írta alá Olaszország, Ausztria és Magyarország képviselője Rómában, erőteljes olasz nyomásra. Az aláírás előtt egy hónappal, február 21-én Suvich Budapesten megbeszélést folytatott Gömbössel és Kányával, aki a találkozón elsősorban az iránt érdeklődött, hogyan alakul az olasz–német viszony Ausztria vonatkozásában. A magyar külügyminiszter a hármas egyezmény aláírását megelőző diplomáciai egyeztetések során mindvégig a németek megnyugtatót tekintette legfontosabb feladatának. Február 26-án Mackensen követnél járt el ez ügyben, majd március 9-én Masirevich Szilárdot bízta meg azzal, hogy tegyen bizalmas közléseket a tervezetről a berlini külügyminisztériumban. Legfőbb igyekezete e mellett annak elérésére irányult, hogy Németország előtt hagyják nyitva a csatlakozás lehetőségét. Erre később sor került, csakhogy nem a magyar diplomácia szája íze szerint. Mussolini ugyanis nem a németek, hanem inkább a kisantant előtt hagyta nyitva az ajtót.

Kánya a március 14-én kezdődött hivatalos megbeszélések idején – csakúgy, mint 1933 júliusában – az olasz kormányt is igyekezett rávenni, hogy közölje a németekkel: az egyezmények nem ellenük irányulnak. Római tárgyalópartnerei azonban ezúttal határozottan elzárkóztak ez elől, s ez fontos figyelmeztető jel volt. A szerződő partnereket közvetlenül érintő ügyekben konzultációt előíró megállapodás németellenes éle valóban nehezen volt leplezhető amiatt, hogy a legközvetlenebb közös ügyet az osztrák függetlenség melletti elkötelezettség képezte. Kérdés azonban, mekkora értéke volt ennek a paktumnak a magyar revíziós tervek szempontjából?

Roppant fontos, és a magyar diplomácia egyértelmű sikere volt a megállapodással járó gazdasági együttműködés (egy esetleges vámunió) lehetősége, de az is, hogy esetleg általa lehetett kicsikarni az óhajtott német támogatást a magyar külpolitikai tervekhez. Az elképzelés ugyanakkor kockázatot is rejtett magában. Nevezetesen: Németország ahelyett, hogy megenghülne a magyar tervek iránt, még inkább eltávolodik Budapeستől. A magyar külügyminiszter mindenesetre nemcsak nem akart két szék között a pad alá esni, hanem egyszerre két ülőhelyet szeretett volna elfoglalni. Az olaszokra azzal az érveléssel próbált hatni, hogy Hitler személyében újabb támogatóra talált, a németeket ugyanakkor az olasz kártya kijátszásával igyekezett erre a támogatásra rávenni. Budapest hely-

A hivatalában, a reggeli újságok átolvasása közben, 1937

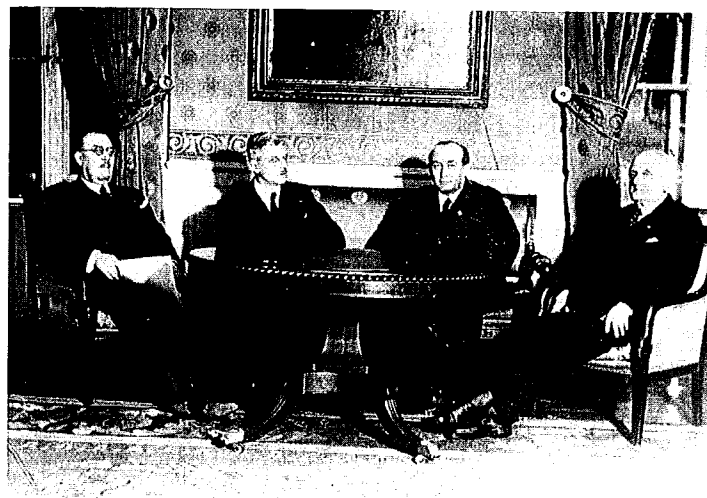
zete az olaszokkal szemben sokkal stabilabb lenne, ha Németország szorosabbra fűzné kapcsolatait Magyarországhoz, és csatlakozna a konzultatív paktumhoz – mondta Mackensen budapesti német követnek. Ezt Berlin határozottan elutasította, és a magyar–német viszony jövőjét a római hármas egyezmények hatásaitól tette függővé.²⁰⁷ Mivel a német–olasz feszültség miatt hatástalanok maradtak az érvek, Kánya nem tudta tompítani a paktumhoz való csatlakozás németellenes élet. E miatt szemrehányások sorát kellett elviselnie. Őt viszont felbosszantotta, hogy Róma és Berlin – minden igyekezete ellenére – sem hajlandó szót érteni egymással. Németország budapesti követének ingerülten róta fel, hogy Magyarország kizárólag Olaszországra támaszkodhat a kisantanttal szemben, miközben Németország Jugoszláviával kokettál. Felindultságában azt is a követértésére adta, hogy a magyarbarátságnak nem csak gazdasági, hanem politika ára is van. Kányától persze nem volt szokatlan, hogy odamondogatott tárgyalópartnereinek, ám ezúttal elkeseredés állt a háttérben. Nem csak arról volt szó, hogy a rutinos diplomata a nemzetközi politika egyik taktikai játékában képtelen

volt sikert elérni, hanem arról, hogy az olasz–német érdekek szembenállása miatt át kellett gondolni Magyarországnak a Duna-medence országaihoz fűződő jövőbeni politikáját. Eközben az is mind bizonyosabbá vált, hogy a németek nem Magyarországot tekintik elsődleges partnerüknek a térségben. Ennek illúziójával a hazai politikai körök nehezen, vagy egyáltalán nem tudtak leszámolni. Talán maga Kánya sem, de az bizonyos, hogy egyre többet őrlődött saját addigi nézetei és az attól távolodó politikai realitások között.

A szerződések miatt idehaza és külföldön két irányból is záporoztak a vádak a kormányra, melyekre Kányának reagálnia kellett. Egyes vélemények szerint a paktum aláírásával a békét veszélyeztető új államcsoport formálódott, míg mások – mivel a jegyzőkönyvek a revízió kérdését kifejezetten nem említették – arról szóltak, hogy Magyarország gyakorlatilag lemondott legfontosabb nemzeti aspirációiról. A külügyminiszter 1934. május 18-án ismertette a kormány álláspontját a képviselőházban. Az aktuális kérdések között nem szólt a jugoszláv–magyar feszültségekről és a megjavult német–lengyel viszony nyomán kialakítandó magyar álláspontról. Beszélt viszont a nemzetiszocializmus és az osztrák kormány viszonyáról, illetve a Balkán-paktum problémájáról.²⁰⁸ A beszédben Németországot, a német és a magyar külpolitika közös céljait egyáltalán nem említette. Fő mondanivalóját a római szerződések adták. Ennek előzményeit a szokásos hosszú időtávlatból, az első világháború végétől, főleg gazdasági érveket felsorakoztatva és elsősorban az osztrák–magyar kapcsolatok nézőpontjából vezette le. A győztesek eredeti célja – mint mondta – az volt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásával új alapokra helyezték a Duna-medence berendezkedését, mégpedig oly módon, hogy a térségben a gazdasági együttműködést továbbra is garantálják, és az utódállamok külpolitikája azonos irányba fejlődjön. Hivatkozott a trianoni szerződés 205. paragrafusára,²⁰⁹ melyben a szövetséges és társult hatalmak lemondtak a békében nekik juttatott bizonyos kereskedelmi előnyökről, abban az esetben, ha Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia koncessziókat biztosít egymás számára. A valóságban ez az elképzelés nem realizálódhatott – mondta –, majd azzal folytatta, hogy a hatalmi viszonyok radikális átalakításával nem csupán Ausztria és Magyarország vezető szerepét adták

a nyugati hatalmak kis szövetségeseinek kezébe, de arról is gondoskodtak, hogy Ausztriának tett engedményekkel Magyarországot teljes egészében bekerítsék. Az osztrák kormányok – itt kiemelte Renner kabinetjét – ebben a győztesek partnerei voltak. A magyar–osztrák viszony azóta azonban lényegesen megjavult, és az 1927-es magyar–olasz barátsági szerződésnek köszönhetően a magyar külpolitika mozgástere is számottevően szélesedett – fűzte tovább a külügyminiszter –, aki szerint az európai közvélemény irányítói pozitívan ítélték meg a római szerződéseket, melyekben az autark törekvések letörésének lehetséges útját látták. Ő maga is elsősorban a szerződés gazdasági előnyeit emelte ki, hangsúlyozva, hogy azzal a magyar gazdaság többé-kevésbé függetleníteni tudja magát a kisan-tant (elsősorban a csehszlovák) piactól. Arról nem beszélt, hogy a tét nem is csupán a cseh, hanem hosszú távon a magyar gazdaság német piaccal szembeni kiszolgáltatottságának lazítása volt. Az idő aztán bebizonyította, hogy a hármas egyezmény nem volt alkalmas arra, hogy mélyreható strukturális változásokat okozzon a magyar külgazdasági kapcsolatrendszerben.²¹⁰

A felszólalás után körülbelül egy évvel keletkezett írásából tudjuk, hogy Kánya pontosan tisztában volt vele: az Osztrák–Magyar Monarchia „gazdaságilag rendkívül kiegyensúlyozott terület volt, amely mind a mezőgazdaság, mind pedig az ipar számára – természetesen az ország igényeinek megfelelően – jó értékesítési piacokat biztosított”. Helyesen írta le, hogy a Monarchia összeomlása az állam különböző részei között kialakult gazdasági kötelékeket is elsorvasztotta. Az új határmegvonások különösen Magyarországot és Ausztriát érintették hátrányosan. A politikai szükségállapot még élesebbé vált azáltal, hogy a többi úgynevezett utódállamban a győzelmi hangulatból táplálkozó nacionalizmus a gazdaságra is kiterjesztette a befolyását. Az állami függetlenséget a gazdasági önállósággal akarták megalapozni. Így rendkívül nagy állami szubvenciókkal létrejöttek új iparágak, melyeket a külföldi versennyel szemben egyre magasabb vámsorompókkal kellett megvédeni. A kölcsönös elzárkózás szoros összhangban állt a politikai törekvésekkel.²¹¹ Az új politikai határok a korábbi gazdasági egységet szétszabdalták, s ennek következtében nyílt, vagyis erősen külkereskedelemre utalt, szerkezetihiányos gazdaságok jöttek létre.

Egon Berger-Waldenegg osztrák külügyminiszter, Kurt Schuschnigg osztrák kancellár és Gömbös Gyula miniszterelnök társaságában, 1936 eleje

Az új vámhatárok nemcsak a Monarchia területén alakult államok, hanem az egész térség gazdaságának működését is akadályozták. Kánya azzal is tisztában volt, hogy kizárólag együttműködéssel lehetett volna a helyzeten enyhíteni. E helyett a gazdaságok be-, illetve egymástól való elzárkózása volt a jellemző az egész két világháború közötti időszakban. Ennek elsődleges oka, hogy a gazdasági kérdéseket elsősorban a politika határozta meg. Ezt a problémát a korban mások is felismerték, közöttük olyanok, mint John Maynard Keynes, megoldást pedig a térség reintegrálásában látták. Erre vonatkozó nézeteket azonban a külügyek irányítója a parlament nyilvánossága előtt nem hangoztathatott.

Említett fogalmazványában Kánya úgy tekintett a korszakra, mint a paktumkötések időszakára. Az 1935-öt megelőző tíz év „egyezménytermésének” eredménye barátsági, semlegességi, választott bírósági és egyéb egyezmények szinte áttekinthetetlen rendszere lett. Ez a békediktátumok által okozott bizalmi válság következménye volt – állapította meg –, és a legfontosabb kérdésnek azt tekintette, hogy a szerződéskötések célja a béke megszilárdítása, vagy egy újabb

háborús szövetség létrehozása volt-e. Úgy ítélte meg a nemzetközi helyzetet, hogy annak békéjét a Berlin, Róma és London által képviselt egyensúlypolitika hivatott szavatolni. A béke felülvizsgálatát ennek az egyensúlyi rendszernek a részeként vélte keresztülvihetőnek. A hatalmi egyensúly alapját jelentő reálpolitika alkalmazása megfelelt a brit külpolitika hagyományos vonulatának, ezzel szemben Kányának az olasz és különösen a német politikai realizmus hiányával kellett szembesülnie. Az is kérdés volt ugyanakkor, hogy az európai béke feltétlen megőrzését szándékoló angol egyensúlypolitika meddig lesz képes ellensúlyozni Berlin törekvéseit. Kánya a számos megkötött külön egyezményről (köztük a kisantant szerződéseiről is) úgy vélekedett, hogy azok csupán a bizonytalanság növekedéséhez vezetnek. A kisantant államai közötti kooperációt nehezíti, hogy a résztvevő országok gazdasági értelemben nem képesek kiegészíteni egymást, érdekeik ugyanakkor számos ponton ellentétesek – vélekedett –, amit a későbbiekben igyekezett maximálisan ki is használni.

Ennek érdekében ésszerűnek látszott a Varsóhoz fűződő kapcsolatok élénkítése. A két ország között magas szintű eszmecsere 1934 őszén került sor, amikor Gömbös Lengyelországba utazott. A miniszterelnök nagy reményeket fűzött az utazáshoz, de Kánya, aki nem tudta őt elkísérni, a magyar külpolitika szempontjából állítólag „halott helynek” tekintette a lengyel fővárost, ahol pedig a közös rivális, Csehszlovákiával szemben partnerre lehetett találni. Hory András akkori varsói követ szemrehányóan jegyezte meg, hogy a lenézett Lengyelország nem ért meg egy látogatást Kánya számára, aki betegség és üdülés ürügyén lemondta a részvételt.²¹²

A valóságban nem csupán erről volt szó, de az bizonyos, hogy a miniszterelnök lengyelországi tárgyalásainak nem sok jelentőséget tulajdonított. Az is igaz viszont, hogy az akkor komolyan betegeskedő, gyakran gyógykezelésre szoruló Kányát egészségi állapota valóban megakadályozta abban, hogy részt vegyen a Pilsudski államfővel és Beck külügyminiszterrel folytatott tárgyalásokon. Az ősz folyamán egyre nehezebben tudta ellátni a feladatait, 1934. október végétől pedig hivatalosan is a miniszterelnök helyettesítette. Három héttel a varsói látogatás után, november 6–7-én Rómába sem kísérte el a miniszterelnököt, aki útközben Bécsben is tárgyalt Schuschnigg kancellárral. Az említett fővárosok Varsóhoz képest

mégis egészen más polcon helyezkedtek el, amit jelez, hogy Kánya Gömbös varsói látogatása napján, háromhetes gyógykezelése végén talált időt arra, hogy San Remoból hazafele jövet, kis kerülővel Rómában felkeresse az olasz kormányfőt.²¹³ Erre azért szánt időt, hogy saját kezében tartsa a gyeplőt, és előre elrendezze a terepet Gömbös olaszországi útja előtt. Ugyancsak ezt a célt szolgálta, hogy Rómából elutazva, útját két napra Bécsben is megszakította.

A római kitérő során 1934. október 20-án találkozott személyesen Mussolinivel. A megbeszélésen elsőként cáfolta a szűnni nem akaró vádat, mely szerint elkötelezett barátja lenne Németországnak. Arról van csupán szó – jelentette ki –, hogy a 65 millió lakosú birodalom előbb vagy utóbb visszanyeri teljes hatalmát, és ezzel Magyarországnak számolnia kell. Van viszont egy olyan kérdés, amelyben találkoznak Magyarország és Németország érdekei, és ez a Csehszlovákia elleni politika, de Kánya nyomatékosította, hogy Németország és Magyarország között nincsen semmiféle különleges megegyezés. A magyar külpolitika alapja mindig az Olaszországgal való barátság marad. Elmondta, hogy legutóbb Hindenburg temetésére utazott Berlinbe, ahol egy és negyed óráig tárgyalt Hitlerrel, és katasztrofális benyomásokat szerzett róla. A kancellár szerint nem érti a nemzetközi politika nagy problémáit és kevésbé tájékozott. Ezen kívül egyáltalán nem lehet vele megbeszélést folytatni. Miközben ő nagyon nyíltan beszélt Hitlernek Ausztriáról, rámutatva a német politika hibáira, a kancellártól semmiféle konkrét választ nem kapott.²¹⁴ A római tárgyalásokon szilárdabbá vált Kánya Mussoliniről és az olasz külpolitikáról alkotott rossz véleménye amiatt, hogy Róma „notórius németellenessége” előnytelen helyzetbe sodorja Magyarországot.

Az olasz fővárosba való megérkezése előtt a magyar követség egyébként táviratban értesítette a Palazzo Chigi illetékeseit, hogy információik szerint merényletet fognak elkövetni Kánya ellen. A feltételezett akció végrehajtója egy jugoszláv diák és egy tiszt lett volna, az értesülés azonban alaptalannak bizonyult.²¹⁵ A fenyegetést mégis illet komolyan venni az után, hogy tíz nappal korábban, október 9-én Marseille-ben meggyilkolták II. Sándor jugoszláv királyt és Louis Barthou francia külügyminisztert. A nyomozás során felvetődött, hogy a merénylek kiképzésére a magyarországi Janka-

pusztán került sor, a szervezők egy része pedig Magyarországra menekült. A merénylet által kiváltott, hiszterizált közegben reálisan számolni lehetett a magyar politikus elleni támadással, különösen, ha az éppen Olaszországban tartózkodik. A véres leszámolást követő nyomozás során számos külföldi ország, így Olaszország mellett Magyarország érintettsége is komolyan felvetődött. Kánya ugyanakkor meg volt győződve róla, hogy az ország elleni hangulatkeltés a franciák, elsősorban a Quai d'Orsay-n megüresedett külügyminiszteri széket elfoglaló Pierre Laval műve, aki a küszöbön álló (majd 1935. január 7-én aláírt) olasz–francia egyezmény miatt nem kívánta Olaszországra terelni a gyanút. Erről állítólag maga Laval tájékoztatta magyar kollégáját.²¹⁶ Magyarországot és annak külügyminiszterét enélkül is ellenséges indulat vette körül. A jankapusztai kiképzőtáborral kapcsolatos ismert tények mellett elég azokra a jugoszláv sajtóban 1933 elején megjelent írásokra utalni, melyek állításai szerint Kánya legfőbb külügyminiszteri feladata volt, hogy rövid határidőn belül a szétesés és a politikai válság felé szorítsa a délszláv államot.

A kisantanttal szemben vagy a kisantant felé?

A magyar–jugoszláv viszony 1934-ben kifejezetten megromlott. Kánya februárban egy parlamenti interpellációra válaszolva elismerte, hogy a határ mentén magyar emberleleteket követelő incidensek történtek, melyek során földjeiket művelni kívánó parasztok, illetve gyermekek is áldozatul estek. Az incidenseket folyamatosan szóvá tette a belgrádi külügyi vezetés előtt is, anélkül, hogy ott a panaszokat érdemi válasza méltatták volna. Jelezte, hogy nem akar politikai ügyet kreálni a történetekből, de azok folytatásának elejét kívánja venni. Miután a tiltakozó fellépések eredménytelenek maradtak, a magyar kormány a Nemzetek Szövetségének Tanácsához fordult, ami miatt a francia *La Temps* és a kisantant sajtója részéről is támadások érték, azon nyomban revizionista célú lépésnek beállítva az eljárást. A magyar kezdeményezést az olasz kormány sem nézte jó szemmel, Kánya feltehetően ki is várt a népszövetségi beadvánnyal a római hármas paktum aláírásáig. Az angolok szeret-

ték volna, ha a két ország kormánya még a népszövetségi beadvány tárgyalása előtt rendezi az ügyet egymással, amire Kánya hajlott is, érzékelve a kritikus nemzetközi reakciókat.²¹⁷ Maga sem bánta volna, ha a megegyezés eloszlata a nyílt magyar revíziós szándék gyanúját. Miután a marseille-i merénylet miatt a Népszövetségben tűz alá vették az országot, a kormány számára halaszthatatlanná vált, hogy a királygyilkosság Magyarországra vezető szálait elvágja. Kánya (Gömbössel egyetértésben) már hónapokkal Marseille előtt támogatta Eckhardt Tibor Jevtić jugoszláv külügyminiszternek Genfben tett ígéretét, mely szerint a magyar kormány felszámolja a határ mellett működő jankapusztai tábor. A II. Sándor elleni véres leszámolás és a népszövetségi ülésen elhangzott magyarellenes vádak nyomán a magyar külügyminiszter haladéktalanul teljesíteni kívánta Belgrád követelését, és azonnal igyekezett megszabadulni a határ mellett állomásozó horvát nacionalistáktól. Ennek érdekében, betegsége ellenére személyesen utazott el Jankapusztára, hogy a tábor kiürítéséről megbizonyosodjék.²¹⁸

Gömbös 1934. novemberi római tárgyalásai után az olaszok közreműködésével sikerült elsimítani az ügyet, ami elé a francia–olasz orientáció miatt Párizs sem gördített akadályokat. A két nagyhatalom közeledése odáig ment, hogy 1934 végén egyezménytervezet született közöttük, amely kimondta, szükség lenne olyan megállapodásra, melyben a közép-európai országok köteleznék magukat arra, hogy nem avatkoznak egymás belügyeibe, és nem segítenek elő a másik állam területi épségét veszélyeztető propagandát. A saját korábbi nézeteiben csatlakozott Kánya 1935. január 3-án közölte az olaszokkal, hogy Magyarország csak Németországgal együtt hajlandó csatlakozni a paktumhoz, és hogy a propaganda betiltásának a kisebbségi szerződések betartását szabja feltételül. A jugoszláv–magyar konfliktus azt mutatta, hogy a magyar kormány számíthat ugyan Olaszország diplomáciai támogatására, de csak addig, amíg az nem kerszezte annak nagyra látó terveit. Mussolininak az észak-afrikai terjeszkedés miatt szüksége volt a francia támogatásra, ezért esze ágában sem volt a Kánya által közölt feltételeket elfogadni.

A német támogatással még nagyobb gondok voltak. A magyar–jugoszláv vita során tanúsított tartózkodó, sőt hűvös német magatartás számos kritikát váltott ki a hazai közvéleményből.²¹⁹

Egy esetleg bekövetkező jugoszláv–német közeledés hallatán, és Göring erre utaló októberi belgrádi kijelentéseinek nem csupán a közvélemény, hanem a magyar külpolitika is megütközött, élén Kányaival, aki cserébe maga is megütközést akart kelteni a Wilhelmstrasse vezetőiben. Ottani kollégájának ugyanis megüzente, hogy ha Németország eláll a magyar revízió erkölcsi támogatásától, akkor Magyarország is kénytelen lesz más útra lépni, és megeshet, hogy ennek a cseh–osztrák–magyar kapcsolatok elmélyülése, és a három ország dunai szövetsége lesz a következménye.²²⁰

Kánya azt állította Suvich olasz külügyi államtitkárnak, hogy a német külügyminiszter szerint Göring bolond, és nem tudja, mit csinál.²²¹ Amennyiben Neurath szájából valóban elhangzott ilyesféle kijelentés, ez csak azt bizonyítja, hogy a német külpolitikai irányítás kártyáiba belelátni Kánya számára sem volt egyszerű. Az „új” Németország iránti ellenszenve részben éppen a viszonyok kuszaságából eredt. A náci Machtergreifung előtti diplomácia már a múlté volt. Németországban öt külügyminisztérium működik – vélekedett Kánya –, aki szerint „egyik nap von Neurath van a nyeregben, de a másik nap már Göbbels, őt követi Göring, majd Rosenberg, mígnem utoljára jön Hess. Következésképp senki sem tudja kézben tartani az egészet.”²²² A náci állam és társadalom működési kérdéseivel részletesen foglalkozó Ormos Máriától tudjuk, hogy a diktatúra működését valóban minden tekintetben a párhuzamosságok rendszere és a kompetenciaharc jellemezte. Az állam és a párt párhuzamosan működő szervezetei sokszor egymással ellentétes és egymásnak ellentmondó utasításokat adtak, terveket gyártottak, és ez a még oly totálisnak gondolt államon belül is a „rendezett káosz” benyomását keltette. Bizonyos állami feladatok a náci párt hatáskörébe kerültek, anélkül, hogy az állam és a párt úgy összenőtt volna, mint más (például az olasz vagy a szovjet) diktatúrákban. A nemzetiszocialista külpolitikáról írt tanulmányában Németh István is kifejtette, hogy annak terén a külügyminisztérium mellett számos, egyértelműen nem tisztázható hierarchiaszintű szervezet – az NSDAP Külügyi Hivatala, az NSDAP Külföldi Szervezete, a Göbbels-féle propagandaminisztérium, a népi német tanács – illetékességével éppúgy számolni kellett, mint Hitler személyes elképzeléseivel. Kánya egy ideig még úgy vélte, hogy a német külpolitikát

nem a Führer, nem is a náci párt, még csak nem is az „abnormális” Göring irányítja, hanem a külügyminisztérium.²²³ Helyzetértékelése mindazonáltal pontatlan volt. A német külügyi tisztviselők részben valóban a régi, konzervatív külpolitika irányvonalát követték, de egyáltalán nem mentek szembe a nemzetiszocialista külpolitika céljaival. Az időnként kétségtelenül önjáró, vagy legalábbis annak látszó Göring – ahogy Kánya fogalmazott – politikai értelemben csakugyan kiváltotta a Wilhelmstrasse vezetőinek aggályait, de nyilatkozatai, kijelentései a náci diplomácia irányait tükrözték, Hitler-től kapott különleges megbízatásai révén pedig a porosz miniszterelnök fontos szereplője volt a német külpolitikának.

Kányának rövidesen alkalma nyílt megtapasztalni, hogy Göring és a német külügyminisztérium vezetésének álláspontja között nincs is olyan nagy különbség. A két ország között félreérthetetlen diplomáciai feszültség alakult ki, miután a magyar aggodalmakat Berlinben folyamatosan hangoztató, Kánya bizalmasának számító Masirevich Szilárd követ gyakorlatilag *persona non grata*-vá vált a német fővárosban. Visszahívását Göring kezdeményezte Budapesten 1935 májusában, ami ellen Neurath külügyminiszternek sem volt egy szava sem, sőt később maga is ezt javasolta. A diplomáciai *outsider*nek tartott porosz miniszterelnököt lebecsülő (vagy talán alábecsülő) Kánya – csak hogy borsot törjön a németek orra alá – ameddig lehetett (az év decemberéig), halogatta Masirevich visszahívását, amikor pedig ezt megtette, a szerény képességű Sztójay Dömét, az addigi katonai attasét állította a helyére. Sztójay akkor és később is tökéletesen megfelelt Berlin elvárásainak. Kánya annál kevésbé számíthatott rá, mert a Masirevich-re jellemző következetes kiállás helyett, szerepét félreértelmezve, elsősorban a német érdekek szolgálatában lépett fel, amit a külügyminiszter egy alkalommal epésen úgy kommentált: „Sztóji, Te vagy a németek legjobb követi.”²²⁴ A történeteken végtelenül felháborodott Kánya szokott stílusában azt is megüzente a németeknek, hogy a továbbiakban „Göring tábornok ellenére is németbarát marad”. Ez általában így is volt, de nem jelentett az aktuális német bel- és külpolitika iránt érzett őszinte barátságot. Első két miniszteri évét követően egyértelműen megmutatkozott – s ezt ki is mondta –, hogy a magyar diplomácia vezetőjeként sem germanofil, sem olasz- vagy angolbarát politikát nem kíván követni.²²⁵

A fenti kijelentésben jól kitapintható, hogy a Németország és Olaszország közötti, áthidalhatatlannak látszó ellentétek miatt nem volt kilátás arra, hogy a magyar külpolitikai érdekeket a két birodalom együttes támogatásával érvényre lehessen juttatni. Ebben a helyzetben más szemmel kellett tekinteni a kisantant államaira is, és indokoltnak látszott az együttműködés szellemében politizálni velük. Hory András visszaemlékezéseiben olvashatunk arról, hogy Kánya egy ízben – Hory szerint azért, hogy őt provokálja – felvette: mi történne, ha Magyarországot beléptetné a kisantantba? A kérdés mindazonáltal tényleges mérlegelés után hangozhatott el, és – amint arra Pritz Pál is utal – nem is volt annyira tréfadolog, mint amennyire Hory gondolta.²²⁶ Különösen így lehetett ez azután, hogy a magyar külpolitika pozíciói még egy téren gyengültek a kisantant déli államaival szemben. Ennek kapcsán röviden szót kell ejtenünk a két háború közötti magyar–török kapcsolatok alakulásáról.

Törökország az első világháborút a vesztesek oldalán fejezte be, és a rákényszerített békediktátum az egykori Oszmán Birodalom területeinek körülbelül háromnegyedétől fosztotta meg. Az 1920–1923 között sikeresen megvívott függetlenségi háború után azonban kedvezőbb békefeltételeket harcolt ki, ami által a status quo-ellenes országokban, így Magyarországon is szimpátiát vívott ki magának. Gyengesége, belső problémái miatt azonban nem lehetett komoly támasza a magyar revíziós politikának. Az ország hatalmi szempontból periférikus helyzetű volt, ráadásul úgy ingadozott Kelet és Nyugat között, mint ahogy Mohamed koporsója lebegett ég és föld között. Idehaza mindazonáltal a Trianon utáni Nyugattal szembeni kritika, a magyarság keleti eredetének hagyománya, valamint a turánizmus eszmeáramlatának népszerűsége miatt nemhogy csökkent, inkább növekedett a Törökország iránti vonzalom, ami sokakban (még a Dísz téren is) illuzórikus reményeket táplált a status quo elleni közös fellépéssel kapcsolatban.

A két ország 1926-ban kereskedelmi egyezményt, 1929-ben semlegességi békéltető eljárási és választott bírósági szerződést kötött egymással, de az 1930-as években elhidegülés állt be a kétoldalú kapcsolatokban. Ennek egyik oka az volt, hogy Ankara a balkáni fennhatóság megszerzésére törekvő Olaszországgal szemben a franciákra igyekezett támaszkodni. A török kormány e mellett a

kisantant államok kormányaival együtt 1933-ban csatlakozott ahhoz a londoni konvencióhoz, amely meghatározta, hogy mely ország számít agresszornak a nemzetközi életben. 1933 októberében és novemberében megkötötték a török–román és török–jugoszláv barátsági, megnemtámadási és döntőbírósi egyezményt, a következő év február 9-én pedig Görögország, Jugoszlávia és Románia mellett Törökország is aláírta azt a paktumot, amelynek célja a balkáni status quo megőrzése és a magyar szempontból szintén potenciális szövetségesnek számító Bulgária elszigetelése volt. A Kánya vezette magyar diplomácia az olasz–osztrák–magyar együttműködés szempontjából és a kisantant déli szárnyának várható megerősödése miatt is aggodalommal figyelte a fejleményeket.

Gömbös és Kánya 1933. október 17–25. között látogatott Ankarába, hogy a két ország közötti egyenetlenségeket elsimítsa. Tárgyalásaik azonban nem hoztak kézzel fogható eredményt, mert noha török partnereik, Ismet pasa miniszterelnök és Tefvik Rüştü külügyminiszter baráti érzelmekkel viseltetettek Magyarországgal szemben, országuk biztonságpolitikai érdekei a kisantant államokkal való együttműködés felé tolták a török külpolitikát. Utóbbit nem sikerült visszatartani a balkáni szerződés előkészítésétől, amelyre kevesebb mint négy hónap múlva pecsét is került. Kánya és Gömbös kísérletet tettek a Bulgária és Törökország közötti közvetítésre is, de ez szintén nem vezetett sikerre. A budapesti török követ, Behiç bey 1934 tavaszán emlékeztette a magyar külügyminisztert arra, hogy a Balkán Paktum csak a balkáni határookra vonatkozik, és a szerződésnek nincs magyarellenes éle, amiben nem is volt ok kételkedni. A Kánya vezette magyar külpolitika kénytelen volt azal beérni, hogy a kisantant államai közül legalább Csehszlovákia kimaradt egy garanciális szerződésből.

Kánya – mielőtt Gömbössel a Rákóczi-ház felavatására Rodostó (Tekirdag) felé vette volna az irányt – a török fővárosban találkozott az ottani szovjet ügyvivővel, aki elutazásukkor ki is kísérte a magyar delegáció tagjait az ankarai pályaudvarra. A szokatlanul baráti gesztus háttérében a magyar–szovjet viszony rendezésének problémája állt, ami Kánya számára ekkor több szempontból is sürgetővé vált. Ankarai látogatásakor Rüştü nyomatékosan hangsúlyozta magyar kollégájának, hogy mekkora értéke van a szemében

a török–szovjet jó viszonynak. (A Szovjetunió és Törökország már 1921. március 16-án barátsági szerződést kötött egymással, amikor a Musztafa Kemal vezette államot súlyos nemzetközi elszigeteltség vette körül.) Kánya joggal tartott attól, hogy a Törökország és a kisantant államok közötti kapcsolatok elmélyülésével utóbbiak és a Szovjetunió között is közeledés indul meg. Hiába próbálta a török vezetést a pánszlávizmus veszélyével megrémíteni, a török kormány nem kívánt változtatni az általa követett külpolitikai irányon. Moszkvának ezzel egyidejűleg a Távol-Keleten kiéleződött feszültségek miatt szüksége volt arra, hogy a Balkán felől ne fenyegetse veszély. Kányának tehát igyekeznie kellett, ha nem akarta, hogy a török kapcsolaton keresztül a szovjet–jugoszláv–román – és ezáltal a szovjet–csehszlovák – viszony szorosabbá váljon. Fennállt a veszélye annak, hogy a közeledésből – esetlegesen francia támogatással – hatalmas revízióellenes blokk formálódik. Kánya úgy számított, hogy ezt a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatfelvétellel ellensúlyozni lehet, s annak nyomán a Besszarábiára vonatkozó szovjet területi igények miatt a Romániával szembeni magyar pozíciók jelentősen erősödni fognak. Miután meggyőződött róla, hogy Horthy ezúttal nem fogja megakadályozni a hivatalos kapcsolatfelvételt, 1934 januárjában utasította Jungerth-Arnóthy Mihály ankarai követet, hogy utazzon Rómába a szovjet–magyar tárgyalások lefolytatása céljából. A megállapodást már február első napjaiban parafálták. Gömbös, aki ellenzéki korában elvi okokból ellenezte a kapcsolatok – Kánya által szorgalmazott – felvételét, 1933–1934-ben a nemzetközi helyzet ismeretében már teljes mértékben egyetértett külügyminiszterével abban, hogy a Szovjetunióhoz fűződő viszony rendezése elkerülhetetlen. Kettejük viszonya azonban nem volt minden téren harmonikus.

Gömbös és külügyminisztere

A stílus és a koncepció eltérései

A kormányfőnek hamarosan szembesülnie kellett azzal, hogy Kánya nem elégszik meg a neki szánt professzionális végrehajtó szerepkörrel. A miniszterelnök ilyen feladatot osztott frissen kine-

vezett külügyminiszterére, aki viszont nem volt hajlandó beállni elődei sorába. Horthy emlékirataiban a következőket olvashatjuk kettejük kapcsolatáról: „A miniszterelnök és Kánya Kálmán között a viszony nem volt különösen jónak mondható. A majdnem cinikus Gömbös egyik-másik, nagyon is messzemenő elgondolása semmiképpen nem tetszett az előrelátó és kételkedő természetű Kányának. Kapcsolataink kifejlesztése Olaszországgal és Németországgal azonban kettejük műve volt; ebben az egyik lelkesen vett részt, míg a másik inkább csak bizonyos beletörődéssel vonta le belőle a következtetéseit.”²²⁷ Azt lehet mondani, hogy Horthy diagnózisa Estoril távolából visszatekintve pontos volt, de Kányán sem azonnal uralkodott el a kétely, és az eltérő felfogásmód ellenére az alapeszme tekintetében jó ideig nem volt vita kettejük között.

Gömbös ennek ellenére már a kinevezést követően nagyon hamar kénytelen volt cáfolni, hogy bárminemű ellentét lenne közte és a külügyminiszter között. A parlamentben arról beszélt, hogy vannak, akik éket akarnak verni kettejük közé. „A sajtóban is, de egyebütt is, igenis mutatkozik az a tendencia, hogy mást magyarázzanak az én szavaimba és mást a külügyminiszter úr szavaiba [...]. Ha vannak is közöttünk polémiák, amelynek jogosultságát én a magam részéről mindenütt szükségesnek tartom, az nem jelenti azt, hogy közöttünk differenciák vannak, az csak azt jelenti, hogy alaposan tesszük mérlegelés tárgyává az összes kérdéseket, mert ezeken múlik az, hogy a nemzet milyen úton járjon.”²²⁸

A nyilatkozat dacára a kialakuló feszültség rövidesen már a távolabbi megfigyelők számára is tudott dologgá vált. 1933 nyarán Gömbös csak Berlinbe történő elutazása előtti napon avatta be Kányát a bizalmába.²²⁹ Az út fontossága, a magyar–német kapcsolatok jelentősége és saját berlini előélete miatt Kánya rendkívüli módon helytelenítette a miniszterelnöknek ezt a lépését, éppen úgy, mint annak tárgyalásait, és rosszallásából nem is csinált titkot. Gömbös hazatérése után állítólag így fakadt ki a kormányfőnek: „Fiam, ez hallatlan! Így nem szabad viselkedni.”²³⁰ Függetlenül a németországi látogatás fontosságától, az ősz diplomata egyéb esetekben is érelyesen ellenezte a miniszterelnök magánakcióit. A kettejük között fennálló ellentétek nem mérgesedtek el, de Macartney szerint Kánya többször „atyai, de szigorú feddésben” részesítette miniszter-

elnökét. Ezzel nem is mindig elégedett meg. Láttuk, hogy Gömbös különúttjai előtt vagy után gyakorta fogott kármentésbe, az általa legnagyobb tekintélynek tartott Bethlennel pedig állítólag rendszeresen egyeztetett, és – noha ezt maga Gömbös igyekezett megcáfolni – volt, hogy ketten közösen próbálták meg a miniszterelnök tárgyalásainak eredményét külföldi sajtónyilatkozatokkal finomítani vagy relativizálni.²³¹ Feltehető, hogy Kánya időnként valóban tanácskozott Bethlennel a külpolitika aktuális és stratégiai kérdéseiről, és Gömbös külpolitikai akcióit is ketten próbálták felügyelni. A kormányfő gyakori külföldi utazásai egyébként is felingerelték az idős diplomatát. Epés megjegyzése szerint Gömbös rendkívüli vonzalmat érzett az utazások iránt, ami többször beszédtema is volt kettejük között. Maga nem volt híve annak, hogy a vezető államférfiak folytonosan utazgatással töltsék az idejüket.²³² A régi diplomáciai iskolán felnőtt Kánya azt az álláspontot képviselte, hogy a magas szintű látogatásoknak valódi súlyt kell adni. Csak a jól előkészített, tényleges politikai céllal megszervezett külföldi tárgyalásokat helyezte, ami a kormányfő útjaira nem minden esetben volt elmondható. Gömbös kapott is emiatt szemrehányást a két lábon járó diplomáciai intézménytől.

A miniszter által nem egyszer alkalmazott hangnem talán meglepő, de a 70. éve felé közeledő Kánya szemében Gömbös fiatalembernek számított. Ide tartozik, hogy a korban előrehaladva nem csupán miniszterelnökét, hanem a nemzetközi élet számos politikusát, diplomatáját is hasonló atyáskodással kezelte. Helyettese, Apor Gábor szerint 1936-ban arról panaszkodott, hogy két olyan külügyminiszterrel kell találkoznia Bécsben, akik ketten együtt is épp csak annyi évesek, mint ő.²³³

Gömböst gyakorta elragadta a hév, és szívesen intézkedett a saját szakállára, de kapcsolatuk alapja az a tisztelet volt, amely elsősorban a külügyminiszter magas korának és remek szakértelmének szólt. A másik fél részéről ugyancsak érezhető volt bizonyos elismerés. Kánya Ramsay angol nagykövetnek egyszer úgy nyilatkozott, hogy a miniszterelnök egy időben talán eljátszott a diktatúra gondolatával, amit azonban hamar elvetett, mert Magyarországon nem tolerálnák az egyszemélyű uralmat. Másfelől – nyilatkozta – Gömbös nem rendelkezik diktatori hajlamokkal, mert noha kiváló szervező, rendkívül

Távozóban a hétfői minisztertanácsról

előzékeny másokkal, és hiányzik belőle a diktátorok kegyetlensége.²³⁴ Kányának abban az időben éppen a német példától való távolságtartásról kellett meggyőznie az angolokat, így a Gömbös szeplőtelenségéről mondottakat sem kellene készpénznek venni, de a nyilatkozat háttérében alapvetően mégis őszinte vélemény állhatott.

A politikában nem ritka módon a kormányfő időnként szembeállta magát olyan véleményekkel, amelyeket célzatosnak szántak. A Kányában megbízhatatlan partnert látó Dollfuss egyik Gömbösnek elejtett megjegyzése szerint például a magyar külügyminiszter a miniszterelnöki posztra lehetséges jelölt lenne. Az effajta fejtegetések célja nem az volt, hogy erősítsék a miniszterelnök és a külügyminiszter közötti bizalmat, de nem is tudták megrendíteni azt, valós konfliktust nem okoztak kettejük viszonyában. Az már sokkal inkább, hogy Kánya továbbra is önmagát tekintette a legfőbb külpolitikai tekintélynek. Már vezértitkár korában is gyakran magas lóról beszélt a diplomáciában járatlan politikusokról, még akkor is (vagy igazán akkor), ha azok átmenetileg éppen a külügyi tárca élén időztek. Külügyminiszterként leginkább Gömbös mesterségbeli hiányosságai ingerelték. Többször előfordult, hogy finomítania kellett a miniszterelnök egy-egy erősebb külpoli-

tikai megfogalmazásán, tárgyalásokon vagy nem hivatalos körben elejtett megjegyzésén. A kettejük közötti konfliktus így részben a diplomata, illetve a katonatiszti magatartás és mentalitás ellentéteire vezethető vissza. A kormányfő által Mussolinihoz írott egyik levéllel kapcsolatban Kánya bizalmasan bevallotta, hogy határozottan ellenezte annak hangnemét, és szó szerint ezt mondta Gömbösnek: „Ha így fejezed ki magadat, a Ducénak minden joga megvan rá, hogy kidobja a követünket.” Mire Gömbös így válaszolt: „Én jót akarok Mussolininak, ezért fejezem ki magamat katonai szavakkal, ő biztosan meg fog érteni.”²³⁵ Az idézett forrás felfedi ugyan a kettejük közötti stílusbeli eltéréseket, de mindent nem mond el. Kányának gyakran magyarázkodnia kellett Gömbös felelőtlen kijelentései miatt, talán ennél is jobban bosszantotta azonban a miniszterelnök indiszkréciója. Egy meggondolatlanul útjára engedett hír, kifecsegett információ könnyen lerombolhatta azt, amit a külügyi apparátus – élén Kányával – gondosan kitervelt. Önmagát és politikáját védve ezért is bizonygatta, hogy Gömbös bármit is nyilatkozzék külpolitikai kérdésekről, annak semmi jelentősége és semmilyen értelme nincs. Kánya tudta, mikor van szükség egy-egy jól elhelyezett kijelentésre, vagy egy látogatás lebonyolítására, de azt is, hogy mikor nem célszerű ilyen irányú lépéseket tenni. Erről azonban nem mindig tudta meggyőzni a kormányfőt, akire – úgy vélte – nem lehetett diplomáciai érvekkel hatni.²³⁶

Bár az idő az 1920-as évek eleje óta sok mindent megváltoztatott, valószínűleg Gömbös sem tudott megszabadulni attól a gyanakvásától, amit Kányával, mint a Ballhausplatz neveltjével szemben táplált. Mint ahogy az is bizalmatlansággal töltötte el, hogy a hazai viszonyokat félig-meddig mindig „kívülről” (de legalábbis saját magaslatáról) szemlélő diplomata a „magyar gondolat” és a magyar érdekek képviselőjének gömbösi egyszerűsége helyett konspiratívabb vonalvezetésű külpolitikát folytatott. A miniszterelnök lelkülete eltért a minden hájjal megkent Kánya habitusától, és az általa alkalmazott módszereket is idegenkedve szemlélte. Az egyébként kitűnő memóriával rendelkező, jó felfogóképességű Gömbös ráadásul nem tudott franciául, és angolul is csak gyengén beszélt, így közös útjajakon a tárgyalások érdemi lebonyolítása Kányára maradt, akinek szellemi fölénye ezáltal jobban kidomborodott.

Gömbös és Kánya Marian Zyndram-Koścalkowski lengyel miniszterelnök társaságában, Budapest, 1936. április

Az ellentéteket érzékelve időről időre felmerült a kormányon belüli személycserlehetősége is. Az erről szóló pletykáknak az is alapul szolgált, hogy a külügyminiszter betegsége 1934-ben súlyosbodott. Régóta küszködött vesebajával, sokszor a hivatalában is erős görcsei támadtak, ami miatt rövidebb időre a munkáját is meg kellett szakítania. Novemberben hosszabb kényszerpihenőre távozott, hogy betegségét kezeltesse. Emiatt szóbeszéd tárgya volt, hogy végleg távozik posztjáról, noha ő maga nem tett rá utalást, hogy le kívánna mondani. Azt viszont ugyancsak rebesgették, hogy Horthy szívesen látná magát a külügyminiszteri székben, de legalábbis szívesen helyettesíteni miniszterét. A Horthy által is támogatott Kánya visszaléptetését azonban Gömbös nem fontolgatta, az erről szóló híreszteléseket pedig határozottan cáfolta.²³⁷

Valamivel később olyan hírek kaptak szárnyra, hogy a miniszterelnök a választások után szándékozik lecserélni Kányát személyes barátjára, Eckhardtra. A kisgazda Eckhardt Tibor szívesen foglalkozott diplomáciai kérdésekkel, 1934–1935-ben pedig a magyar kormány népszövetségi főmegbízottja volt. Bizalmas kapcsolatokat

ápoló magyarországi angolszász diplomatákkal, közöttük elsősorban Montgomery amerikai követtel. Genfi szereplése nyomán talán el is játszott a gondolattal, hogy előbb vagy utóbb a külügyek irányítója lehet, de tagadta, hogy ez a közeljövőben megtörténne. Azzal ellenben lehetett számolni, hogy ha Kánya mégis távozni kényszerülne az egészségi állapota miatt, a háttérből továbbra is fenntartaná a maga számára az irányítást.²³⁸ Az 1935-ös választások után azonban nem történt személycseré a külügyi tárca élén. Kánya Kálmán a második Gömbös-kormányának is tagja maradt, holott akkorra már komoly ellentét támadt közte és a kormányfő között.

Az év végén a nemzetközi élet Magyarország számára mind nehezebbé váló közegében felerősödtek a közöttük támadt súrlódások. A marseille-i merénylet után a külügyminiszternek nem kis nehézséget okozott, hogy Gömbössel elfogadtassa a népszövetségi döntést, amely a magyar hatóságok részbeni felelősségét is tartalmazta. Kétkedett benne, hogy Gömbös vajon beavatta-e 1935. szeptember 30-i újabb berlini látogatása minden részletébe. Az ellentétek azonban igazán Olaszország Abesszínia elleni agressziója nyomán éleződtek ki. Mussolini már 1934-ben elhatározta, hogy gyarmatbirodalmát építve elfoglalja az észak-afrikai országot. A tervhez 1935 elején a franciák is hozzájárultak, de az ennek nyomán kibontakozó francia–olasz térnyerés sértette Nagy-Britannia térségben birtokolt pozícióit. Kánya, aki jól látta az angol és az olasz erőviszonyok terén mutatkozó különbséget, már London várható reakciói miatt sem nézte jó szemmel Mussolini akcióját. Másfelől attól tartott, hogy ha az olasz politika belebukik a vállalkozásba, az tovább gyengíti a magyar revíziót egyelőre egyedül támogató Róma pozícióit. Amennyiben viszont az olaszok a terveik szerint menetelnek előre Afrikában, akkor tekintetüket elfordítják a Duna-medencéről. Úgy tűnt, a brit diplomácia valóban határozottan kíván fellépni, és egyhangú népszövetségi határozattal akarja elítélni Olaszország agresszióját. Kérdés volt, hogy Magyarország ki mögé sorakozzon fel a kibontakozó diplomáciai konfliktusban?

Gömbös határozottan ellenezte a szankciók megszavazását, míg Kánya habozott. Amíg az angol diplomácia nem mutatott határozottságot, addig inkább hajlott az olaszok támogatására, de később megváltoztatta a véleményét. Ebben szerepet játszott Magyaror-

szág Angliától való gazdasági függősége. A szigetországba irányuló magyar export csaknem akkora volt, mint az olaszországi, de a britek pénzügyi szempontból nélkülözhetetlennek számítottak a magyar gazdaság számára. Kánya úgy vélte, ha Nagy-Britannia Magyarországgal szemben retorziókat alkalmazna, valutaállománnyuk olyan mértékben apadna le, hogy az katasztrofális következményekkel járna. Ezért nem akart az „öngyilkosságig” menően kitartani az embargóval szembeni ellenállás mellett. A Népszövetség mellett működő képviselőt is ennek szellemében informálta, és a szankciók támogatására szólította fel. Gömbös azonban – minisztere tudta nélkül – telefonon ellenkező utasítást adott a berni követnek, amin Kánya mérhetetlenül felháborodott. Kettejük konfliktusa az 1935 októberében tartott minisztertanácson teljesedett ki, ahol a kormányfő ingerülten ellenezte a szankciók megszavazását, míg Kánya hasonlóan ingerülten tiltakozott ez ellen.²³⁹ Az olasz külpolitikát egyébként is gyengének tartotta, de ezúttal bosszúsan szemlélte, ahogy a Duce meggondolatlanul, a szokásos diplomáciai eszközöket félretéve berontott az európai politikába. Korábban már egyszer azt mondta az amerikai követnek, hogy valahogy be kellene fogni Mussolini száját, mert túl sokat beszél, amivel csak károkat okoz.²⁴⁰ Ezúttal azonban nem az olasz miniszterelnök teátrális gesztusaival és kijelentéseivel volt a baj. Az abesszín kaland miatt a magyar külpolitika helyzete rendkívül kényessé vált. Olaszország ugyanis legutóbb nagy szolgálatot tett Magyarországnak a jugoszláv konfliktus során, ezért joggal vádolhatta hálátlansággal a magyar kormányt, ha az a szankciókat megszavazza. Róma nemzetközi presztízscsökkenése ráadásul növelhette Berlin befolyását is a térségben. Kánya ugyanakkor semmiképpen sem akarta kockára tenni Anglia rokonszenvét azzal, hogy szembemegy a kezdeményezéssel. Ezt elkerülendő, a lemondásával próbált nyomást gyakorolni a miniszterelnökre és Horthyra, aki maradásra bírta, de a kormánynak a szankciók ellen kellett szavaznia. Erre végül nem került sor, mert a magyar küldöttség tartózkodott a szavazástól.

Nem teljesen független az előzőektől a londoni követi poszt betöltése körül kibontakozott nézeteltérés 1936 elején. Kánya a magyar külgazdasági és külpolitikai érdekek szempontjából fontosnak tartott angol fővárosba bizalmasát, a Berlinből eltávolított

Masirevich Szilárdot óhajtotta delegálni. A kormányfő és Horthy azonban nem értékelte olyan nagyra a volt berlini követ diplomáciai képességeit, mint Kánya, aki barátjának Londonba küldésével nyilvánvalóan elégtételt is kívánt venni a korábban rajta esett sérelmen. Gömbös és Horthy a németek érzékenysége tekintetével nem tartotta kívánatosnak a kinevezést, és Barcza Györgyöt, esetleg Bárczy István miniszterelnökségi államtitkárt javasolta helyette. A Dísz tér urának ennél több se kellett, hogy ismét felfortyanjon. Bőszön tiltakozott az ellen, hogy Sztójay után újabb *outsider* töltsön be kiemelkedő fontosságú követi posztot. Az önérzetében sértett Kánya „fenntartotta magának a jogot, hogy egy admirálisnál és egy tábornoknál jobban megítélhesse, ki alkalmas diplomatának és ki nem”.²⁴¹ Gömbös végül meghátrált, és 1936. február elején Masirevichet londoni követté nevezték ki.

Európa perspektíváiról az 1930-as évek második felében

Az 1930-as évek európai átrendeződésének prologusa a gazdasági válság volt, mely után a versailles-i rendszer egyre érezhetőbben bomlásnak indult. Franciaország gazdasági eszközökkel nem volt képes biztosítani politikai befolyását a hozzá kötődő közép-európai államokban. Ehhez olyan súlyos pénzügyi áldozatokra lett volna szükség, amit – megfelelő gazdasági erő híján – Párizs nem vállalt. Egyszersmind az is világossá vált, hogy Franciaország a piac és a kereskedelem területén nem tud alternatívát nyújtani a térség államainak. A brit külpolitikában korábban is alárendelt szerepet játszó régió iránt megmutatkozó viszonylagos érdektelenség az 1930-as évek közepére csak fokozódott. London 1932 januárjában a francia hegemonia ellensúlyozására és saját korábbi befektetéseinek védelmében még előállt a Duna menti államok vámszövetségét szorgalmazó tervvel, ám a próbálkozás elhalt, s vele együtt múltak ki a térségre vonatkozó angol kezdeményezések is. Anglia a korban mind több nehézséggel küzdő világhatalom volt, melynek pénzügyi körei ugyan nem voltak érdektelenek a térség iránt, csakhogy a szigetország erejéből „csupán” kevésre futotta. A helyzet kulcsa mindinkább a német politika irányítóinak kezébe került. 1934-ben

még keresztülvihető lett volna egy – az Anschluss megakadályozásáért cserébe az olaszok etiópiai törekvéseit méltányló – francia–olasz megállapodás,²⁴² ám éppen Mussolini észak-afrikai kalandja segítette hozzá a németeket Ausztria birtoklásához.

A fordulat kezdetben komoly csatlósást okozott Magyarországon, ahol azt látták, hogy Olaszország a francia barátkozással elpártolt a magyar revízió ügyétől. Ezzel egyidejűleg romlott viszont a kisantant országok érdekérvényesítő képessége Párizsban, ami csökkentette a Franciaország nyújtotta biztonság érzetét. Az olasz kormány 1935 őszen elindította az abesszin háborút, ami az angolok tiltakozását váltotta ki. Franciaország nem állhatott tovább az olaszok háta mögött, akik a nemzetközi elszigeteltség elől mindinkább Berlin karjaiba siettek. A kezdetben óvatos német támogatás ára Ausztria lett, miáltal a Német Birodalom előtt megnyílt a térségbe vezető út. 1935 után nyilvánvalónak látszott: Európa e részének sorsát Németország fogja elrendezni az érdekeinek megfelelő gazdasági, majd pedig politikai szisztéma logikája szerint.²⁴³

A nagyhatalmi vákuum megszűnésével a térség országainak külpolitikai lehetőségei mindinkább beszűkültek. Magyarországon a Kánya által jól érzékelt, érlelődő változások mindenesetre az önálló tervezés végét is jelentették: a kormány számára egyidejűleg az a korlátozottabb ambíció vált a fő kérdéssé, hogy milyen feltételek mellett juthat jobb szerephez a Németország által szervezett piacon. A harmincas évek derekán felmerülő, nem német kezdeményezésű tervek létrejöttét a status quo fenntartása mellett már egyre inkább a védekezési szándék motiválta.²⁴⁴ Az 1930-as évek második felében és közvetlenül a második világháborút megelőző időszakban pedig a dunai vagy közép-európai együttműködés nem német vezérlésű formája Magyarországon nyíltan már csak a kormányzattal valamilyen okból szemben álló táborban fogalmazódott meg. Ennek fő oka éppen az volt, hogy a kormányhoz tartozó körök az ilyesféle tervek sikerének semmiféle esélyt nem adtak.

Kánya, pozíciójából adódóan, nyíltan nem nyilatkozhatott másként, de tisztában volt a helyzet ellentmondásosságával, sőt a kontinensre leselkedő veszélyt is tisztán látta. Ez a német orientációt képviselő diplomata számára nehéz felismerés volt. Egy 1935 táján, kézzel írt fogalmazványában a jó európai békerendszerről

értekezve a kisállamokkal kapcsolatban kijelentette, hogy azok nem fogják magukat kiszolgáltatni olyan „veszélyes és merész kísérleteknek, hogy jó szerencsénkben bízva az európai társadalom alappilléreit kicseréljék”.²⁴⁵ Ebben a mondatban nehéz nem felfedezni annak a traumatikus felismerésnek a jeleit, mely már a náci új Európa előérzetében formálódott. Egyetérttek Pritz Pál értékelésével, mely szerint Kánya a náciizmus virulenssé válásától egyre „kesernyésebbé, töprengőbbé” vált. A felidézett dolgozat is részben ennek a tépelődésnek az eredménye. A nemzetközi politika széljárása mindazonáltal egyáltalán nem kedvezett annak, hogy a magyar külügyek irányítója a nyílt színen keressen alternatív utakat. Rendelkeznie kellett azonban háttérstratégiával arról, hogyan lehet a kontinens és a dunai országok kiszámítható jövőjét a hitleri Németország nélkül, vagy annak ellenére eltervezni. Feltelezhetjük, hogy ebben a – Bethlen István körül csoportosuló – konzervatív körök egyetértésére és támogatására számíthatott, melyek tagjai többé vagy kevésbé látták a Harmadik Birodalom külpolitikai dinamizmusát kihasználó, arra támaszkodó magyar külpolitika kockázatait is.

Az említett Kánya-írás Közép-Európa gazdasági problémáit úgy mutatja be, hogy közben igyekszik ezeket részben ideológiai-történeti, részben pedig széles nemzetközi gazdasági összefüggésekbe helyezni. Kánya felismerte azt, hogy a gazdaság összekapcsolódik, együtt mozog az élet valamennyi szegmensével: „A gazdaságot alá kell rendelni egyéb érdekszféráknak, hogy csak a társadalommal és a kultúrával szerves összhangban fejlődhesen. Érvényesíteni kell a gazdaság gondolati tartalmát. A gazdaság élő szellemi magjág kell hatolnunk és fel kell tárnunk a gazdasági jelenségek szellemi természetét” – írta. Miután Európa hátrányát ecsetelte a „zárt gazdasági birodalmakkal” szemben, deklaratív módon kijelentette: „országainkban [ti. Európa államaiban – T. I.] meg kell védeni a népközösségek (népcsoportok) érdekeit a káros individualizmussal szemben.” Úgy látta, hogy a nagy, zárt gazdasági testek kialakulásával szemben Európa csak akkor maradhat fenn, ha az európai államok gazdasági csoportokban egyesülnek, és ezen keretek között a szabad áruforgalmat tisztességgel helyreállítják, majd az egész kontinensre vonatkozó megállapítást a

dunai térségre vonatkoztatva így folytatta: „Ezen okból kifolyólag tehát létfontosságú a külkereskedelem Közép- és Kelet-Európa számára. Továbbra is nagy szükség van ezekben az országokban a külföldi áruk behozatalára, valamint a mezőgazdasági és ipari áru felesleg eladására. Változatlanul exportálni fognak tehát, ha pedig ennek útját elzárják előlük, kétszeres erőfeszítéssel és nagyobb áldozatokkal teszik mindezt. [...] az export még alacsonyabb áron, még nagyobb veszteségekkel valósul meg. [...] és ez tökefogyást és az életszínvonal további, még alacsonyabb szintre történő süllyedését vonja maga után.”²⁴⁶

Kánya tisztában volt azzal, hogy a kooperáció az abban résztvevő országok számára áldozatokkal jár, ennek ellenére ezt tekintette az egyetlen járható útnak. Ehhez történeti példákkal élve azt is hozzátette, hogy amennyiben a helyzet megkívánja, a gazdasági érdekek a politikai ellentéteken felül kell emelkednie. A kérdés historikumát vizsgálva szakirodalmi elemzésekre – elsősorban a német Heinrich Gotthard von Treitschke és Alfred Zimmermann, a magyar Matlekovits Sándor, osztrák részről pedig az általa személyesen is jól ismert Friedjung²⁴⁷ munkáira – hivatkozott.

A jelenkori problémákra összpontosítva ostromozta a kisantant államok politikáját, amiért azok – akár gazdasági érdekeik feláldozása árán is – Franciaország szolgálatába álltak. Érdemes itt szó szerint felidézni a szerző gondolatmenetét: „Az itteni államok Franciaország iránti politikai elkötelezettségét a franciák felhasználták hegemoniájuk megőrzéséhez, és így ezek az országok gazdasági érdekeik feladására kényszerültek. Kárpótlásként Franciaország kiadós pénzügyi segítséget nyújtott nekik, természetesen elsősorban saját érdekeit szem előtt tartva. A kölcsönöket és hiteleket olyan feltételekhez kötötte, amelyek a magas kamatok mellett még mindenféle kereskedelempolitikai kedvezményeket is biztosítottak számára. A politikai és a gazdasági érdekek közötti ellentmondás különösen Romániában és Jugoszláviában okozott nagy pusztítást [...] Látható tehát, hogy a fejlődés alapfeltétele valamennyi utódállamban a gazdaság rendbetétele.”²⁴⁸ Az a nagy adag franciaellenesség, ami Kányát régtől fogva jellemezte, ezúttal nagyobbra és ésszerű és koncepciózus meglátás alapjává vált. A szerző voltaképpen arról töprengett, mennyire irracionális és milyen káros hatással van az

államok közötti érintkezésre, ha a politika eluralkodik a gazdasági ésszerűség szempontjai fölött, és a kapcsolatok nem a reális gazdasági szükségletekre épülnek.

Kánya a távolabbi történelmi előzmények felvázolása mellett a mű időbeli és gondolati kezdőpontjául látszólag a Párizs környéki békeszerződéseket adja meg, s elsősorban azok hibáit elemzi. A fogalmazványának ez a része lehetővé teszi, hogy megkíséreljük meghatározni motiváció- és érvrendszerét. Kánya – a korabeli gazdasági szakemberekhez hasonlóan – legfőbb problémának a békecsinálást átható szemléletet tartotta; elsősorban azt, hogy a szerződések minden racionalitást nélkülöztek. Tehát nem mulasztotta el bírálni a békéket, ám nem egyszerű revizionista alapállásból, hanem értékrendbeli, világnézeti szempontok alapján. „Mi azonban reális békét akarunk, olyat, amely megfelel a népek elvárásainak, számol az európai népek jogos és reális érdekeivel, és eleget tesz életfeltételeiknek” – fogalmazott.

Kánya az elhibázott békerendszerből, annak is előbb a szemléletéből, később a kézzelfogható gyakorlati következményeiből indult ki, úgy, ahogy azt az 1920-as években keletkezett integrációs elképzelések is tették. Szem előtt tartotta a béke hibáiból adódó korrekciós lehetőségeket, s a gazdasági komplementaritás érveit is használta, legjobban mégis az 1930-as éveket átható gazdasági világválság következményeiből való kilábalás érdekelt. A válság leküzdésének kényszere azonban nála nem kapcsolódott össze németellenes megfontolásokkal, akkor sem, ha a hitleri megoldást elvetette. Azt ellenben szó szerint megfogalmazta, hogy a térség gazdasági jövője a német és az olasz piac felvevőképességétől függ. „Véleményem szerint csak egy út létezik a Duna-medencében a mezőgazdasági jövedelmek növelésére, valamint arra, hogy minden ágazat életfeltételeit javítsuk. Ez pedig nem más, mint Közép-Európa összes államának előnyös részesedése a nagy szomszédos importországok, Németország és Olaszország piacai-ból. Sem Franciaország, sem Anglia nincs abban a helyzetben, hogy a Duna menti országoknak vámkedvezményeket biztosítson, hiszen ők a saját birodalmukból – Franciaország Észak-Afrikából, Anglia Kanadából és Ausztráliából – származó behozatalt privilegizálják.”²⁴⁹

A leírtakkal teljes mértékben egybecseng Kányának az a gondolatmenete, melyet 1936 februárjában Montgomery előtt tett kijelentése tükröz. A budapesti amerikai követ szerint a külügyminiszter elképzelhetetlennek tartotta olyan dunai egyezmény megkötését, melyből Németországot és Olaszországot kihagynák. Az pedig különösen kudarcra ítélt vállalkozás lenne, ha egy ilyen megállapodás e két ország bármelyike ellen irányulna – érvelt Kánya, majd kijelentette: „[...] nem történt még komoly kísérlet valamennyi érdekelt fél bevonásával kötendő szerződésre – holott másképp semmiféle szerződés sem képzelhető el. A gazdasági egyezményeknek álcázott offenzív vagy defenzív paktumoknak semmi esélyük.”²⁵⁰

Kánya tehát a német és olasz piac megnyitásában, valamint a közép-európai együttműködésben látta a térséget nyomasztó bajok megszüntetésének sarkalatos pontját, ám azt is hozzátette, hogy az akut fázis elültével folytatni kell a terápiás beavatkozást ahhoz, hogy a terület később is életképes, esetleg számottevő tényező lehessen az európai hatalmi környezetben. Közben érdekes felvetést tett az európai centrum államainak sikeres közeledését követő tennivalókkal kapcsolatosan. A térségben jelentkező tartós nyersanyaghiány leküzdésének a biztosítékát szerinte az jelentené, ha az itteni országok kitörnének szűk földrajzi kereteik közül, és a kontinens határain túl is befolyásra tennének szert. A szövegben azt indítványozza, hogy a gyarmatokat a kontinentális (értsd: közép-európai) államok számára is tegyék hozzáférhetővé és kihasználhatóvá. Ez nem pusztán a nyerstermékek terén mutatkozó szűkösségen enyhítené, hanem az „öt naggyal” szemben meglévő hátrány csökkentésére is jótékony hatással lenne. Utóbbiak közül Kánya hármát nevesít, amikor azt írja: „[...] kétséges, hogy vajon éppen a legjelentősebb gyarmatosítók – Franciaország, Hollandia és Belgium – belemennének-e abba, hogy idegen telepéseknek és vállalkozóknak mindenütt teret engedjenek, ezzel együtt viszont, ha a területeknek csupán csak valami kis részét alakítanák át, keveset érnének el.” Érdemes lenne ezt a – tipikustól elütő – felvetést, annak hátterét, inspirációját alaposan megvizsgálni, Kánya azonban nem ment ennél tovább. Any nyit mindenestre érdemesnek tartott leszögezni, hogy „a továbbiakban a kelet-európai problémának ezt az aspektusát sem lehet

figyelmen kívül hagyni. A kérdés a kelet-közép-európai országok számára nem lehet közömbös, mivel gazdasági sorsuk nyugati szomszédjuktól nem függetleníthető.” Kánya vesztes ország diplomatájaként 1935–1936-ra eljutott odáig, hogy az európai, illetve a közép-európai válság okát ne kizárólag a versailles-i rendszerben keresse. A térség belső gondjait összeurópai kontextusban vizsgálta, és a világgazdaság folyamatai felől közelített a kontinentális, majd a közép-európai problémákhoz. Az említett írásban az Egyesült Államok és Japán fejlődésével szembeállítja a vergődő, „rendezetlen” Európát, amellyel – mint írja – „egyes vélemények szerint világgazdasági tényezőként nem is lehet számolni”. Ezek után kézenfekvő az az esszenciális javaslat, amelyet az európai szabad áruforgalom helyreállítására vonatkozóan tesz.²⁵¹

Kánya ugyan nem fordult el a korábban általa preferált német vonaltól, de már tisztában volt az ebben rejlő csapdákkal és veszélyekkel. Jól érzékelte azt is, hogy a történelem olyan pontjához ért, amely teljesen új megközelítést és szemléletet követel ahhoz, hogy az eddigi károkat helyre lehessen állítani. Nem csupán a világgazdaságban bekövetkezett vagy éppen bekövetkező súlyponteltolódásokat érzékelte, hanem elméletben azzal is tisztában volt, hogy ennek ellensúlyozására – elsősorban az USA kereskedelmi és pénzügyi területen mutatott előretörésének kivédésére – Európán belüli összefogásra és a helyzetnek megfelelő cselekvésre van szükség. A világgazdasági viszonyrendszerbe ágyazott európai kooperáció ötlete korántsem volt újszerű gondolat, az viszont mindenképpen szokatlan, hogy mindezt pozícióban lévő politikus jegyezte le. Nem beszélve arról, hogy ez a politikus Magyarország koncepciózus külügyminisztere.²⁵² Ormos Mária széles körű kutatásaiból kiderül, hogy – noha 1928 és 1932 között ez komoly érdeklődésre tartott számot – 1933-at követően alig találunk valakit, aki az ilyen jellegű együttműködésben komolyan hitt.

Mindehhez hozzátehetjük, hogy a vesztesek kormányzati, sőt szélesebb politikai köreiből azért sem támogatták a kooperációs törekvéseket, mert ezzel óhatatlanul azt a látszatot keltették, hogy lemondanak a revízióról, és elismerik a háború utáni status quo-t. Ezt személyesen Kánya szájából is hallhatták a magyar képviselőház tagjai, a külügyminiszter 1936. május 28-án elmondott be-

Kánya a Népszövetség ülésére igyekszik, 1936. szeptember

szédében. „A magyar külpolitika lojalitása a békülékenységek terén odáig ment, hogy amikor tavaly felmerült a Duna menti népek közötti viszony újjárendezésének eszméje, a magyar kormány készen nyilatkozott (sic!) erre irányuló tárgyalásokban – teljes jóhiszeműséggel – részt venni, dacára annak, hogy tisztában kellett lennie azzal – és tisztában is volt azzal –, hogy a béke és a biztonság jelszavainak hangoztatása mögött megint csak a status quo megmerevítésének eszméjével fog találkozni.”²⁵³ A beszédet megelőzően, 1935-ben azonban kinyilvánította, hogy nem stabili-

zálják a regionális status quo-t, mert ezzel azokat erősítenék, akik területeket vettek el tőlünk.

Hivatalos minőségében hasonlóan elzárkózott, amikor a Hodža-tervre reagálva elutasította a politikai közeledést a dunai államok között. Milan Hodža csehszlovák miniszterelnök 1936 januárjában olyan tervvel állt a nyilvánosság elé, amely hat dunai állam (Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária) gazdasági együttműködését tartalmazta, és olyan pontokat foglalt magában, mint például a vámok fokozatos csökkentése, majd teljes megszüntetése, a szállítási kvóták emelése, az agrártermelés közös irányítása és a gazdasági érdekek összehangolása. Budapest és a kisantant államok közötti viszony azonban annyira rossz, volt, hogy Kánya semmilyen esélyt nem adott az összefogásnak. Ezt a budapesti csehszlovák és az angol követnek egyaránt tudomására hozta, sőt amikor úgy tűnt, hogy Ausztriában kedvező visszhangra talál a Hodža-féle javaslat, sűrű szemrehányásokkal illette a budapesti osztrák követet, amiért kormánya Prágában egyeztetett az együttműködésről. „Nem lehet egy országtól, mely a békeszerződés alapján közel 3/4 részét veszítette el, követelni, hogy a feledés fátyolát borítsa a múltra, és egyes szomszédjaival öszintén együttműködjék” – jelentette ki őfelsége kormányának budapesti követe előtt.²⁵⁴ Minden bizonnyal ezért is maradt a munka a fiókban, vagyis írója ezért ítélte kéziratát időszerűtlennek. Kontinuus a szerző gondolkodása a tekintetben is, hogy Franciaországgal szemben továbbra is ellenséges. A közép-európai francia befolyást részben érzelmi alapon ítélte meg, ám a legfőbb problémának azt tekintette, hogy Franciaország, kihasználva a gazdaság és politika közti ellentmondásokat, a gazdasági együttműködést kizárólag politikai céllal alkalmazta. Ezzel nem segítette elő a térség gazdasági problémáinak megoldását, sőt akadályozta azt. A Tardieu-terv kapcsán még azt is megkockáztatta: „ez a terv egyes dunai államok végleges alávetését eredményezte volna Franciaország kapitalista uralmának”. Ilyen és hasonló kiszólásokból arra is következtethetünk, hogy Kánya az egyenjogú és nem a centrális elven működő együttműködés híve volt.

A kivárás évei (1936–1937)

Külgügyminiszterségének első két-három évében Kányának relatíve széles lehetőségei voltak a külpolitikai cselekvésre. Az 1930-as évek második felétől a kilátások egyre szűkösebbé váltak, de a mozgástér nem szűnt meg teljesen. Kánya 1936-ig szorgalmasan dolgozott annak érdekében, hogy a római paktumot szövetséggé szélesítse, és megerősítse azt Németország, esetleg Lengyelország részvételével. Ennek a kísérletnek a kudarca után arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lehető legnagyobb mozgási szabadságot megőrizve, folyamatosan figyelemmel kísérte az európai politikai és hatalmi viszonyok alakulását, és a magyar külpolitikát ahhoz igazította. Lényeges vágányállítást természetesen nehezen volt elképzelhető az ország földrajzi helyzete, történelmi és politikai kapcsolatai miatt.

A helyzet egyelőre Németországnak kedvezett. 1936. március 7-én a Wehrmacht és a Luftwaffe átlépte a rajnai demilitarizált övezetet, és 48 óra alatt megszállta a Rajna-vidéket. A lépés többféleképpen hatott a hazai politikai gondolkodásra. Jellemző az idők változására, hogy a külügyminisztert addig élesen bíráló Bajcsy-Zsilinszky Endre is másképp tekintett a kormány korábbi „rossz szellemére”. Miközben kétségbeesetten próbálta józanságra inteni a kormányzatot, letett arról, hogy Gömböst „önimádó vakságában és tudatlanságában” visszafordítsa az addig járt útról, annál inkább hiányolta viszont Kánya bölcsességét és óvatosságát. Pedig Kánya igenis óvatosságnak mutatkozott.²⁵⁵ 1936 januárjában V. György angol uralkodó temetése alkalmával brit politikusokkal találkozott, hogy megismertesse velük a magyar külpolitika alapvető elképzeléseit, és kitudakolja London álláspontját. Több mint egy órán át folytatott eszmecsere a frissen trónra lépett uralkodóval, VIII. Edwarddal, akit még windsori hercegeként tett budapesti látogatásai során személyesen megismert. A király ígéretet tett rá, hogy amennyire alkotmányos lehetőségei engedik, aktív befolyást fog gyakorolni a brit külpolitikára. Rajta kívül sem Eden külügyminisztertől, sem helyettesétől, Robert Vansittarttól nem kapott egyebet biztató szavaknál. Azt ugyanakkor megnyugvással vette tudomásul, hogy a Foreign Office vezetői nem fogalmaztak kritikát az Olaszországgal kapcsó-

latos szankciók ügyében. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az angol politikusok józan megértéssel és jóindulattal szemlélték Magyarország külpolitikáját, és tisztában voltak az azt mozgató kényszerekkel. Kánya hazafelé megállt a francia fővárosban is, anélkül azonban, hogy ottani politikusokkal bármiféle érdemi megbeszélést folytatott volna. A rajnai övezet német remilitarizálását és az Anschlusst követően defenzív magatartásuk és nagyon erőtlén reakcióik miatt tovább csökkent a franciák tekintélye, ami Kánya szemében amúgy sem volt túl nagy. Az angolokkal kapcsolatban ugyanezt nem lehet elmondani. Áprilisban Austin Chamberlain angol konzervatív politikus, volt külügyminiszter Kánya és Gömbös előtt kifejtette, hogy Nagy-Britannia nem nézi ölbe tett kézzel a határok erőszakos megváltoztatását. Ha a németek betörnének Ausztriába, bizonyos, hogy a britek és a franciák együttesen fellépnének ellene. Kánya fogyatkozó türelemmel ehhez csak annyit fűzött hozzá: bizonyosan jót tenne az ügyeknek, ha a brit politikus ezt alkalomadtán Hitlerrel is közölné. Chamberlain szerint Nagy-Britannia kevéssé reagál előre nehezen kiszámítható eseményekre, annál inkább a valós tényekre. A konzervatív képviselő benyomása szerint egyébként Gömbös sokkal visszafogottabb volt a revíziós követelések terén, mint az várható volt, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy Kánya előzetesen alaposan felkészítette a miniszterelnököt. Chamberlain Hitlerrel kapcsolatos kijelentései mindenestre megtevesztőek voltak, mert az angol külügyminisztérium nem osztotta az általa hangoztatott nézeteket.²⁵⁶ A brit külpolitika lehetőségei a térségben igencsak korlátozottak voltak. Ennek valóságát igazolta Kánya szkeptikus megjegyzése is.

1936. október 6-án a németországi neuwittelsbachi klinikán meghalt a hosszú ideje vesebetegségtől szenvedő Gömbös Gyula miniszterelnök. Röviddel később, 1936. október 12-én megalakult az új kormány Darányi Kálmán vezetésével. A kormányfő személyének és kormánya tagjainak bemutatásával megvárták az elhunyt miniszterelnök temetését, a titokban zajlott kormányalakítási tárgyalások eredményét csak két nappal azt követően jelentették be. Darányi, a Gömbös-kabinet földművelésügyi minisztere 1936 májusától – néhány hetes megszakítással – helyettesítette a betegeskedő miniszterelnököt, kinevezése így nem volt kétséges, mint ahogy

A Darányi-kormány

Álló sor: Bornemissza Géza, Lázár Andor, Fabinyi Tihamér, Hóman Bálint, Kozma Miklós. Ülnek: Kánya Kálmán, Darányi Kálmán, Röder Vilmos

az sem, hogy Kánya Kálmán, Hóman Bálint és Fabinyi Tihamér miniszterek az új kabinetben is megtartják tárcájukat. Rajtuk kívül tagja maradt a minisztertanácsnak Kozma Miklós, Bornemissza Géza és Lázár Andor is.

A hazai és a külföldi közvélemény nem várt komoly változásokat a magyar külpolitika terén. Darányi higgadt, sokak szerint szürke személye és Kánya hivatalban maradása kizárt minden radikális fordulatot. A kisantant országok és Franciaország sajtója tartózkodóan, olasz, német, osztrák, lengyel és angol vezető lapok inkább bizalommal fogadták Darányi és az új kormány hivatalba lépését.²⁵⁷ Gömbös temetésének estjén Kánya és Darányi a Nemzeti Kaszinóban vacsorázott Göring porosz miniszterelnökkel, akit biztosítottak arról, hogy az ország kül- és belpolitikai irányvonala változatlan marad. A régi-új külügyminiszter október 29-én ismertette elképzeléseit a képviselőház külügyi bizottságával. A hangsúly itt is a folyamatosságon volt, illetve azon, hogy az eddigi baráti kapcsolatok mellett Magyarország minden állammal – beleértve a kisantant országait is – korrekt viszonyra törekszik. Mindennemű

leszerelési és fegyverkezési tárgyaláson való magyar részvétel feltételül azonban az egyenjogúság elismerését szabta.

1936 végén és 1937 elején átmeneti enyhülés következett be a nemzetközi kapcsolatok terén. 1936. október 25-én Ciano olasz külügyminiszter Berlinben aláírta a német–olasz kibékülésről szóló jegyzőkönyvet. A megállapodás geopolitikai jelentősége abban állt, hogy Németország elismerte Olaszország földközi-tengeri fennhatóságát, cserébe az fokozatosan teret engedett neki a Duna-medencében. A brit kormány valamivel később, 1937 januárjában megállapodott az olaszokkal a földközi-tengeri status quo fenntartásáról. Lord Halifax külügyminiszterrel történt kinevezésével a megbékéltetés hívei kerekedtek felül a brit kormányzati politikában. A spanyol polgárháború miatt azonban a feszültségek újra élesebbé váltak. Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter 1937. májusi olaszországi látogatása során több ízben szóba került a Mediterráneumban kiéleződött feszültség kérdése. Kánya szemében az olasz diplomácia erőfeszítései nagyon erőtlennek tűntek, ami azt a következtetést vonta maga után, hogy Magyarország nagyhatalmi támogatása is tovább gyengül.

Kánya az európai helyzet alakulása, az erőközpontok elrendeződése miatt kivárássra rendezkedett be. A magyar külpolitika körül azonban egyre fogyott a levegő, amit jól mutat, hogy közeledni kezdett a kisantanthoz, miközben Kánya igyekezett élénkíteni az angol kapcsolatokat is. Május 27-én a magyar kormány képviselőiben részt vett VI. György koronázásán, és újra tárgyalt a vezető brit politikusokkal. A megbeszélésekkel abba az irányba akarták elmozdítani a folyamatokat, hogy idehaza csökkenjen a német és az olasz befolyás, egyszersmind a magyar külpolitika az osztrákkal karöltve és az angolok által megtámogatva keresse a Csehszlovákiával folytatandó együttműködés lehetőségeit. Utóbbiban Magyarország kedvező pozíciót foglalhatott el, mivel a brit–csehszlovák kapcsolatok az 1930-as évek elejétől fokozatosan romlottak, aminek egyik oka a cseh kisebbségi politika alakulása volt. Ugyanakkor Kánya, aki sokkal inkább Csehszlovákia elszigetelésén munkálkodott, nyugtalanul látta, ahogy a Prágára gyakorolt német nyomás napról napra súlyosabbá vált, és Göring a rá jellemző brutalitással, minden diplomáciai óvatosságot mellőzve harsogta, hogy Csehszlovákiának

kevesebb mint két vagy három év múlva meg kell szűnnie. Nyilvánvaló, hogy ilyen feltételek között Magyarországnak egyszerre kellett napirenden tartania területi követeléseit Csehszlovákiával szemben, és óvakodnia attól, hogy tehetetlenül sodródjon a radikális náci külpolitika oldalvizén. Ennek a sodródásnak az ellensúlyozására használta ki Kánya a koronázási ünnepségeken való részvételét.

A brit–magyar megbeszélések hatásait viszont az olasz diplomácia próbálta meg ellensúlyozni Galeazzo Ciano budapesti május végi látogatása alkamával. Az olasz külügyminiszter azonban nem volt képes meggyőzni Kányát arról, hogy a magyar diplomácia az 1930-as évek elejének irányát folytassa. Annyit azért megállapíthatott, hogy Darányi nem akar, Kánya viszont nem tud eltérni a nemrég létrejött Berlin–Róma tengely politikájától. Ciano szerette volna azt látni, hogy a magyar diplomácia általa nem kedvelt irányítójának pozíciója meggyengül, és így a Darányi-féle külpolitikai irányvonal jobban tud érvényesülni, de ennek idejét még nem látta elérkezettnek.²⁵⁸

Kánya a nyílt színen azt vallotta, hogy szoros érintkezést kell tartani az angolokkal, akik – minden Európán kívüli érdekeltségük ellenére – jóindulatú érdeklődést mutatnak Magyarország és a magyar kisebbség problémái iránt. Kérdés volt, hogy ez mihez elegendő. Azokat a mondatokat, amelyeket külügyminiszterként nem mondhatott el, vagy még inkább önszuggesztívó eredményei voltak, Lakatos Gyula, a külügyminisztérium költségvetési előadója útján juttatta el a közönséghez. Lakatos a revízió támogatásának kérdésében erősen tartózkodó németekhez és hazai híveikhez szólva, az angol „Peaceful Change” mozgalmat a revíziós gondolat támogatásaként állította be. A kívánságpolitikán túllépve híven tolmácsolta Kánya külpolitikáról alkotott nézeteit. Ribbentropnak és hazai híveinek szánta azt a megjegyzését, miszerint csak sajnálni lehet az olyan külügyminisztert, aki világnézeti alapon folytat politikát, ahelyett, hogy érdekalapú külpolitikával foglalkodna.²⁵⁹

A magyar–német viszonyt 1937-ben továbbra is feszültségek terhelték. Kánya nem csinált titkot abból, hogy nagyon ellentmondásos érzelmekkel viseltet Berlin iránt, részben Alfred Rosenberg antirevizionista eszmeifuttatása, részben a berlini diplomácia Belgráddal és Bukaresttel kapcsolatos magatartása, illetve a Magyar-

országban tapasztalható náci agitáció miatt. Felbőszítette Neurath külügyminiszter belgrádi útja is, mely szerinte végtelenül megbízhatósá tette a jugoszláv külpolitikát. A magyar–jugoszláv kapcsolatok ismételt befagyása miatt a felelősséget a németekre és az olaszokra hárította.²⁶⁰

Amíg korábban a két nagyhatalom tartós diplomáciai kötélhúzása keserítette meg Kánya mindennapjait, 1936 után a köztük létrejött alku idézte elő ugyanazt. Félő volt számára, hogy Magyarország nem lesz képes egyidejűleg támaszkodni a németekre és az olaszokra az északi és a déli irányú revízióért folytatott játszmában, ellenkezőleg: a Duna-medencei államokkal együtt válik Mussolini és Hitler játékszerévé. Az elmúlt hónapok történéseinek konzekvenciáit levonva sérelmezte, hogy Róma és Berlin a dunai államok feje felett állapodik meg a térség felosztásáról. Cianónak 1936. november 11–12-én, a római jegyzőkönyvet aláíró államok külügyminisztereinek bécsi találkozásán kijelentette, hogy a kisállamok nem kívánnak a nagyhatalmak alkudozásainak tárgyaivá válni. Abban a pillanatban pedig, hogy Magyarország ennek jelét tapasztalja, nem késlekedik azonnal egyeztetésbe kezdeni a kisantanttal.

A németeknek nem sokkal később azt fejtette, hogy Magyarországnak, amíg lehet (!), fenn kell tartania a baráti kapcsolatokat Németországgal, de nem mindenáron. Hamis ugyanis az a tézis, hogy Magyarország a végsőkig rá van utalva a birodalomra. A két ország közötti konfliktusok elmélyülése esetén lazítani fog a német piactól való függőségen. Előadásában ez a gondolat is oda vezetett, hogy helyre kell állítani a normális kapcsolatokat a szomszédos államokkal. Noha a számíthatóság nem volt előzmény nélküli, a benne rejlő zsarolási szándék feltehetően erősebb volt a valós elhatározásnál. Kánya szavainak hitelét már az elhangzásukkor rontotta a német külpolitika „derék román és szerb barátaira” tett gunyoros megjegyzés.²⁶¹

A magyar–német reláció és Közép-Európa jövőjének kérdését szélesebb összefüggésben vizsgálva, a német vonal követése tűnt számára a legkézenfekvőbb lehetőségnek, ugyanakkor meggyőződészerűvé vált nála, hogy Hitler Németországának támogatása önmagában alkalmatlan a magyar külpolitikai célok elérésére. Az önszerveződő Közép-Európa esélyét a valóságban már 1935 táján teljességgel zárójelbe tette a német birodalmi térszervezés folyama-

*Hóman Bálinttal és Darányi Kálmánnal
Funk német miniszter fogadásán, 1937*

ta. Ebben a tekintetben már a rajnai demilitarizált övezet német megszállása egyértelmű fordulatot jelzett. Nem veszítve szeme elől a „szabad kéz” politikáját, a Foreign Office által tett javaslatokat és a részükről feltételezett jóindulatot, valódi kibontakozást az angol alternatívában sem látott, hiszen jól tudta, hogy Nagy-Britannia más, Európán kívüli piacokon volt érdekelt, így nehéznek, sőt lehetetlennek tűnt rávenni a Közép-Európával való együttműködésre. Mindezek hatására Kányának újra kellett gombolni a kabátot, és – legalábbis taktikai – lépéseket tennie egyéb irányokba.

A diplomáciai elszigetelődés elkerülése érdekében és taktikai megfontolásból közeledés indult meg a kisantant és Magyarország között. A csehszlovák és a román kormány is kísérletet tett a kapcsolatok javítására, amit Kánya nem mulasztott el a németek orra alá dörgölni, de hamar belátta, hogy ezzel túl sok sikert nem ér el Berlinben. Abban bízott ugyanakkor, hogy az angolok további jóindulatát sikerül megszerezni általa. Nem zárkózott el az elől, hogy utat nyisson a közeledésnek a kisantant felé, ennek azonban komoly területi akadályai voltak. Az együttműködést ezért feltételekhez kötötte. Elsősorban az ország fegyverkezési egyenjogúságának

elismerését és az utódállamokban élő magyar kisebbség helyzetének javítását szabta feltételül. Erre vonatkozó utasításokkal látta el Bárdossy László bukaresti követet, aki Magyarországot képviselte 1937 augusztusában a sinaiai kisantant-értekezleten. Annak dacára, hogy a kapcsolatok megjavítását az angol és a francia diplomácia is támogatta, az álláspontokat nem sikerült közelíteni egymáshoz. Attól maga Kánya is óvakodott, hogy a németekkel közös egyetlen revíziós célponttal, Csehszlovákiával komolyan együttműködésre lépjen. Hajthatatlansága miatt Milos Kobr csehszlovák követ egy időben úgy szidta a szerinte öreg és merev Kányát, hogy az egyik diplomáciai fogadáson az amerikai követ kénytelen volt odébb húzódni mellőle. Később azonban megbékélt vele, és őszintének tartotta a magyar külügyminisztert. Még azt is képes volt elhinni neki, hogy a német és olasz barátság Magyarország számára teherterhel, és Kánya – aki több más „értelmes” emberrel együtt már „unja a revíziót” – szíve mélyén a szomszéd országokhoz menekülne ez elől a kolonc elől. Montgomery, akit egyébként a fortélyos magyar diplomata szintén hatásosan tudott befolyásolni, meg is kérdezte a csehszlovák követőtől, hogy szerinte Kánya mindig igazat mond-e.²⁶²

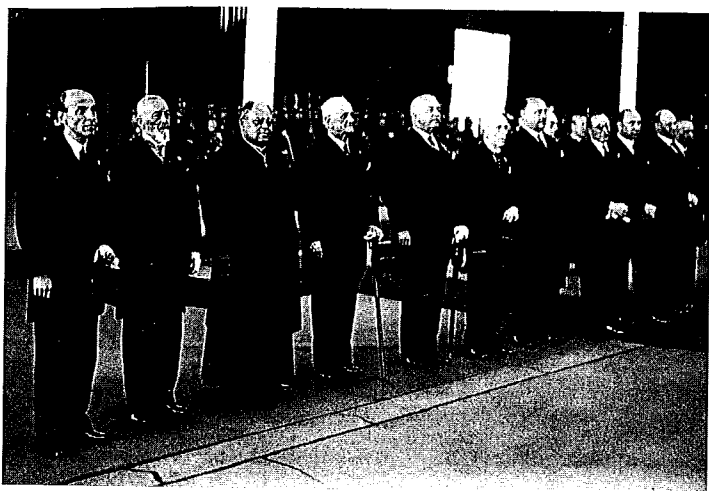
Nem mondott. De úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a kisantant államait jószerivel csak a Magyarországgal szembeni ellenséges érzület tartja össze, számos egyéb kérdésben komoly ellentétek feszülnek közöttük. Ezt a felemás egységet megbonthatónak látta, ami viszont magyar részről is áldozatokkal járt. A párbeszédet csak megszorításokkal volt hajlandó megkezdeni, amihez következetesen tartotta magát. Készséget pedig csak arra mutatott, hogy külön-külön tárgyaljon a három ország képviselőivel. Másfelől viszont hajlandónak mutatkozott taktikai megfontolásokból a status quo-t elismerő nyilatkozatot tenni, ha ezzel valamelyik szereplőt leválaszthatna a csoportosulásról. Erre leginkább Jugoszlávia látszott alkalmasnak. Kánya egy formális nyilatkozattal akarta Belgrádot kiléptetni a kisantantból, aminek az eredménye kétséges volt, de a hazai közvélemény várható ellenállása még ezt is lehetetlenné tette.²⁶³ Kánya gondolkodása mindenesetre újszerű volt abban a tekintetben, hogy nem csupán nyílt színen deklarált nézeteit vette revízió alá, hanem azt a hol kevésbé burkoltan, hol bizalmas körben vallott meggyőződését is, hogy az Osztrák–Magyar Monar-

chia utódállamaival politikai ellentétek, történelmi sérelmek, kulturális különbségek és saját személyes ellenérzései miatt nem kíván egyenrangú kooperációt kezdeményezni.

Személyes és nagypolitikai sorsfordulók – 1938

Az 1937 év végén felgyorsultak a nemzetközi események. November 6-án Olaszország is csatlakozott az 1936 novemberében Japán és Németország által megkötött Antikomintern Paktumhoz. Magyarországot nem kérték fel a csatlakozásra, de Kánya szerint, ha érkezett volna ilyen felkérés, a kormány aláírta volna a megállapodást.²⁶⁴ Mussolini kormánya az év végén már a Népszövetségből való kilépéssel volt elfoglalva, erre a magyar kormányt is igyekezett rávenni. Kánya azonban nem volt hajlandó elhagyni a szervezetet. Lassan pedig eldőlni látszott az is, hogy a vitás területi kérdések az erőpolitika jegyében fognak rendeződni.

1937. november végén Darányi vezetésével kormányküldöttség utazott Németországba. A november 26-án tartott tárgyalások fő témája Csehszlovákia feldarabolása volt. A Führer kijelentette, hogy Németország kizárólag az egykori Német-római Szent Birodalom területeihez ragaszkodik, és elismeri Magyarország igényeit egykori saját területeire. Hitler szerette volna kiperéselni Darányiékban, hogy a magyar kormány milyen lépésekre hajlandó a terület visszaszerzése érdekében, mire Kánya nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ezek a lépések a békés revízió határain belül maradnak, a fegyveres megoldást Magyarország elutasítja. Közölte továbbá, hogy a csehszlovák konfliktus esetére a német kormánynak garantálnia kell Jugoszlávia semlegességét.²⁶⁵ A tudósítások szerint baráti, Kánya feljegyzése szerint azonban sokszor túlfűtött hangulatban zajlott megbeszélésen Hitler azt akarta elérni, hogy Magyarország katonai agresszióval *fait accompli* (visszavonhatatlan helyzetet) teremtsen, és ezzel ürügyet szolgáltatson a Wehrmacht csehszlovákiai katonai bevonulásához. Kánya ezzel szemben két dolgot feltétlenül el akart kerülni: egyrészt azt, hogy a konfliktus nemzetközi méretűvé szélesedjék, másrészt nem akarta kitenni az országot a kisantant katonai támadásának. A hagyományos diplomáciai utat követve, a

Külföldi delegáció fogadása a pályaudvaron, 1937. november

*Bal szélén Imrédy Béla, középen Kánya Kálmán,
sétabottal Keresztes-Fischer Ferenc, mellette Hóman Bálint*

vita tárgyalásos megoldását elsőrendűen fontosnak tartotta azért is, mert a katonai beavatkozással befellegzett volna a szabad kéz politikájának. Mindezek miatt a magyar delegáció határozottan kitért Hitler szándéka elől. A helyzet megoldására a legkedvezőbb lehetőség az lett volna, ha Csehszlovákia a külső (német) nyomás és a belső ellentétek eredményeképpen részeire hull. A másik menetrend, amiben Kánya reménykedett, hogy az angolok és a franciák részvételével tető alá hozott nemzetközi konferencia rendezi a kérdést, és ad felhatalmazást Magyarországnak, hogy visszaszeresse elveszett területeit. A legrosszabb megoldást egy olyan lokális keretek között tartott, korlátozott háború jelentette volna, amely mögött olasz diplomáciai támogatás és nemzetközi jóváhagyás áll.

Kánya 1938. február 5. és február 9. között Horthy kormányzó és Csáky István kabinetfőnök társaságában lengyelországi látogatáson vett részt, melynek fő témája ugyancsak Csehszlovákia felboncolása volt. Józef Beck lengyel külügyminiszter ugyanis Hitlernél is erőteljesebben törekedett a Csehszlovák Köztársaság felbomlasztására. Beck egy Lengyelországból, független Szlovákiából, Romániából,

*Kánya Kálmán, Hory András (középen) és Józef Beck (cilinderben)
Lengyelországban, 1938. február*

ból, Jugoszláviából és a Kárpátaljával kibővült Magyarországból álló közép-európai blokkot vizionált, amely – elképzelése szerint – képes lett volna ellenállni mind a térségre nehezedő német, mind pedig a szovjet nyomásnak. Kánya és Beck azonban nem találták meg a közös hangot, így a tárgyalások kézzel fogható eredmény nélkül zárultak. Az akkoriban a Róma–Berlin tengely alternatívájaként interpretált elképzelés egy Varsó–Budapest–Belgrád–Róma tengelyről álomszövögetés maradt. A terv érdemtelen volt a nyugati hatalmak támogatására is, mivel nem vetett gátat a délkelet-európai német penetrációnak.²⁶⁶

A német előretörés leglátványosabb jeleként 1938. március 12-én hajnalban a Wehrmacht csapatai átlépték az osztrák határt, s ezzel megvalósult az Anschluss. A magyar kormányok Bethlen és Gömbös vezetése alatt is óvatosan kezelték az egyesülés kérdését. Aggályosnak találták az ausztriai magyar gabonaexport helyzetét, és tartottak a közvetlenné váló német nyomástól is. Nem volt kétséges, hogy a csatlakozás előbb vagy utóbb be fog következni, de bíztak

benne, hogy abból Magyarország is profitálhat. Kurt von Schuschnigg kormánya a harmincas évek második felében minden erejével azon volt, hogy az egyesítést meggátolja. A kancellár Olaszország abesszin kalandja miatt 1936 után kénytelen volt más diplomáciai irányokból is biztosítékokat teremteni országa önállóságának megőrzéséhez. Ebben a helyzetben döntő fontosságú volt a magyar kapcsolat, de keresték a közös érdekeket a harmadik szomszédos országgal, Csehszlovákiával is. Kánya emiatt azt próbálta megakadályozni, hogy Ausztria – Mussolini támogatását elvesztve – a kisantant országában és Franciaországban keressen támaszt.

Noha többen Nyugat-Magyarország visszatérésében reménykedtek, a német–osztrák egyesülés végül semmiféle kompenzációt és eredményt nem hozott a magyar külpolitika számára, inkább félelmet keltett Magyarországon. Kányát és a kormányt több kritika érte amiatt, hogy nem használta ki a kínálózó alkalmat a nyugati megyék visszaszerzésére, holott – téves nézetük szerint – Hitler ki is várt Burgenland elfoglalásával, hogy időt adjon a magyaroknak a megszállásra. A külügyminiszter, aki szerint a terület visszakövetelésével Magyarország csak a „szudétanémet” problémát importálná, inkább a magyar–német jóviszony megőrzését tartotta szem előtt. A Führernek küldött jókívánságai azonban nem voltak őszinték. Feltűnő volt ugyanis, hogy az új nemzetközi helyzetben a német kormány, illetve a kancellár külön kérés nélkül is elismerte a jugoszláv és a svájci határok sérthetlenségét, az olasz–német Brenner-határt pedig már március 11-én garantálta Mussolininak. A leendő szomszédok közül csupán Csehszlovákia és Magyarország nem kapott megnyugtató garanciát határaitra. Igaz, 1937 novemberében a német kormány ígéretet tett arra, hogy a küszöbön álló Anschluss Magyarország németek lakta területeit nem veszélyezteti.²⁶⁷ Nem volt mit csodálkozni azon, hogy a csehszlovák kormánynak magának kellett kieszközölnie a németek biztosítékát a határokat illetően. A német–magyar határ elismertetésére azonban a csehekhez hasonlóan a magyar kormánynak is külön lépéseket kellett tennie. Erdmannsdorff budapesti német követ Sztójay fellépésére hivatkozva közölte Kánya Kálmán külügyminiszterrel, hogy a magyar–német határt magától értetődőnek ismerik el. Kánya nem kis megütközésre azonban hozzátette: a birodalmi kormány

kéri, hogy a biztosítékot ne hozzák a nyilvánosság tudomására. Miután Kánya ragaszkodott hozzá, hogy a német garanciát a közvélemény elé tárják, március 22-én Karl Werkmeister német ügyvivő megismételte, hogy a birodalmi kormány elismeri Magyarország határainak sérthetlenségét. Kánya ezt másnap a parlament külügyi bizottságában ismertette.²⁶⁸ A határok kérdését Berlin ezzel a maga részéről elintéztnek tekintette.

Kánya talán még bízott az angol dominancia megerősödésében, esetleg egy olasz–angol együttműködés révén létrejövő ellensúlyban, de a valóság egészen más képet mutatott. A német–osztrák egyesítést követően az angol követség súlyosan leértékelte a magyar külpolitikát, amit Kánya június 1-i külügyi költségvetési beszéde is megerősített. Geoffrey Knox budapesti angol követ nagy jelentőséget tulajdonított a beszédnek. A leghitelesebb forrásból hallotta megerősítve, amit Angliában az Anschluss óta érzékeltek, nevezetesen, hogy Magyarország elkerülhetetlenül hozzákötötte a jövőjét a Berlin–Róma tengelyhez. Szerinte a brit külpolitikának céltalan lenne tovább asszisztálni Magyarország és a kisantant közeledéséhez. Javaslatra szerint bölcsebb lenne, ha Anglia – csökkenő gazdasági befolyása miatt – valahol máshol kamatoztatná képességeit.²⁶⁹

1938. május 14-én Darányi Kálmán megrendült egészségi állapotára hivatkozva, valójában a konzervatív politikai körök bizalmának elvesztése miatt lemondott. Utóda Imrédy Béla lett. Kánya Kálmán a kormány egyetlen párton kívüli tagjaként továbbra is megtartotta hivatalát. Imrédy és külügyminisztere első közös római útjára 1938. július 18-án került sor. A formális bemutatkozó látogatásnak két fontos célja is volt. A magyar külpolitika formálói a látogatással meg akarták mutatni a világnak, hogy Magyarország nem áll német alávetettség alatt, és szóba került a jugoszláv–magyar kapcsolatok normalizálása is. Az olaszok mindenképpen rá akarták venni Imrédyéket ez utóbbira, de Kánya úgy látta, hogy a jugoszlávok konkrét megállapodással nem fordítanak hátat másik két közép-európai szövetségesüknek. Az „öreg habsburgista” (ahogy Mussolini titulálta Kányát) Ciano szerint ismét előadta tirádáját a jugoszlávok ellen, „akiket régi ballplatzi gondolkodásmódjával makacsul szerbeknek nevezett”. Arra azonban ráébredt, hogy Olaszország nem fogja le a jugoszlávok kezét egy csehszlovák–magyar

Imrédy Béla és Kánya Kálmán a Sándor-palota teraszán, 1938. május

konfliktus esetén. Mély gyökerű, merev elutasítása odáig oldódott, hogy – miután már 1937-ben kísérletet tett a Belgráddal való külön megegyezésre – elméletben elképzelhetőnek tartotta: Jugoszlávia vegye át Ausztria helyét a római jegyzőkönyvek aláírói között. A tárgyalások eredményeként arra a téves helyzetértékelésre jutottak, hogy Németország angol nyomásra önmérsékletet fog tanúsítani, így nem áll fenn közvetlen háborús veszély Európában. A magyar külpolitika körültekintően továbbra is arra törekedett, hogy az ország a bizonytalan időkben is meg tudja őrizni a cselekvési szabadságát. Kánya célja ennek megfelelően az volt, hogy ameddig csak lehet, Magyarország térjen ki az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozás, elsősorban pedig a Népszövetségből történő kilépés elől, és ne tegye kockára Párizs és London jóindulatát. Noha a júliusi tárgyaláson Ciano határozott hangon kérte a szervezethez való kilépést, Kánya hosszas vitába bonyolódott vele, és a követelést elutasította. Azzal érvelt, hogy a Népszövetségre mint végső panasz fórumra még szükség lehet a közeljövőben. E mellett jószerezivel Genf volt az egyetlen olyan hely, ahol a magyar külpolitika legalább

évi egyszeri alkalommal közvetlen érintkezésbe léphetett nyugati nagyhatalmakkal, különösen Angliával. Az már feltehetően csak az időhúzást szolgálta, hogy Kánya az 1937. évi genfi ülésre személyesen utazott volna el, hogy tájékozódjon az ottani atmoszféráról. A döntést eredetileg az ülésszak utánra akarta halasztani.²⁷⁰

A római megbeszélések tapasztalatai is sietteték, hogy Magyarország megerősítse az olaszokkal és a németekkel szembeni pozícióit, és ideiglenes megállapodást kössön a kisantant országaival. Hosszas előkészítés után 1938. augusztus 23-án Bledben parafálták Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát és a fegyveres revízióról való lemondást tartalmazó egyezményt. A Kánya vezette külpolitika jelentős taktikai sikert ért el azzal, hogy Magyarország betette a lábát a kisantant előle addig elzárt köreibbe. Ez a kisantant egységének megbontását, nem pedig a vele való kiegyezést jelentette. A gondosan előkészített megállapodás ráadásul jelentős mozgá szabadságot hagyott a kormány számára azzal, hogy a szerződés érvényességét a magyar kisebbségek helyzetének javításához kötötte.

A hazai diplomácia és személy szerint Kánya politikájának színvonalát jól érzékelteti, hogy a lépéssel Hitlert is sikerült zavarba hozni. A nemzetközi helyzet, idővel pedig a magyarországi belső erők szorítása is egyre nagyobb volt, ennek ellenére a külügyminiszter és a hozzá hasonlóan gondolkodó tényezők igyekeztek kerülni a mindenáron való revíziót, és a lehetőségeket végletekig kihasználva törekedtek az ország önállóságának és cselekvési szabadságának megőrzésére.

A bledi egyezmény híre kedvező visszhangot váltott ki a nyugat-európai sajtóban és közvéleményben, ám rendkívüli módon megerhelte a magyar–német kapcsolatokat. A magyar külpolitika tényleges szándékait valószínűleg egyik fél sem értette meg. A kancellár a bledi találkozó idején a dán határ közelében fekvő Kielben fogadta a magyar kormányküldöttség tagjait. A kormányzó, a miniszterelnök, a külügy- és a honvédelmi miniszterek, Hitler és Ribbentrop társaságában a Pátria, majd a Grille fedélzetén a Helgoland-szigetek felé hajózva tárgyaltak egymással. A hazai sajtó arról írt, hogy a Németországba először látogató Imrédyt igen meleg fogadtatásban részesítették. Hitler hosszas intim beszélgetésbe merült a magyar miniszterelnökkel, és rendkívül szívélyesen

Kánya Kálmán és Imrédy Béla miniszterelnök Hitlernél (1938)

tárgyalt Kánya külügyminiszterrel, Rátz Jenő honvédelmi miniszterrel, valamint a kíséret többi tagjával is. A külsőségek valóban impozánsak voltak, de a Bledből érkező hírek rögtön beárnyékolták a megbeszéléseket. Ribbentrop azzal fenyegette Kányát, hogy az egyezménnyel Magyarország lehetetlenné tette a Csehszlovákiával szemben fennálló revíziós igényei kielégítését. Szerinte – amint erről Londonban és Párizsban meg is vannak győződve – a magyar kormány le is mondott a Felvidék visszaszerzéséről.

Ez persze nem volt igaz, de Ribbentrop süket volt magyar kollegája magyarázatára, aki erre állítólag a következőképpen reagált: „Megmagyarázom még egyszer, egészen lassan... talán most még Ribbentrop úr is megérti.” A híressé vált mondást később azzal is megtoldotta, hogy „olyan okos én is vagyok, mint Ön, fiatalember”.²⁷¹ Kányát önértékében mélyen sértette a németek, főleg Ribbentrop erőszakos és durva magatartása, de szembeszegülésének nem személyes okai voltak. Tartotta magát ahhoz, hogy Magyarország csakis abban az esetben indít fegyveres akciót a csehek ellen, ha Németország garantálja Jugoszlávia semlegességét. Azt is nyomban hoztatta azonban, hogy az ország fegyveres felkészültsége

elégtelen a Csehszlovákiával szembeni katonai fellépéshez. Noha ez igaz volt, Kánya számára a valódi veszélyt az jelentette, hogy a támadás elszakítja a Nagy-Britanniához fűződő szálakat. Távlatosan pedig az riasztotta el, hogy Magyarország Hitler oldalán kívül helyezi magát a hagyományos európai politizálás keretein. A német vezetők agresszív fellépése pedig rádöbbsentette, hogy – korábbi várakozásával szemben – Hitlernek esze ágában sincs az angolokra hallgatni a csehszlovák kérdésben, ez viszont annak felismeréséhez vezetett, hogy a beavatkozás elkerülhetetlen.

Másfelől ugyanilyen aggasztó volt a magyar ügyek iránt mutatott angol közömbösség is. A Kánya vezette magyar diplomácia bejáratott eljárás módja volt, hogy Róma és Berlin mellett Londont és – minden látszat ellenére – Párizst, sőt esetenként Moszkvát is tájékoztatta legfontosabb külpolitikai elképzeléseiről. A Dísz téri vezetés a revíziós célok eléréséhez remélt nagyhatalmi támogatás vagy jóindulatú semlegesség elnyerésének alapfeltételét látta abban, hogy minden nagyhatalmi potenciállal rendelkező orszaggal fenntartsa a folyamatos párbeszédet. Kányának, ha előbb nem, a német–angol flottaegyezmény megkötésétől, azaz 1935-től látnia kellett, hogy Anglia már nem léphet fel az *arbiter mundi* (a világ választott bírója) szerepében. A francia és az angol vezetés közül viszont az utóbbi képviselte a megbékítés politikáját. Kánya a konszenzussal megvalósuló revíziót egyre kisebb eséllyel tartotta kivethetőnek, de ebben csak az angolokra támaszkodhatott. A magyar követelésekkel szemben tanúsított teljes brit közömbösség ugyanakkor érzékelhetően hozzájárult ahhoz, hogy a hazai közvélemény addigi angolpárti hangulata németbarátságba fordult át.

Látva azt is, hogy London kizárólag a szudétanémetek helyzetére kíván megoldást találni, a magyar külügyek vezetője – miközben persze tovább panaszkodott az angoloknak a magyarok hátrányos megkülönböztetése miatt – megpróbálta tompítani a kielii találkozó élet és csillapítani Hitler haragját. Újabb találkozást akart kicsikarni a németekből, akik végül hajlandóak voltak Obersalzbergben fogadni a magyar kormányküldöttséget. A Führer 1938. szeptember 20-án az idővesztés elkerülése végett saját repülőgépet és személyes pilótáját küldte Budaörsre, ahol Imrédy miniszterelnök, Kánya Kálmán és Keresztes-Fischer Lajos vezér-

kari főnök szálltak be a gépbe. Kányának ez volt az első repülőútja. A levegőben állandóan panaszkodott, hogy nem bírja a gép ugrásait, és különösen a leszállásnál mondta, hogy erősen zúg a füle.²⁷² A legnagyobb baja mégsem a repüléssel volt. Az egész delegáció hangulata rendkívül nyomottá vált, mivel Kiel óta nem javultak, inkább rosszabbodtak a körülmények. Kánya helyzete több szempontból sem volt rózsás. A revízió lehetőségének elszalasztása belpolitikai katasztrófába sodorta volna a kormányt és az országot. Katonai kalandba bonyolódni viszont beláthatatlan nemzetközi következményekkel járt volna. Hitler dühödten fogadta a magyarok „kettős játékát”, vagyis azt, hogy a magyar diplomácia úgy akart érvényt szerezni területi igényeinek, hogy közben ne kelljen eljátszania az *agent provocateur* szerepét. A kancellár jelezte: a magyar követelések ügyét a müncheni négyhatalmi tárgyalásokon fel sem hajlandó vetni. Ezt végül Ciano tette meg, s ennek nyomán pótegyezményben kötelezték a résztvevők Magyarországot és Csehszlovákiát az egymás közötti megegyezésre.

München után a kormány számára nyomasztóvá vált a belpolitikai helyzet. Szélsőjobboldali körök, a honvédség tisztikarának radikálisai és a közvélemény egy része is elszalasztva látták a felvidéki revízió lehetőségét, és erősen bírálták a miniszterelnöket és a külügyminisztert, amiért nem indítottak katonai akciót Csehszlovákia ellen. Ilyen körülmények között Kánya minden tehetségére szükség volt Komáromban, ahol elkezdődtek a kétoldalú magyar-csehszlovák tárgyalások. A megbeszélések menetéről és eredményéről számos kiváló tanulmány áll a rendelkezésünkre. Legújabbban Janek István szentelt figyelmet a témának. Ezekből ismeretes, hogy a magyar küldöttséget Kánya és Teleki Pál kultuszminiszter, a csehszlovák delegációt Jozef Tiso, a szlovák autonóm kormány elnöke és Ivan Krno, a prágai külügyminisztérium magyarul kiválóan beszélő munkatársa vezette. Kétségtelenül ez, a müncheni és a komáromi tárgyalások időszaka volt Kánya munkásságának legfontosabb periódusa. Az első bécsi döntésig ő tartotta kezében az egész felvidéki kérdés kezelését, annak minden vonatkozásával együtt. A főbb problémákat Imrédyvel, Telekivel és Aporral beszélte meg, az utasításokat, táviratokat pedig a politikai osztály vezetőjének diktálta le, esetleg Csákyon keresztül telefonon tájékoztatta

Tiso és Kánya, 1938

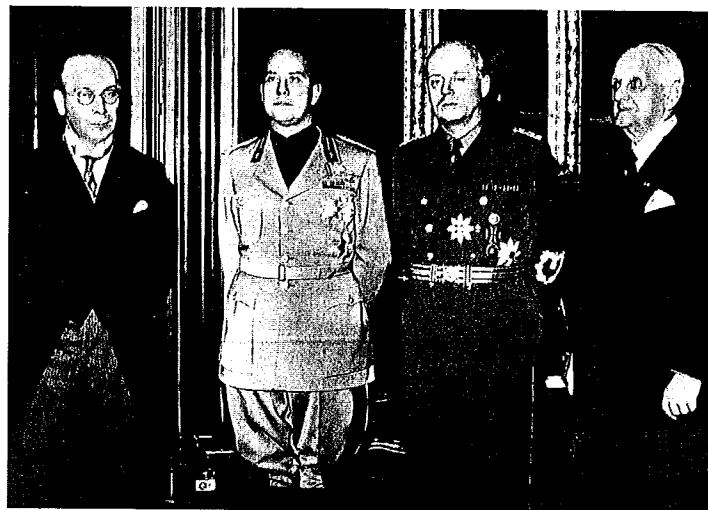
a Berlinben várakozó Sztójayt. Munkáját csak hátráltatta Imrédy aggályoskodása és esetenkénti kapkodása. Szegedy-Maszák Aladár szerint soha még nem volt ilyen nyilvánvaló, hogy a külpolitika alapozása és végrehajtása ennyire Kánya munkáján alapult.²⁷³

A megbeszélések elején a minden hájjal megkent magyar külügyminiszter a diplomata múlttal nem rendelkező Tisónak szánt elővágásként francia tárgyalási nyelvet javasolt. Ez meg is adta az alaphangot a tárgyalásoknak, melyek végig feszült légkörben folytak. A szóbeszéd szerint Kányának még egyéb lapok is voltak a paklijában. Egy ízben elővett egy papírdarabot, amelyen Tiso neve és aláírása szerepelt. Miután utóbbi elismerte, hogy az aláírás az övé, Kánya megmutatta az egész lapot, az 1910-es népszámlálás ívét, ami azt bizonyította, hogy a szlovák politikus akkor még magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Október 13-án a csehszlovák fél a magyar követeléseket jóval alulmúló ajánlatot tett a magyar delegációnak. Ebben 5405 km²-nyi terület és 349 ezer lakos átadását helyezték kilátásba, ami a két fél között elmélyült, áthidalhatatlan szakadékokat bizonyított.²⁷⁴

Kánya megérkezik a bécsi tárgyalásokra, 1938

Kánya előzetesen sem hitt a tárgyalások sikerében, amit a történetek igazoltak. Mint kijelentette: „[...] az új határookra nekünk ma reggel átnyújtott ellenjavaslat annyira eltér a mi felfogásunktól, hogy az újjárendezés alapelveit illetőleg oly úr tátong a két delegáció által képviselt álláspont között, hogy annak áthidalását meggyőződésünk szerint ezektől a tárgyalásoktól nem remélhetjük.” Ennek ellenére nem akarta megszakítani azokat, ezért telefonon kért instrukciókat Imrédy miniszterelnöktől, aki utasítást adott a tárgyalások azonnali megszakítására. Utólag tudjuk, hogy ez hiba volt, de egyáltalán nem kizárt, hogy a zsákutcába jutott megbeszélések miatt Kánya előtt felcsillant a nagyhatalmi döntés reménye. Azt még megjegyezte, hogy a magyar követeléseken tudtak volna kisebb módosításokat eszközölni, de a csehszlovák fél elutasító álláspontja után nem látott lehetőséget érdemi eredmény elérésére.

František Chvalkovský, Galeazzo Ciano, Joachim von Ribbentrop és Kánya Kálmán Bécsben, 1938

Egy héttel később a csehszlovák kormány jóval engedékenyebb ajánlatot jutattott el Budapestre, de mivel jelentős felvidéki magyar városok visszaadása ebben sem szerepelt, az Imrédy-kormány visszautasította azt. Kánya Sztójay útján értesítette a német vezetést, hogy noha Magyarország hálás azért a nyomásért, amit Berlin a csehekre és Tisóra gyakorolt, a végleges javaslat elfogadása az országban igen kedvezőtlen hatással járna. A találkozó kudarca ellenére (vagy éppen a miatt) Kánya – aki az október 13-i minisztertanácson ragaszkodott a négyhatalmi bázison nyugvó revízióhoz – továbbra is ellenezte a katonai megoldást, és remélte, hogy a kérdés rendezése újabb konferencia szereplőinek a kezébe kerül. A németek azonban ebben a kérdésben már nem szorgalmazták a francia–angol–olasz–német együttes döntést, és a két nyugati hatalom sem ragaszkodott a „nemzetközi” megoldáshoz. A magyar diplomácia nem tehetett mást, Rómában és Berlinben is igyekezett előkészíteni a terepet a kedvező döntéshez. Kiel után ésszerű volt, hogy ne Imrédy és Kánya utazzon a német fővárosba. Helyettük Darányi képviselte a kormány álláspontját.

A döntéshozó bécsi találkozó első hivatalos napjának fejleményei nem kedveztek a magyaroknak. Ciano szerint a szlovákok jobban képviselték az ügyüket, Kánya pedig polemizáló arcát mutatta, és szokásához híven feleslegesen csípős megjegyzéseket tett. Érvei azonban nem voltak meggyőzőek. November 2-án ennek ellenére megszületett a magyar szempontból kedvező olasz–német döntés, melynek eredményeként három nap múlva megkezdődött a magyar csapatok bevonulása a Felvidékre és Kárpátalja magyar övezetébe. A döntőbíráskodás után Bécsből Hegyeshalmon át Budapestre visszainduló, diplomáttal telezsúfolt különvonatot minden állomáson ujjongó tömegek fogadták. A delegációhoz tartozó Újpétery Elemér leírta, hogy Kányát roppant mód feszélyezte a sokaság (közöttük rengeteg gyerek) túlradó érzelmnyilvánítása, ezért a zavarba ejtő helyzet elől inkább a háttérbe húzódott. A komáromi megállónál azonban a többiek unszolására mégiscsak az ablakhoz ment, és a látványtól elgyengülve még arra is megkérte a személyi titkárát, hogy osszon szét pár magyar cukorkát az összeverődött gyerekek között.

November 13-án kihirdették az Imrédy Béla és Kánya Kálmán által beterjesztett 1938: XXXIV. törvénycikket a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről. Az ezt követő kassai bevonulás Kánya pályájának is csúcspontját jelentette, egyúttal – a sors fintoraként – külügyminiszeri pályafutásának a záróaktusa is lett. A siker miatt Magyarországon minden addiginál nagyobb népszerűségnek örvendett. Az euforikus hangulat érzékeltetésére érdemes itt ismét idézni Márai nem csekély pátozzsal írt sorait: „A régi nagy diplomata típus utolsó képviselőinek egyike Kánya Kálmán. Az emberek nyugodtabban aludtak el az elmúlt öt évben, ha gondterhes éjszakákon eszükbe jutott Kánya neve. »Majd Kánya vigyáz« – gondolták. S Kánya dolgozott, csendesen, nem adott politikai nyilatkozatokat, és vigyázott. Ma hangos volt nevétől a pesti utca, az ország. Egy nemzet zárta szívébe a hallgatag, meghatott ősz urat. »Kánya hazajött, hozza magával Komáromot, Kassát és a többi. Megcsinálta. Jól csinálta.« Ezt gondolták.»²⁷⁵ Mából visszatekintve úgy véljük, rosszul gondolták. A Bécsben aláírt dokumentumon nem szerepelt az angol és a francia diplomácia vezetőinek kézjegye. A revíziós siker árát pedig

meg kellett fizetni, és ezt Kánya pontosan tudta. Nem akart tovább asszisztálni ahhoz, hogy Imrédy a németek karjaiba veti magát.²⁷⁶ 1938 nyarán már azt is látta, hogy Hitler háborúba sodorja az országát, és vele együtt Magyarországot is.

A november közepén újjáalakult kormányban még Kánya volt a külügyek vezetője, de nem sokkal ezután, 1938. november 28-án, megromlott egészségi állapotára hivatkozva lemondott. A londoni *Times* szerint a lemondás oka az volt, hogy a németek ellenezték a közös magyar–lengyel határt. Ugyanerre utalt a *Popolo d'Italia* is, amely arról írt, hogy a ruszin kérdés rendezéséig Imrédy látja el a külügyminiszeri teendőket. Kétségtelen, hogy az események alakulásában Kárpátalja visszaszerzésének kudarcos terve is közrejátszott. A magyar–lengyel közös határ tervét a területszerzés mellett a németek ellensúlyozásának szándéka is inspirálta. Kánya a magyar kormány nevében november 9-én jegyzékben fordult József Beck lengyel külügyminiszterhez, Varsó katonai segítségét kérve a terület elfoglalásához. A lengyel kormány azonban csak szabadcsapatok részvételére tett ígéretet. Az olaszok két nap múlva értesítették a magyar kormányt, hogy nem támogatják a tervet, a minisztertanács ennek ellenére november 18-án a katonai támadás mellett döntött. A közben befutott német tiltakozásra Kánya, a diplomáciailag alaposan előkészített akciók híve megígérte, hogy a kormány nem nyúl erőszakos eszközökhöz Kárpátalján (melynek sikere katonai beavatkozás esetén több mint kétséges volt). Berlin és Róma közös jegyzékére reagálva 20-án végül is leállították az akciót.

Kánya helyzete ekkor több szempontból is tarthatatlanná vált. Az csak a kisebbik baj volt, hogy a magyarországi szélsőjobboldal tajtékozott, amiért sem Pozsony, sem Kárpátalja nem került magyar kézre. Ezek a körök a revíziós sikereket valójában kudarcnak tekintették. Ám amint arra Ormos Mária is fehérvta a figyelmet, az 1938. őszi fejleményekkel szembeni elégedetlenség a nyilas csoportokon kívül beférkőzött a kormánypárt jobboldalának soraiba is. Ez az országon belül ingatta meg Kánya helyzetét. Hitler ugyanakkor a Csehszlovákiával kapcsolatos magyar vonakodást egyértelműen az ő számlájára írta, Imrédy pedig, aki saját pozíciója érdekében igyekezett megfelelni Ribbentrop követeléseinek, annak ellenére hátat fordított miniszterének, hogy korábban egyetértés volt közöttük

a csehszlovák kérdésben. A németek ekkor már határozottan követelték az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozást, és nem kevésbé Kánya menesztését. A miniszterelnök pedig szabadulni igyekezett a külügyek vezetőjétől. Imrédy állítólag Eszterházy János felvidéki magyar politikust kérte meg, hogy berlini útja alkalmával közölje Ribbentroppal: „a vén madár már nem sokáig marad a külügyminiszteri székben.”²⁷⁷

Német jelentések szerint Kánya már a bécsi döntés másnapján bejelentette távozási szándékát a kormányfőnek, sőt hozzálátott, hogy lakásának bútorait Balaton-parti villájába fuvaroztassa. A politikailag igen aktív Imrédy és az érzékeny természetű Kánya között addigra rendszeressé váltak a súrlódások, melyek az utolsó hetekben különösen kiéleződtek. A külügyminisztérium tisztviselőinek adott kormányfői utasításokat ugyanis Kánya rendszeresen megfélebezte, a külügyeket saját hitbizományaként kezelte, és abba senkinek nem engedett beleszólást. Imrédy ezért gyakorta a külügyminisztérium kabinetfőnökének véleményét kérte ki külpolitikai kérdésekben. Ez kezdetben alkalmat adott ugyan Kányának arra, hogy befolyást gyakoroljon a miniszterelnök döntéseire, egyszersmind azonban a miniszter és a beosztottja közötti bizalmi viszonyt is megingatta. Ez Csáky önállósodási törekvéseinek tükrében nagyon is érthető. Imrédynek tehát több oka is volt, hogy távozásra kényszerítse az idős diplomatát. A kormányzó párt jobbszárnyán Darányi Kálmán körül csoportosuló politikusok ugyancsak a távozását követelték. A volt miniszterelnök 1938. október 14-i müncheni látogatása során Hitler éles kirohanást intézett Kánya ellen, ami meggyőzte Darányit és a hozzá közel állókat, hogy Imrédynek menesztenie kell külügyminiszterét. A miniszterelnök ezt állítólag már a kabinet átszervezésekor megtette volna, ám a kormányzó akkor még ragaszkodott Kánya megtartásához.²⁷⁸

A külügyi tárca irányítását átmenetileg a Kánya által politikai analfabétának tartott kormányfő vette át. Utódaként szóba került Apor Gábor és Bárdossy László, de a kormányzó december 10-én a korábbi külügyminiszteri kabinetfőnököt nevezte ki. Annak ellenére, hogy a kettejük közötti viszony az utóbbi időben megromlott, Csákyt maga Kánya ajánlotta utódjául, feltehetően azzal a szándékkal, hogy titkára és tanítványa révén esélye legyen továbbra is be-

Kánya Kálmán és Csáky István gróf az 1930-as évek végén

folyást gyakorolni a külpolitikára. Az új külügyminiszter azonban tapasztalatlansága és „tapsvágya”²⁷⁹ miatt sokszor elvétette a helyes irányt, ráadásul teljesen függetlenítette magát egykori főnökétől, aki emiatt (is) súlyosan csalódott benne. Kányát az is mélyen sértette önértékelésében, hogy miután 1939 márciusában, Csehszlovákia teljes dezintegrációja idején a németek már jóváhagyták, sőt sürgették Kárpátalja magyar elfoglalását, az újabb revíziót sokan Csáky és Imrédy sikereként könyvelték el.²⁸⁰ A helyzet akkorra valóban gyökeresen megváltozott, de Kánya már korábban gátja volt a Németország kegyeiből származó revíziós sikereknek. „Külpolitikája, mely mindenkivel jóban lenni igyekezett, idejét múlta. Magyarországnak sorsának javulását csak Németországtól várhatja, minthogy az antant Magyarországról akkor sem tenne semmit, ha Németországot legyőznék” – mondta róla Erich Friderici német tábornok.²⁸¹ A konzervatív Kánya felváltása, a kapkodó, szerény tehetségű Csákyval színvonalasítást hozott a magyar külpolitikában, mely már határozottan elkötelezte magát a tengelyhatalmak politikája és a velük való együttműködés mellett.

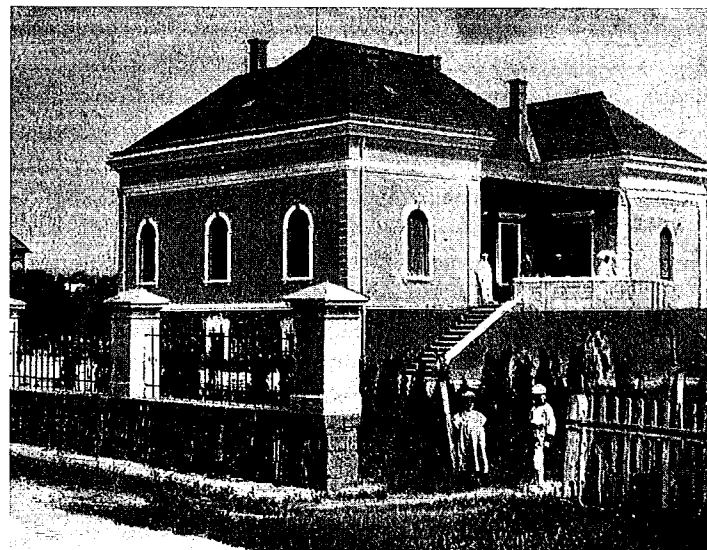
A pálya lezárul

A háborús politika holdudvarában

Miután elhagyta a Dísz téri épületet, Kánya kevesebbet tartózkodott a fővárosban, utolsó évei alatt annál többet időzött Balatonalmádiban. A korábbi időkben gyakorta üdült a Sváb-hegyen, az ottani szanatóriumban, vagy utazott külföldre, hogy az egyre megterhelőbb munkával járó fáradalmakat kipihenje, vagy a betegségét gyógyíttassa. Heteket töltött el a hesseni Bad Wildungenben, ahol vesebaját kezelte. Akkoriban a város előkelő szállodája, a Fürstenhof és a Kurpark az európai és a német arisztokrácia, a politikai személyiségek, a gazdaság és a művészetek szereplőinek kedvelt tartózkodási helye volt. Amennyiben erre ideje maradt, Kánya szívesen pihent télen a bajorországi hegyek között. Nyaranta viszont – mintha ezzel politikai beállítottságát is kifejezte volna – előszeretettel időzött olyan olaszországi nyaralóhelyeken, mint San Remo, vagy csendesebb olasz kisvárosokban, mint a Rómától nem messze fekvő Fiuggi. Lemondása után azonban elsősorban az almádi ház nyújtott neki menedéket.

Minisztersége idején még Hory András Hadapród utcai hat-szobás, személyzeti helyiségekkel, garázzsal ellátott villáját bérelte. Hory emlékezéseiből tudjuk, hogy a pasaréti villa bérléséből később majdnem peres ügy lett, mert Kánya Hory többszöri kérése ellenére sem volt hajlandó a korábban megállapítottnál magasabb – a valóságos piaci értékhez képest még úgy is alacsonyabban megszabott – lakbért fizetni, és húzódozott a házból való kiköltözéstől is. Amikor ez végre megtörtént, a villát leromlott állapotban hagyta el. A kínos villaügy is hozzájárult ahhoz, hogy Hory elfogultan ítélte meg Kányát, így a róla rajzolt portréját is csak fenntartásokkal lehet elfogadni.

A Hory-villából lemondása után az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasor egyik szerényebb házába költözött. Befektetett vagyonának hozadékaiból vásárolta meg a balatonalmádi nyaralót, amelyet Rada István veszprémi kanonok építtetett. Ő később eladta Mód Lajos építésznek. Tőle vásárolta meg 1936-ban az akkor már külügyminiszter Kánya a parkkal körülvelt villát. A gazdagon berendezett, nyolcszobás villa és a hozzá tartozó park megfelelő környezetet biztosított számára, ahol nyugodt visszavonultságban, de nem elzárkózva élhette az életét. Igaz, hogy nyilvános helyeken ritkán jelent meg, és csak kevesekkel érintkezett, inasával rendszeresen kihajózott a Balatonra, és jó viszonyban volt a község plébánosával. Kapcsolatai azonban nem szorítkoztak a helyiekkel történt esetenkénti találkozásokra. Többször látta vendégül víkendre egykori politikus- és munkatársait, közöttük Kozmát, valamint hivatali utódát, Csáky Istvánt is, és ugyancsak gyakran fordult meg a fővárosban. Hivatalos és magántermészetű elfoglaltságai mellett, ha tehetett és egészségi állapota engedte, nem hagyta ki a korábban rendszeres kaszinóbeli vacsorákat sem.

A Kánya-villa Balatonalmádiban (az előző tulajdonos idején)

Képviselők társaságában, 1938

Az elmúlt idők legtehetségesebb külügyminisztere változatlanul tekintélynek számított. Lemondatása és az utána következő időszak lelkiileg nagyon megviselte, amiben közrejátszott, hogy Imrédy miniszterelnöksége alatt a kormány nem tartott ígényt a tanácsaira sem. Ez azonban nem jelentett teljes mellőzöttséget. A németek nem, de más országok diplomatái (köztük például Knox angol követ) és saját beosztottjai is elismerték, és hiányolták tehetségét a hivatalos politikából. Montgomery amerikai követről tudjuk, hogy rendszeresen felkereste és kikérte a véleményét. Kánya másfél évvel a lemondása után arról panaszkodott, hogy a diplomáciai testület tagjai még mindig azt hiszik, hogy ő a külügyminiszter, és folyton látogatóba járnak hozzá. Naponta átlagosan öt telefonhívást kap, és két látogatója van – mondta. Időnként még magas rangú nácik is megfordultak nála. A kormányváltást követően Teleki miniszterelnök is rendszeresen magához kérte, hogy konzultáljon vele. Képességeiről visszamenőlegesen is sokat elárul, hogy az őt egyáltalán nem kedvelő Cionnak egyetlen jó szava nem volt az utódjáról. Kánya hivatalos politikai szerepvállalása sem szűnt meg egészen 1938 végén. Lemondását követően a felsőház külügyi bizottságának elnökévé választották. Véleményé-

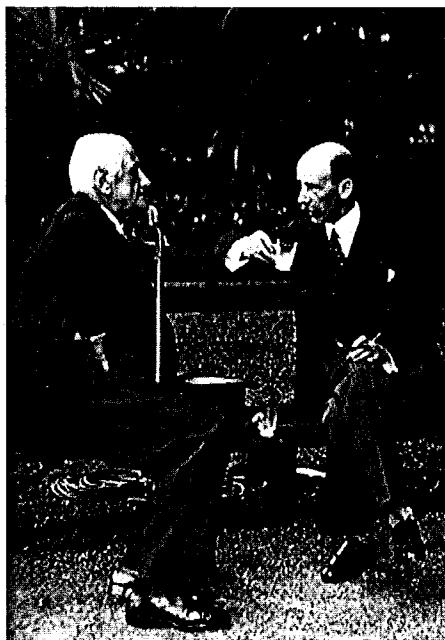

Kánya és Ciano, 1938

re, megjegyzéseire nem csak a tisztelői figyeltek. A német követség emberei gróf Bethlen István mellett Kányát is a kormány zsidó, liberális és legitimista ellenzékéhez sorolták, aki „személyes haragból Németország ellenes hangulatot kelt”, és a volt miniszterelnök cikkeinek külpolitikai fejezeteihez a muníciót adja.²⁸²

Lemondása után természetesen kevésbé volt jól informált, mint hivatali idejében. Bevallása szerint nem is próbált lépést tartani a külügyekkel. Utóda sem avatta be a napi politikai ügyekbe, ezért főleg múltbéli tapasztalatai és kapcsolatai tették fontossá személyét. Vidéki tartózkodása és Csáky önfejűsége miatt időnként alapvető kérdésekre sem volt rálátása. Nem volt tájékozott például arról az elemi tényről, hogy Teleki 1939. július végén levélben világosan jelezte Mussolininak és Hitlernek: Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy részt vegyen a Lengyelország elleni háborúban.²⁸³

Az 1939. szeptember 1-jén kirobbant és rövidesen kiszélesedett konfliktusban Kánya bizonytalannak, majd egyre kétségesebbnek tartotta a német győzelem esélyét. A szovjet–német együttműködést teljes mértékben abszurdnak tartotta, mivel – amint azt Montgomery követnek megjegyezte – se Hitler, se Sztálin soha még nem tartotta be a szavát. (Az idős diplomata vissza-

Kánya Kálmán és gróf Bethlen István

vonulása után egyébként fontolgatta, hogy Hitlerrel kapcsolatos élményeit, a Führer minden megfontolást nélkülöző kijelentéseit és ígéreteit, a közöttük lefolyt egyoldalú párbeszédet közreadja, ha eljönni látja annak idejét.) Attól nem tartott, hogy Magyarország áldozatul esne az általuk megkötött paktumnak, de az ország jövőbeni sorsát minden tekintetben borúlátóan ítélte meg. Úgy vélte, bármelyik szembenálló fél fejezi be győztesen a háborút, Magyarország csak veszíteni fog általa. Mivel Németország háborús győzelmének már 1939-ben kevés esélyt adott, a bécsi döntést és következményeit is egészen kedvezőtlen fénytörésben látta. Úgy vélte, hogy egy Berlinnel szemben megszerveződő világkoalíció térdre fogja kényszeríteni a németeket. Ezért is súlyosan elhibáztak, és saját politikája megtagadásának tartotta, hogy a Csáky vezette külpolitika az ország minden szabad mozgási lehetőségét veszni engedte a németeknek való „teljes behódolással”. A „sza-

Kánya az almádi ház kertjében, 1940

bad kéz” szükségességébe vetett hitét a németek katonai sikerei sem ingatták meg. A Teleki-kormány 1940. november 20-án csatlakozott a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez. Kánya szerint ezzel „sikerült felkapaszkodnunk a süllyedő hajóra”.²⁸⁴ Akkor pedig még úgy tűnt, hogy a világot egymás között felosztó tengelyhatalmak erejük teljében vannak. Kánya azonban már a dunkerque-i evakuációt követően úgy kalkulált, hogy az Egyesült Államok rövidesen beavatkozik a háborúba, és így annak kimeneteletét képes lesz érdemben befolyásolni. Ebben az esetben esélyét látta egy kompromisszumos békének, ami Magyarország számára az egyedüli üdvös megoldást jelentette volna.²⁸⁵ Ennek az esélye azonban úgy fogyott, ahogy a háború előrehaladt. Kánya az angol-szász fennhatóság lehetőségével is számolt, amit képes lett volna elfogadni, egy esetleg bekövetkező német okkupáció lehetősége viszont egyenesen elborzasztotta.

Tagja volt annak a szűk körnek, amely Horthy körül szerveződött. A kormányzó mellett számos tanácsadó testület működött. Ezek közül a legszűkebb, államigazgatáson kívüli kört a titkos tanácsosok alkották, akik a kormányzóval régmúlta visszatekintő, bizalmas kapcsolatban álltak. Kánya véleménye személyi kérdések terén sokat nyomott a latba. Teleki halála után – többedmagával – ő ajánlotta a külügyminisztériumból általa jól ismert és 1941 februárjában Csáky örökébe lépett Bárdossy Lászlót miniszterelnöknek, akit viszonylagos ismeretlensége miatt a németek szemében elfogadható személynek tartott.²⁸⁶

Az új kormány döntése értelmében április 11-én a Magyar Királyi Honvédség egységei megkezdtek Bácska, a Muraköz és a baranyai háromszög megszállását. Kánya – minden kétkedése elenére – nem ítélte el a súlyos lépéskényszerben lévő Bárdossy-kormány elhatározását a gyakorlatilag már felbomlott Jugoszlávia elleni katonai akció megindításáról. Jól tudta, hogy a német felkérés elől kitérni még kevésbé volt lehetséges, mint 1938 őszén, Csehszlovákia esetében. Az is igaz, hogy véleményének kialakításában ezúttal is közrejátszott a szerbekkel szemben érzett, már-már történelminek mondható ellenszenv. A parlament külügyi bizottságának ülésén Bethlen Istvánnal egyetemben kiállt Bárdossy döntése mellett, amelyet minden tekintetben helyeselt. Hangsúlyozta, hogy a lépésért a kormányt a legkisebb erkölcsi felelősség sem terheli, mivel a magyar–jugoszláv barátsági szerződést és a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást maguk a jugoszlávok semmisítették meg először, és a magyar döntés – kényszerhelyzetben – csak ez után született meg. Az utalás arra vonatkozott, hogy 1941. április 6-án és 7-én a jugoszláv légierő több támadást intézett az ország déli körzetei, Pécs, Szeged és más magyar városok ellen. A valódi kényszerhelyzetet mégis inkább az jelentette, hogy a magyar kormány – a németek nyomásának engedve – 1941 tavaszán már nem térhetett ki a fegyveres fellépés elől. Az is igaz azonban, hogy Teleki március végén, a horvát szeparatistáknak küldött biztatásával maga is siettetett Jugoszlávia felbomlását. A Legfelső Honvédelmi Tanács április 1-jén határozott a Jugoszlávia elleni háborúban való magyar részvételről, egyebek mellett azzal a formai feltétellel, hogy azt a jugoszláv állam felbomlása meg kell hogy előzze. Ebben az esetben ugyanis Magyarországot nem kötötte

az 1940. december 12-én megkötött örök barátsági szerződés. Április 2-án megkezdődött a német haderő felvonulása a délszláv állam ellen, Magyarországon keresztül. Ez után, a német offenzíva kezdetekor érte Magyarországot a jugoszláv légierő demonstratív támadása, mely azonban jelentős veszteségeket nem okozott, és nem volt mérhető a magyar honvédség 1941. április 11-én a Délvidék visszafoglalásáért indított hadműveleteihez.

Az idő előrehaladtával és a katonai helyzet romlásával a Horthy körül működő csoport legfontosabb célja az lett, hogy kiutat keressen a kilátástalan háborús helyzetből. Noha a reményvesztettség korábban nem volt jellemző tulajdonsága, a II. magyar hadsereg katasztrófája a szenvtelen és cinikus Kányát is mélyen megrendítette. A katonák személyes tragédiája felett érzett szánakozása mellett az ország katonai és külpolitikai helyzetének drámai romlása okozta depresszált hangulatát. 1943 elején volt olyan pillanat, amikor nem is látott kiutat az elkeserítő helyzetből. Természetes, hogy helyeselte a Kállay-kormány titkos béketapogatózásait, de óvatosságból arra figyelmeztetett, hogy szerencsétlen megoldás lenne, ha a kormány a tárgyalások folytatását aktív diplomatára vagy követre bízna. A hazai angolszász orientációjú politikusok között ő is találkozott a kormány által Svájcba küldött Barcza György volt londoni követtel, hogy kiutazása előtt tanácsokkal lássa el. Barcza – noha személyi kérdésekben kritikus volt vele szemben – nagyra tartotta egykori felettesét és sokat adott a véleményére. Ahogy a diplomata tárgyalásai kudarcba fulladtak, úgy állandósult Kánya kedvetlensége, ráadásul a következő hónapokban betegsége is súlyosbodott, ami miatt többször kényszerült hosszabb pihenőre. Ennek ellenére Bethlen (akit Kánya akkoriban kritikával illetett amiatt, hogy időnként nagy lendülettel fog neki a változások véghezviteléhez, de próbálkozásai rendre kifulladásra értek) 1943. június végén készített memorandumában új kormány kinevezésére tett javaslatot a kormányzónak. A fordulat végrehajtásának feladatával megalakítandó kabinet külügyi vezetésére Kánya Kálmánt ajánlotta.²⁸⁷

1943. augusztus 17-én ült össze először a kormányzó gödöllői kastélyában a német titkosszolgálat által Burg-klikknek nevezett tanácsadó testület, amelyet Horthy időről időre a háborúval kapcsolatos fontos politikai döntések előkészítésére hívott össze. Ká-

nya Kállayval, Ghiczy Jenő külügyminiszterrel, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel, Esterházy Móriccal, Károlyi Gyulával, Rakovszky Ivánnal és Bethlen Istvánnal együtt vett részt az értekezleten, melyen a magyar különbélke feltételeit fogalmazták meg. Az informális testület tagjai szeptember 10-én újabb tanácskozássra ültek össze, és arról döntöttek, hogy megakadályozzák a német katonai szállítmányok áthaladását Budapesten. Arról is döntöttek, hogy a kormány nem ad csapatokat balkáni katonai akcióhoz. A németek természetesen mindenről tudtak, arról is, hogy kik, milyen befolyást gyakorolnak a kormányzó és a kormány döntéseire. Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal vezetője szerint a valódi politikai döntéseket az említett személyiségekből álló testület hozza.²⁸⁸

Az 1943 vége és 1944 nyara közötti időszakról kevés forrás áll rendelkezésünkre. Azt tudjuk, hogy 1944 nyarának végén Kánya memorandumban fordult a kormányzóhoz, amelyben határozottan kérte, hogy Horthy vezesse ki az országot a háborúból. Már „nemcsak a buta katonák, hanem a tapasztalt emberek” is látják, hogy a háború Magyarország számára elveszett – írta a tőle megszokott stílusban a kormányzónak.²⁸⁹ Az 1944. szeptember 10-i ülésre a Nádas Lajos vezérkari ezredes által „vén szamarak” tanácsának gúnyolt testület tagjai közül öt katonai és öt polgári személyt hívtak össze. A katonák közül Róder Vilmos volt honvédelmi miniszter, Sónyi Hugó, a Honvédség volt főparancsnoka, Náday István nyugállományú vezérezredes, Csatai Lajos honvédelmi miniszter és Vörös János, a Honvéd Vezérkar főnöke volt jelen. A többiek, Károlyi Gyula gróf, Esterházy Móric gróf, Kánya Kálmán, Péterfy Zsigmond báró és Henyey Gusztáv külügyminiszter voltak. A Várban tartott ülésen Bethlen István is megjelent.²⁹⁰ Halála előtt nem sokkal Kánya már súlyos kétségek között emlékezett vissza rá, hogy a kormányzó magához hívatta, amikor a háborúból való kilépést előkészítette. Emléke szerint rajta és Horthyn kívül még egy valaki vett részt a megbeszélésen, akinek a nevét azonban nem fedte fel. Azt viszont elárulta, hogy amint a találkozóóról a lakásába visszaért, a németek már mindenről tudomást szereztek.²⁹¹ Az idő, nagybeteg Kányát gyötörte a gondolat, hogy utóbb megvádolják azzal, ő informálta németeket.

A vég

Különös, de nem véletlen, hogy Kánya Kálmán életének befejezése egybeesett annak a Magyarországnak a teljes összeomlásával, melyet élete második felében képviselt. Magas kora, gyógyíthatatlan betegsége és annak a háború alatti ellátatlansága miatt állapota súlyossá vált. Vesebetegsége előrehaladott állapotában már egészen nyilvánvaló tünetekkel járt. A krónikus veseelégtelenség kezelése akkor még inkább, mint napjainkban, legfeljebb a vesekárosodás lassítására irányult, a kiváltó okot nem sikerült megszüntetni. Kánya az utolsó hónapjaiban már rendszeres kórházi ápolásra szorult, ami a front közeledtével egyre nehezebben volt megoldható. Személyes tragédiáját tetézte, hogy azzal egyidejűleg az országra is végzetes hónapok vártak.

A Nemzeti Számonkérés Szervezete a hungarista hatalomátvétel követően szisztematikus adatgyűjtést folytatott a korábbi kormányok tevékenységével és tagjaival kapcsolatosan. Ennek eredményeként számos egykori politikust, kormánytagot tartóztattak le, akiket Budapesten a Lomnic és a Mirabell szállodában tartottak fogva. Közöttük volt Szombathelyi Ferenc, a Honvéd Vezérkar volt főnöke, Ruszkiczay-Rüdiger Imre, a honvédelmi miniszter helyettese, Arnóthy-Jungerth Mihály, Nagy Vilmos, Rakovszky Iván. Mellettük a Lomnic szállóban őrizték Kánya Kálmánt is. Innen – többedmagával – Sopronkőhidára internálták. Az átszállítások októbertől decemberig több szakaszban tartottak. Kánya a korszak számos államtitkárával, miniszteriális szerveinek vezetőjével, tábornokával, főispánjával érkezett Kőhidára a védőőrizetesk (ún. „nagypolitikaiak”) csoportjába, akik fogvatartásuk, kórházi ellátásuk idején külön elbánásban részesültek. Ahogy a front előrehaladt, és az ellenállás erősödött, a fogvatartottak száma is növeke-

Kánya Kálmán Sopronkőhidán, 1944 (Szávay Edit rajza)

dett, emiatt több védőőrizetést szabadonbocsátottak. Kánya 1944 karácsonya után teljesen összetörve, súlyos betegen jutott vissza Budapestre. A Miasszonyunk 8. szám alatti lakásában akkor már a Gestapo tisztjei laktak, ezért unokaöccse, Kánya Albert feleségénél húzódott meg a Sashegyen lévő Vércse utcában. Ezt megelőzően azonban – jobb híján – a szomszédos lakás bérlőire, Makkai János újságíróra, pontosabban annak feleségére hagyták, aki így számolt be a történetekről: „[...] egy este továbbszolgáló magyar katonák, nyilasok vagy sem, nem tudhatom, altiszszerű rangban, ököllel megverték az előszoba ajtót, s belöktek rajta egy fehér hajú, hajlott hátú öregurat, aki megbicsaklott lábbal az előszobában elterült. A katonák távoztak. A váratlan vendéget felszedték, aki »bocsánat« mondta, »Kánya Kálmán vagyok. Most hoztak haza a sopronkőhidai fegyházból«, alighanem mint gyógyíthatatlan beteget.”

Kányának végül rokonai konyhájában helyeztek el egy nagyméretű ágyat. Az óvóhelyre már nem tudott lemenni, a bombázásokat ágyához kötve kellett átvészelnie. Időnként Ignác Rózsa, a színész-

nő, író és műfordító járt fel hozzá egy-egy szál cigarettával, néha egy pakli kártyával, hogy elszórakoztassa a magányos és a rokonai által éppenhogy megtűrt öregurat. Noha Kánya fizikai állapota már nagyon rossz volt, szarkazmusa utolsó heteiben sem hagyta el. Amikor háziasszonya egyszer német tisztekkel társalgott, felszisszent és azt kérte társalkodónőjétől: „Menjen kérem és segítsen neki beszélni. Elviselhetetlen.” Beszélgetései során Ignác Rózssal megosztotta külügyminiszeri pályájának emlékeit. Különösen Horthyval közösen Hitlernél tett látogatásáról beszélt részletesen, felidézve a diktátor arrogáns viselkedését. Utólag azt is említette, hogy a Németországnak való teljes alárendelődés elkerülésére ő a környező „kis népekkel” történő összefogás gondolatát képviselte.²⁹²

A Vércse utcai ház január elején bombatalálatot kapott. Kánya pártfogói 10-én költöztek el a kibombázott lakásból. Kánya akkor már haldoklott. Ignác Rózsa beszámolója szerint nemsokára, január 14-én meghalt, és unokaöccse felesége temette el a ház kertjében. A valóságban a budai vár pincelabirintusában lévő sziklakórházban töltötte végnapjait, ahol – mások mellett – Eckhardt Tibor lánya viselte gondját. Akkor már szellemi képességei is cserbehagyták. Ott, a sziklakórházban halt meg 1945. február 28-án. Feltehetően ideiglenes sírban földelték el a Dísz téren lévő Honvéd emlékmű virágágyásában, majd több mint egy évvel később, 1946 májusában találtak neki – még mindig nem végleges – sírhelyet. A külügyminisztérium közleménye szerint a Kerepesi temető ravatalozójából temették el 1946. május 4-én, szombat délelőtt 11-kor. Holtestét később szülővárosába szállították át, és a soproni régi Szent Mihály-temetőben helyezték örök nyugalomra a Kania család sírboltjában. A sírt a Nemzeti Kegyeleti Bizottság 2004-ben a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította. Kánya halála után hatalmas vagyonának is nyomra vesztett. A hagyaték gondnokául Albrecht Ferenc neves fővárosi ügyvédet jelölték ki, de a háború és a front közeledtével, illetőleg az ostrom idején a zavaros helyzetben eltűnt a vagyon.²⁹³

A Kania család sírhelye a soproni régi Szent Mihály-temetőben

Összegzés

Kánya Kálmán halálával nem csupán a két haború közötti magyar politikai elit egyik jó nevű reprezentánsa tűnt el a közélet színpadáról, hanem vele és az ismételt háborús összeomlással a régi diplomáciai iskola és gyakorlat hagyománya is sírba szállt. Ennek lényege az volt, hogy a diplomáciai szolgálatba való belépés ellenőrzött keretek között történt, magas képzést adó iskolák és sokoldalú felkészülés után. A kapcsolattartás meghatározott kód- és szabályrendszer, valamint viselkedési normák szerint zajlott, a résztvevők egy és ugyanazon nyelvet beszéltek. Az egykor volt alkonzul, konzul, követ, sajtófőnök, vezértitkár és külügyminiszter ennek az iskolának volt a képviselője.

Kánya esetében hosszú út vezetett a miniszteri bársony-szélig. Kinevezésekor már betöltötte a 63. életévét, az irányító szerep azonban, melyet a miniszteri eskü letétele után idővel kiharcolt magának, nem volt úja számára. Korábbi konzuli, diplomáciai vagy minisztériumi pályafutása során soha nem elégedett meg a végrehajtói feladatkörrel. Számtalanszor adta jelét annak, hogy a beosztásaival járó hatásköröket túlhaladó egyéni ambíciók fűtik. Különösen így volt ez az osztrák–magyar közös külügyminisztérium sajtóosztályán töltött évei alatt, de követként sem azonosította magát azzal a Bismarcknak tulajdonított mondással, mely szerint a nagykövetek csupán dekorált levélkézbesítők. Különösen berlini követi éveiben mutatott élénk politikai aktivitást.

Kánya igazi *self-made man* volt a magyar külpolitikában. Elentétben a diplomáciai testület számos vezető tisztviselőjével, közeppolgári származású volt. A szolgálat összetételéről, mobilitási jellemzőiről Pritz Pál számos tanulmánya tájékoztat. Ezekből tudhatjuk, hogy a származás önmagában még nem jelentett előnyt az

előrelépésben. A hivatal vezetőinek kiválasztásában a tehetség és az alkalmasság volt az elsődleges szempont. Mint említettem, Kányának sem voltak arisztokrata ősei, sőt még kismemesi elődökkel sem büszkélkedhetett, megjelenésében, magatartásában azonban kétségtelenül volt valami arisztokratikus. Idős korában már külsejével is mély benyomást tett partnereire és ellenfeleire. A róla készült fotókat megfigyelve könnyen azonosulhatunk a brit külügyminisztériumnak is dolgozó Carlile Macartney skót történésszel, akit szinte rabul ejtett a diplomata habitusa, megjelenése. A megismerkedésükkor már meglehetősen hajlott korú, ám egyenes tartású Kánya küllemre kétségkívül megnyerő jelenség volt. A magyar politikai életet és annak szereplőit közvetlenül ismerő történészprofesszor észrevehető rokonszenvvvel emlékezett a csendes és előkelő budai villájában, kínai porcelánjai között élő öregúrra, akinek frissen borotvált és drága borotvakrémek illatát árasztó arcát gondosan fésült, ezüstös haj keretezte. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy megjelenése és modora békés harmóniában állt egymással, legalábbis ha öntudatosságát, fölényes fellépését valamiféle arisztokratikus kiválóság jelzéseként fogjuk fel. E kettő összhangját Macartney a következő szavakkal írta körül: „[...] [Kánya] finoman szarkasztikus ajkai óvatosan és előzékenyen formálták a szavakat, melynek hatásait szinte nyomasztóan intelligens tekintettel fürkészte. Azzal a szemmel, mellyel fél évszázadon át figyelte a városokat és embereket, szenvtelenül és megvetően.”²⁹⁴ A választékos megjelenés mögött azonban – mint említettük – polgári származás és csak csekély örökölt vagyon állt. Ez utóbbira a költséges diplomáciai pályán nagy szükség lett volna, hiányát szorgalommal és rátermettséggel pótolta. Kiemelkedésében mindazonáltal az első világháború utáni változások, az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése játszotta a fő szerepet.

„Minthogy Ön már régóta nem mond nekem semmi politikailag érdemlegeset, mondjon hát legalább valami vidámat” – bökte oda egyik alkalommal a budapesti osztrák követnek.²⁹⁵ Ehhez hasonló *bonmot*-jairól számtalan helyen olvashatunk. Gúnyos stílusáról, másokat folyton bosszantó, fölényeskedő természetéről egybehangzóak a vélemények, miként arról is, hogy nem egykönnyen kötött barátságokat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy zárkózott életet élt volna. Valóban csak keveseket avatott bizalmába, de tudatában volt

annak, hogy egy fehér asztal melletti este, vagy fogadáson eltöltött délután nem elfecsérelt idő. Ellenkezőleg, nagyon is alkalmasnak tartotta arra, hogy ott a résztvevők információkhoz jussanak, és fordítva: ügyes diplomaták valódi és álhíreket eresszenek szélnek. A visszavonultság tehát nem számított diplomataerénynek. A személyes összeköttetések, kapcsolatok mindig is nélkülözhetetlenek voltak a hatékony diplomáciai munka során. A beszélgetéseknek ettől függetlenül is mindig nagy fontosságot tulajdonított. Berlini követi éveitől, csakúgy, mint minisztersége idején, Kánya agglegény életének részét jelentette az Országos Kaszinóban rendszeresen elköltött vacsora; 1920 óta volt tagja a társaskörnek, amelybe számos akkori, korábbi és későbbi kormánytag is belépett, hogy ott informális kapcsolatokat teremtsen, vagy tartson fenn.²⁹⁶

Magánemberi kapcsolatairól kevesebbet, hivatali érintkezéseinek mikéntjéről annál többet tudunk. Rokonaitól kellő távolságot tartott. Külügyminiszterré történt kinevezése után a közelebbi és távolabbi családtagjai, ismerősei által címzett segítségkérő levelek száma is ugyancsak megszorodott. Kánya nem mindig tudott kitérni a kérések elől, ám nem volt hajlandó családi kapcsolatainak engedve olyanokat a külügyi pályára bocsátani, akik nem rendelkeztek a kellő felkészültséggel, végzettséggel és tehetséggel.

Magánélete egyebekben sikertelen volt, amit jelez, hogy soha nem nősült meg. Egyes, utólagos források szerint a korabeli közbeszédben az is elterjedt, hogy Kánya a saját neméhez vonzódott. Szegedy-Maszák Aladár ettől eltérően arról emlékezett meg, hogy Kánya többször felemlegette azt a fiatakkori szerelmét, akivel még Oroszországban ismerkedett meg, és aki egy életre kiábrándultá tette.²⁹⁷ Magánya is hozzájárult választékos életstílusának megalapozásához. Mexikói követi szolgálata idején már jelentős vagyont gyűjtött, élete végéig jómódú emberként élt. Berlini követségének éveiben – a korban szokásos módon – minden bizonnyal magánvagyonra egy részét is felhasználta a reprezentációra. Vezértitkári, miniszteri fizetéséből azonban kiváló színvonalon élt, ráadásul nagyobb részt értékpapírokba fektetett pénze is jól jövedelmezett.

Családi nexusairól mindent elárul Hory előtt tett kijelentése, mely szerint vagyonát egyszer majd hűséges inasai öröklik. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Kánya élete vége felé a német Richthofen

bárónővel ápolta bizalmas, baráti viszonyt. A számos protokolláris, társasági rendezvényen való megjelenés, reprezentálás kíváncsiainak, melyek a diplomáciai parketten elengedhetetlennek számítottak – talán nem is kelletlenül – eleget tett, elsősorban azonban a külpolitika koncepcionális kérdései kötötték le a figyelmét.

Kánya megítélése már életében ellentmondásos volt. Amennyi kritika érte ellenfelei részéről, annyira magas piedesztálra is emelték. Sokan a 20. századi magyar külpolitika legjobb képviselőjének tartják, mások nem csupán a legnívósabb, hanem az egyedüli hazai külpolitikust látják és tisztelik benne, aki – amint Márai írta – megvalósította azt, amire az életét feltette. Utóbbi Magyarország nemzetközi tekintélyének a helyreállítása és a területviszaszerzés sikerre vitele volt. Természetesen ezek egyike sem valósult meg maradéktalanul, és ami igen, az sem csupán Kánya érdeme.

Mivel formátumos ember volt, a miniszterelnök és a külügy-miniszter szokásos együttesében elég hamar súlyponti szerepre tett szert, ami később kifejezetten diszharmonikussá tette a kormányfőkhöz fűződő viszonyát.²⁹⁸ A külpolitika irányításában elvileg résztvevő kormányzó – néhány nagyobb horderejű kérdés kivételével – e tekintetben is átadta a kezdeményezést kormánya-
inak. Részben a történelmi múltból, részben a dualista örökségből adódott, hogy a magyar külpolitikai érdekek szószólójává a kormányfő vált, hisz a közös minisztertanácsban is ő képviselte a magyar külpolitikai érdekeket. A másik ok a miniszterelnökök egy részének személyes és politikai ambíciója volt, mely irányt szabott a külügyeknek is. Az 1920-as években Bethlen István például szinte kizárólagos befolyást vívott ki magának a külpolitika irányításában. Az őt követő időszakban azonban Kánya egyéni külpolitikai látásmódja erősebben jutott kifejezésre. Közte és Gömbös között már gyakorta voltak nézeteltérések, melyek Darányi idején egyértelműen, Imrédy alatt jelentős mértékben növekedtek. Célszerű azonban leszögezni, hogy Kánya nem volt üstökös a magyar diplomácia egén, sem magányos sziget a magyar külpolitika tengerében. Természetes, hogy gondolkodása nem volt független (a trianoni Magyarországot uraló struktúráktól. Nézetei egy sor kérdésben összhangban voltak a hazai politikusi garnitúra számos képviselőjének véleményével. Magyarország nemzetközi szerepét, helyét a

világban, ennek változásait és az abból következő feladatokat nagyon sokan látták hozzá hasonlóan. A kivitelezés eszközeit illetően azonban nagyon is egyedi tudott lenni.

A túlzó, hamis és téves beállításokkal szemben inkább az illik rá, hogy sokszor elhibázott, de minőségi elemekkel átszőtt politikai irányvonalat és szakmai színvonalat képviselt. Az idő előrehaladtával a tradicionális professzionalizmus egyre mélyebb bölcsességgé érett benne. Mindazok egyéniségét, akik életük jelentős részét töltik diplomataként külföldi fővárosokban, gyakorta átjárja az arisztokratikus nemzetek felettség emóciója, mely a nemzeti érzésre is valamiféle „vulgár-plebejus” mentalitás megnyilvánulásaként tekint. Ez a hangulati elemekkel gazdagon átszőtt irredentizmustól távolságot tartó, a nemzetközi jogi és szerződéses alapokon nyugvó revizionizmust²⁹⁹ viszont vállaló Kányára is elmondható. Nacionalizmusa ellentmondásos módon a nemzeti önérték sérülésével, a birodalmi díszletek megszűnésével és saját szakmájának presztízavesztésével alakult ki, de az elveszített presztízis kortévesztő fenntartásával együtt nőtt nagyra. Bizonyos beidegződéseitől, mint például mély szerb-, illetve szlávellenességtől nem tudott megszabadulni, de elvszerű pragmatizmusával, politikai szempontokra való tekintettel képes volt háttérbe szorítani a habitusát uraló vonásokat.

Voltak szokásai, amelyeket azonban sohasem vetkőzött le. A 20. századi polgári államokban a külpolitikai tevékenység fölött is nőtt a demokratikus és parlamentáris kontroll, ami miatt lassan bealkonyodott a titkos diplomáciának. Ez a Magyarországon is lejátszódó folyamat kényelmetlen volt Kánya számára, aki a „hozzá nem értő” képviselők, politikusok véleménynyilvánítását illetéktelen beavatkozásnak tartotta, és ellenséges érzelmekkel fogadta. Ennek látásmódja ellentmond, hogy nagy fontosságot tulajdonított a sajtónak, amit azonban nem a tárgyilagos tájékoztatás eszközének tekintett. Kevés kétségünk lehet afelől, hogy az ő gondolatait is a klasszikus diplomácia régi kliséje formálta, mely szerint a nyilvánosság a tárgyalások ellensége. Azzal is tisztában volt viszont, hogy ugyanez bizonyos esetekben képes előmozdítani a külpolitikai célok beteljesülését. Azáltal, hogy hangulatot kelt, támogatást is képes biztosítani bizonyos kezdeményezéseknek, jól irányzott hírek szárnyra bocsátásával pedig le lehet mérni a döntések nyomán megszülető

reakciókat, a másik fél várható válaszát. Kánya ezt nagyon korán, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumában eltöltött éveit alatt felismerte.

Talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: a „Ballhausplatz csiszolt modorú, minden fogást ismerő diplomatája”³⁰⁰ abban is a tradicionális diplomáciai irányt követte, hogy elsősorban a kétoldalú megbeszélések kulisszái között mozgott otthonosan. Szellemi fölénye és tapasztalata ezekben a helyzetekben tudott igazán érvényre jutni. Az államok számának – már a 20. század első felében is tapasztalható – növekedése, a nemzetközi problémák komplexitása azonban megsokszorozta a külpolitika feladatait, melyek megoldását nehezebb volt a hagyományos mederben tartani. Elvileg erre a helyzetre kínált volna megoldást a Nemzetek Szövetsége mint a multilaterális diplomácia első számú színtere, mely azonban – amellet, hogy működése önmagában is számtalan problémával járt – nem számított Kánya valódi terepének. Ő a konspiratívabb vonalvezetésű külpolitika híveként más, szűkebb közegben tudta érvényesíteni képességeit.

Életének egyik legnagyobb dilemmája a Németországhoz fűződő viszony kérdése volt. A németbarát és Berlint a magyar jövő szempontjából stratégiai partnernek tartó Kánya a weimari köztársaság fővárosában eltöltött éveit alatt csalódottá vált. Mélyen elraktározódott benne az is, amit az 1933 utáni Németországban tapasztalt. De jól látta a másik nagyhatalmi partner, Olaszország gyengeségeit is, csakúgy, mint a franciák ellenségességét és a Magyarország iránt mutatott angol passzivitást. Mégis: ez az Anglia volt az, amely hajlandóságot mutatott a magyar érdekek figyelembe vételére. Kányának ebben a közegben, és a szomszédos kisantant országok közé ékelődve kellett külpolitikát csinálnia. Az évtized második felétől a közép-európai országok külpolitikájában felerősödött a kényszerpályás meghatározottság. Kánya – minden németbarátsága, és számos ellenkező vélekedés ellenére – már berlini éveinek végén érezte, hogy a Hitlerrel történő együttműködés zsákutcába szoríthatja Magyarországot, és neki magának is jóval szűkebb lehetősége nyílik az általa kedvelt, rutinton, tekintélyen és ravaszságon alapuló diplomáciai cselekvésre. Később az első bécsi döntés, a felvidéki bevonulás, a revízió első sikerei jócskán meg-

kavarták gondolatait, netán érzelmi alapon is „odébb tolták”. Erre nézve azonban nincsenek írásos forrásaink. Amennyiben a magyar belpolitika és a revíziós közgondolkodás vonásait is figyelembe vesszük, még egyértelműbbé válik: a külügyminiszter hivatali ideje alatt, különösen annak végén Scylla és Charybdis között vergődött. Ennek ellenére (vagy éppen e miatt) pályafutása végén idehaza hi-telessé tudott válni.

Kánya Kálmán azonban elsősorban egy múló világ nagy tehetségű figurája volt, aki egész életében igyekezett őrizni a klasszikus diplomáciai elveit, diszkrécióját és módszereit. Azt tanulta, és pályája alatt mindvégig az lebegett a szeme előtt, hogy a diplomata munkájának legfontosabb velejárója a tapasztalaton és presztízszen alapuló fellépés, a személyes kvalitásokat előtérbe helyező tárgyalás, melynek során jókora szerep hárul az emberi tényezőre. Külügyminiszterként már tudta: olyan kis lépésekkel lehet haladni, amelyek nem okoznak radikális változást a status quo-ban, és közben megőrizhető általuk a „szabad kéz” politikája. Amikor – magas kort megérve – távozott, az ország és a világ is újabb korszakzáró időponthoz érkezett.

Jegyzetek

- 1 MÁRAI 2004, 103.
- 2 MNL OL, XIX-J-1-j. 1985. 41. d. 73.t. Ausztria 10-1-205. és XIX-J-1-j. 85.105. d. Mexikó 45. t.
- 3 BERÉNYI 1995; *Soproni Hírlap*, 1933. február 12.
- 4 HORY 1987, 386, 390. MTAK MS 10864/6. 180.
- 5 *Sopronvármegye*, 1933. május 21.
- 6 Igaz, rosszul. Kánya Weber egyik művét is emlegette, de ezt nem a koncerten, hanem a színházban Liszt tiszteletére rendezett ünnepségen hallhatta. Lásd CSATKAI 1961, 26–28.; Interjú Kányával. *Sopronvármegye*, 1933. május 21.
- 7 *Jahrbuch 1917*, 477–486.
- 8 RATHKOLB 2004, 410.
- 9 HORY 1987, 68–69. Nuber egyébként nem volt Kánya évfolyamtársa, 1882–1887 között volt az Akadémia növendéke.
- 10 GERMOT 2004, 117.
- 11 HERCZEG 1939, 179.
- 12 *Jahrbuch 1917*, 319.
- 13 Friedjung és Kánya beszélgetése. 1908. december 25. FRIEDJUNG 1997, 169–170.
- 14 ÖStA. HHStA. MdÄ. Personalia, 129/065/6/1919.
- 15 GODSEY 1999, 166.
- 16 MNL OL, K. 429. 392.d. 4. cím. fol. 68.
- 17 Idézi: JOÓ 2001, 401.
- 18 Friedjung és Kánya beszélgetése. 1909. január 28.; FRIEDJUNG 1997, 189.
- 19 WANK 2009, 41.
- 20 ÖStA. Presseleitung 177/5.1911.; GEMEINHARDT 1980, 52, 66.
- 21 FRIEDJUNG 1997
- 22 Kánya és Friedjung beszélgetése, 1909. február 4.; FRIEDJUNG 1997, 195.
- 23 ÖStA. Zeitungsarchiv 51–1 Pressearchiv. *Blätter aus Ungarn*, 1912. szeptember 17.
- 24 Lásd PETROV 2012, 26.
- 25 ÖStA. Zeitungsarchiv 51–1 *Polnische Zeitungen*, 1913. május 11.
- 26 *Daily Chronicle*, 1913. május 2.
- 27 *L'Écho de Paris*, 1912. december 18.
- 28 ÖStA. Zeitungsarchiv, Russische Blätter. *Russzkoje Szlovo*, 1913. március 21.
- 29 Kľofáč felszólalása, 1913. május 23. *StenProt* 1911, 7199–7200.
- 30 Kozima feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. MNL OL, K 429. fol. 74.

- 31 Klofáč felszólalása. 1913. május 23. *StenProt* 1911, 7200.
- 32 ÖStA. Zeitungsarchiv 51-1 Französische Blätter, 1912. december 30.; Ernest Breiter interpellációja. 1913. május 28. *StenProt* 1911, 7200.
- 33 Több híradás szól arról, hogy a sajtóosztály vezetője háttérbe vonult vagy betegeskedett, a hivatal irányítását pedig Montlong vette át. Lásd: *Zeit*, 1913. május 6.; *Független Magyarország*, 1913. május 14.; *Neues Wiener Journal*, 1913. szeptember 12.
- 34 Lásd pl. *Arbeiter Zeitung*, 1913. szeptember 4.; *Wiener Journal*, 1913. szeptember 12.; *Az Est*, 1913. szeptember 23.; *A polgár*, 1913. július 22.
- 35 Idézi: ANDERLE-KOZÁRI 1990, 89–92.
- 36 *Volksfreund*, 1914. október 31.
- 37 *Fremdenblatt*, 1914. szeptember 19.
- 38 Kozma Miklós feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. MNL OL, K 429. fol. 71.
- 39 ÖStA. Personalia. Kania. 132.165/6/1919.; ANDERLE-KOZÁRI 1990, 54. és Hedry ügyvivő távirata Bécsbe, 1919. október 31.
- 40 Kánya az akkori IV. (mai V.) kerület Sörház utca 3. szám alatti házában lakott. ÖStA Kania. Z. 129.982/6/1919. 1919. szeptember 30. és uo. 129.06561919. Egy tanító éves jövedelme a háború kezdetén 2500, egy parlamenti képviselőé 15 000–25 000 korona körül alakult. A hadikiadások növekedésével azonban a háború alatti, majd azt követő, egyre nagyobb mértékű infláció jelentősen csökkentette a pénz értékét.
- 41 Feljegyzés. Berlin. 1925. május 12. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. j.n.
- 42 MNL OL, K 27. 101R/112. (1920. május 17.); NN, 1920. II. 306. (35. ülés, 1920. április 26.). Noha utóbb a vezértitkári elnevezés vált ismertté széles körben, de használatos volt a főtitkár elnevezés is. Berlini követi kinevezésekor Horthy felmentésében ez utóbbi néven szerepel. LŐRINCZ 1994, 18.
- 43 VÍZI 2010, 122–123.
- 44 MNL OL, K 59. 1923-7/a.t. 678. fol. 574.
- 45 *Annual Report, Hungary*, 1921. június 26. NA FO 371/6140. fol. 52–53.
- 46 Feljegyzés Curson külügyminiszternek Athelstan-Johnson és Bánffy Miklós megbeszéléséről. 1921. május 26. NA FO 371/6139. fol. 101–102.
- 47 BARCZA 1994, 176.
- 48 BÁNFFY 1993, 113–114.
- 49 HORY 1987, 77.
- 50 Feljegyzés. Berlin, 1925. május 12. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. j.n.
- 51 MNL OL, K 429. fol. 70.
- 52 Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről 1923-ból. MNL OL, K 429. fol. 76.; PAÁL-SZEWANN 2009, 263–264.
- 53 MNL OL, K 429 fol. 70.
- 54 MNL OL, K 429 fol. 70. és 78. Kánya és Kozma viszonyáról és eszmecseréivel kapcsolatban értékes adalékokkal szolgál: ORMOS 2000, 119–120.
- 55 GRATZ 2001, 259.
- 56 BÁNFFY 1993, 114.
- 57 Rassay Károly interpellációja, NN, 1920. XIII. 173. (262. ülés, 1921. november 23.)
- 58 Lásd: MACARTNEY 1957, 108.

- 59 Idézi PRRTZ 1995c, 46. (30. lj.)
- 60 http://kisantant.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=59421&MT=1. MNL OL, K 27. 6R/18. fol. 6. (1920. szeptember 7.) Letöltés ideje: 2012. június 17.
- 61 Fürstenberg jelentése. Budapest, 1921. június 19. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 8. Bd.1.
- 62 *Annual Report Hungary*, 1920. NA FO 371/6140. 22–23.
- 63 Feljegyzés Curson külügyminiszternek Athelstan-Johnson és Bánffy Miklós megbeszéléséről. 1921. május 26. NA FO 371/6139. fol. 101–102.
- 64 ORMOS 2000, I. 102–103., 142.
- 65 Fürstenberg jelentése. Budapest, 1920. december 20., 29. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 2. Bd.1. 1920. 04–1922. 08.
- 66 BARCZA 1994, II. 180.
- 67 Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről 1923-ból. MNL OL, K 429. fol. 70.
- 68 BOROVICZÉNY 1993, 80.
- 69 BOROVICZÉNY 1993, 101–102.
- 70 MNL OL K, 429. fol. 78.
- 71 MTAK MS. HORY, 54.
- 72 Szó szerint állítólag így hangzott: „Kánya hat wegen der kleinen Entente seine Hose voll.” (Kányának a kisantanttól teli a nadrágja.) A leírtak hitelességét rontja, hogy Károly 1920 tavaszán még nem használhatta a *kisantant* kifejezést, hisz az csak ezután kezdett megszerveződni.
- 73 MNL OL, K 429. fol. 70.
- 74 Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. MNL OL, K 429. fol. 77. Gerhard Köpkének, a Német Külügyminisztérium Politikai Osztálya vezetőjének feljegyzése a Kányával történt beszélgetéséről, 1926. január 12. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 5. Bd.1. Frankfälscheraffaire 1. Dezember 1925. – März. 1926.
- 75 Lingauer Albin felszólalása a Nemzetgyűlésben. NN, 1920. XIII. 457. (270. ülés, 1921. december 16.); BOROVICZÉNY 1993, 86.
- 76 BOROVICZÉNY 1993, 257–258.
- 77 LŐRINCZ 1994, 26–27.
- 78 MNL OL K 27. 6R/18. fol. 11. (1920. szeptember 7.)
- 79 Fürstenberg jelentése. Budapest, 1920. október 18. PAAA Pol. Abt. II. Öst-Ung. K305774.
- 80 MNL OL K 27. 4R/23. (1921. január 4.); ORMOS 1994, 80.
- 81 MNL OL K 27. 9R/34. fol. 3–9. (1921. augusztus 1.)
- 82 MNL OL K 27. 4R/18. (1920. szeptember 7.)
- 83 Idézi: KARSAI 1969, 35.
- 84 Fouchet budapesti francia főbiztos jelentése Millerand miniszterelnöknek és külügyminiszternek. Budapest, 1920. május 30. FDI 2004, iratszám: 134. irat típusa: 69. sz. irat.
- 85 Fouchet jelentése Millerandnak. Iratszám: 115. A távirat másolatát május 8-án elküldték Bécsbe, Berlinbe, Londonba, Bukarestbe, Prágába és Belgrádba. Budapest, 1920. április 23. FDI 2004, irat típusa: 18. sz. irat.
- 86 Fouchet távirata Millerandnak. Budapest, 1920. augusztus 27. FDI 2004, iratszám: 41. irat típusa: 161. sz. távirat.

- 87 MONTGOMERY 1993, 68.
- 88 Kánya beszámolója Csicserin szovjet külügyi népbiztossal folytatott megbeszéléséről. Berlin, 1922. július 24. A dokumentumot közli: SERES 2000, 26–27.
- 89 Welczek jelentése. Budapest, 1924. október 15. 29. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. Ru.; SERES 2006, 80.
- 90 Welczek jelentése. Budapest, 1924. október 29. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. Ru.; SERES 2006, 78.
- 91 Egon Franz Graf von Fürstenberg-Stammheim budapesti német követ jelentése. 1922. szeptember 13. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 8. j.n.
- 92 Johannes Welczek jelentése. Budapest, 1923. szeptember 3. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 11. Nr. 3. Staatsmänner 1.
- 93 Feljegyzés. 1925. május 12. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. Bd. 1.; Johannes Welczek jelentése. Budapest, 1924. február 6. PAAA Pol. Abt. II. Politik 9.
- 94 Johannes Welczek jelentése. Budapest, 1924. február 6. PAAA Pol. Abt. II. Politik 9.
- 95 GRATZ 2001, 259.
- 96 MTAK MS 139.; HORY 1987, 395.
- 97 MNL OL, K 429. fol. 72.
- 98 Schoen jelentése. 1933. június 21. A *Wilhelmstrasse* 1968, No. 8. 50.
- 99 SCHLAG 2001, 353.
- 100 ÖStA Liasse Ungarn 193/pol, 1922; Kt. 791, 2634/7–VIII–1922.
- 101 ABLONCZY 2005, 185–186.
- 102 Feljegyzés. Berlin, 1925. május 12. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. Bd. 1.
- 103 Johannes Welczek jelentése. Budapest, 1924. február 6. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. Bd. 1.
- 104 Lásd pl. Hindenburg válaszbeszéde Emich búcsúlátogatásakor. Berlin, 1925. október 7. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. Bd. 1.; Gehardt Köpkének, a Külügyminisztérium II. Osztálya igazgatójának levele Welczekhez. Berlin 1924. február 18.; Feljegyzés. 1925. május 12.; Az államfő búcsúbeszéde Emich Gusztáv távozásakor. 1925. október 7. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. Bd. 1.; Feljegyzés Kányának a német államfőnél tett bemutatkozó látogatásáról. Berlin, d.n. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. Bd. 1.
- 105 Kánya kézzel írt fogalmazványa. D.n. MNL OL, K 64. 1926–11/a. 18. cs.
- 106 NN 1922. XXXVII.164.(476. ülés, 1925. december 2.) és NN 1922. XLIII. 548. (548. ülés, 1926. május 10.)
- 107 *Deutsche Tageszeitung*, 1933. január 9.
- 108 A magyar országgyűlés felsőházának 21. ülésnapja, 1932. június 25. FN 1931. I.
- 109 A frankhamisítási bűnügy politikai hátterének megvizsgálására kiküldött parlamenti bizottság jelentése eljárásának befejezéséről és eredményéről. Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. XVII. kötet. Budapest, 1926, 1028. szám, 175–176.
- 110 A hágai német követség jelentése. 1925. december 18. PAAA Pol. Abt. II. 5 A. Bd. 1.; A brit külügyminisztérium feljegyzése Kányáról. D. n. [1933. február] NA FO 371/16779. fol. 30–31.
- 111 Kánya és Nádasy még diákkorukból ismerték egymást Sopronból, ahol iskolatársak voltak. Kánya azt közölte a Magyar Távirati Irodával, hogy Nádasy valószínűleg régi ismeretségük miatt gondolhatta úgy, hogy segítségre számíthat

- tőle, de semmiféle levelet nem küldött a követnek. MNL OL, K 428. i. 1926. január 15.
- 112 Carl von Schubert külügyi államtitkár távirata a budapesti német követségnek. Berlin, 1926. január 7., Welczek távirata. 1926. január 9., PAAA Pol. Abt. II. Pol. 5. A. Bd. 1.
- 113 Újságkivágások K011243–11245. PAAA Pol. Abt. II. Ungarn 5 A. Bd. 2.
- 114 MACARTNEY 1957, II. 456.
- 115 Gerhard Köpke, a német külügyminisztérium politikai osztályának vezetője feljegyzése a Kányával történt beszélgetéséről. 1926. január 12. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 5 A. Bd. 1.; Schubert számjeltávirata a budapesti német követségnek. Berlin, 1926. január 29. PAAA RM. 356–357.
- 116 Köpke távirata a londoni német követségnek, 1926. június 8. és feljegyzése Kányával folytatott beszélgetéséről, 1926. június 8. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 5 A. Bd. 2.
- 117 Schubert feljegyzése Kányával folytatott megbeszéléséről. Berlin, 1926. március 25. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 2. Bd. 4.; ill. PAAA S.St. Bd. 6.; Diplogerma Stresemann a párizsi német követségnek, Berlin, 1926. november 5. PAAA St.S. Bd. 5.
- 118 Köpke feljegyzése. Berlin, 1927. április 6. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. It. K1257 81–83.
- 119 Köpke feljegyzése a Kányával történt megbeszélésről. Berlin, 1927. november 3. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 2. Bd. 4.
- 120 Feljegyzés Németország és Olaszország viszonyáról. 1928. május 15. PAAA St.S. Bd. 8.
- 121 Schubert feljegyzése. 1928. január 5. PAAA RM. 30. fol. 417–418.
- 122 A kérdésről részletesen lásd: EILER 2002.
- 123 Schubert, 1928. január 10. PAAA RM. Ung. 1. 1920.10. – 1929. 09. fol. 422.; Kánya jelentése. 1928. június 29. MNL OL, K 63. 1928–21/27. 177. cs. fol. 18.; Wettstein jelentése. 1928. július 27. MNL OL, K 63. 1928–21/7. 177. cs. fol. 18–20.
- 124 Wettstein jelentése. 1928. július 27. MNL OL, K 63. 1928–21/7. 177. cs. fol. 18–20.
- 125 Kánya jelentése. D. n. (beérkezés: 1928. május 9.) MNL OL, K 63. 1928–21/7. 177. cs. 1933/1928. fol. 28–29.; Wettstein jelentése. 1928. július 27. Uo. fol. 18–20.
- 126 Köpke távirata Budapestre. 1928. február 27. PAAA RM 30. fol. 436–437.
- 127 Kánya félhivatalos levele Khuen-Héderváry külügyminiszter-helyetteshez. Berlin, 1928. február 10.; KARSAI 1967, No. 76. 137–138.
- 128 Kánya jelentése. 1928. július 13. MNL OL, K 63. 1928–21/7. 177. cs. 2900/1928. fol. 30–32. Lásd még JUHÁSZ 1988, 113.
- 129 Kánya jelentése. Berlin, 1930. február 3. MNL OL, K 63. 1930–21/7. 178. cs. 422/930. fol. 4–7.
- 130 Követi jelentés. Berlin, 1930. március 8. MNL OL, K 63. 1930–21/27. 178. cs. fol. 5.
- 131 Követi jelentés. Berlin, 1930. május 17. MNL OL, K 63. 1930–21/27. 178. cs. fol. 14.
- 132 Köpke szerint a Németországhoz fűződő feszült kapcsolat nem utolsósorban az Aldrovandi olasz nagykövet és Stresemann közötti fagyos viszonynak is a következménye. MNL OL, K 63. 1928–21/7. 177. cs. 1933/1928. fol. 28–29.

- 133 Követi jelentés. Berlin, 1930. május 31. MNL OL, K 63. 1930-21/27. 178. cs. fol. 16–17.
- 134 Kánya jelentése. Berlin, 1930. június 28. MNL OL, K 63. 1930-21/1(I.) 178. cs. fol. 20–23.
- 135 KONDÁSZ–ENGERT 2002, 7–8.; PRITZ 2002, 10.; Schubert feljegyzése. Berlin, 1929. június 28. PAAA Dir. HA. Wallroth.; Kánya jelentése. Berlin, 1928. július 13. MNL OL, K 63. 1928-21/7. 177. cs. 2900/1928. fol. 30–32.; Schubert feljegyzése. PAAA Dir. HA. Wallroth.; Feljegyzés. 1931. március 31. PAAA Dir. HA. Ritter.
- 136 Kánya jelentése. Berlin, 1932. június 4. MNL OL, K 63. 21/7.t. fol. 254–258.
- 137 Kozma feljegyzése MNL OL, K 429. fol. 11–14. Idézi: PRITZ 1982, 52. (56. lj.)
- 138 Bülow feljegyzése Kánya búcsúlátogatásáról. 1933. január 23. PAAA RM. 30. Ung. 3.; Kánya jelentése. 1928. február 10. MNL OL, K 63. 1928-21/43. 177.cs. fol. 33.; Jean Paul-Boncour budapesti francia követ jelentése Kányával folytatott beszélgetéséről. Budapest, 1933. május 8. In: *Documents* 1967, No. 256. 449–450.
- 139 *Az Újság*, 1931. november 20.; MNL OL, K 27. 23R/54. (1928. november 11.)
- 140 Követi jelentés. Budapest, 1932. október 1. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 7. Bd. 1.; PRITZ 1995.c, 73.
- 141 MNL OL, K 429. fol. 68. és fol. 128.; Gömbös Gyula miniszterelnök, megbízott külügyminiszter elvárásai a külügyi szolgálat tisztviselőivel szemben. 628/1.1933. I. 10. Idézi: PRITZ 1995.d, 16–18. Gömbösnek a külszolgálat mentalitásával kapcsolatos irányultságát illetően lásd PRITZ 1995d, 12–13.
- 142 HORY 1987, 398.
- 143 Hans von Schoen budapesti német követ jelentése. Budapest, 1933. január 3. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 7. Bd. 1.; MNL OL, K 429. fol. 118–119.
- 144 PAAA Pol. Abt. II. Pol. 7. Bd. 1.; MNL OL, K 429. fol. 133.
- 145 Sir Horace Rumbold berlini brit követ jelentése. 1933. január 28. NA FO 371/16779. fol. 19–20.; A brit külügyminisztérium feljegyzése Kányáról. D. n. [1933. február] NA FO 371/16779. fol. 30–31.
- 146 Az 1950-es évekig a Chigi család palotája adott otthont az olasz külügyminisztériumnak.
- 147 Cerruti berlini követ jelentése Mussolini kormányfőnek és külügyminiszternek. 1932. december 3. In: *A Palazzo Chigi* 2003, 53., Suvich államtitkár-helyettes távirata Colonna budapesti olasz követnek. 1932. december 28. *A Palazzo Chigi* 2003, 55.; MNL OL, K 428. f. 1932. december 28.
- 148 Kozma feljegyzése. MNL OL, K 429. fol. 131.; Hans von Schoen jelentése. Budapest, 1933. január 3. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 7. Bd. 1.
- 149 Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről. 1932. december 9. MNL OL, K 429 fol. 129–130, 133–134.; Schoen jelentése. Budapest, 1933. január 3.
- 150 Baldoni budapesti ügyvivő távirata Mussolininak. 1932. december 29. *A Palazzo Chigi* 2003, 55–56.
- 151 Bülow feljegyzése Wettsteinnel folytatott beszélgetéséről. 1931. augusztus 26. Hans von Schoen jelentése. Budapest, 1932. november 25. PAAA St.S. Bd. 3.
- 152 *Deutsche Tageszeitung*, *Völkischer Beobachter*, 1932. november 23.; MNL OL, K 428. f. 1932. november 21.
- 153 *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 1933. január 6., 1933. január 7., *Berliner Tageblatt*, 1932. december 30.; *Deutsche Tageszeitung*, 1933. január 3.; *Germania*,

1933. január 7. MNL OL, K 428. f. Német lapszemle, 1933. január 3. 41., január 5. 40., január 9. 58–61.
- 154 *Il Giornale d'Italia*, 1933. január 11.; *Tribuna*, 1933. január 11. MNL OL, K 428. f. Olasz lapszemle, 1933. január 13. 46.
- 155 ABLONCZY 2008, 49–50.; MNL OL, K 428. f. Francia lapszemle, 1933. január 10. 28–29.
- 156 *Universul*, 1933. január 20.; *Narodni Listy*, 1933. január 11.; *Lidove Noviny*, 1933. január 7. MNL OL, K 428. i. ill. MNL OL, K 428. f. Romániai és erdélyi magyar–német lapszemle, 1933. január 23. 13., Csehországi és felvidéki lapszemle, 1933. január 7. 25.,
- 157 *Arbeiter Zeitung*, 1933. január 4.; *Neue Freie Presse*, 1933. január 18. MNL OL, K 428. f. Osztrák lapszemle, 1933. január 7., 25., 33., ill. január 20., 24.
- 158 Györki Imre interpellációja. KN, 1931. XIII. 189–191. (148. ülés, 1933. február 15.) és Gömbös Gyula válasza uo. 191.
- 159 Lord Chilton jelentése. Budapest, 1933. február 20. NA FO 371/16779. fol. 27–29.
- 160 MNL OL, K 428. f. Magyar lapszemle, 1933. január 25. 1.
- 161 Hory akkoriban az általa nagyon kedvelt olasz fővárosban szolgált követként, és a lakás bérbeadásával egyúttal saját jövőjét is igyekezett bebiztosítani. Arra számított, hogy a villában berendezkedő felettese nem fogja hazarendelni, mert úgy kénytelen lenne a villából kiköltözni. Ebbéli elképzelésében csak részben csaldott. Kánya ugyanis 1934-ben Horyt belső szolgálatra osztotta be, ám a lakást továbbra is megtartotta. Hory elsőként a belvárosban bérelt lakást, későbbi külszolgálatáról hazatérve pedig a Nemzeti Kaszinóban, majd a Gellért Szállóban volt kénytelen elszállásolni magát. A lakás ügye később súlyos feszültséget okozott kettejük viszonyában. HORY 1987, 384–390.
- 162 A szavazás során Kánya 10:9 arányban maradt alul, mire Piret de Bihain Eugén és Cziráky László, Kánya tagságának előterjesztői lemondtak tisztségükről. A budapesti osztrák követ jelentése. 1933. június 19. ÖStA Reservata Z1 372/Res/54/pol.
- 163 Lord Chilton budapesti brit követ jelentése. 1933. június 22. NA FO 371/16779. fol. 68–70.
- 164 Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. MNL OL, K 429. fol. 78.; JUNGERTH-ARNÓTHY 1989, 58.; HORY 1987, 399.
- 165 Kánya gúnyos megjegyzése Horyra. SZEGEDY-MASZÁK 1996, 14.
- 166 Apor jóval Kánya után, 1913-ban végzett a Konzuli Akadémián.
- 167 Rendelet a m. kir. külügyminisztérium ügybeosztása tárgyában 4550/1-1933. sz. *Külügyi Közlöny* XIII. évf. 1933. 5. 1933. A teljes ügybeosztásra itt nem térek ki, csak a legfontosabbakat említem. A részleteket lásd *Iratok* 1944, No. 21. 81–191.
- 168 Rendelet a m. kir. külügyminisztérium protokole szolgálatának átszervezése tárgyában 15.438/1-1933. *Külügyi Közlöny* XIII. 1933. 13. és 7153/1-1934. sz. Küm. rendelet.
- 169 *Iratok* 1994, No. 101. 203–204.; Utasítás a KB. Politikai Osztály előadói adattárának létesítésére és kezelésére. MNL OL, K 64. 1936–41–660.
- 170 Buchinger Manó felszólalása. KN, XIII. 364. (201. ülés, 1933. június 20.)
- 171 JUNGERTH-ARNÓTHY 1989, 178.; Mackensen jelentése. Budapest, 1935. október 20. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 11. 2.

- 172 RÉTI 1998, 79.
- 173 ÚJPÉTERY 1987, 42.
- 174 Cerruti távirata Mussolininak. Berlin, 1933. február 7. *A Palazzo Chigi* 2003, No. 60. 65.; ADAP 1971. 15. sz. dok. 33.
- 175 SZEGEDY-MASZÁK 1996. 15.
- 176 KN, XIII. 342. (141. ülés, 1933. február 22.)
- 177 NA FO 371/18410. fol. 83.
- 178 Sir R. Graham jelentése John Simon külügyminiszternek. Róma, 1933. március 24. NA FO 371/16678. fol. 82.
- 179 ORMOS-MAJOROS 1998, 350–351.
- 180 „Gömbös est un grand général avec une magnifique uniforme [...] Mais ce Kánya quel homme intelligent.” BARCZA 1994, I. 277.
- 181 Suvich feljegyzése Mussolini és Kánya megbeszéléséről. Róma, 1933. március 17. *A Palazzo Chigi* 2003, No. 66. 68.
- 182 Hassel római német követ jelentése. 1933. március 19. ADAP 100. sz. dok. 181. A franciák bizonytalankodásának egyik oka az volt, hogy a paktum támogatásával közép-európai szövetségesei kijátszva érezhették volna magukat, de az egyre jobban látszott, hogy Németország nem elégszik meg a paktumban felkínált lehetőségekkel, és napról napra több engedményt követel magának. Lásd ORMOS 1969, 208–209.
- 183 Kánya sajtóközleménye. 1933. március 18. NA FO 371/16681. fol. 85–86.
- 184 Kánya felszólalása a képviselőházban. KN, 1931. XVI. 154. (185. ülés, 1933. május 22.)
- 185 Erről lásd *Annual Report. Hungary, 1933. Relations to Italy*. NA FO 371/18410. fol. 183–185.
- 186 Kánya nyilatkozatáról lásd TILKOVSKY 2002, 38–39., 47.; Dollfussal kapcsolatban: Preziosi bécsi követ Mussolini kormányfőnek és külügyminiszternek. Bécs, 1933. július 11. *Documenti* 1990, No. 972. 1023.
- 187 Hassel jelentése. 1938. július 28. *A Wilhelmstrasse* 1968, 11. sz. dok. 54.
- 188 Kánya felszólalása a képviselőházban. KN, 1931. XVI. 154. (185. ülés, 1933. május 22.)
- 189 Feljegyzés Hitler és Kánya megbeszéléséről. 1934. augusztus 6. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 25. 80–83.
- 190 Hassel jelentése. 1933. július 28. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 11. 53.
- 191 KN, 1931. XVI. 154. (185. ülés, 1933. május 22.)
- 192 Hennes jelentése. 1933. április 29. Idézi: TILKOVSKY 2002, 32–33.
- 193 Leopold Hennes budapesti osztrák követ jelentése. 1933. június 17. Idézi: TILKOVSKY 2002, 36–37.
- 194 Idézetek: HORY 1987, 403.; MACARTNEY 1954, I. 109.
- 195 Megbeszélés Suvich és Kánya között. Róma, 1933. március (pontos dátum nélkül). *A Palazzo Chigi* 2003, 67. sz. dok. 69.
- 196 HORY 1987, 398.
- 197 Emlékeztető a *Völkischer Beobachter* budapesti képviselője és Kánya közötti megbeszéléséről. Budapest, 1937. január 28. PAAA Pol. Abt. IV. Pol. 2. 504.
- 198 MONTGOMERY 1993, 105.
- 199 Jean Paul-Boncour budapesti francia követ jelentése Kányával folytatott beszélgetéséről. Budapest, 1933. május 8. In: *Documents* 1967, No. 256. 449–450.

- 200 TILKOVSKY 2002, 55.; PRITZ 1982, 133.
- 201 Schoen jelentése a Kányával történt megbeszéléséről. 1933. szeptember 20. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. Fr. Bd. 2., E566982-85.; PRITZ 1982, 134.; Megbeszélés Suvich külügyekért felelős helyettes államtitkár és Kánya magyar külügyminiszter között. Genf, 1933. szeptember 26. *Documenti* 1989, No. 215. 233., Mackensen jelentése. Budapest, 1934. június 26. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. Fr. Bd. 2.
- 202 Feljegyzés Lord Chilston számára a John Simon és Kánya között zajlott genfi tárgyalásokról. NA FO 371/16779. fol. 155.; *Annual Report, Hungary, 1933*. NA FO 371/18410.; Megbeszélés Suvich helyettes külügyi államtitkár és Kánya magyar külügyminiszter között. Róma, 1933. március (pontos dátum nélkül), *Documenti* 1989, No. 227. 243.
- 203 Forster távirata. Párizs, 1933. szeptember 16. és Roland Köster párizsi német követ távirata. 1933. szeptember 18. PAAA RM. 3. 1931. fol. 142.
- 204 Bülow feljegyzése a miniszternek. 1934. január 24. PAAA Dir. HA. Ritter, Bd. 3. j. n. és Mackensen jelentése. 1934. február 26. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 20. 71. Az olasz-francia közeledés megítéléséről Gömbös beszélt Kozmának. Lásd ORMOS 2000, I. 334.
- 205 Masirevich jelentései. 1934. január 11. és február 28., valamint Neurath feljegyzése. 1934. január 13. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 16–17. 61–63., No. 21. 72–73.
- 206 Masirevich 1934. január 11-én szondázta Bülow államtitkárt. Feljegyzés a budapesti német követség számára. Berlin, 1934. március 26. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 2. Bd. 4. E460213. Erről részletesen lásd PRITZ 1982, 152–167.
- 207 Mackensen távirata. Budapest, 1934. március 18.; Bülow levele a budapesti magyar követségnek. Berlin, 1934. március 19. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 2. E460207-8.
- 208 KN, 1931. XVII. 485–489. (278. ülés, 1934. május 16.)
- 209 Helyesen a békeszerződés vámügyi kérdéseket szabályozó X. rész. I. fejezet. I. cím. 205. cikkelye.
- 210 KN, 1931. XVII. 485–489. (278. ülés, 1934. május 16.)
- 211 MNL OL, K 63. *Tanulmány*, fol. 99–100.
- 212 HORY 1987, 248–249.
- 213 MNL OL, K 428. a. 1934. október 19. péntek 14.
- 214 Megbeszélés Mussolini és Kánya között. Róma, 1934. október 20. *Documenti* 1990, No. 75. 71.
- 215 Aloisi kabinetfőnök távirata Colonna budapesti követnek. Róma, 1934. október 18. *A Palazzo Chigi* 2003, 336. sz. dok. 222.
- 216 JUNGERTH-ARNÓTHY 1989, 109.
- 217 Ramsay jelentése. Budapest, 1934. május 17. FO 371/18408. fol. 77–78.; Uo. fol. 91. és 147. Érdekes, amit Patrick Ramsay a magyar külügyminiszter és Vuksevic jugoszláv követ tárgyalásairól írt. A Kányával szimpatizáló angol diplomata szerint a két politikus emberére akadt a másikban, de a jellegzetesen balkáni figura, Vuksevic semmire sem fog menni Kányával, aki pontosan tisztában van a Balkánról érkező ígéretek értékével.
- 218 Ramsay jelentése. Budapest, 1934. május 17. FO 371/18408. fol. 77–78.; Uo. fol. 91. és 147.; ECKHARDT 2009, 105., 111.
- 219 *Annual Report. Hungary*, NA FO 371/19523.

- 220 JUHÁSZ 1988, 152–153.; Neurath feljegyzése Masirevich követtel folytatott megbeszéléséről. Berlin, 1934. november 17.; *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 28.
- 221 Megbeszélések Suvich helyettes külügyi államtitkár, Berger-Waldenegg osztrák és Kánya külügyminiszter között. Velence, 1935. május 5. *Documenti* 1991, No. 146. 153.
- 222 Montgomery beszélgetése Kányával. 1937. december 1. MONTGOMERY 2002, 157.
- 223 TILKOVSKY 2002, 93.
- 224 PRITZ 1982, 204–211.; PRITZ 1995, 77.; idézet: SZEGEDY-MASZÁK 1996, 79–80.
- 225 Hennes jelentése. 1935. április 1. Idézi: TILKOVSKY 2002, 121.
- 226 HORY 1987, 493. A kérdés elhangzásának időpontjáról nem szól a forrásunk.
- 227 HORTHY 1990, 180–181.
- 228 Gömbös felszólalása a képviselőházban. KN, XIII. 518. (182. ülés, 1933. május 17.)
- 229 Schoen jelentése. 1933. június 21. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 8. 49.
- 230 MACARTNEY 1957, 110.
- 231 Gömbös felszólalása a képviselőházban. KN, XIII. 1931. 239. (273. ülés, 1934. május 7.)
- 232 Mackensen feljegyzése. Budapest, 1934. június 27. PAAA Pol. Abt. V. Pol. 3. 000239.
- 233 MONTGOMERY 2002, 44.
- 234 Ramsay beszélgetése Kányával. 1935. március 22. FO 371/19521. fol. 232.
- 235 Preziosi bécsi követ Mussolini kormányfőnek és külügyminiszternek. Bécs, 1933. július 11. *Documenti* 1989, No. 972. 1023. és Aloisi kabinetfőnök feljegyzése Mussolininek. Genf, 1935. január 12. *Documenti* 1990, No. 440. 461–462.
- 236 MONTGOMERY 1993, 69.; Colonna budapesti követ Mussolini miniszterelnökhöz és külügyminiszterhez. Budapest, 1935. július 17. *Documenti* 1991, No. 557. 583.
- 237 Colonna budapesti nagykövet Mussolininak. Budapest, 1934. december 16. *Documenti* 1990, No. 229. 308.
- 238 Montgomery feljegyzése az Eckhardttal folytatott megbeszélésről. 1934. október 29. MONTGOMERY 2002, 74.
- 239 JUNGERTH-ARNÓTHY 1989, 170–171.; 182–183.; Hory visszaemlékezése MTAK MS 10864/6 191.; PRITZ 1982, 12.
- 240 Montgomery beszélgetése Kányával. 1936. február 11. MONTGOMERY 2002, 106.
- 241 Mackensen jelentése. Budapest, 1936. január 13. PAAA. Pol. Abt. II. Pol. 8. Bd. 2. E674800-02.
- 242 ORMOS 2007, 166.
- 243 A kérdésről részletesen lásd ORMOS 2007, 157.
- 244 ORMOS 2004, 157–158.
- 245 MNL OL, K 63. *Tanulmány*, fol. 22.
- 246 MNL OL, K 63. *Tanulmány*, fol. fol. 81–82, 85–86.
- 247 Heinrich Friedjung (1851–1920) osztrák újságíró, történész. Itt említett műve: *Der Ausgleich mit Ungarn. Politische Studie über das Verhältnis zu Ungarn und Deutschland*. Leipzig, 1876/1877.

- 248 MNL OL, K 63. *Tanulmány*, fol. 101–102.
- 249 MNL OL, K 63. *Tanulmány*, fol. 107.
- 250 Beszélgetés Kánya külügyminiszterrel. 1936. február 11. Nr. 23. MONTGOMERY 2002, 105.
- 251 MNL OL, K 63. *Tanulmány*, fol. 109–110., fol. 84–85.
- 252 A 1920-as évek elején Coudenhove-Kalergi által kezdeményezett Páneurópa mozgalomhoz sokan, köztük számos politikus is csatlakozott. Magyar részről Gratz Gusztávot, Apponyi Albertet, a közgazdász Hantos Elemért és Ruttkay Lászlót sorolhatjuk közéjük.
- 253 KN, VIII. 1936. 284. (137. ülés, 1936. május 28.)
- 254 PRITZ 1982, 244.; GULYÁS-TÓTH 2006, 116.
- 255 ORMOS 2000, II. 442.
- 256 MNL OL, K 64. 1936. 69. cs. 2. t. fol. 1–7., Mackensen jelentése. 1936. február 12. PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. Fr. Bd. 2.; TILKOVSKY 2002, 136.; Geoffrey Knox jelentése. 1936. április 27.; A brit külügyminisztérium feljegyzése. 1936. május 5. NA FO 371/20394. fol. 201–202., ill. 204–205.
- 257 KEREPESZKI 2014, 88–89.
- 258 Hassel római német nagykövet távirata a külügyminisztériumnak. Róma, 1937. május 25. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 89. 219–220.
- 259 Werkmeister budapesti követségi tanácsos jelentése. Budapest, 1937. június 1. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 92–93., 225–227.
- 260 Salata bécsi olasz követ Ciano külügyminiszternek. Bécs, 1937. február 8. *Documenti* 1997, No. 140. 177.; Neurath feljegyzése a Darányival és Kányával folytatott tárgyalásairól. Budapest, 1937. június 12. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 95. 229–231.
- 261 Hassel távirata. Róma, 1936. november 26., Emlékeztető a *Völkischer Beobachter* budapesti képviselője és Kánya közötti megbeszélésről. Budapest, 1937. január 28. PAAA Pol. Abt. IV. Pol. 2. 504.
- 262 Montgomery és Kobr beszélgetése. 1937. március 10., november 9. MONTGOMERY 2002, 137., 146–147.; CZETTLER 2008, 66.
- 263 Vinci budapesti követ Ciano külügyminiszternek. Budapest, 1937. február 10. *Documenti* 1997, No. 151. 193.
- 264 Montgomery és Kánya megbeszélése. 1937. december 1. MONTGOMERY 2002, 156–157.
- 265 *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 104. 244–245.
- 266 Knox jelentése. Budapest, 1938. június 4. FO 371/22380. fol. 60–61.
- 267 TILKOVSKY 1998, 72.
- 268 JUHÁSZ 1979, 134. Vö. *A Wilhelmstrasse* 1968, No. 118–119., 263–265.
- 269 Knox jelentése Halifax külügyminiszternek. Budapest, 1938. június 4. NA FO 371/22375. fol. 47–50.; RÉTI 1998, 115–116.
- 270 Gascoigne jelentése az angol külügyminisztériumnak. Budapest, 1938. július 29. NA FO 371/22375. fol. 203–213. Feljegyzés Imrédy, Kánya és Ciano között; Beszélgetéstervezet a Cianoval folytatandó tárgyalások elé. MNL OL, K 64. 77. cs. 23. t. fol. 10, 18.
- 271 MACARTNEY 1957, I. 241. A szerző Bakách-Bessenyei, Horthy és Szegedy-Masák elmondása alapján közölte a történetet.
- 272 ÚJPÉTERY 1987, 67.

- 273 SZBEGEDY-MASZÁK 1996, 214.
 274 A magyar igény 14 153 km²-nyi terület visszacsatolásáról szolt, 1 091 000 fővel, melyből 849 000 (78%) volt magyar nemzetiségű.
 275 MÁRAI 2004, 104.
 276 Kánya megjegyzése. ANDORKA 1978, 69.
 277 ORMOS 2000, II. 566–567.; MTAK MS 10864/6. 194.
 278 Erdmannsdorff jelentése. 1938. november 17. PAAA St.S. Pol. 1. Bd. 2. 473557–473558.
 279 Kánya kifejezése. MONTGOMERY 2002, 267.
 280 JUNGERTH-ARNÓTHY 1989, 303.
 281 Idézi: KARSAI 1963, 398.
 282 MONTGOMERY, 2002, 223, 275, 282; Erdmannsdorff távirata. 1939. január 14. PAAA Pol. Abf. IV. Pol. 5. 510. Bd. 4. 424673.
 283 JUNGERTH-ARNÓTHY 1989, 302–303.; MONTGOMERY 2002, 273.
 284 MONTGOMERY 2002, 235–236.; ECKHARDT 2008, 104.
 285 MONTGOMERY 2002, 256.; ANDORKA 1978, 69., 225.
 286 BARCZA 1994, 55.
 287 Lásd BARCZA 1994, 232–233.; ANDORKA 1978, 280, 286, 288.; ROMSICS 1999, 430–431.
 288 ROMSICS 1999, 421–422.; Kaltenbrunner átirata Himmlernek. 1943. október 26. A *Wilhelmstrasse* 1968, No. 559. 740–741.
 289 MACARTNEY 1957, II. 316.
 290 Lásd LAKATOS 1981, 111, 138.
 291 Ráday C/124. 4.
 292 Ráday C/124. 3–4.
 293 ECKHARDT 2009, 151.; MNL OL, K 428. a. 1946. május 3.; *Magyar Közlöny* 2004/184. 14292.; Hory MTAK MS 10864/6. 208.
 294 MACARTNEY 1957, I. 108.
 295 Kánya Hennek osztrák követnek. Idézi: TILKOVSKY 2002, 117.
 296 EÖRY 2004, 70.
 297 SZBEGEDY-MASZÁK 1996, 13.
 298 SZBEGEDY-MASZÁK 1996, 229–230.
 299 A két fogalom tartalmi különbségeiről lásd ZEIDLER 2001, 50–51.
 300 Anthony Eden brit külügyminiszter Kányáról. ECKHARDT 2009, 151.

Képek jegyzéke

- Borító: Kánya Kálmán arcképe (1938) (*Life Magazin*, <http://www.getty-images.com>, fotó: Margaret Bourke-White)
19. old. A soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceum (Soproni Múzeum fotótára, Rupprecht Mihály felvétele, 1890 körül)
22. old. A bécsi Konzuli Akadémia épülete (Forrás: Heinrich Pfusterschmid-Hardtenstein: *Kleine Geschichte der Diplomatischen Akademie Wien* Diplomatische Akademie Wien, 2008. 18. nyomán)
29. old. A Ballhausplatz, balra az Osztrák–Magyar-Monarchia külügyminisztériumának egykori épülete (https://de.wikipedia.org/wiki/Ballhausplatz#/media/File:Wien_01_Ballhausplatz_b.jpg)
38. old. Karikatúra Kányáról az *Arbeiter Zeitung*ban, 1914. január 1.
43. old. Mexikóváros az 1910-es években (<http://mexicomaxico.org/Tranvias/images/mulitasZocaloA.jpg>)
51. old. A Dísz tér, balra a magyar külügyminisztérium épülete (képeslap)
57. old. Kánya Kálmán vezértitkári időszakában (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
87. old. Berlin az 1920-as évek második felében (<http://www.zeit.de/zeit-geschichte/2013/02/theodor-lessing-laerm-kaiserreich/seite-2>)
89. old. Kánya a berlini magyar bálon Alpár Gitta színésznő társaságában, 1930 (*Life Magazin*, <http://www.gettyimages.com>, fotó: Margaret Bourke-White)
104. old. Karikatúra Kányáról a *Deutsche Allgemeine Zeitung*ban, 1933. január
120. old. A Hadapród utcai villa, Kánya lakása a miniszteri időszakában (MTA Kézirattár, Hory kézirat MTA MS 10.864/6. 174.)
124. old. Kánya miniszteri kinevezése körüli időben, 1933 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
139. old. Kánya Kálmán a dolgozószobájában (*Life Magazin*, <http://www.gettyimages.com>, fotó: Margaret Bourke-White)
148. old. A hivatalában, a reggeli újságok átolvasása közben, 1937 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

151. old. Egon Berger-Waldenegg osztrák külügyminiszter, Kurt Schuschnigg osztrák kancellár és Gömbös Gyula miniszterelnök társaságában, 1936 eleje (Narodowe Archiwum Cyfrowe, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/231438/>)
163. old. Távozóban a hétfői minisztertanácsról (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
165. old. Gömbös és Kánya Marian Zyndram-Kościałkowski lengyel miniszterelnök társaságában, Budapest, 1936. április (Narodowe Archiwum Cyfrowe, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/99852/h:71/>)
175. old. Kánya a Népszövetség ülésére igyekszik, 1936. szeptember (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
179. old. A Darányi-kormány (<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=13002>)
183. old. Hóman Bálinttal és Darányi Kálmánnal Funk német miniszter fogadásán, 1937 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
186. old. Külföldi delegáció fogadása a pályaudvaron, 1937. november (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
187. old. Kánya Kálmán, Hory András (középen) és Józef Beck (cilinderben) Lengyelországban, 1938. február. (Narodowe Archiwum Cyfrowe, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/47860:5/>)
190. old. Imrédy Béla és Kánya Kálmán a Sándor palota teraszán, 1938. május (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b5/K%C3%A1lm%C3%A1n_K%C3%A1nya_and_B%C3%A9la_Imr%C3%A9dy_on_the_terrace_of_the_S%C3%A1ndor_Palace.png)
192. old. Kánya Kálmán és Imrédy Béla miniszterelnök Hitlernél (1938) (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/af/Adolf_Hitler_-_B%C3%A9la_Imr%C3%A9dy_-_K%C3%A1lm%C3%A1n_K%C3%A1nya_%281938%29.jpg)
195. old. Tiso és Kánya, 1938 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
196. old. Kánya megérkezik a bécsi tárgyalásokra, 1938 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
197. old. František Chvalkovský, Galeazzo Ciano, Joachim von Ribbentrop és Kánya Kálmán Bécsben, 1938 (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:First_Vienna_Award_Negotiations.jpg)
201. old. Kánya Kálmán és Csáky István gróf az 1930-as évek végén (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
203. old. A Kánya-villa Balatonalmádiban (az előző tulajdonos idején) (Schildmayer F. ajándéka)
204. old. Képviselők társaságában, 1938 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

205. old. Kánya és Ciano, 1938 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
206. old. Kánya Kálmán és gróf Bethlen István (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
207. old. Kánya az almádi ház teraszán, 1940 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)
212. old. Kánya Kálmán Sopronkőhidán, 1944 (Sopronkőhida 1944: Szávay Edit 22 grafikája és 18 vázlata. Budapest, Kossuth, 1994. 32. nyomán)
214. old. A Kania család sírhelye a soproni régi Szent Mihály-temetőben (Bolodár Zoltán felvétele)

Források és felhasznált irodalom

Rövidítések

KN	Képviselőházi Naplók
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MTI	Magyar Távirati Iroda
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
NA FO	National Archives Foreign Office
NN	Nemzetgyűlési Naplók
ÖstA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv Haus Hof und Staatsarchiv
ÖstA AdR NPA	Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik Neues Politisches Archiv
PAAA	Das Politische Archiv des Auswartigen Amtes Berlin

Források

Levéltári és kéziratári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 27	Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
K 59	Külügyminisztérium, Elnöki Osztály
K 63	Külügyminisztérium, Politikai iratok
K 63 Tanulmány	Külügyminisztérium, Politikai iratok. Kánya Kálmán tanulmánya Európáról
K 64	Külügyminisztérium Rezervált Politikai Iratok
XIX-J-1-j. 1981	Külügyminisztérium XIX-J-1-j. Titkos ügykezelésű iratok (TÜK) iratok
K 428 f.	Sajtólevéltár MTI „könyomatos” hírek, Lapszemle 1927–1935. F. sorozat

- K 428 a. Sajtólevéltár MTI „könyomatos” hírek. Napi tudósítások 1944–1948. A. sorozat
- K 428 i. Sajtólevéltár MTI „könyomatos” hírek, Bizalmas értékesítések 1920–1939. i. sorozat

Egyéb Levéltárak

- MTAK MS Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára 10864/1-10 Hory András visszaemlékezései. Kézirat, 1961.
- NA FO National Archives. Foreign Affairs. Political Departments. General Correspondence from 1906–1966. Central Hungary. Code 21 File 261.
- PAAA RM. 30. PAAA Büro des Reichsministers, 30. Ungarn 1. 1920. 10. – 1929. 09. Fol. 417-418.
- PAAA St.S. Bd. 3. PA AA Büro des Staatssekretärs. Akten betreffend: Aufzeichnungen von Bülow über Diplomatenbesuche. Bd. 3. 1931. 08. 01.–1932. 03. 31.
- PAAA RM. 3. PAAA Politische Abteilung II. Geheimakten Ungarn, Büro des Reichsministers 3. 1931. 05.–1935. 11.
- PAAA St.S. Pol. 1. Bd. 2. PAAA Büro des Staatssekretärs Akten betreffend Ungarn Politik 1. Bd. 2.
- PAAA St.S. Bd. 5. PAAA Büro des Staatssekretärs Akten betreffend Deutsch-Italienische Beziehungen, Anschlussfrage. Bd. 5. 1926. 08. 19.–1926. 11. 31.
- PAAA St.S. Bd. 6. PAAA Büro des Staatssekretärs Akten betreffend Deutsch-Österreichische und Deutsch-Italienische Beziehungen, insb. Anschlussfrage Südtirol. Bd.6. 1926. 12. 02.–1927. 07. 23.
- PAAA St.S. Bd. 8. PAAA Büro des Staatssekretärs Akten betreffend Deutsch-italienische und Deutsch-österreichische Beziehungen, insb. Südtirol, Anschluss. Bd. 8. 1928. 03. 05.–10. 12.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 7. Bd. 1. PAAA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. 1. 1920. 03.–1934. 12.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 2. Bd. 4. PAAA Pol. Abteilung II. Geheimakten. Ungarn Politik 2. Bd. 4. Politische Beziehungen zu Deutschland 1920.09.–1934.04.
- PAAA Pol. Abt. II. Ost-Ung. Politische Abteilung II. Österreich. Pol. Beziehungen zu Ungarn 1920. 06–1929. 09. 1.

- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. Ru. Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 3. Politische Beziehungen zu Russland
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. Fr. Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 3. Politische Beziehungen zwischen Ungarn und Frankreich Bd. 2.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 3. It. PAAA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 3. Politische Beziehungen zwischen Italien und Ungarn Bd.1.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 5 A. Bd. 1. Geheimakten. Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 5. A. Band 1. Frankfälscheraffaire 1. 1925. 12.–1926. 03.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 5 A. Bd. 2. Geheimakten. Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 5. A. Band 2. Frankfälscheraffaire 1. 1926–1933.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 8. Politische Abteilung II. Ungarn Politik 8. Diplomatische und konsularische Vertretungen im Auslande (ausser Deutschland) und umgekehrt. 1920.04.–1929. 01.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 9. Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Diplomatische und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland. Bd. 1. 1920. 04.–1928. 12.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 11. 1. Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 11. Nr. 3. Staatsmänner 1. 1920. 08.–1928. 12.
- PAAA Pol. Abt. II. Pol. 11. 2. Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 11. Nr. 3. Staatsmänner 2. 1929. 01.–1936. 04.
- PAAA Pol. Abt. IV. 5. 510. Politische Abteilung IV. 510. Ungarn. Politik 5. Innenpolitik. Parlaments- und Parteiwesen Bd.4. 1938. 11.–1939. 12.
- PAAA Pol. Abt. IV. Pol. 2. 504. Politische Abteilung IV. Ungarn. Politik 2. 504. Politische Beziehungen Ungarns zu Deutschland. Bd. 1. 1936. 05.–1937. 08.
- PAAA Dir. HA. Ritter Direktoren – Handakten (HA.) Pol. Min. Dir. Ritter, Ungarn, Bd.1.
- PAAA Dir. HA. Wallroth PAAA Direktoren – Handakten (HA) Wallroth, Bd. 28. E. Ungarn, Italien, Balkan, 1926. 04.–1928. 01.
- Ráday C/124. A Dunamelléki Evangélikus Egyházkerület Ráday Levéltára. Ignác Rózsa családi fondja C/124.
- ÖstA Liasse Ungarn Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Liasse Ungarn II/3. Verbindung der reaktionären Kreise Ungarns mit denen des deutschen Reiches, 193/pol, 1922; Kt. 791,

ÖstA Berichte	Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Gesandtschaft Budapest. Politische Berichte 1932–1933.
ÖstA Reservata	ÖstA AdR. Gesandtschaft Budapest. Politische Berichte 1932–1933. Reservata I. Semester.
ÖstA Personalialia	Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof und Staatsarchiv Ministerium des Äussern. Administrative Registratur 1735–1924 (AR) Fach 4. Personalialia und Geheime Personalialia 157–7 Kania
ÖstA Presseleitung	Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof und Staatsarchiv Ministerium des Äussern. Presseleitung (Literarisches Bureau) 1864–1918. 84. 1911.
ÖstA Zeitungsarchiv	Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ministerium des Äussern. Zeitungsarchiv 51–1 Pressedepartement, Literarisches Büro im Ministerium für Äußeres, Angriffe gegen das Pressebüro 1912–1913.

Sajtótermékek

A polgár, Arbeiter Zeitung, Daily Chronicle, Deutsche Tageszeitung, Est, Fremdenblatt, Független Magyarország, Külügyi Közlöny, L'Écho de Paris, Neues Wiener Journal, Soproni Hírlap, Sopronvármegye, Volksfreund, Wiener Journal, Zeit

Korabeli nyomtatott források

Jahrbuch 1917	Jahrbuch des K.u.K. Auswärtigen Dienstes. 21. Jahrgang. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1917
Almanach 1940	Haeflner István (szerk.): Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. MTL, Budapest, 1940
StenProt 1911	Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1911. XXI. Session, VI. Band. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1911
Tudósítás 1880/1881	Tudósítás a soproni ág. Hitv. Ev. Egyházkerületi Lyceumban tanuló ifjúságról az 1880/81. tanév I. és II. felében.
Tudósítvány 1881	Tudósítvány a dunántúli ág. Hitv. Ev. Egyházkerületi soproni lyceumról az 1880/81-diki tan-

Tudósítvány 1882	évben. Közzé teszi Müllner Mátyás. Romwalter, Sopron, 1881
Értesítő 1884	Tudósítvány a dunántúli ág. Hitv. Evang. Egyházkerületi soproni lyceumról az 1882/83-diki tanévben. Közzé teszi Müllner Mátyás. Litfass, Sopron, 1883. A dunántúli ág. Hitv. Evangel. Egyházkerületi soproni lyceum és tanítóképezde értesítője az 1883/4-iki tanévről. Közzé teszik Müllner Mátyás és Kapi Gyula. Litfass, Sopron, 1884.

Visszaemlékezések, naplók

BARCZA 1994	Barcza György: Diplomataemlékeim. 1911–1945. II. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. I. Európa K., História, Budapest, 1994
BÁNFFY 1993	Bánffy Miklós: Huszonöt év (1945). Püski, Budapest, 1993
BOROVICZÉNY 1993	Boroviczeny Aladár: A király és kormányzója. Európa, Budapest 1993
CIANO 1946	Gibson, Hugh (szerk.): Ciano naplója 1939–1943. Gróf Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter, 1936–1943 teljes, rövidítés nélküli naplói. Atheneum, Budapest, [1946]
ECKHARDT 2008	Eckhardt Tibor: Visszaemlékezések 1941–1943. L'Harmattan, Budapest, 2008
ECKHARDT 2009	Eckhardt Tibor: Királygyilkosság Marseille-ben. Eckhardt Tibor visszaemlékezései. L'Harmattan, Budapest, 2009
FRIEDJUNG 1997	Friedjung, Heinrich: Geschichte in Gesprächen. Aufzeichnungen 1898–1919. Band II. Herausgegeben und eingeleitet von Franz Adlgasser und Margret Friedrich Böhlau, Wien, 1997
GRATZ 2001	Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Paál Vince. Osiris, Budapest, 2001. (Milleniumi Magyar Történelem)
HERCZEG 1939	Herczeg Ferenc emlékezései. A gótikus ház. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1939
HORY 1965	Hory András: A kulisszák mögött. A második világháború előzményei, ami és ahogy a valóságban történt. Magánkiadás, Bécs, 1965

- HORY 1987 Hory András: Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Gondolat, Budapest, 1987
- HORTHY 1990 Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa, História, Budapest, 1990. (Extra Hungariam)
- IGNOTUS 1927 Ignotus: A Paléologue naplói (Maurice Paléologue: A cár országa a nagy háborúban). Nyugat, 20. (1927) 21.
- JUNGERTH-ARNÓTHY 1989 Jungerth-Arnóthy Mihály: Moszkvai napló. Zrínyi, Budapest, 1989
- LAKATOS 1981 Lakatos Géza: Ahogyan én láttam (Visszaemlékezések). Aurora Könyvek, München, 1981.
- MACARTNEY 1957 Macartney, C. A.: October Fifteenth. A History of modern Hungary 1929–1945. Part I. University Press, Edinburgh, 1957
- MONTGOMERY 1993 Montgomery, John Fournoy: Magyarország, a vonakodó csatlós. Zrínyi, Budapest, 1993
- MONTGOMERY 2002 Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. Kiadja: Frank Tibor. Budapest, 2002
- MÁRAI 2004 Márai Sándor: Ajándék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása. Helikon, Budapest, 2004
- PAÁL-SEEWANN 2009 Vince Paál, Gerhard Seewann: Augenzeuge dreier Epochen. Die Memoiren des ungarischen Außenministers Gusztav Gratz 1875–1945. R. Oldenbourg Verlag, München, 2009. (Südosteuropäische Arbeiten 137.)
- PRAZNOVSZKY 2012 A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. A dokumentumokat és a képeket válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Zeidler Miklós. OlvasóSarok, Budapest, 2012.
- SZEGEDY-MASZÁK 1996 Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel viszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Csorba László. Európa, História, Budapest, 1996. (Extra Hungariam)
- ÚJPÉTERY 1987 Újpétery Elemér: Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar Királyi Külügyi Szolgálatban. Magvető, Budapest, 1987. (Tények és tanúk)

Források, forrásgyűjtemények

- A Wilhelmstrasse 1968 Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Lóránt–Juhász Gyula (szerk.): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Kossuth, Budapest, 1968
- ADAP 1971 Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie C: 1933–1937. Das Dritte Reich: Die ersten Jahre. Band I.: 30. Januar bis 15. Mai 1933. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1971
- A Palazzo Chigi 2003 Réti György (szerk.): A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Gömbös kormány időszakában, 1932–1936. Kiad. Fischer Gy., Budapest, 2003
- Documenti 1989 I Documenti diplomatici italiani. Settima serie: 1922–1935. Volume XIII. (1 gennaio – 15 luglio 1933) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1989
- Documenti 1989 I Documenti diplomatici italiani. Settima serie: 1922–1935. Volume XIV. (16 luglio 1933 – 17 marzo 1934) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1989
- Documenti 1990 I Documenti diplomatici italiani. Settima serie: 1922–1935. Volume XV. (18 marzo – 27 settembre 1934) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1990
- Documenti 1990 I Documenti diplomatici italiani. Settima serie: 1922–1935. Volume XVI. (28 settembre 1934 – 14 aprile 1935) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1990
- Documenti 1991 I Documenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935–1939. Volume I. (15 aprile – 31 agosto 1935) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1991
- Documenti 1991 I Documenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935–1939. Volume II. (1 settembre – 31 dicembre 1935) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1991
- Documenti 1992 I Documenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935–1939. Volume III. (1 gennaio – 31 maggio

- Documenti 1993 1936) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1992
- Documenti 1994 I Documenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935–1939. Volume IV. (10 maggio – 31 agosto 1936) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1993
- Documenti 1997 I Documenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935–1939. Volume V. (10 settembre – 31 dicembre 1936) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1994
- Documenti 1998 I Documenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935–1939. Volume VI. (10 gennaio – 30 giugno 1937) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1997
- Documents 1967 I Documenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935–1939. Volume VII. (10 luglio – 31 dicembre 1937) Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. Libreria Dello Stato, Roma, 1998
- Gömbös 2004 Documents Diplomatiques Français 1932–1939. 1-re Serie (1932–1935.) Tome III. (17 Mars – 15 Juillet 1933) Imprimerie Nationale, Paris, 1967
- FDI 2004 Gömbös Gyula: Válogatott politikai beszédek és írások. Szerkesztette és az utószót írta: Vonyó József. Osiris, Budapest, 2004
- Iratok 1956 Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről III. 1920–1921. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai, Budapest, 2004.
- Iratok 1967 Nemes Dezső, Karsai Elek (szerk.): A fasiszta rendszer kiépítése és a népnymor Magyarországon 1921–1924. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1956. (Iratok az ellenforradalom történetéhez II.)
- Iratok 1994 Karsai Elek (szerk.): A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája. 1927. január 1.–1931. augusztus 24. Kossuth, Budapest, 1967. (Iratok az ellenforradalom történetéhez IV.)
- KARSAI 1969 Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Az iratokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Akadémiai, Budapest, 1994
- Karsai Elek: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Táncsics, Budapest, 1969

The Ballhausplatz 1981

ABLONCZY 2005

ABLONCZY 2008

ANDERLE – KOZÁRI
1999

BÁN D. 1997

BRAHAM 1997

BERECZ 1976

BERRIDGE 2010

BERÉNYI 1995

CZETTLER 2008

CSATKAI 1941

Rumpler, Helmut: The „Ballhausplatz” in Vienna. The Social and Political Centre of Empire-Policy. In: Opinion Publique et Politique Extérieure I. 1870–1915 (Collection de l'École Française de Rome 54). Università di Milano, Rome, Milan, 1981

Szakirodalom

Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris, Budapest, 2005

Ablonczy Balázs: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk* 2008. 1. 29–56.

Anderle Ádám, Kozári Mónika: A monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919. Szeged, 1990 (II. Kiadás: 1996) (A mexikói kiadás: Un húngaro en el Mexico revolucionario. Kálmán Kánya. Edamex, México, 1999)

Bán D. András: Angolszász tervek keletközép-európai konföderációk létrehozására a második világháború alatt. *Régió – Kisebbség, politika, társadalom* 8. (1997) 2. 102–120.

Braham, Randolph L.: A népiértés politikája. A holocaust Magyarországon. Második bővített és átdolgozott kiadás. Belvárosi, Budapest, 1997

Berecz Dezső: Küzdelem a magyar színészetért Sopronban 1885 és 1905 között. *Soproni Szemle* 30. (1976) 4. 289–306

Berridge G. R.: Diplomacy. Theory and Practice. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke Hampshire, 2010. (4th. ed.)

Berényi Zsuzsa Ágnes: A soproni „Széchenyi” szabadkőműves páholy története. In: Csihák György (szerk.): A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Második (Komáromi) Ővezeti Történészalálkozó előadásai és iratai. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Komárom–Zürich, 1995: 97–105.

Czettler Antal: Az első bécsi döntés – 70 év távlatából. *Valóság* 51. (2008) 10. 63–89.

Csatkai Endre: A Virtsolói Rupprecht kastély Sajtoskálón. *Soproni Szemle* 5. (1941) 2. 141–144.

CSATKAI 1961 Csatkai Endre: Liszt Ferenc és Sopron. *Soproni Szemle* 15. (1961) 3. 208–220.

DIÓSZEGI 1975 Diószegi István: A magyar külpolitika útja a Monarchia felbomlása után. Gondolat, Budapest, 1975

DIÓSZEGI 2007 Diószegi István: A külpolitikai ügyintézés struktúrája és a döntéshozatal mechanizmusa az Osztrák–Magyar Monarchiában. http://kisantant.grotius.hu/doc/pub/MHHLZG/dioszegi_omm_kulpol.pdf. 2007. Letöltés ideje: 2012. december 11.

DIÓSZEGI 1987 Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Kossuth, Budapest, 1987 (Népszerű történelem)

EILER 2002 Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: Fedinec Csilla (szerk.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002

EÖRY 2004 Eöry Gabriella: Az Országos Kaszinó tisztikara és tagsága (1883–1943). *Korall* 17. (2004) 61–87.

FÁBIÁN 2005 Fábíán Károly [et al.]: A petőházi cukorgyár 125 éve. Magyar Cukor Rt., Budapest, 2005

FOGARASSY 1982 Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története I. rész. *Soproni Szemle* 36. (1982) 1. 1–19.

GASTONY 1986 Gastony, Endre B.: Hungarian Foreign Minister Kálmán Kánya, Hitler and Peace in Europe, August–September 1938. *Hungarian Studies Review* 13. (1986) 1. 3–34.

GEMEINHARDT 1980 Gemeinhardt, Heinz Alfred: Deutsche und österreichische Pressepolitik während der Bosnischen Krise 1908/09. *Historische Studien* 1980. 437.

GERNOT 2004 Gernot, Stimmer: Die Konsularakademie im Spannungsfeld zwischen Leistungs- und Gesinnungselite. In: Rathkolb, Oliver (Hg.): 250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. StudienVerlag, Innsbruck–Wien–Bozen–München, 2004

GODSEY 1999 Godsey, William D. Jr.: Aristocratic redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War. West Lafayette, Purdue University Press, 1999. (Central European Studies)

GULYÁS – TÓTH 2006 Gulyás László, Tóth István: Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. *Aetas* 21. (2006) 1. 109–119.

GYARMATI 1997 Gyarmati György: A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozatai a magyar politikai gondolkodásban, 1920–1944. *Limes* 10. (1997) 2. 43–58.

GYÖRFFY 1986 Györfy Sándor, Hunyadi Zoltán (szerk.): A soproni Líceum. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986

HÁZI 1982 Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982

JANEK 2009 Janek István: Szlovák–magyar kapcsolatok 1939–1944. Doktori disszertáció, Kézirat. Pécs, 2009

JOÓ 2001 Joó András: Három nagyhatalom diplomáciai háromszöge, 1900–1914. Nagy-Britannia, Németország és Ausztria–Magyarország kapcsolatai és ezek háttere. Doktori értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest, 2001

JOÓ 2001 Joó András: „Perfidious Albion” vs „Austria-Germany”. Aehrenthal, Cartwright and the Dual Monarchy: Great Power Policy Through the Eyes of Diplomats. *Studia Finno-Ugrici* 1999–2001. 3. (2001) 135–190.

JUHÁSZ 1988 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Harmadik, átdolgozott kiadás. Kossuth, Budapest, 1988

KARSAI 1963 Karsai Elek: A budai Sándor palotában történt. Táncsics, Budapest, 1963

KEYNES 2000 Keynes, John Maynard: A békeszerződés gazdasági következményei. Európa, Budapest, 2000

KEREPESZKI 2014 Kerepeszki Róbert: „A tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939). Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014. (Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok)

KONDÁSZ – ENGERT 2002 Kondász Mónika, Engert Claudia: A modern kori magyar–német kül gazdasági kapcsolatok, különös tekintettel a magyarországi német működőtőke-befektetésekre. *EU Working Papers* 4. (2002) 1–92.

KOVÁCS 2008 Kovács Zoltán András: A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság,

- LŐRINCZ 1994 közgazgatás a nyilas korszakban. Bölcsészdoktori disszertáció, Budapest, 2008. Kézirat.
- Lőrincz Zsuzsa: Az önálló magyar külügyi szervezet újjáalakításának kezdetei, 1919–1921. *Levéltári Szemle* 44. (1994) 1. 17–27.
- NAGY 2001 Nagy Alpár: Amiről „A soproni evang. Tanuló Ifjúság 'Zene-társaság'-ának Jegyzőkönyve” mesél. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. Edutech, Sopron, 2001. 193–207.
- NÉMETH 2002 Németh István: Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990). Aula, Budapest, 2002
- NÉMETH 2013 Németh István: A nemzetiszocialista külpolitika (1933–1945). Grotius E-könyvtár 58. 2013.
- NIEDERHAUSER 1993 Niederhauser Emil: Csehszlovákia és Jugoszlávia létrejötte és megszűnése. *Múltunk* 38. (1993) 2–3. 116–130.
- OLÁH 2014 Oláh Péter: Behiç Erkin török követ budapesti tevékenysége (1928–1939). *Keletkutatás. A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata* (2014) ősz 115–126.
- ORMOS 1969 Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- ORMOS 1990 Ormos Mária: „Soha, amíg éllek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1990 (Pannónia könyvek)
- ORMOS 1990 Ormos Mária: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban, 1921. Gordiusz, Győr, 1990
- ORMOS–MAJOROS 1998 Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945. Osiris, Budapest, 1998. (Janus/Osiris könyvek)
- ORMOS 2000 Ormos Mária: Egy magyar médiavezér. Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában, 1919–1941. PolgART, Budapest, 2000
- ORMOS 2004 Ormos Mária: A gazdasági világválság magyar visszhangja (1929–1936). Eötvös Univ. Press–PolgART, Budapest, 2004
- ORMOS 2007 Ormos Mária: Közép-Európa. Volt? Van? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században. Napvilág, Budapest, 2007
- ORMOS 2009 Ormos Mária: Válságok és megoldások – történelem szemmel. In: Rab Virág (szerk.): Válságos idők tegnap és ma. Pénz, gazdaság és politika a

- 19–21. században. Pro Pannonia, Pécs, 2009 (Pannónia Könyvek) 9–19.
- Petrov Attila: Aehrenthal diplomáciai iratai a szlávkérdésről 1899 és 1906 között. http://kisantant.grotius.hu/doc/pub/UMDMGK/2012_90_petrov_attila_aehrenthal_diplomaciai_iratai.pdf. 2012 (Letöltés ideje: 2013. április 1.)
- PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN 2004 Pfusterschmid-Hardenstein, Heinrich: Die Orientalische- und spätere Konsularische Akademie 1848–1918. Eine frühe Fachschule im Zeitalter der Industrialisierung. In: Oliver Rathkolb (Hg.): 250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. StudienVerlag, Innsbruck–Wien–Bozen–München, 2004
- RAB-TÓTH 2011 Rab Virág – Tóth Imre: Kánya Kálmán és Európa gazdasági újjáépítése. A Közép-Európa gondolat. Der Neubau Europas. Egy ismeretlen kézirat. *Századok* 145. (2011) 1. 117–142.
- PRITZ 1982 Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982
- PRITZ 1995a Pritz Pál: Döntési folyamatok a magyar külpolitikában. In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995
- PRITZ 1995b Pritz Pál: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944). In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995
- PRITZ 1995c Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995
- PRITZ 1995d Pritz Pál: A külügyi szolgálatok története a harmincas évek első felében. In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995
- PRITZ 1995e Pritz Pál: Két elvárás – két mentalitás. Gróf Teleki Pál és Gömbös Gyula a magyar külügyi tisztviselőkkel szembeni követelményekről. In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995

- PRITZ 1995f Pritz Pál: Hory András (Emlékirat és történeti valóság Hory András visszaemlékezéseinek tükrében.) In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995
- PRITZ 2002 Pritz Pál: Magyar–német viszony 1918–1945. *Limes* 15. (2002) 1. 5–22.
- PRITZ 2005 Pritz Pál: Hazánk és a nagyvilág. A magyar külügyi szolgálat története az első polgári korszakban (1867–1948). In: Uő: Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2005
- RATHKOLB 2004 Rathkolb, Oliver (Hg.): 250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen–München, 2004
- RÉTI 1998 Réti György: Budapest–Róma. Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok a Gömbös-kormány megalakulásától a berlini háromhatalmi egyezményig, 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1998
- ROMSICS 1999 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris, Budapest, 1999. (Millenniumi Magyar Történelem)
- ROMSICS G. 2004 Romsics Gergely: Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. L'Harmattan, Budapest, 2004. (A múlt ösvényén)
- SCHLAG 2001 Schlag, Gerald: „Aus Trümmern geboren...” (Burgenland 1918–1921). Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, 2001
- SERES 2000 Seres Attila: Két dokumentum az 1922. évi berlini titkos szovjet–magyar tárgyalásokról. *Levéltári Szemle*, 50. (2000) 1. 20–27.
- SERES 2006 Seres Attila: A magyar–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok főbb problémái 1922–1935. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest, 2006
- Soós 1971 Soós Katalin: Burgenland az európai politikában (1918–1921). Akadémiai, Budapest, 1971
- SZÁLA 1997 Szála Erzsébet: Sopron tudomány- és technikatörténetéből. Soproni Egyetem, Sopron, 1997

- TILKOVSKY 2002 Tilkovszky Lóránt: Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követ-ség megfigyelései és helyzetelemzései 1933–1938. évi politikai jelentéseiben. Paulus-Publishing Bt., Budapest, 2002
- TÓTH Á. 2009. Tóth Ágnes: Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában. *Grotius E-könyvtár*, 2009. (Letöltés dátuma: 2015. március 13.)
- TÓTH I. 2000 Tóth Imre: Gebhardt József (1845–1925). *Arrabona* 38. (2000) 1–2. 297–306.
- VIZI 2010 Vizi László Tamás: Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. *Közép-Európai Közlemények* 3. (2010) 4. 109–132.
- WANK 2009 Wank, Solomon: In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman, vol. 1, The Making of an Imperial Habsburg Statesman. Böhlau Verlag, Wien, 2009
- ZEIDLER 2001 Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Osiris, Budapest, 2001. (Osiris Zsebkönyvtár)
- ZEIDLER 2003 Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris, Budapest, 2003. 162–205.

Névmutató

- Aehrenthal, Alois Lexa von 10, 11, 29–31, 34, 39, 41
 Albrecht Ferenc József (Habsburg–Tescheni) *főherceg* 93
 Albrecht Ferenc 213
 Aldrovandi Marescotti, Luigi 227
 Aloisi, Pompeo 129
 Alpár Gitta 89
Anderle Ádám 8, 13, 42
 Apor Gábor 121, 163, 194, 200, 229
 Apponyi Albert 233

 Bajcsy-Zsilinszky Endre 137, 177
 Bakách-Bessenyei György 233
 Baldoni, Corrado 113
 Bánffy Miklós 14, 54–56, 58, 59, 61, 64, 70, 75, 76
 Barcza György 52, 54, 55, 65, 130, 168, 209
 Bárczy István 168
 Bárdossy László 184, 200, 208
 Barthou, Louis 142, 153
 Bauer, Max 84, 93
 Beck, József 152, 186, 187, 199
 Behić, Erkin Mehmet 159
Bencsik Péter 14
 Benedikt, Mori(t)z 33
 Beneš, Edvard 117, 143, 144
 Berchtold, Leopold 11, 34–37, 39–41
 Berger-Waldenegg, Egon 151
 Bethlen István 13, 55–59, 62, 70, 72, 78, 80, 92, 95, 107, 109, 112–116, 126, 128, 130, 162, 170, 187, 205, 206, 208, 209, 210, 218
 Bornemissza Géza 179
 Boroviczény Aladár 67
 Breiter, Ernest 40
 Briand, Aristid 67, 101
 Brockdorff-Rantzau, Ulrich von 32
 Brüning, Heinrich 103
 Bülow, Bernhard Wilhelm von 105, 113, 145, 231

 Carbonel, Francois de 114
 Carranza, Venustiano 44, 45
 Cartwright, Fairfax Leighton 30
 Cerruti, Vittorio 73, 110, 111, 127
 Chamberlain, Austin 178
 Chvalkovský, František 197
 Ciano, Galeazzo 180–182, 189, 190, 194, 197, 198, 204, 205
 Colonna, Ascanio 111, 125
 Curson, George 64
 Curtius, Julius 101, 102, 103
 Cziráky László 229

 Csáky Imre 54, 56, 69, 70
 Csáky István 121, 186, 194, 200, 201, 203, 205, 206, 208
 Csatay Lajos 210
 Csicserin, Georgij Vasziljevics 75, 76

 da Vinci, Luigi Horazio 73
 Daladier, Édouard 142, 143, 144
 Darányi Kálmán 126, 130, 178–181, 183, 185, 186, 189, 197, 200, 218
 Daruváry Géza 56, 59, 58, 80

De Vienne, Louis 131, 141
 Dietrich, Hermann 103
Diószei István 13, 42
 Dóczy Lajos 32
 Dohnányi Ernő 89
 Dollfuss, Engelbert 131, 134, 135,
 145, 163, 230
 Dumba, Constantin Theodor 44

Eckhardt Tibor 84, 165, 213
 Eden, Robert Anthony 177
 Edward, VIII. *angol király* 177
 Emich Gusztáv 50, 79, 80, 86, 226
 Erdmannsdorff, Otto von 188
 Erzberger, Matthias 84
 Esterházy Móric 210
 Eszterházy János 200
 Ettanach, Emil Jettel von 32

Fabinyi Tihamér 179
 Ferenc Ferdinánd 11, 35
 Ferenc József, I. (Habsburg) 19,
 57, 67
 Festetics György 53
Fiziker Róbert 14
 Flotow, Ludwig von 71
 Forster, Dirk 144
 Fouchet, Maurice 74
 Friderici, Erich 201
 Friedjung, Heinrich 26, 31, 41,
 171, 232
 Frigyes (Habsburg-Teschani)
főherceg 93
 Funk, Walter 183

Gaál Gaszton 50
 Gaus, Friedrich 101
 Gerevich Zoltán 52
 Gerő László 94
 Ghicz Jenő 210
 Göbbels, Joseph 89, 106, 156
 Gömbös Gyula 13, 84, 91, 92,
 106–114, 116–118, 121, 124,
 126, 128–131, 133–135, 137,

139, 141, 147, 151–153, 155,
 159–168, 177–179, 187, 218,
 230, 231
 Gömör-Laiml László 52
 Göring, Hermann 106, 156, 157,
 179, 180
 Grandi, Dino 99
 Gratz Gusztáv 14, 27, 54, 56, 57,
 58, 60, 69, 81, 233

György, V. *angol király* 177
 György, VI. *angol király* 180

Halmi Vilmos 14
 Hanstein, August von 89
 Hantos Elemér 233
Harsányi Iván 14
 Hassel, Ulric von 136
 Haubert Kamilló 90
 Házy Jenő 15
 Hedry István 54
 Hegedűs Lóránt 65
 Héjjas Iván 84
 Hennyey Gusztáv 210
 Herczeg Ferenc 26
 Hess, Rudolf 156
 Hindenburg, Paul von 86, 153
 Hintze, Paul von 45
 Hitler, Adolf 12, 84, 93, 104–106,
 116, 127, 131, 132, 134, 135, 145,
 148, 153, 156, 157, 178, 182, 185,
 186, 188, 191–194, 199, 200,
 205, 206, 213, 220
 Hodža, Milan 176
 Hohler, Thomas 64
 Hóman Bálint 179, 182, 183
 Horthy Miklós 20, 67, 78, 112, 125,
 135, 160, 161, 165, 167, 168, 186,
 208–210, 213, 224
 Hory András 13, 17, 23, 36, 45,
 52–55, 68, 82, 108, 119, 121, 137,
 152, 158, 165, 187, 202, 217, 229
 Huerta, Victoriano 44
Huiber Edit 14

Ignác Rózsa 212, 213
 Imrédy Béla 125, 126, 189–201,
 204, 218
 Ismet, İnönü 159
 István, I. (Szent) 12

Janek István 194
 Jankovich Arisztid 91
 Jevtić, Bogoljub 155
 Johnson, Wilfrid Athelstan- 53, 64
 Jozefa (*Kania Ferdinánd felesége*)
 15

Juhász Gyula 13
 Jungerth-Arnóthy Mihály 76, 160,
 211

Kahr, Gustav Ritter von 84, 85
 Kállay Miklós 107, 209, 210
 Kaltenbrunner, Ernst 210
 Kania (Cania), Jakob 15
 Kania Ferdinánd (Nándor) 15
 Kania József, 15, 16, 17
 Kania Karolina 16
 Kania Leopoldina 15
 Kania Mária 15
 Kania Mátyás 15
 Kania Vilmos 16, 18
 Kánya Albert 212
 Károly, IV. (Habsburg) 13, 20, 57,
 66–69, 93, 225
 Károlyi Gyula 56, 130, 210
 Kazinczy Ferenc 19
Kelemen István 14
 Kemal, Musztafa 160
 Keresztes-Fischer Ferenc 210
 Keresztes-Fischer Lajos 193
 Keynes, John Maynard 151
 Khuen-Héderváry Sándor 52, 55,
 56, 58, 73, 79, 107, 112, 113, 121
 Kis János 19
 Klofáč, Václav 37, 38, 40
 Knox, Geoffrey 189, 204
 Kobr, Milos 184
Kollerits Beáta 14

Konstancia (Jakob Kania felesége) 15
 Korányi Frigyes 50
 Kossuth Lajos 36
Kozári Mónika 8, 13, 42
 Kozma Miklós 57, 59, 64, 82, 107,
 109–113, 179, 203, 231
 Köpke, Gerhard 93, 96, 100–102,
 227
 Krno, Ivan 194
 Kuhn, Franz 26

Lakatos Gyula 181
 Laval, Pierre 154
 Lázár Andor 179
 Lehár Antal 69
 Linz Márta 89
 Liszt Ferenc 19, 223
 Litvinov, Makszim Makszimovics
 78
 Lohr, August 45
 Lord Halifax lásd Wood, Edward
 Frederick Lindley
 Ludendorff, Erich 84

Macartney, Carlile Aylmer 14, 137,
 161, 216
 MacDonald, Ramsay 129
 Mackensen, Hans Georg 125, 135,
 145, 147, 148
 Makkai János 212
 Márai Sándor 7, 198, 218
 Máriássy Zoltán 121
 Masaryk, Jan 143
 Masirevich Szilárd 147, 157, 168,
 231
 Matlekóvits Sándor 171
 Mengele Ferenc 121
 Metternich, Klemens Wenzel
 Lothar von 61
 Mikes János 67–68
 Miklós Tibor 121
 Millerand, Alexandre 74
 Montgomery, John Flounoy 75,
 137, 138, 166, 173, 184, 204, 205

Montlong, Oskar Ritter von 40,
224
Mozart, Wolfgang Amadeus 19
Mussolini, Benito 89, 95, 96, 99–
113, 116, 128–133, 136, 145,
147, 153, 155, 164, 166, 167,
169, 182, 185, 188, 189, 205
Nádas Lajos 210
Náday István 210
Nádasy Imre 91, 92, 226
Nagy György 16
Nagy Vilmos 211
Nelky Jenő 52
Nemeshegyi Oszkár 90
Németh István 156
Neurath, Konstantin Freiherr von
95, 96, 102, 156, 157, 182
Nickl Alfréd 121
Nitti, Francesco 73
Nuber Sándor 23
Ormos Mária 13, 14, 73, 107, 156,
174, 199
Osváth Ádám 14
Ottlik György 109, 110
Pacelli, Eugenio 130
Papen, Franz von 103, 104, 116
Paul-Boncour, Joseph 129, 131,
142, 143, 144
Pekár Gyula 84
Perényi Zsigmond 70, 210
Péter János 8
Pigott, Richard 63
Piłsudski, Józef 152
Piret de Bihain, Eugén 229
Pius, XI. pápa 130
Pótó János 14
Praznovszky Iván 29, 32
Pritz Pál 13, 14, 49, 61, 65, 109,
158, 170, 215
Prochaska, Oskar 36–41
Puky Endre 56, 107, 112, 113

Rab Virág 14
Rába Dezső 31
Rada István 203
Rakovszky Iván 210, 211
Ramsay, Patrick 231
Rassay Károly 61
Rátz Jenő 192
Renner, Karl 73 150
Réti György 13
Ribbentrop, Joachim von 181, 191,
192, 197, 199, 200
Richelieu, Armand Jean du Plessis
de 22
Riedl, Franz Reiherr von 36, 54
Rosenberg, Alfred 156, 181
Röder Vilmos 210
Rubinek Gyula 50, 51
Rupprecht Henrik 16
Rupprecht János 16
Rupprecht Karolina 16, 17
Ruszkiczay-Rüdiger Imre 211
Rüştü, Tefvik 159
Ruttkay László 233
Sándor, II. *jugoszláv király* 153, 155
Sárkány Jenő 69
Scheubner-Richter, Max Erwin
von 84
Schildmayer Ferenc 14
Schioppa, Lorenzo 63
Schleicher, Kurt von 104, 116
Schober, Johannes 72
Schoen, Hans 113, 114
Schubert, Carl von 95, 97, 99,
100–102
Schuschnigg, Kurt 151, 152, 188
Scitovszky Tibor 56
Seeckt, Hans von 85
Semsey László 74
Seres Attila 13, 76
Simon, John 129, 143
Simonyi-Semadam Sándor 54, 56
Slachta Kriszta 14
Soden, Wolfram von 93

Somssich József 48, 54, 56
Sónyi Hugó 210
Spannenberger Norbert 14
Steiger Kálmán 52
Stresemann, Gustav 83, 95, 96, 97,
99, 100, 101, 227
Stürgkh, Karl von 40
Suvich, Fulvio 111, 129, 138, 145,
147, 156
Szebeni Zsuzsa 14
Széchenyi István 15
Szegedy-Maszák Aladár 14, 90,
195, 217, 233
Szembec, Jan 81
Szentmiklós Andor 55
Szilassy Gyula 50
Szombathelyi Ferenc 211
Sztójay Döme 90, 157, 188, 195,
197
Teleki Pál 48, 49, 50, 51, 54, 56, 57,
67, 69, 71, 74, 85, 88, 109, 194,
204, 205, 207, 208
Tilkovszky Lóránd 13
Tiso, Jozef 194, 195, 197
Tomcsányi Pál 107
Treitschke, Heinrich Gotthard von
171
Turi Béla 118

Újpétery Elemér 198
Vansittart, Robert 177
Veress Ferenc 14
Villa, Francisco 44
Villani Lajos 121
Vladár Ervin Imre 90
Vonyó József 14
Vörös János 210
Vukcsevics, Alexander 231
Walkó Lajos 56, 100
Weisskirchner, Richard 70
Welcke, Johannes von 79–81,
85, 86
Werkmeister, Karl 189
Wettstein János 89, 113
Windischgrätz Lajos 91, 93
Wolff Károly 84
Wood, Edward Frederick Lindley
(Lord Halifax) 180
Wulle, Reinhold 84
Zeidler Miklós 11, 13, 14, 132
Zichy Géza 19
Zilahy-Sebess Jenő 121
Zimmermann, Alfred 171
Zita magyar királyné 20
Zyndram-Koścalkowski, Marian
165

X 248214

MR
KRONOSZ

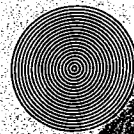

Kiadja a Kronosz Kiadó (Virágmandula Kft.)
és a Magyar Történelmi Társulat
Felelős kiadó a kft. ügyvezetője és a Magyar Történelmi Társulat elnöke
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

Nyomdai előkészítés és nyomdai munkák:
Print Copy Kft., Pécs
Felelős vezető: Horváth István

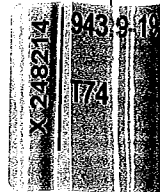
ISSN 2064-518x
ISBN 978 615 5497 54 4

www.kronoszekiado.hu

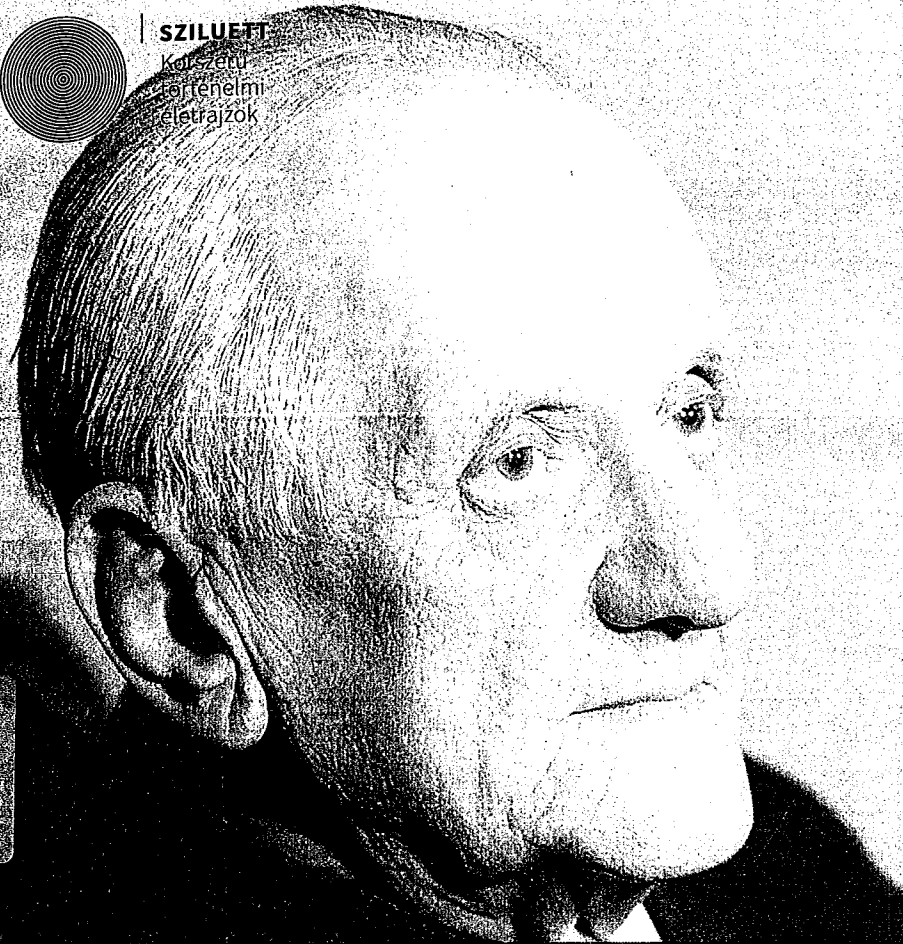

SZILUETT
Korszaki
történelmi
életrajzok

OKRATA. KÁNYA KÁLMÁN (1869–1945)

EGY

TÓTH IMRE

Egy polgári arisztokrata
Kánya Kálmán
(1869–1945)